ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

22

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada

vedoucí redaktor:

akademik Václav Vaněček, nositel Řádu práce

výkonný redaktor:

prof. dr. Jaromír Kinci, DrSc.

členové:

doc. dr. Leonard Bianchi, DrSc.

dr. Jiří Kejř, CSc.

† prof. dr. Bohumil Kučera, DrSc.

doc. dr. Karel Malý, CSc.

doc. dr. Dragutin Pelikán, CSc.

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

22

Academia / nakladatelství

Československé akademie věd

Praha 1979

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy
Znač.: 7812/e
Inv. č.: 650/82

© Academia, nakladatelstvi Československé akademie věd 1979

1.4./82 Acad. f.č. 21411 481

1978 - ROK VÝZNAMNÝCH VÝROČÍ

Akademik Václav Vaněček

V našich dějinách se už dlouho nevyskytl rok, který by byl tak bohatý na historická jubilea jako je rok, v němž odevzdáváme do tisku 22. svazek Právněhistorických studií. Jsou tomu necelá dvě léta, co jsme v úvodní stati "Nad dvaceti ročníky Právněhistorických studií" mohli konstatovat, že "z význačných právněhistorických výročí, která se za poslední dvě desetiletí vyskytla a měla přímý význam pro vývoj státu a práva v Československu, nebylo v PHS opomenuto žádné". V závěru článku byla pak tato teze doprovozena programovým výhledem, který nás nejméně ve třech směrech vede dnes k tomu, abychom v tomto úvodníku vzpomněli aspoň povšechně a pokud možná s přihlédnutím k vnitřním dějinným souvislostem letopočtů, jež nám rok 1978 z naší minulosti tak štědře nabízí.

Jsou to výročí radostná i varovná, výročí vítězství i porážek, jubilea sociálně revoluční, státoprávně politická i kulturní; jubilea dosahu celostátního a celonárodního, jubilea institucí i velkých osobností, letopočty, které jsou s rokem 1978 spjaty okrouhlými číslicemi celých věků i letopočty svázané s tímto rokem sice pouhými desetiletími, ale vystupující v dané souvislosti jako výročí událostí pro dnešek zcela mimořádně významných. Smíme-li použít přirovnání, máme tu složitou filiaci jubileí, která jsou jakoby květy rozpuklé na různých větvích a v různých výškách jednoho a téhož košatého stromu našich národních dějin.

Z českého středověku dominují v r. 1978 šestisté výročí smrti českého krále a římského císaře Karla IV. (29.11.1378), sedmisté výročí smrti Přemysla Otakara II. (26.8.1278) v osudné bitvě na Moravském poli a osmisté výročí nejhrubších, násilnických zásahů císaře Friedricha Barbarossy (červen 1178) do osudů přemyslovského státu - zásahů, jež měly za cíl tento stát definitivně rozložit a zlikvidovat. V úzké souvislosti s králem a císařem Karlem přichází pak ke dni 7. dubna 1978 připomínka data založení pražské univerzity tímto českým panovníkem před 630 lety.

Z novodobých dějin přináší nám rok 1978 hned dvě závažná stoletá jubilea. Dne 10.února vzpomeneme, že uplyne sto let od narození čel-

ného historika Zdeňka Nejedlého, zakladatele Československé akademie věd, mezi jehož zásluhy - z našeho speciálního hlediska - nesporně patří i to, že jeho přičiněním a porozuměním vznikl na čas v rámci Akademie, a úspěšně působil, i Kabinet pro dějiny státu a práva v Československu, začleněný potom do Ústavu státu a práva a v tomto ústavu zaniklý.

Dne 7. dubna 1978 uplyne pak sto let od chvíle, kdy v pražském předměstí Břevnově ustavila se ilegálně revoluční marxistická organizace naší dělnické třídy s názvem "Československanská sociálně demokratická strana dělnická". V téže souvislosti lze si připomenout i stodesáté výročí "České deklarace" (22.8.1968), ve které čeští poslanci českého zemského sněmu vyzvedli proti habsburské monarchii zásady historického českého státního práva a oficiálně se vzepřeli rok předtím vyhlášené prosincové ústavě.

Avšak výčet památných událostí z našich dějin, jejichž výročí připadají na rok 1978, daleko tím není vyčerpán. Novodobou dominantu jubileí tohoto roku tvoří třicáté výročí Vítězného února 1948, k němuž se nerozlučně pojí výročí Ústavy 9. května z téhož roku.

Dalším vrcholem z našich dějin 20. století je jubileum šedesáti let vzniku Československé republiky s nezapomenutelnými dny 14., 28. a 30. října 1918. Ze starších dějin připomeneme si k tomu 360. výročí vypuknutí protihabsburského povstání českých stavů, jež započalo pražskou defenestrací z 23. května 1618.

Tento náš přehled uzavře teprve 130. výročí složitých událostí roku 1848 s těžištěm v pražském červnovém povstání a konečně čtyřicáté výročí mnichovského diktátu, jednoho z nejvarovnějších momentů nejen české a slovenské, ale světové historie.

Každá z událostí právě uvedených by si zasluhovala z hlediska dějin státu a práva přinejmenším zvláštní článek, některé dokonce mohly by vydat na uspořádání vědecké konference a na publikování celého sborníku speciálních prací. Přímo v tomto 22. svazku Právněhistorických studií jsou také umístěny z pera povolaných odborníků jednak stať k výročí Vítězného února, jednak studie o předmnichovské Československé republice. Na jiném místě a v jiné souvislosti vystoupí naši právní historikové - medievisté k jubileu Karla IV., kde podají analýzu zákonodárné činnosti tohoto panovníka v českém státě, povšechný přehled právní vzdělanosti v době Karlově u nás a konečně i stať pokoušející se o syntetické hodnocení Karla a jeho doby. V připravované vědecké konferenci, jež se bude zabývat karlovskou problematikou, bude zorganizována zvláštní právněhistorická sekce se závažným programem.

Je nepochybné, že řadu důležitých problémů, reminiscencí, paralel

a úvah vyvolávají v š e c h n a výše uvedená historická data, k jejichž oživení a aktualizaci dává podnět rok 1978. V neposlední řadě byl by tu podle povahy věci vítán zájem znalců našeho středověku a vůbec starších období našich politických a právních dějin. V rámci svého výhledového programu pokusí se i redakční kruh Právněhistorických studií této nepopiratelně závažné společenské poptávce podle svých možností vyjít vstříc.

FEBRUÁR 1948 – HISTORICKÝ MEDZNÍK V DEJINÁCH ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU A PRÁVA

Ladislav Hubenák

V živote národov bývajú udalosti, ktoré zrejú desaťročia, ale potom rozhodujúcim spôsobom zasiahnú do ich osudov a na dlhé desaťročia poznamenajú ďalší smer ich vývoja. K takýmto udalostiam a k hodnoteniu plnenia ich odkazu sa potom neustále vracajú i ďalšie generácie. Február 1948 je takýmto medzníkom v novodobých československých dejinách.

Februárové víťazstvo československého pracujúceho ľudu znamenalo dovŕšenie celej etapy v dejinách Komunistickej strany Československa, etapy boja o moc v štáte, je najväčším historickým medzníkom v dejinách českého a slovenského národa, historickým medzníkom v dejinách nášho štátu a práva, lebo otvorilo cestu k výstavbe socializmu v našej vlasti. Preto náš pracujúci ľud sa vracia a vždy sa bude vracať k týmto dňom ako k trvalej konštante, lebo sú späté s jeho bojom i prácou za progres, za lepší, socialistický zajtrajšok. Toto výročie je príležitosťou opäť si pripomenúť strastiplný zápas, ktorý viedla robotnícka trieda na čele s komunistickou stranou za revolučnú prestavbu spoločnosti, za náš socialistický dnešok, využiť živý odkaz Februára 1948 ako príležitosť k hodnoteniu výsledkov, ktoré sme dosiahli za uplynulé obdobie. V najširších vrstvách nášho ľudu a najmä u mládeže prehĺbiť ducha socialistického vlastenectva a proletárskeho internacionalizmu, hrdosť k revolučným tradíciám a bojom, ako aj pracovným úspechom, ktoré sme pod vedením KSČ dosiahli.

Tridsiate výročie veľkých februárových dní roku 1948, ktoré prešli do našej histórie ako základný medzník moderných československých dejín, ako dni, ktoré definitívne rozhodli o víťazstve československého pracujúceho ľudu nad buržoáziou, ako dni víťazstva moci robotníckej triedy nad silami reakcie, ako dni, ktoré otvorili nášmu ľudu cestu k budovaniu socializmu pripomína si náš pracujúci ľud v bezprostrednej náväznosti na oslavy 60. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, tejto najvýznamnejšej udalosti 20. storočia.

Inšpirovaný ideovým odkazom Októbrovej revolúcie, pod vedením KSČ

"náš ľud vytvoril svojou obetavou prácou veľkolepé dielo, ktoré budú s hrdosťou a úctou zveľaďovať ďalšie generácie. Pri oprávnenej hrdosti nad vykonanou prácou nemôžeme sa však uspokojiť s dosiahnutým, nemôžeme zložiť ruky do lona. Odkaz Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie i odkaz pokrokových tradícií našich národov nás zaväzuje, aby sme pracovali ešte usilovnejšie a obetavejšie pre radosť a šťastie našich ľudí, pre rozkvet našej socialistickej vlasti, pre rast sily socialistického spoločenstva, pre upevňovanie nášho priateľstva so Sovietskym zväzom, pre posilnenie boja za pokrok a mier."[1)]

*

Začiatkom a východiskom národnej a demokratickej revolúcie stalo sa Slovenské národné povstanie, ktoré položilo základy ľudovodemokratickej moci v Československu. V rokoch 1944-1945 rozdrvila Sovietska armáda za aktívnej účasti domáceho ľudového odboja hitlerovských okupantov i jeho domácich prisluhovačov aj na našom území a pomohla tak rozhodujúcou mierou k nášmu oslobodeniu i k obnoveniu Československej republiky. V máji 1945 sa dovŕšilo naše národné oslobodenie a otvoril sa široký priestor pre rozvíjanie národnej a demokratickej revolúcie, ktorá vo svojich výsledkoch viedla k zásadným zmenám v spoločenskej štruktúre, smerujúcim k postupnému budovaniu socializmu.

Obdobie rokov 1945-1948 vošlo do našich národných dejín ako obdobie, v ktorom sa rozhodol boj v prospech robotníckej triedy. Československá spoločnosť prešla za obdobie od oslobodenia na jar roku 1945 zložitou cestou vývoja. Na ceste k definitívnemu víťazstvu robotníckej triedy nad buržoáziou, musela pod vedením KSČ prekonať rad vážnych prekážok a úskalí. Buržoázia sa svojich pozícií nevzdávala ľahko.

Základným výdobytkom oslobodenia je teda vytvorenie objektívnych podmienok pre nástup do uskutočnenia revolučného prevratu v rokoch 1945-1948 pre uchopenie moci do rúk robotníckej triedy a možnosť nastúpiť cestu socialistického vývoja. Zvolená cesta nebola však jednoduchá a ľahká a nemohla sa uskutočniť bez pomoci ZSSR. Priateľstvo a spojenectvo so Sovietskym zväzom stalo sa po oslobodení Československa pilierom našej národnej a štátnej existencie a zárukou socialistickej orientácie našej krajiny. Autorita ZSSR poskytovala Československu medzinárodnú stabilitu, istotu a priestor pre riešenie vnútroštátnych problémov bez zasahovania zvonku.

Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ zdôrazňuje, že "svojou principiálnou politikou, heroizmom a obe-

---

1) Pravda, 18. marca 1977.

tavosťou komunistov v domácom i zahraničnom národnooslobodzovacom zápase, na ktorom sa významne zúčastnil náš armádny zbor v ZSSR, a ktorý vyvrcholil Slovenským národným povstaním a povstaním českého ľudu, si KSČ vydobyla všeobecne uznávané postavenie vedúcej politickej sily. Súčasne nebývale rástla autorita ZSSR a znásobil sa tradičný srdečný vzťah našich národov k sovietskemu ľudu, ktorý sa osvedčil v kritickom období Mníchova ako jediný verný spojenec Československa, niesol hlavnú ťarchu druhej svetovej vojny a mal rozhodujúci podiel na porážke nacistického Nemecka.

Tento vývoj v Československu spolu s posunom medzinárodných triednych síl vplyvom sovietskych víťazstiev utvoril u nás podmienky pre národnodemokratickú revolúciu. Po oslobodení našej vlasti Sovietskou armádou sa otvorila možnosť, aby robotnícka trieda vo zväzku s ostatnými pracujúcimi dobojovala zápas za sociálne a národne oslobodenie československého ľudu."[2)]

Oslobodenie Československa Sovietskou armádou v máji 1945 znamená pre naše národy začiatok novej historickej epochy, keď sa položili základy nového štátu, v ktorom už nevládnu vykorisťovateľské triedy, ale sa na moci zúčastňuje i pracujúci ľud, a keď sa vytvorili objektívne podmienky pre prechod od kapitalizmu k socializmu. Komunisti si už počas vojny získali veľkú autoritu a táto devíza im dala priestor pre uplatnenie sa v nových historických podmienkach. Predstavitelia KSČ už za pobytu v Moskve vypracovali konkrétny program budovania nového, povojnového Československa. Bol to program národnej a demokratickej revolúcie, ktorá otvárala cestu k novým prevratným zmenám, k postupnému prerastaniu tejto revolúcie v revolúciu socialistickú, k definitívnemu víťazstvu pracujúceho ľudu nad buržoáziou. Výrazom toho bolo aj rokovanie o programe vlády Národného frontu Čechov a Slovákov.

Klement Gottwald už 2. februára 1945 v depeši prezidentovi E. Benešovi oznámil, že predstavitelia KSČ prejavujú ochotu zúčastniť sa na rokovaniach o utvorení prvej domácej vlády republiky. V záujme rýchleho a hladkého priebehu rokovaní navrhol, aby prezident so svojimi najbližšími spolupracovníkmi a londýnskymi predstavitelmi do úvahy prichádzajúcich politických skupín pricestoval do Moskvy, kde by predstavitelia londýnskej i moskovskej skupiny zahraničného odboja, ako aj zástupcovia Slovenska mohli prerokovat všetky programové a osobné otázky novej vlády. Potom by sa prezident mohol odobrať na oslobodené územie a tam ihned vymenovať v Moskve dohodnutú vládu,

---

2) Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ. Príloha Pravdy, december 1970.

ktorá by prevzala svoj úrad. Predstavitelia KSČ nemali však námietky ani proti tomu, aby sa rokovania preniesli ihned priamo na domácu pôdu, ak by boli námietky proti rokovaniu v Moskve.[3]

Návrh programu vlády Národného frontu Čechov a Slovákov, ktorý predložili komunisti 21. marca 1945 predstaviteľom ostatných politických strán, bol prijatý ako spoločná platforma pre rokovanie. V podstate vyjadroval hlavné úlohy prebiehajúcej revolúcie, vydobytie národnej slobody, návrat demokratických práv a poriadkov v rámci novej, ľudovej demokracie.

Programom našej národnej a demokratickej revolúcie sa stal Košický vládny program vyhlásený 5. apríla 1945, ktorý obsahoval základné princípy budovania nového, ľudovodemokratického zriadenia v Československu a otváral cestu aj k socialistickým premenám. Je to jeden z najdôležitejších politických a právnych dokumentov v najnovších dejinách Čechov a Slovákov, v dejinách československého štátu a práva.[4] Program sa stal východiskom pokojnej cesty k socializmu, východiskom k prerastaniu národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú.

Šestnásť bodov Košického vládneho programu obsiahlo základné princípy budovania nového, ľudovodemokratického zriadenia. Hlavné úsilie a všetky sily mali byť venované na dovŕšenie víťazstva nad fašistickými okupantami. Národné výbory, revolučné orgány ľudu, stali sa základom nového štátu, štátu dvoch rovnoprávnych národov Čechov a Slovákov. V programe bola vytýčená úloha vykonať konfiškáciu majetku nepriateľom a zradcov a pozemkovú reformu, zakázať fašistické zbory a organizácie, potrestanie vojnových zločincov a kolaborantov. Vláda mala vytvoriť novú, ľudovú armádu, ktorej základom sa mal stať 1. československý armádny zbor. V zahraničnej politike sa vláda mala orientovať na nerozborné priateľstvo a spoluprácu so Sovietskym zväzom.

Košický vládny program ako program širokého Národného frontu českého a slovenského ľudu je dokumentom, ktorého historický revolučný odkaz spočíva v radikálnej dejinnej zmene, kedy vedenia národa a štátu sa ujíma najpokrokovejšia spoločenská trieda, trieda robotnícka, vedená svojim politickým predvojom - komunistickou stranou.

V Ohlase Komunistickej strany Československa v apríli 1945 sa hovorí: "V tejto historickej chvíli náš národ je pred dvoma hlavnými úlohami: po prvé, všetkými silami prispievať k dovŕšeniu porážky hit-

---

3) Kl. G o t t w a l d, Spisy XI., Bratislava 1955, s. 434.
4) B. K u č e r a, Košický vládny program - zdroj československého práva, Acta universitatis Brunensis - iuridica No 18, Brno 1975, s. 7-12.

lerovského Nemecka. Po druhé, položiť pevné základy nového a šťastného života v slobodnom, naozaj demokratickom, ľudovom Československu a nepripustiť, aby sa republika vrátila do predmnichovských pomerov ...

Nová československá vláda Národného frontu Čechov a Slovákov utvorila sa 4. apríla 1945 na domácej pôde v Košiciach a čo najskôr prenesie svoje sídlo do hlavného mesta republiky, do oslobodenej Prahy. Prvý raz v dejinách republiky má vo vláde účasť Komunistická strana Československa. Táto významná skutočnosť spolu s vládnym programom, na vypracovaní ktorého sa vo vynikajúcej miere zúčastnili komunisti, ukazuje, že tentoraz vôľa a činnosť vlády nebudú v protiklade s vôľou a činnosťou ľudu. No najväčšou zárukou toho je iniciatívna a tvorivá činnosť a práca najširších ľudových vrstiev v národných výboroch a vo všetkých iných ľudových organizáciách a orgánoch."[5)]

Zmena pomeru síl po druhej svetovej vojne a vysoká autorita KSČ utvorili podmienky, za ktorých bol politický vývoj v oslobodenom Československu výrazne ovplyvňovaný zámermi KSČ. Gottwaldovo vedenie orientovalo stranu a pracujúci ľud na dovŕšenie národnej a demokratickej revolúcie a na jej prerastanie v revolúciu socialistickú.

Medzinárodne-politicky Košický vládny program vyjadruje základné zmeny v pomere síl charakterizované rozhodujúcou úlohou ZSSR v boji proti hitlerovskému Nemecku a pri jeho porážke a v dôsledku toho i významného vplyvu, ktorý mala osloboditeľská úloha Sovietskeho zväzu pre utváranie povojnovej Európy, pre pokojný rozvoj a prerastanie národnej a demokratickej revolúcie v Československu v revolúciu socialistickú bez hrozby imperialistickej intervencie.

Košický vládny program sa stal programovým východiskom budovania základov nového politického a štátneho systému ľudovodemokratického Československa.

Pre vytvárajúci sa ľudovodemokratický štát bola príznačná diskontinuita so starým štátnym aparátom, s predchádzajúcou sústavou štátnych orgánov v centre i v miestach. Základom nového štátneho mechanizmu sa stali národné výbory a boli novoutvorené najvyššie celoštátne orgány. Významným článkom sústavy štátnych orgánov sa stali aj slovenské národné orgány - Slovenská národná rada a Zbor povereníkov. Na úplne nových základoch sa budovali ozbrojené zložky - armáda a Zbor národnej bezpečnosti.

V politických dokumentoch z počiatkov ľudovodemokratického Československa sa jednoznačne formuje stanovisko, že ľudovodemokratická ČSR musí priniesť nové, dôsledne demokratické štátoprávne usporiada-

---

5) Kl. G o t t w a l d, Spisy XI., c.d., s. 455.

nie vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi. Manifest SNR, vydaný začiatkom februára 1945 pri obnovení jej činnosti na oslobodenom území Slovenska v Košiciach hovorí: "V dorozumení s predstaviteľmi českého národa upravíme v novom Československu pomer Slovákov a Čechov na základe úplnej rovnosti tak, aby na Slovensku Slováci a v Čechách Česi spravovali svoje veci, kým ústredný snem a ústredná vláda budú spravovať len spoločné veci jednotného a nedeliteľného štátu."[6)]

Požiadavka riešenia štátoprávnych vzťahov našich národov federatívnou formou bola programove vyjadrená Košickou pracovnou konferenciou KSS 28.2.1945, na ktorej G. Husák v hlavnom referáte k tejto otázke uviedol: "Vychádzajúc zo skutočnosti, dvoch rovnoprávnych národov, želáme si federatívny štát, štát jednotný a spoločný, v ktorom by si však každý z národov vládol sám, ale pritom by spoločným zostalo, čoho je nevyhnutne treba pre zachovanie silného a jednotného štátu."[7)]

Najkonkrétnejšia bola požiadavka nového štátoprávneho usporiadania vzťahu Čechov a Slovákov vyjadrená v uznesení Slovenskej národnej rady z 2. marca 1945, v ktorom sa stanovili zásady postavenia Slovenska v oslobodenej ČSR a ďalšie smernice pre delegáciu SNR k pripravovaným rokovaniam o programe prvej vlády oslobodeného Československa. V tomto dokumente sa zdôrazňovalo, že SNR je slovenskou vládou a parlamentom, vrcholnou reprezentantkou politickej vôle slovenského národa. V štátoprávnych vzťahoch SNR a jej výkonných orgánov k celoštátnej vláde bol v tomto dokumente vymedzený trojitý okruh kompetenčných sfér: široko pojatý okruh výlučnej kompetencie povereníctiev SNR, ďalej sféra výlučných kompetencií celoštátnych a po tretie, oblasť, v ktorej sa delia celoštátne orgány o kompetenciu s povereníctvami SNR.

Možno povedať, že Košický vládny program znamená novú etapu v štátoprávnom riešení vzťahov Čechov a Slovákov, aj keď pokiaľ ide o štátoprávne požiadavky SNR bol Košický vládny program kompromisom. Znamenal však porážku predtým vládnúcej československej koncepcie, pretože vychádzal v duchu princípu sebaurčenia národov z "uznania Slovákov ako nacionálne svojbytného národa, a v súlade s tým vytýčil ako základný princíp pre riešenie vzťahov medzi našimi národmi zásadu "rovný s rovným".

V prejave na slávnostnom zhromaždení Slovenskej národnej rady v Košiciach 5. apríla 1945 z poverenia vlády vyhlásil Klement Gott-

---

6) Národná obroda 4. február 1945.
7) Za národnú slobodu a ľudovú demokraciu. Dokumenty Košickej pracovnej konferencie KSS, Pravda 1945, s. 14-15.

wald tú časť jej programu, ktorá sa týka slovenského národa a Slovenska. "Je to program, ktorý má začať novú éru vo vzájomných vzťahoch medzi našimi dvoma národmi, ktorý má raz a navždy odstrániť tie neblahé príčiny, čo v minulosti našim odvekým nepriatelom uľahčovali vrážať medzi nás klin ... Vláda sa bude ako prvá domáca vláda republiky pokladať za stelesnenie československej štátnej pospolitosti, založenej na nových zásadách. Robiac koniec všetkým starým sporom a vychádzajúc z uznania Slovákov ako nacionálne samobytného národa, vláda od prvých svojich krokov bude sa dôsledne snažiť, aby sa v československom pomere uskutočnila zásada "rovný s rovným", a tak, aby sa uplatnilo ozajstné bratstvo medzi obidvoma národmi.

Uznávajúc, že Slováci majú byť pánmi vo svojej slovenskej krajine rovnako ako Česi vo svojej českej domovine, a že republika bude obnovená ako spoločný štát rovnoprávnych národov, českého a slovenského, vláda vyjadrí toto uznanie dôležitými štátnopolitickými aktmi. V Slovenskej národnej rade, opierajúc sa o národné výbory v obciach a okresoch, budú vidieť nielen oprávnenú predstaviteľku samobytného slovenského národa, ale i nositeľku štátnej moci na území Slovenska (moci zákonodárnej, vládnej a výkonnej) ako to zodpovedá osobitnej dohode Slovenskej národnej rady s prezidentom republiky a s československou vládou v Londýne. Spoločné štátne úlohy vláda ako centrálna vláda republiky bude vykonávať v najvyššej spolupráci so Slovenskou národnou radou a so zborom slovenských národných poverenictiev, ako výkonným vládnym orgánom Slovenskej národnej rady."[8]

Po oslobodení Československa Sovietskou armádou ujala sa 10. mája 1945 v oslobodenej Prahe novoustanovená vláda Národného frontu svojej úlohy. Po prvý raz v histórii zasadli v československej vláde predstavitelia KSČ.

Dôsledná realizácia programu národnej a demokratickej revolúcie stala sa v tomto období hlavným poľom boja medzi buržoáziou a robotníckou triedou na čele s KSČ. Komunistická strana Československa si stavala v tomto období reálne ciele prechodu od kapitalizmu k socializmu a jej stratégia smerovala k získaniu širokých más pre jej politiku.

Realizácia vládneho programu narazila na ostrý odpor buržoázie, ktorá sa snažila pozastaviť ďalší postup revolúcie. Vláda napriek odporu reakčných síl začala odstraňovať organizácie a inštitúcie vytvorené fašistickým režimom, očisťovať štátny aparát od kolaborantov a budovať nový, demokratický štátny aparát. Veľký význam malo upevňovanie národných výborov, ktoré sa z orgánov národnooslobodzovacieho bo-

8) Kl. G o t t w a l d, Spisy XI., c.d., s. 441-442.

ja stali orgánmi štátnej moci a správy. V hospodárskej politike hlavnou úlohou bolo urýchlene splniť opatrenia Košického vládneho programu, ktoré oslabovali hospodársku moc buržoázie a boli predpokladom rýchlej obnovy vojnou zničeného národného hospodárstva. Zvláštny význam nadobudol boj o splnenie pozemkovej reformy, pretože tu išlo o upevňovanie zväzku robotníkov a roľníkov, o prehĺbenie dôvery širokých más k robotníckej triede a Komunistickej strane Československa.

Jedným z najdôležitejších výsledkov národnej a demokratickej revolúcie boli hlboké sociálno-ekonomické premeny, predovšetkým znárodnenie ťažkého a kľúčového priemyslu, baní, energetiky a peňažníctva, ktoré zabezpečovali ekonomický základ novej ľudovodemokratickej moci a uskutočnenie pozemkovej reformy. Významný úspech dosiahol pod vedením komunistov československý pracujúci ľud, keď sa presadila napriek odporu predstaviteľov buržoázie a reakčných síl požiadavka znárodnenia. 24. októbra 1945 podpísal prezident E. Beneš dekréty o znárodnení bánk, poisťovní, hút, baní, závodov s počtom 150-500 robotníkov podľa charakteru odvetví. Znárodnenie likvidovalo finančný kapitál a všetky kapitalistické monopoly, posilnilo moc robotníckej triedy a upevnilo hospodársku a politickú nezávislosť ČSR. Rozhodujúcim sektorom ekonomickej štruktúry Československej republiky sa stal socialistický sektor. Kapitalistickému sektoru ešte stále zostali silné pozície v stavebníctve, potravinárskom priemysle, vo vnútornom veľkoobchode apod.

Súčasne so znárodňovacími dekrétmi podpísal prezident aj dekrét o závodných radách, ktoré zabezpečovali robotníkom a ostatným pracujúcim účasť na vedení podnikov a právo kontroly výroby. Robotnícka trieda si znárodnením utvorila silnú hospodársku a politickú oporu pre ďalší triedny boj s buržoáziou.

Priebeh národnej a demokratickej revolúcie potvrdil správnosť politiky KSČ, ktorá tvorivým spôsobom uplatnila Leninovo učenie o vedúcej úlohe robotníckej triedy v národnej a demokratickej revolúcii, spojenie úloh národnodemokratickej a socialistickej revolúcie. Správnou marxisticko-leninskou aplikáciou rezolúcie VII. kongresu Komunistickej internacionály bolo aj rozhodnutie KSČ vstúpiť do vlády oslobodeného Československa. Rezolúcia KI z roku 1935 zaväzovala komunistov usilovať sa v prípade rozmachu masového ľudového hnutia o vytvorenie vlády proletárskeho jednotného frontu, alebo vlády protifašistického ľudového frontu, ktorá síce ešte nie je vládou proletárskej diktatúry, ale vytvára podmienky pre uchopenie moci robotníckou triedou.

KSČ pri rozpracovávaní revolučnej stratégie a taktiky, funkcionálne zameranej na zvrhnutie politického panstva československej buržoá-

zie, zvolila orientáciu na rozvíjanie a zavŕšenie socialistickej revolúcie u nás pokojnou cestou. Túto orientáciu rozpracoval VIII. zjazd KSČ v marci 1946, ktorý tvorivo aplikoval základné princípy marxisticko-leninskej teórie revolučného boja v našich podmienkach. KSČ vychádzajúc z Leninových myšlienok dokázala principiálne a tvorivo uplatňovať leninskú stratégiu a taktiku boja o moc v konkrétnych historických podmienkach našej krajiny.

Február 1948, skúsenosti, ktoré získala KSČ z uplatňovania stratégie a taktiky z pokojného prechodu od demokratickej etapy revolúcie k etape socialistickej až do jej definitívneho víťazstva, sú obohatením aj pre medzinárodné robotnícke hnutie v jeho boji proti imperializmu a za víťazstvo svetovej socialistickej revolúcie.

Teoretické prístupy pri vypracovaní Košického vládneho programu podložené všestrannou analýzou charakteru obdobia a správnym hodnotením situácie v krajine vytvorili seriózny predpoklad účinnosti a úspešnosti tohto programu v povojnových podmienkach Československa, a to aj z hľadiska tendencie vývoja smerom k diktatúre proletariátu.

Naplňovanie Košického vládneho programu ako programu národnej a demokratickej revolúcie bolo mocnou inšpiráciou ľudovej aktivity a pomkýnalo vývoj československej spoločnosti na čele s robotníckou triedou ďalej k socialistickým premenám. Komunistická strana Československa spájala v tejto etape svojej činnosti demokratické a národné požiadavky so záujmami pracujúceho ľudu o výstavbu socializmu. Upevňovanie ľudovodemokratického štátu a postupné rozšiřovanie účasti robotníckej triedy na štátnej moci zvyšovalo mieru participácie komunistickej strany na politickom riadení a rozhodovaní.

Boj o Košický vládny program, o smer vývoja oslobodeného Československa bol politickým triednym bojom medzi silami robotníckej triedy a pracujúcich, medzi pokrokovými, dôsledne protifašistickými revolučnými silami vedenými KSČ a silami buržoázie, ktorá pomocou londýnskej vlády a kontinuity prezidentskej funkcie sa pokúšala o obnovenie buržoázneho poriadku v Československu.

Oproti predvojnovému stavu sa podstatne zmenil politický systém ľudovodemokratického Československa. Národný front tvorili tieto politické strany: 1. Komunistická strana Československa; 2. Československá strana lidová; 3. Československá národnosocialistická strana; 4. Československá sociálnodemokratická strana - v českých krajinách; 1. Komunistická strana Slovenska a 2. Demokratická strana - na Slovensku.

Koncepcia a línia Národného frontu, vytvorená ešte pred nástupom do novej situácie, ktorá viedla k úplnému oslobodeniu českého i slovenského národa, dotvárala sa na domácej pôde vo svojej ideologickej,

teoretickej i organizačno-politickej podobe definitívne až v atmosfére oslobodenia. Stalo sa tak v období, ktoré nazývame košickým obdobím národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku i v celom Československu.[9]

Obdobie rokov 1945-1948, obdobie prerastania národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú, je obdobím boja o upevnenie pozícií jednotlivých politických strán, ktoré po oslobodení začali pôsobiť a vyvíjať činnosť. Dochádzalo k pokusom rozšíriť základňu Národného frontu na Slovensku vytvorením ďalších politických strán.

V súvislosti s formovaním politického systému povojnového Československa vychádzali komunisti zo zásady, že v Národnom fronte nesmú byť opozičné politické strany a celoštátne strany, prípadne strany budované na konfesionálnom základe. Neznamenalo to, pravda, že komunisti boli zásadne proti vzniku ďalších politických strán, ak by sa ich platforma zhodovala s princípmi ľudovej demokracie, vládneho programu a nenarušovala by výsledky banskobystrického zjazdu sociálnej demokracie a Komunistickej strany Slovenska.

Prvý pokus rozšíriť základňu Národného frontu na Slovensku vytvorením katolíckej strany v júli 1945 odmietol Povstalecký blok - komunisti i zástupcovia Demokratickej strany - ako snahu v novej podobe obnoviť bývalú Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu.

Ďalší pokus narušiť princípy pôsobnosti politických strán sa objavil v októbri 1945 ako snaha rozšíriť základňu Demokratickej strany aj do českých krajín. Komunisti kvalifikovali tento pokus ako snahu obnoviť v českých krajinách agrárnu stranu.

Pokus vytvoriť celoštátnu stranu a narušiť štruktúru Slovenského národného frontu urobila aj Československá sociálnodemokratická strana snahou obnoviť sociálnu demokraciu na Slovensku. Toto úsilie vyvrcholilo na jar 1946. Sociálna demokracia sa síce na Slovensku formálne neobnovila, ale vznikla Strana práce, v skutočnosti strana pravicovo orientovanej slovenskej sociálnej demokracie. Ustanovila sa na zhromaždení v Bratislave dňa 20. januára 1946.

V súvislosti s prípravami volieb v roku 1946 zosilneli tendencie pôsobiace a smerujúce ku vzniku nových politických strán na Slovensku. Tieto tendencie však objektívne nepomáhali zámerom progresívnych politických síl a nenadväzovali ani na antifašistické a demokratické tradície slovenského národa. V týchto súvislostiach žiada sa uviesť aj tzv. aprílovú dohodu vo vedení Demokratickej strany o zastúpení slovenského katolicizmu vo vedúcich orgánoch tejto strany.

Z hnutia za dotvorenie katolícky orientovanej strany sa utvori-

---

9) M. V a r t í k o v á, Od Košíc po Február, Bratislava 1968, s. 10.

la štvrtá politická strana na Slovensku, Strana Slobody. SNF súhlasil s jej vznikom 1. apríla 1946. Takto sa v rozpore so zámermi českých a slovenských komunistov ukončil proces zmien v Slovenskom národnom fronte krátko pred prvými riadnymi voľbami v ľudovodemokratickej ČSR, ktoré sa konali 26. mája 1946.

KSČ samozrejme nechcela zostať len jednou z vládnych strán, ale svojou prácou, presadzovaním záujmov ľudu sa usilovala získať dôveru širokých más a zvyšovaním svojej autority prebojovať sa na čelo, lebo iba tak mohla čeliť buržoázii a znemožniť jej ovládnutie štátu svojimi mocenskými nástrojmi. Klement Gottwald na košickom aktíve funkcionárov KSS dňa 8. apríla 1945 hovoril o taktike strany: "Napriek priaznivej situácii nie sú najbližším cieľom soviety a socializácia, ale skutočne dôsledná realizácia demokratickej národnej revolúcie, v prúde ktorej sa nachádzame, a to až dokonca tak, aby sme si v ďalšom mohli otvoriť cestu k novým cieľom, pokiaľ možno v širokom fronte s národom, na čele národa."[10] A ďalej charakterizoval stav tohto obdobia takto: "My sami vládnuť nemôžeme a oni sami vládnuť tiež nemôžu. Oni nemôžu bez nás a my bez nich. Pritom oni viac bez nás ako my bez nich. Zostáva nutnosť spolupráce s druhou politickou skupinou, ktorá je k spolupráci s nami donútená."[11]

Klement Gottwald právom neskôr zdôrazňoval, že Február 1948 bol potvrdením správnosti generálnej línie KSČ najmä od mája 1945, keď Československo nastúpilo cestu ľudovodemokratického vývoja, odmietajúc hlasy, ktoré sa domnievali, že cesta k Februáru 1948 od mája 1945 bola zbytočná strata času, odmietal tendenciu subjektivistického a voluntaristického preskakovania nevyhnutných vývojových etáp revolučného procesu ako škodlivú a nebezpečnú. "V máji 1945 sme v národe izolovali vyložených kolaborantov, stříbrňákov, berancov, otvorených mníchovanov a pomocníkov Nemcov. A tí boli tiež odstránení. Ale národ ešte nevedel, čo stojí za Zenklom, čo stojí za Šrámkom, Lettrichom, Majerom a za inými predstaviteľmi politických strán a skupín, ktorí postupne prešli do tábora reakcie. Bolo treba času a vlastných skúseností širokých vrstiev národa."[12]

Oslobodením Československa a menovaním prvej vlády Národného frontu definitívne skončilo obdobie tzv. londýnskeho československého štátneho zriadenia a s ním zanikla aj éra, kedy československá vláda a oficiálna politická reprezentácia ČSR boli ovládané buržoáziou.[13]

---

10) Kl. G o t t w a l d, Spisy, zv. 12, s. 13-25.
11) Tamtiež.
12) Február 1948, Zborník dokumentov, SNPL 1958, s. 216.
13) J. G r o s p i č - L. K ř í ž k o v s k ý, Třicet let vývoje socialistického státu v Československu, Právník č. 7, 1975, s. 602.

Po oslobodení Československa sa utvorilo koncom leta 1945 Dočasné národné zhromaždenie podľa paritného zastúpenia na základe dohody strán Národného frontu. Ústavný dekrét prezidenta republiky č.47/1945 zb. o Dočasnom národnom zhromaždení zo dňa 25. augusta 1945 ustanovil, že do tých čias, kým sa zíde Ústavodarné národné zhromaždenie, zvolené podľa všeobecného, priameho a tajného volebného práva, zákonodarnú moc má na celom území štátu vykonávať jednokomorové Dočasné národné zhromaždenie, pozostávajúce z 300 poslancov. Hlavnou úlohou tohto zákonodarného zboru bolo potvrdiť prezidenta republiky v jeho funkcii až do novej voľby prezidenta podla § 58 ústavy z roku 1920, vykonávať právomoc Národného zhromaždenia podľa starej ústavy a povinnosť previesť ratihabíciu všetkých prezidentských dekrétov.

Zákonom č. 67/1945 zb. boli vypísané voľby do Ústavodarného národného zhromaždenia na den 26. mája 1946. KSČ si uvedomovala dôležitosť nadchádzajúcich volieb a pripravila sa na ne veľmi zodpovedne. Významné slovo k jej volebnému programu povedal VIII. zjazd KSČ v marci 1946. Slovenskí komunisti formulovali svoj volebný program na zasadnutí ÚV KSS 11.-12. marca 1946. Ústavodarné národné zhromaždenie sa malo zvoliť vo všeobecných, tajných, priamych a rovných voľbách. Politické strany Národného frontu v nich kandidovali samostatne. KSČ si uvedomovala, že nový parlament bude mať v ďalšom vývine revolúcie významné miesto. Počítala s tým, že výsledky volieb jej umožnia rozšíriť si pozície v parlamente. Usilovala sa využit parlament ako nástroj v boji s nepriateľmi revolúcie.

Perspektívu nového života pracujúcich predložila KSČ voličom vo volebnej výzve, vychádzajúcej z úloh vytýčených VIII. zjazdom KSČ a v návrhu, aby sa na roky 1947-1948 vypracoval Dvojročný plán hospodárskej obnovy a výstavby, ktorého hlavnou úlohou malo byť rýchlo a podstatne zvýšiť životnú úroveň širokých vrstiev národa. Na Slovensku zahrňoval volebný program aj otázky industrializácie Slovenska, ktorá mala položiť základy pre definitívne odstránenie faktickej nerovnosti medzi českým a slovenským národom.

Boj KSČ za dôsledné plnenie Košického vládneho programu, za rozšírenie a posilnenie nových orgánov moci, za obnovu vojnou rozvráteného hospodárstva, za urýchlenú konfiškáciu zradcovského a nepriateľského majetku, za znárodnenie kľúčového priemyslu, za osídľovanie pohraničia, za reviziu prvej a uskutočnenie druhej pozemkovej reformy, za spravodlivé riešenie národnostnej otázky a utužovanie spojenectva so Sovietskym zväzom, viedol k veľkému rastu jej autority a vplyvu v spoločnosti. O raste vplyvu KSČ svedčí aj jej víťazstvo vo voľbách v máji 1946, ktoré viedlo k ďalšiemu upevneniu jej postavenia ako vedúcej politickej sily v štáte.

Voľby do Ústavodarného národného zhromaždenia skončili veľkým volebným víťazstvom KSČ, ked v českých krajoch získala 40,1 % a na Slovensku 30,37 % hlasov voličov, čo v celoštátnom priemere robilo 38 % všetkých hlasov a znamenalo, že KSČ je najsilnejšou politickou stranou v republike. KSČ spolu s KSS dostala 2 685 293 hlasov a 114 z 300 mandátov.

Na zasadaní ÚV KSČ 22. januára 1947 Klement Gottwald hodnotiac výsledky volieb v máji 1946 povedal, že pred celým svetom ukázali, že "drvivá väčšina nášho ľudu súhlasí s novým ľudovodemokratickým režimom a demonštroval veľkú dôveru ku komunistickej strane, ktorá je iniciátorom a hnacou silou veľkých zmien. Voľby utvrdili základné piliere ľudovej demokracie, náš ľud schválil znárodňovacie dekréty a systém národných výborov. Voľby zhatili takto všetky špekulácie domácej i zahraničnej reakcie."[14)]

Na Slovensku - v porovnaní s voľbami v roku 1935 - stúpol počet odovzdaných pre komunistov zo 125 670 na 489 596 hlasov, ale KSS bola v menšine oproti spojeným silám buržoázie a maloburžoázie, ktoré podporovali demokratov ktorí získali 62 % hlasov. Politické strany, ktoré vznikli tesne pred voľbami - Strana práce a Strana slobody - svojimi výsledkami v podstate nemohli zasiahnuť do politického ústrojenstva slovenskej spoločnosti.

Výsledky volieb na Slovensku slovenskí a českí komunisti posudzovali najmä z hľadiska dohôd vedenia DS s reprezentantami slovenského politického katolicizmu a v tomto kontexte bol logický záver, že volebné výsledky na Slovensku sa pri uplatnení parlamentských zvyklostí stanú protirevolučným činiteľom. Ďalší vývoj ukázal správnosť tohto hodnotenia.

Voľby boli v celoštátnom meradle výrazom presunu triednych síl a politických pozícií v prospech robotníckej triedy a výrazne rozšírili a upevnili jej moc. Výsledky volieb určili počet mandátov v Ústavodarnom národnom zhromaždení i v zastúpení politických strán v národných výboroch. Na základe volieb sa ustanovilo 18. júna 1946 Ústavodarné národné zhromaždenie, ktoré na druhý deň manifestačne zvolilo za prezidenta republiky dr. E. Beneša.

Voľbou Ústavodarného národného zhromaždenia sa začalo nové obdobie povojnového Československa charakterizované ústavoprávnym zakotvením výsledkov nášho národnooslobodzovacieho boja, ako aj výsledkov tvorivej a budovateľskej práce nášho ľudu v oslobodenej vlasti. Súčasne je to obdobie ďalšieho, ešte vystupňovaného úsilia o výstavbu republiky v duchu Košického vládneho programu. Ústavodarnému národnému zhromaž-

---

14) Kl. G o t t w a l d, 1946-1949, zv. I., Bratislava 1949, s. 134.

deniu pripadlo dvojaké poslanie: predovšetkým poslanie ústavodarné, t.j. dať republike novú ústavu a po druhé poslanie zákonodarné, t.j. dávať republike iné nové zákony, najmä zákony nevyhnutné pre ďalšiu budovateľskú prácu.

Dňa 2. júla 1946 menoval prezident republiky novú vládu, ktorej zloženie zodpovedalo výsledkom parlamentných volieb. Bolo v nej 6 českých a 3 slovenskí komunisti a jej predsedom sa stal K. Gottwald. Po prvý raz v histórii našich národov stal si na čelo vlády komunista.

Vláda predstúpila pred Ústavodarné národné zhromaždenie so svojím programom 8. júla 1946. Klement Gottwald už v referáte na VIII. zjazde KSČ zdôraznil, že "z hľadiska pracujúceho ľudu problémom všetkých problémov a úlohou všetkých úloh je udržať a upevniť doterajší kurz našej domácej a zahraničnej politiky, jej ľudový, demokratický charakter, ako aj dôsledne robiť a ďalej tvorivo rozvíjať všetko, čo začala naša národná a demokratická revolúcia."[15] Táto smernica VIII. zjazdu našla svoj výraz aj v budovatelskom programe vlády K. Gottwalda, ktorý vytýčil tieto hlavné úlohy: 1. do dvoch rokov vypracovať novú ústavu Československej republiky, 2. uzákoniť a v rokoch 1947-1948 splniť dvojročný hospodársky plán, 3. položiť základy industrializácie Slovenska, 4. ďalej upevňovať spojenectvo so Sovietskym zväzom.

Uskutočňovanie Budovateľského programu vlády sa dialo v zložitých vnútropolitických a medzinárodno-politických podmienkach. Prechodom hlavných síl medzinárodného imperializmu na čele s USA k politike "studenej vojny" mali sa zvrátiť výsledky revolučného hnutia dosiahnuté po druhej svetovej vojne. Česká a slovenská buržoázia sa v tejto situácii usilovala upevniť si svoje mocenské a hospodárske pozície, zastaviť postup revolúcie, zvrátiť vo svoj prospech mocenské pomery v krajine a jej medzinárodnú orientáciu a nepripustiť vývoj socializmu v Československu.

Klement Gottwald na januárovom zasadaní ÚV KSČ roku 1947 v tejto súvislosti povedal: "Je historickým zákonom, že spoločenské vrstvy, triedy, vytlačené zo svojho výsostného postavenia, pokúšajú sa zvrátiť vývoj. To robí naša reakcia." A ďalej hovorí: "Naša politika je politikou aktívneho boja proti reakcii, politikou dobývania nových a nových pozícií, politikou upevňovania dobytých pozícií a zatláčania nepriateľov do defenzívy. Táto úloha získať väčšinu národa ako predpoklad ďalšieho rýchleho postupu na ceste k socializmu nedá sa splniť

---

15) Kl. G o t t w a l d, Spisy, zv. 12, Bratislava 1955, s. 431.

vo vzduchoprázdnom priestore, ale len v priebehu aktívnej politiky a aktívneho boja."[16]

Reakcia stále otvorenejšie sabotovala plnenie vládneho programu, rozpútavala antikomunistickú a antisovietsku hystériu, najmä pomocou kléru. V spolupráci so zahraničím sa dokonca vytvárali teroristické a antikomunistické organizácie. Politický zápas mal na Slovensku ostrejšie formy ako v Čechách.

Na jeseň 1947 došlo k zásadnému stretnutiu síl reakcie a pokroku na Slovensku, kde v októbrových dňoch vrcholila politická kríza ako dôsledok boja dvoch protichodných síl. Boli to udalosti, ktoré bezprostredne predchádzali rozhodujúcemu stretnutiu medzi silami reakcie a pokroku vo februári 1948 a ktoré pomohli upevniť pokrokový front ľudu proti buržoázii na Slovensku i v celom štáte. Slovenský pracujúci ľud sa rozhodne postavil proti reakcii a na obranu ľudovej demokracie. V politickej kríze na jeseň 1947 Slovensko sa stalo pevnou oporou pokrokových demokratických síl v republike a tým prispelo dôstojným dielom aj k porážke reakcie vo februári 1948.[17]

Po 19-dňovom úpornom politickom boji slovenských pracujúcich s reakciou sa politická kríza dňa 18. novembra 1947 skončila utvorením nového Zboru povereníkov. Pri jeho zostavovaní sa prihliadalo na skutočnú situáciu a nie na výsledky volieb z roku 1946, ako si to prialo vedenie DS. Demokratická strana stratila 3 povereníkov, pozície KSS zostali nezmenené a miesto v ňom dostali aj ostatné politické strany. Nepresadila sa však požiadavka, aby v Zbore povereníkov mali zastúpenie odborári a odbojári a aby sa DS vzdala Poverenníctva pôdohospodárstva a Poverenníctva výživy. DS sa vzdala Poverenníctva pôšt, Poverenníctva zdravotníctva a Poverenictva spravodlivosti. Nový zbor povereníkov neposkytoval teda ešte plnú záruku, že Slovensko bude spravované v duchu Slovenského národného povstania a Budovateľského programu gottwaldovskej vlády, ako to žiadal zjazd závodných rád, roľníctvo a odbojári na Slovensku.

Zasadnutie ÚV KSČ 27. novembra 1947 upozornilo, že ustanovenie nového zboru povereníkov je len prvým krokom k riešeniu pomerov a že predpokladom trvalej nápravy pomerov na Slovensku je to, aby sa zmenil celý kurz politiky Zboru povereníkov. Aj zasadnutie ÚV KSS 4. decembra 1947, ktoré hodnotilo výsledky riešenia politickej krízy, konštatovalo, že "ustanovením nového Zboru povereníkov boj nie je ukončený. Povedieme ho ďalej v priebehu veľkej národnej akcie za výkup

---

16) Kl. G o t t w a l d, 1946-1948, zv. I., Bratislava 1949, s. 141-145.

17) Podrobnejšie o udalostiach na jeseň 1947 na Slovensku, pozri štúdiu L. H u b e n á k a, Politická kríza na Slovensku na jeseň v roku 1947, Právny obzor, č. 8/1970, s. 698-715.

obilia, pre zlepšovanie zásobovacích pomerov pracujúceho ľudu, v boji proti šmeline a za zavedenie poriadku do distribúcie poľnohospodárskych a priemyselných výrobkov, za plnenie všetkých úloh dvojročného plánu, za definitívnu očistu verejného života a za príkladné potrestanie sprisahancov a rozvratníkov. Bude to denne vedený zápas za splnenie budovateľského programu gottwaldovskej vlády, za splnenie úloh obsiahnutých vo vyhlásení ZP, za získanie dôvery väčšiny národa pre politiku našej strany, čo je bezpečným východiskom k prekonaniu všetkých ťažkostí."[18)]

Politický boj na jeseň 1947 na Slovensku a riešenie politickej krízy, zostavenie nového Zboru poverenikov boli významným úspechom politiky KSS. V boji proti reakcii podarilo sa jej získať na svoju stranu väčšinu pracujúceho ľudu, odhaliť buržoázny, reakčný a ľudácky charakter kurzu politiky DS. Politická kríza oslabila pozície slovenskej buržoázie a prehĺbila diferenciačný proces v DS. Pravda, riešením politickej krízy na Slovensku sa boj nekončil, v celoštátnom meradle zápas pokračoval, napätie v Národnom fronte i vo vláde rástlo.

Na novembrovom zasadnutí ÚV KSČ v roku 1947 Klement Gottwald upozornil na možnosť, že pravicové sily, ktoré chceli zabrániť ďalšiemu postupu revolúcie, môžu sa pokúsiť o kontrarevolučný puč. Proti politike reakčných síl vyhlásila KSČ program ďalšieho upevňovania ľudovej demokracie a cieľavedomou politickou prácou sa pripravovala na nové parlamentné voľby.

V tejto súvislosti Klement Gottwald v referáte na pléne ÚV KSČ povedal, že "súčasný vývoj medzinárodných udalostí ukazuje, že v budúcich týždňoch a mesiacoch bude treba počítať so zvýšeným tlakom zahraničnej reakcie na našu republiku. Táto perspektíva je tým vážnejšia, že sa zahraničná reakcia opiera o našu domácu reakciu a s ňou spolupracuje.

Reakcia rozlezená na všetkých stranách bude sa snažiť ešte viac ochromovať činnosť vlády, parlamentu a ostatných ľudových orgánov, aby v istej chvíli mohla vládu a parlament urobiť úplne neschopným práce. Chcela by vo vhodnej chvíli vyvolať vládnu krízu a urobiť pokus o utvorenie úradníckej vlády. Politicky vzaté, taký krok by bolo treba hodnotiť ako pokus o reakčný štátny prevrat. Naň by bolo treba dať patričnú, pre reakciu zdrvujúcu odpoveď. Opakovanie roku 1920 s Tusarom a Černým by bolo pre reakciu ideálne. Dnes však píšeme rok 1947. A pokus o reprízu roku 1920 by bol pre reakciu smrteľne riskantný. Lež do kúta zahnaná reakcia je schopná ísť na hazard, najmä ak má príkaz z vonku. Preto musíme byť v strehu ...

---

18) Pravda, 7. decembra 1947.

Chceme získať väčšinu národa preto, aby sme mohli prekonať trvajúce ťažkosti, aby sme zabezpečili ďalší a trvalý rozmach svojho hospodárstva a zaručili ďalší pokojný vývoj a rozvoj Republiky."[19] Vývoj v najbližších mesiacoch ukázal správnosť analýzy urobenej na novembrovom zasadnutí ÚV KSČ.

Hlavnou arénou politického boja sa na prelome rokov 1947-1948 stali nesplnené úlohy Budovateľského programu vlády. Ústrednou otázkou bola najmä otázka prípravy novej ústavy ČSR. Hlboké rozpory v najdôležitejších otázkach nedávali mnoho nádeje na prijatie novej ústavy v zákonnej lehote Ústavodarného národného zhromaždenia. O zámeroch a postavení buržoáznych strán v tomto období veľmi jasne svedčia slová Jozefa Lettricha napísané v jeho práci v emigrácii: "Nekomunisti sa ocitli vo Februári pred alternatívou - alebo dovoliť komunistom pokračovať v prípravách na získanie väčšiny, alebo sa tomu postaviť na odpor a vyprovokovať vládnu krízu. Nekomunisti zvolili vládnu krízu."[20]

V období zostreného triedneho zápasu odpovedali teda politickí predstavitelia buržoázie vo februári 1948 pokusom o kontrarevolučný zvrat politického vývoja v Československu, ktorý bol útokom na dosiahnuté výsledky národnej a demokratickej revolúcie, na vedúcu úlohu robotníckej triedy, na priateľské vzťahy k Sovietskemu zväzu a priamym pokusom o návrat ku kapitalizmu. Ministri národnosocialistickej, ľudovej a demokratickej strany po vzájomných konzultáciach a rokovaniach podali 20. februára demisiu. Rozhodli sa realizovať svoj plán na zvrat pomerov v republike.

Na postup predstaviteľov reakčných strán ešte v ten deň reagovalo predsedníctvo ÚV KSČ a ÚV KSS. Vypracovalo a schválilo stanovisko k vzniknutej situácii a publikovalo ho pod názvom "Pracujúci ľud miest a vidieka jednotne za vládou Klementa Gottwalda". Poukázalo v ňom na príčiny krízy a upozornilo najširšie vrstvy národa, že situácia je v krajine vážna a vyzvalo všetok pracujúci ľud, aby sa pevne zomkol v Národnom fronte, ktorý bude oporou vlády Klementa Gottwalda a zabezpečí uskutočnenie požiadaviek, ktoré vyžadujú záujmy republiky a zabezpečí výsledky národnej a demokratickej revolúcie. Jednotu robotníckej triedy, jednotu pracujúceho ľudu, jednotu národa označil Klement Gottwald za prvú a hlavnú záruku víťazstva.

V prejave k prípravnému výboru na utvorenie Ústredného akčného výboru Národného frontu 23. februára 1948 Klement Gottwald povedal: "Tí, čo terajšiu vládnu krízu vyvolali a čo chceli zvrátiť smer vývo-

---

19) Kl. G o t t w a l d, 1946-1948, zv. I., c.d., s. 313-330.
20) L e t t r i c h J., History of Modern Slovakia, New York 1955, s. 157.

ja, čo chceli - ako sa vraví - otočiť kolesá dejín naspäť, zabudli, že v čase revolučného kvasu - a takým časom tieto roky po druhej svetovej vojne sú - že v týchto časoch každá kontrarevolúcia vývoj revolučných udalostí nielen nemože zadržať, ale ho len urýchli."[21)]

Československo prežívalo vo februárových dňoch vzrušujúce, rozhodujúce chvíle svojich dejín. Na podporu vlády Klementa Gottwalda sa však v plnej sile postavil pracujúci ľud v celom štáte, ako to výrazne demonštroval jednohodinový generálny štrajk 24. februára a postoj spoločenských organizácií - ROH, zväzu mládeže, ZČSSP, zväzu slovenských partizánov, zjazd roľníckych komisií atď. Pod tlakom demokratických síl ľudu 25. februára prezident dr. E. Beneš prijal demisiu ministrov, ktorí odstúpili a podpísal menovacie dekréty nových ministrov tak, ako ich predložil predseda vlády Klement Gottwald. Politická kríza vyvolaná demisiou buržoáznych strán sa skončila 25. februára 1948 rozhodným víťazstvom pracujúcich vedených KSČ. Podpora širokých más pracujúcich umožnila komunistickej strane riešiť februárovú vládnu krízu pokojnou cestou a v súlade s ústavnými zvyklosťami.

Február 1948 ako zavŕšenie procesu prerastania národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú môže slúžiť ako klasický vzor pokojnej formy socialistickej revolúcie. Potvrdil aktuálnosť a reálnosť pokojnej, legálnej, ústavnej či parlamentnej, t.j. neozbrojenej formy socialistickej revolúcie.

S programom novej vlády vyslovila 10. marca 1948 súhlas väčšina Ústavodarného národného zhromaždenia. Predkladajúc akčný program svojej vlády Klement Gottwald v Ústavodarnom národnom zhromaždení prehlásil: "Bezprostredným cieľom reakcie bolo zmeniť vo vláde a v celom štáte pomer síl ešte pred voľbami, pretože sa bála porážky vo voľbách. Konečným cieľom reakcie potom bolo úplne zvrátiť ľudovodemokratický poriadok, vziať ľudu všetko, čo mu oslobodenie a národná revolúcia priniesli, vrátiť bývalým majiteľom, čo sa znárodnilo a nastoliť opäť neobmedzenú nadvládu veľkých a mocných pánov. Zahraničnopoliticky išlo reakcii o to, vzdialiť nás od Sovietskeho zväzu a od ostatných spojencov a primknúť republiku opäť k tým, čo majú na svedomí Mníchov ...

Ľud vo svojej zdrvujúcej väčšine razom pochopil, že vo vláde nejde o nijaké malicherné koaličné spory, o kreslá a o hmotné výhody, o spory tak typické pre koaličné vlády predmníchovské. Ľud vo svojej zdrvujúcej väčšine jasne poznal, že tu ide o nebezpečný pokus zvrátiť ľudovodemokratický vývin a priniesť navnivoč všetko to, čo nášmu ľudu prinieslo oslobodenie. Preto ono priamo živelné zaburácanie ľudového

---

21) Kl. G o t t w a l d, 1946-1948, zv. II., Bratislava 1950, s. 50.

hnevu a odporu, ktoré od 20. do 25. februára 1948 prešlo celou republikou od Šumavy po Tatry a ktoré rozmetalo čierne plány reakcie ako domček z karát.

Nezveličujem, ak poviem, že náš pracujúci ľud miest i vidieka zložil v týchto kritických dňoch novú skúšku politickej vyspelosti a zrelosti a že v tejto skúške skvelo, ba veľmi skvelo obstál ... Tento ľud dal jasne najavo, že chce, aby konečne a raz navždy sa stalo skutkom, že všetka moc v tomto štáte pochádza z neho, z ľudu. Vy ste zástupcovia ľudu. Vy poznáte dnes jeho vôľu. Urobte teda, aby sa vôľa ľudu stala zákonom. A ľud Vás bude za to blahoslaviť."[22]

Februárové víťazstvo potvrdilo aj zahranično-politickú orientáciu našej republiky na Sovietsky zväz. Klement Gottwald na zasadnutí ÚV KSČ 9. apríla 1948 povedal: "Zahranično-politicky išlo o to, či v budúcnosti pôjde naša republika ďalej neochvejne cestou spojenectva so Sovietskym zväzom, spojenectva s ostatnými slovanskými národmi, cestou spojenectva so všetkými ľudovodemokratickými štátmi v strednej a juhovýchodnej Európe, alebo či bude z radu týchto pokrokovodemokratických štátov vyrvaná a stane sa opäť objektom politiky západných imperialistov ... aj tu februárové udalosti rozhodli celkom jednoznačne v tom zmysle, že naša ľudovodemokratická republika nielenže zotrvá na svojom bývalom kurze v spojenectve so Sovietskym zväzom a ostatnými slovanskými národmi, ale že sa k tomuto spojenectvu ešte rozhodnejšie prizná a bude ho aj v praxi ešte dôslednejšie uskutočňovať ... Ak pred februárom rôzne zjavy v našom verejnom živote mohli vzbudzovať pochybnosť o jednoznačnosti nášho spojenectva so Sovietskym zväzom, potom február znamenal, že naša republika zahranično-politicky zostane navždy pevne po boku ZSSR."[23]

Komunistická strana Československa vybojovala teda vo februári 1948 rozhodujúci zápas o charakter československého štátu a smer vývoja československej spoločnosti. Z tohoto boja vyšla víťazne ako vedúca sila spoločnosti a štátu diktatúry proletariátu. Priviedla robotnícku triedu a pracujúci ľud našich národov k úplnej politickej moci. Základným predpokladom socialistickej výstavby ako programu ďalšieho obdobia bolo upevniť moc pracujúceho ľudu na čele s robotníckou triedou a KSČ, aby nová moc mohla plniť všetky funkcie diktatúry proletariátu. Tieto podmienky pomohla spoluvytvárať aj Ústava z 9. mája 1948, ktorá po právnej stránke zakotvila politické víťazstvo ľudu nad buržoáziou.[24]

---

22) Tamtiež. s. 87-104.

23) Kl. G o t t w a l d, 1946-1948, zv. II., Bratislava 1949.

24) Podrobnejšie pozri: K. R e b r o, "Víťazný február 1948 a boj o charakter československej ľudovodemokratickej ústavy", in Acta iuridica facultatis iuridicae, Zborník štatí k Víťaznému februáru, Bratislava 1977, s. 9-25.

Akčné výbory NF vykonali politickú očistu vo všetkých oblastiach verejného života.

Pokiaľ ide o štátoprávne riešenie vzťahu našich národov, Ústava z 9. mája 1948 potvrdila princíp svojbytnosti slovenského národa a jeho rovnoprávnosť s národom českým v ich spoločnom štáte, zároveň však bez výraznejších zmien zotrvala pri tej štátoprávnej forme, v ktorej bola definitívne vybojovaná moc robotníckej triedy a pracujúcich, t.j. potvrdila unitárne štátne usporiadanie s ústavne vymedzeným autonomným postavením slovenských národných orgánov, najmä Slovenskej národnej rady a Zboru poverenikov, a to v podstate v podobe, v ktorej sa toto štátoprávne usporiadanie vytvorilo za odlišného pomeru triednych síl pred februárom 1948.

Február 1948 znamenal víťazstvo socialistickej orientácie v prvej priemyselnej krajine a bol potvrdením medzinárodnej platnosti marxizmu-leninizmu. Z tohoto hľadiska popri mnohých iných prínosoch znamenal február 1948 aj obohatenie teórie a praxe revolučného hnutia. Február 1948 obohatil okrem iného revolučnú prax o historické overenie a potvrdenie záverov, že víťazstvo socialistickej revolúcie je zákonitostbu, imanentným stupňom resp. súčasťbu objektívneho spoločenského vývoja tak v zaostalých, ako aj v priemyselne vyspelých krajinách, ak dozreli pre revolúciu objektívne i subjektívne podmienky, o skúsenosti využitia parlamentu a systému viacerých politických strán združených v Národnom fronte a politický boj a víťazstvo v ňom.[25)]

*

Februárové víťazstvo československého pracujúceho ľudu nad reakciou otvorilo cestu k revolučným premenám vo všetkých oblastiach života spoločnosti - cestu k budovaniu socializmu. Generálnu líniu výstavby socializmu vypracoval IX. zjazd KSČ v roku 1949. Vychádzal pritom z rešpektovania všeobecných zákonitostí prechodu k socializmu, ako boli teoreticky rozpracované v dielach klasikov marxizmu-leninizmu a overené praxou socialistickej výstavby v Sovietskom zväze, i z rozboru podmienok, ktoré sa u nás historicky utvorili.

Február 1948 umožnil, aby sa v našich československých podmienkach začali uplatňovať všeobecné zákonitosti socialistického vývoja, charakteristické v triedne rozdelenom svete pre každú spoločnosť nastupujúcu na cestu socialistického vývoja, ktoré sa prejavili po prvý raz v podmienkach ZSSR i v ostatných ľudovodemokratických štátoch po

---

25) Acta facultatis, c.d., štúdia F. Červeňanského, Február 1948 - príklad pokojnej formy socialistickej revolúcie, s. 55.

druhej svetovej vojne. Otázka všeobecne platných zákonitostí socialistického vývoja a jej tvorivá aplikácia v konkrétnych národnych podmienkach, vzťahoch medzi všeobecným a špecifickým, národným a internacionálnym boli a zostávajú stále stredobodom ostrého politického, ideologického a teoretického boja medzi silami marxizmu-leninizmu a silami antisocialistickými, antikomunistickými a revizionistickými.[26)]

Základom línie budovania socializmu, ako ju koncipoval IX. zjazd KSČ, bolo od začiatku rozvíjanie a upevňovanie všestrannej spolupráce a jednoty štátov socialistického spoločenstva a najmä so Sovietskym zväzom. Realizácia generálnej línie výstavby socializmu predpokladala splnenie troch základných, vzájomne súvisiacich úloh: proces socialistickej industrializácie, kolektivizácie a socialistickej kultúrnej revolúcie. Plniac vytýčené úlohy dosiahol náš ľud významné úspechy a pod vedením strany úspešne vyriešil základné úlohy socialistickej výstavby.

Zásadnými zmenami prešiel československý štát. Buržoáznodemokratické Československo sa premenilo najskôr na ľudovodemokratický a neskôr na socialistický štát. Pod vedením strany sa uskutočnila revolučná prestavba mechanizmu štátu takým spôsobom, aby tento bol v stave zabezpečovať politickomocenské záujmy robotníckej triedy a všetkých pracujúcich.

Február 1948 sa stal historickým medzníkom vzniku nového, ľudovodemokratického politického systému, ktorý odstránil a nahradil predchádzajúci buržoázno-parlamentný a pluralistický politický systém, založený na politickej a ekonomickej moci buržoázie. Nový socialistický politický systém vytvorený po februárovom víťazstve nášho ľudu stal sa dôležitým nástrojom vybudovania základov socialistickej spoločnosti a v súčasnosti ďalšej výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti v ČSSR.

Náš nový socialistický politický systém vznikol v dosledku víťazstva pracujúcich vo februári 1948 a vyvíja, zdokonaľuje a upevňuje sa pod vedením Komunistickej strany Československa. Československá socialistická republika je pevným článkom socialistického spoločenstva národov. V oblasti zahraničnej politiky sa usiluje o zabezpečenie priaznivých vonkajších podmienok pre socialistickú výstavbu, robí všetko preto, aby naša krajina v úzkej spolupráci so Sovietskym zväzom a krajinami socialistického spoločenstva všestranne a aktívne prispievala k posilňovaniu socializmu, pokroku a mieru vo svete.

---

26) M a t o u š e k S., Február 1948 a jeho štátoprávny význam, Acta iuridica facultatis iuridicae, Bratislava 1977, s. 45.

Významnú úlohu pri výstavbe socialistickej spoločnosti zohralo aj naše nové, socialistické právo, ktoré po víťaznom februári slúžilo ako účinný nástroj robotníckej triedy v jej boji za socialistické premeny. V priamej závislosti na politickotriednych zmenách a ako ich odraz sa vytvoril nový právny poriadok. Nové vytvárajúce sa socialistické právo na princípe socialistickej zákonnosti veľmi aktívne prispelo k upevňovaniu socialistického štátu, k riešeniu ideologicko-politických a právnych problémov, s ktorými sa musela naša strana a pracujúci ľud vyrovnávať od prvých dní nastúpenia socialistickej cesty ako kvalitatívne nového spoločenského zriadenia.

Doterajšie výsledky v budovaní našej socialistickej spoločnosti od roku 1948 potvrdzujú, že iba pod vedením KSČ ako hlavnej a riadiacej sily v celom systéme diktatúry proletariátu mohol náš socialistický štát, opierajúci sa o socialistické právo a zákonnosť, od chvíle ich revolučného vzniku a v priebehu doterajšieho celého vývoja nášho socialistického zriadenia úspešne plniť významnú a často priekopnícku aktívnu úlohu pri dosiahnutí pozitívnych úspechov a kvalitatívnych premien v oblasti pretvárania a formovania progresívne sa meniacej celej hospodárskej základne a nadstavby našej československej socialistickej spoločnosti.[27)]

Na úseku nového právneho poriadku, ktorý mal právne zabezpečiť dosiahnuté hospodárske a politické výdobytky a splniť úlohy spojené s budovateľskou prácou, čakali na riešenie veľké komplexy otázok.

Keď Klement Gottwald v mene vlády obrodeného Národného frontu doplnenej vo februári 1948 a rekonštruovanej ústavnou demokratickou a parlamentnou cestou predstúpil pred Ústavodarné národné zhromaždenie s vládnym programom, vo svojom prejave výslovne pripomenul, že Ústavodarné národné zhromaždenie musí dať republike novú ústavu, ktorá mala zakotviť všetky vymoženosti ľudu, dosiahnuté po oslobodení a ktorá nemala byť viac brzdou, ale naopak, tvorivým nástrojom budovania socializmu. Túto úlohu najvyšší zastupiteľský zbor splnil prijatím Ústavy 9. mája.

Ústava 9. mája vznikla v priebehu dvojročného ideového a politického boja, ktorý sám bol odrazom triedneho boja v procese prerastania národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú, a právne zakotvila výsledky februárového víťazstva ľudu.

Po prvý raz v dejinách stáva sa ľud jediným zdrojom moci v štáte, dochádza k nastoleniu skutočnej, faktickej neformálnej demokracie. Jej podstata spočíva v tom, aby sa pod vedením komunistickej strany, ako rozhodujúceho garanta tejto demokracie zabezpečila maxi-

---

27) D o j č á k P., Nastolenie diktatúry proletariátu a základné znaky rozvoja socialistickej zákonnosti v ČSSR, Acta iuridica, c.d., s. 28.

málne široká účasť pracujúcich na správe a riadení štátu. Socialistická demokracia je už od svojho zrodu diametrálne odlišná od akejkoľvek buržoáznej demokracie. Je v podmienkach socializmu nevyhnutne triednym javom a jej spoločenská účinnosť je závislá od úrovne a metód uplatňovania vedúcej úlohy komunistickej strany, od schopnosti podnecovať, viesť a ďalej rozvíjať širokú pracovnú a spoločenskú účasť más.

Po februári 1948 sme nielen rýchle a úspešne uskutočnili ďalšie znárodnenie priemyslu a novú pozemkovú reformu, nielen že zahájila prvá päťročnica a prikročilo sa k združstevňovaniu nášho poľnohospodárstva a jeho prechod na socialistickú veľkovýrobu, ale na podklade Ústavy 9. mája sa v rokoch 1949-1951, teda v priebehu necelých troch rokov od základu prebudoval náš právny poriadok vypracovaním a uzákonením všetkých hlavných kódexov; občianskeho, trestného a rodinného, oboch súdnych poriadkov - občianskeho a trestného, ako aj vydaním celého radu ďalších významných zákonov.

Všetky uvedené kódexy zohrali významnú úlohu pri podporovaní socialistického rozvoja našej spoločnosti, i keď nemožno povedať, že by boli tak dokonalé, že by ich nebolo treba prispôsobovať vývojovým potrebám nášho života, príp. v niektorých veciach korigovať.

Rýchly ekonomicko-politický vývoj v našej vlasti dal za pravdu slovám Klementa Gottwalda, keď hovoril, že vydané zákony urýchlene pripravované v rokoch 1948-1950 "nebudú samozrejme na veky vekov, ale budú sa neprestajne novelizovať. Pomery sa u nás menia, neustálili sa dosiaľ natoľko, aby bolo možné zahrnúť do zákonov všetky možnosti".[28]

Význam prijatia týchto kódexov vystúpi najmä s porovnaním stavu na tomto úseku v období buržoáznej ČSR, ktorá za 20 rokov svojej existencie nedokázala uskutočniť unifikáciu právneho poriadku.

Socialistické premeny vo výrobných vzťahoch viedli ku kvalitatívnym zmenám triednej štruktúry a sociálnych pomerov československej spoločnosti. Budovateľská práca nášho ľudu, ktorú usmerňovala politika Komunistickej strany Československa, dosiahla skvelý triumf - socializmus v našej vlasti zvíťazil na všetkých úsekoch nášho života. Táto víťazná skutočnosť nemohla nenájsť svoj výraz aj v našom základnom zákone - v ústave.

Z iniciatívy Ústredného výboru KSČ došlo u nás k vypracovaniu návrhu novej, socialistickej ústavy, ktorá mala zakotviť dosiahnutý stupeň nášho socialistického vývoja a určiť základný smer nášho ďalšieho napredovania.

---

28) Kl. G o t t w a l d, Za socialistický štát, za socialistické právo, Pravda 1950, s. 164.

Návrh tejto ústavy po širokej celonárodnej diskusii a po schválení celoštátnou konferenciou KSČ 7. júla 1960 prerokovalo novozvolené Národné zhromaždenie a dňa 11. júla 1960 jednomyselne schválilo návrh ako socialistickú ústavu Československej socialistickej republiky. Víťazstvo socializmu v našej vlasti našlo svoj vonkajší výraz v základnom zákone našej spoločnosti a nášho štátu.

Nie je úlohou tejto práce hodnotiť celý proces prebudovania nášho právneho poriadku na socialistických základoch. Chceli sme len naznačiť čo februárové víťazstvo znamenalo aj pre túto oblasť. Nech je nám v závere dovolené uviesť ešte jeden významný legislatívny akt v súvislosti s riešením otázky Čechov a Slovákov.

Prijatie ústavného zákona č. 143/1968 Zb. z. a n. o československej federácii je totiž významným medzníkom v novodobých dejinách oboch našich národov, vstupom do novej etapy vo vývoji našej socialistickej štátnosti charakterizovanej existenciou dvoch štátoprávnych subjektov - ČSR a SSR - v rámci Československej socialistickej republiky, ktorá predstavuje dobrovoľné štátne spojenie dvoch rovnoprávnych národov.

Dôležitou otázkou revolúcie a jej vývoja boli totiž aj vzťahy oboch národov. Ich zložitosť vyplývala zo skúseností v minulosti, ako aj medzinárodných vplyvov. Usporiadanie vzťahov národov je charakteristickou črtou revolúcie, patrí k jej hlavným otázkam. Tento vzťah bol vyjadrený v roku 1945 zásadou "rovný s rovným", ale neobsahoval pevné štátoprávne usporiadanie.

V národnostnej politike strany došlo však aj k chybám, k zúženým, jednostranným prístupom a deformáciam. Strana tieto chyby postupne napravila.

Z iniciatívy KSČ, vychádzajúcej z hodnotenia uplynulého obdobia, začali prípravy na uvedenie do života nového štátoprávneho usporiadania. Nové štátoprávne usporiadanie Československej socialistickej republiky znamená súčasne v určitom smere aj zavŕšenie etapy hľadania optimálneho riešenia pomeru Čechov a Slovákov v spoločnom štáte.

*

Pripomínajúc si jubileum víťazstva nášho pracujúceho ľudu nad buržóziou uvedomujeme si súčasne, že historický význam Februára 1948 treba očistiť od nánosu revizionizmu a antikomunistickej propagandy z obdobia krízových rokov 1968-1969 a dať mu opäť zaslúžené miesto v našej histórii.

Pravicoví oportunisti a antikomunistické živly viedli cieľavedomý útok proti všetkým základným hodnotám a normám socializmu, systematicky rozkladali stranu i celý politický systém a súčasne nastoľovali

otázku odčinenia všetkých revolučných aktov triednej spravodlivosti po februári 1948, hanobili činnosť strany i jej slávnu revolučnú históriu.

Tieto sily už dlhšie rozkladali našu spoločnosť a ich pôsobenie má, samozrejme, určitú kontinuitu so zvyškami porazených tried a síl vo februári 1948.

Otvorené i maskované vystúpenia proti významu a odkazu februára 1948, spojené s jeho spochybňovaním, diskreditáciou a dokazovaním, že sme opustili našu špecifickú cestu k socializmu, budovanie špecifického národného modelu socializmu demokratického a humanistického boli závažnou súčasťou antisocialistickej a revizionistickej ideologickej ofenzívy smerujúcej jednoznačne k likvidácii historického významu samotného februára 1948 i jeho triednopolitických, štátoprávnych, ekonomických, kultúrnych a zahranično-politických dôsledkov, teda k zvratu pomerov pred február 1948, späť ku kapitalizmu.

Koncepcia odplaty za február 1948 sa prejavila predovšetkým v koncentrovanom útoku proti vedúcemu postaveniu KSČ v socialistickej spoločnosti a štáte.

Je známe, ako pravicové a antisocialistické sily doma i v zahraničí zneužili iniciatívu strany za obnovenie leninských metód straníckej práce. Jej úsilie o nápravu chýb, o riešenie základných otázok ďalšieho vývoja našej socialistickej spoločnosti využili na útok predovšetkým na dva základné piliere našej socialistickej existencie, našej socialistickej budúcnosti - na Komunistickú stranu a na spojenecké zväzky so Sovietskym zväzom a ostatnými socialistickými krajinami. Kritiku chýb minulosti vystupňovali do úplnej diskreditácie strany a nihilistického poprenia všetkého, čo sa v našom štáte dosiahlo pod jej vedením. Začali hlásať, že túto "temnú" minulosť musíme odvrhnúť, že je to dôsledok tzv. sovietskeho modelu, ktorý nám bol vnútený a že musíme prijať nový model "socializmu s ľudskou tvárou" resp. "demokratického socializmu" atd.

Február sa v slovníku antisocialistických síl uvádzal ako cudzí produkt, dôkaz o komunistickej zvoli a narušení demokratickej formy boja. Zámerným jednostranným očierňovaním uplynulých 20 rokov ako "doby temna", ako uplatňovania nám cudzieho "sovietskeho modelu socializmu" snažili sa ukázať február 1948 ako dôsledok prevážne vonkajšieho vplyvu. Chceli tak zahmliť vnútorné, triedne príčiny a výsledky Februára a zdôvodnit návrat do politických pomerov predfebruárových. Snažili sa vyvolávať najmä u mládeže ilúzie o predmníchovskej republike, idealizovali buržoázne slobody a najmä hospodársky rozvoj kapitalistického Československa. Aký to paradox. Veď práve skúsenosti nášho ľudu s vlastnou buržoáziou v období buržoáznej ČSR a tzv. ma-

sarykovskej demokracie a s jej vládou sa stali jedným zo základných vnútorných zdrojov víťazstva Februára.

Pravicové sily sa po januári 1968 usilovali o premenu NF v také politické zoskupenie, ktoré by poprelo vedúcu úlohu KSČ v našej spoločnosti. Reakčné organizácie ako boli napr. K-231 a KAN nepokryte vyhlasovali, že ich najbližším cieľom je odplata za február 1948 a neskrývali sa ani s tým, že chcú nastoliť buržoázno-demokratické zriadenie a tvrdo zúčtovať s komunistami a všetkými statočnými budovateľmi socializmu. Zahranično-politická koncepcia pravice viedla vo svojich dosledkoch nielen k ohrozeniu vnútornej stability a bezpečnosti štátu i jeho suverenity a mierových podmienok pokojnej práce ľudu, ale i k odkrytiu západných hraníc tábora socializmu, ktorého malo byť Československo pevnou baštou na rozhraní socialistickej a kapitalistickej sústavy v Európe.

Februárové víťazstvo nášho ľudu je podnes "nezahojenou ranou" pre medzinárodné imperialistické sily a najmä pre emigračné skupiny, ktoré márne čakajú na svoj deň odplaty a návratu.

Antisovietska orientácia pravicových síl v KSČ sa stala súčasťou medzinárodného revizionistického prúdu, pre ktorý bol tzv. československý experiment posilňujúcou injekciou a novým argumentom pre požiadavku revízie základných princípov marxizmu-leninizmu a proletárskeho internacionalizmu v komunistickom hnutí.

Výročie februára 1948 je príležitosťou zdôrazniť, že toto víťazstvo pracujúcich na čele s robotníckou triedou vedenou KSČ nad buržoáziou bolo zároveň víťazstvom spojenectva a priateľstvi so Sovietskym zväzom a porážkou plánu kontrarevolučných snáh buržoázie a ich zahraničných spojencov odtrhnúť našu krajinu od spojenectva so ZSSR a zapredať ju západným imperialistom. Československo definitívne vstúpilo na cestu socializmu a jeho medzinárodné postavenie sa februárovým víťazstvom upevnilo.

Historické úspechy na ceste k socializmu a komunizmu sme dosiahli vďaka Sovietskemu zväzu, ktorý oslobodil našu vlasť z fašistickej poroby, ktorý bol našou oporou pri výstavbe socializmu a ktorý nám znovu pomohol v čase najväčšej skúšky - v období nástupu kontrarevolučných síl v roku 1968.

Chápanie dejinnej zodpovednosti za ďalší vývoj našich národov a istota prameniaca zo spojenectva so ZSSR boli a navždy zostanú jedným zo základných faktorov, z ktorých vyrastajú hlavné záruky našej samostatnosti i ďalšieho rozvoja ako socialistického štátu.

*

Február 1948 je teda logický dôsledok dejinného vývoja našich národov a najmä robotníckeho revolučného hnutia. Víťazstvo vo februári nebolo iba vecou robotníckej triedy a komunistickej strany, ale sa oň zaslúžili a podieľali sa na ňom všetky pokrokové a čestné sily celej našej spoločnosti. Buržoázia sa pokúsila zvrátiť logiku dejín kontrarevolučným pučom, bola však zmetená pracujúcim ľudom pod vedením KSČ.

Pod vedením KSČ vykonal náš pracujúci ľud za uplynulých 30 rokov od februára 1948 grandiózne dielo socialistickej výstavby. Cieľavedome rozvíjané úsilie marxisticko-leninských síl v strane po aprílovom pléne ÚV KSČ v roku 1969, na ktorom bol za prvého tajomníka ÚV KSČ zvolený dr. G. Husák, postupne rozvíjalo ofenzívny nástup proti pravicovo oportunistickým a antisocialistickým silám a zabezpečilo ďalší, zdravý vývoj našej spoločnosti. Logickým uzavretím tejto etapy bolo rokovanie a závery XIV. zjazdu KSČ, ktorý zhodnotil obdobie po XIII. zjazde ako najťažšie a najzložitejšie roky histórie KSČ a vypracoval program ďalšieho rozvoja našej spoločnosti.

XV. zjazd KSČ prijal program ďalšieho posilnenia materiálnotechnickej základne našej spoločnosti a zvýšenia jej vedeckotechnického potenciálu. Program ďalšieho všestranného hospodárskeho a sociálneho rozvoja ČSSR je pokračovaním reálnej i keď náročnej politiky strany v podmienkach výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Plniac úlohy uskutočňovania hospodárskeho a sociálneho rozvoja, konkretizovaného v 6. päťročnom pláne, založenom najmä na rýchlom raste efektívnosti a spoločenskej produktivity práce, významne prispieva k vzostupu výrobných síl, k zvýšeniu životnej úrovne a k ďalšiemu úspešnému budovaniu rozvinutej socialistickej spoločnosti v ČSSR a tým aj k posilneniu celého socialistického spoločenstva v duchu odkazu víťazného Februára 1948.

Hlboko pravdivé a výstižné sú slová generálneho tajomníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR, ktoré povedal v prejave na slávnostnom zasadnutí ÚV KSČ, ÚV NF ČSSR, Predsedníctva FZ ČSSR a vlády ČSSR na počesť 60. výročia VOSR zamýšľajúc sa nad zmyslom a významom Februára 1948 pre pokračovanie socialistickej výstavby, ktorú napĺňame ako jeho revolučný odkaz: "... osobitne vyzdvihujeme hlbokú ideovú a dejinnú spätosť Veľkého októbra a nášho Februára. Pre nás, československých komunistov, malo nenahraditeľný význam, že sme sa v zápasoch o doriešenie otázky moci v prospech robotníckej triedy a pracujúceho ľudu mohli opierať o skúsenosti troch ruských revolúcií, vychádzať z leninských myšlienok o vzťahu demokratickej a socialistickej revolúcie, čerpať z revolučného príkladu a skúseností Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Tvorivé uplatnenie týchto skúseností v našich pod-

mienkach nám umožnilo úspešne vyriešiť úlohy tejto etapy nášho revolučného zápasu."[29]

29) Pravda, 1. novembra 1977.

ФЕВРАЛЬ 1948 Г. – ПЕРЕЛОМНЫЙ ПУНКТ В ИСТОРИИ ЧЕХОСЛОВАЦКОГО ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Ладислав Губенак

Резюме

Основным завоеванием освобождения наших народов от фашистского ига является создание объективных условий революционного переворота в 1945-1948 гг., взятия власти в руки рабочего класса и обеспечения социалистического развития страны. После освобождения в 1945 г. чехословацкое общество прошло этапом сложного развития; на пути к окончательной победе рабочего класса над буржуазией надо было преодолеть ряд важных препятствий. Буржуазия от своих позиций не отказывалась легко. Прогрессивные силы во главе с КПЧ должны были упорно бороться за выполнение Кошицкой правительственной программы и впоследствии Созидательной программы Правительства Клемента Готтвальда. Большого успеха КПЧ добилась в выборах в 1946 г., когда она в общегосударственном масштабе получила 38% голосов и стала сильнейшей политической партией в стране.

Борьба между силами прогресса и реакции протекала в условиях обостряющейся классовой борьбы в рамках страны и в условиях обостряющегося международного положения и перехода сил империализма к холодной войне. В Словакии политический кризис достиг наивысшей точки осенью 1947 г. Наступление реакции, концентрирующейся в Демократической партии, было отражено. В общегосударственном масштабе борьба продолжалась.

Решающая схватка осуществилась в феврале 1948 г., когда министры реакционных политических партий подали в отставку и вызвали правительственный кризис. Они пытались вытеснить коммунистов из правительства и образовать чиновничье правительство. Их замыслы потерпели крах. 25 февраля президент Бенеш по требованиям народа принял отставку реакционных министров и назначил новое правительство. Политический кризис был преодолен мирным путем при сохранении конституционных обычаев.

Февраль 1948 г. означал победу социалистической ориентации в первой промышленной стране и подтвердил интернациональный характер ленинизма. Был открыт путь строительства социализма. В процессе социалистического строительства сыграли большую роль государство, государство

диктатуры пролетариата и новое социалистическое право. Таким образом, февраль 1948 г. является переломным пунктом в истории чешского и словацкого народов и в истории нашего государства и права.

ŠESŤDESIAT ROKOV OD VZNIKU ČESKOSLOVENSKA

(Historickoprávny pohľad na buržoáznodemokratickú republiku)

Leonard Bianchi

Len prednedávnom sme oslavovali 60. výročie Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. Všestranne sme zvažovali vplyv socialistickej revolúcie ruského ľudu na celkový svetový vývoj, aj na vývoj našich pomerov, na území buržoáznej Československej republiky. Nesmieme pritom zabudnúť a neprestaneme to nikdy zdôrazňovať, že bez VOSR by Československá republika nebola vznikla. Bez vplyvu Dekrétu o mieri[1] a bez vplyvu deklarácie práv národov Ruska z 2.(15.) novembra 1917[2] by nebol F.W. Wilson, prezident USA, 2. januára 1918 predniesol vo svojom posolstve kongresu USA 14 bodov, ktoré v jednom bode žiadali aj autonómiu národov Rakúsko-uhorskej monarchie. Na všetkých jeho 14 bodoch možno spoznať vplyv Dekrétu o mieri, v ktorom sa žiadal mier bez annexií, bez udržovania národov násilím v cudzích štátnych útvaroch. Deklarácia práv národov Ruska vyhlásila v štyroch bodoch rovnosť a suverenitu národov Ruska, právo národov Ruska na slobodné sebaurčenie až do oddelenia a utvorenia samostatného štátu, zrušila všetky národnostné a národnostno-náboženské výsady a obmedzenia a zabezpečila slobodný rozvoj národnostných menšín a etnografických skupín žijúcich na území Ruska. Takéto zásady nemohli zostať v svetovej politike bez ozveny.

I keď sme si nevzali za úlohu osvetliť vznik Československej republiky, musíme konštatovať, že oslobodzovací boj českého a slovenského národa spod rakúskeho a uhorského jarma[3] mal za výsledok národnú a demokratickú revolúciu, proti nacionálnemu útlaku a proti monarchistickému polofeudálnemu buržoáznemu režimu. Národná a demokra-

---

1) Obrazovanie Sojuza sovetskich socialističeskich respublik, Sbornik dokumentov, Moskva 1972, str. 18-21.

2) Obrazovanije i razvitije SSSR kak sojuznogo gosudarstva, Sbornik zakonodatělnych i drugich normativnych aktov, Moskva 1972, str. 6.

3) V a n ě č e k Václav, K historickým kořenům 28.října 1918, Právník, CVII. 1968, č. 9, str. 753-768; t e n i s t ý, Ke kořenům 28.října 1918. I a II, Právněhistorické studie 14 a 15, Academia, Praha 1969 a 1971, str. 39-55, resp. str.5-42.

tická revolúcia z r. 1918 však v Československu neprerástla v revolúciu socialistickú. Nemala hegemóna v robotníckej triede, a preto ustrnula na buržoáznodemokratickom stupni vývoja. Bola síce oproti minulosti prínosom, priniesla národné oslobodenie a kultúrny rozvoj pre Čechov a Slovákov, ale iba v buržoáznom poňatí. Priniesla ľudu Československa aj politické práva - umožnila najmä Slovákom prvý raz "slobodne" voliť svojich zástupcov do parlamentu a do samosprávnych orgánov - ale všetky tieto vymoženosti zostali na obmedzenej buržoáznodemokratickej úrovni. Po vzniku nového štátneho útvaru nastala konfrontácia starých rakúsko-uhorských inštitúcií s novými československými. Vtedajšia demokratizácia a výmena národných buržoázií v úlohe vládnúcej triedy však nenarušila ani základnú triednu skladbu, ani kapitalistické vlastníctvo výrobných prostriedkov. Revolúcia z r. 1918 bola teda síce národná a demokratická, ale s buržoáznym ohraničením a obsahom tohto pojmu. Nenarušila sa ani kontinuita práva, naopak, nastala recepcia rakúskeho a uhorského práva v najširšom slova zmysle. Rakúske a uhorské právo sa v buržoáznej Československej republike zaodelo do národného a zdemokratizovaného rúcha, aby s občasnými doplnkami, úpravami a opravami naďalej slúžilo udržovaniu triednej nadvlády - teraz už vlastnej národnej - buržoázie. Revolúcia z r. 1918 teda nebola národnou iba v smere kultúrneho oslobodenia Čechov a Slovákov, ale dávala nové možnosti najmä pre uplatnenie národných buržoázií, a to predovšetkým pre silnú českú buržoáziu.

Táto buržoáznodemokratická etapa vývoja československej štátnosti od r. 1918 do r. 1938 predurčila v kladnom aj zápornom zmysle ďalší vývoj: rozvinula buržoáznodemokratické inštitúcie, ale zasiala aj zhubné semeno škodlivých buržoáznych ideológií, v prvom rade čechoslovakizmus, ktorého dôsledky sa prejavovali v nezdravom mocenskom centralizme a v nesprávnom štátoprávnom riešení vzťahu Čechov a Slovákov.

V našom príspevku sa pokúsime priblížiť tie vývojové momenty československého štátu, ktoré sa premietli v platnom práve rokov 1918--1938.

VZNIK BURŽOÁZNEJ REPUBLIKY

Bezvýhradné prijatie podmienok primeria zo strany viedenskej vlády vytvorilo na konci prvej svetovej vojny v českých krajinách aj na Slovensku takú situáciu, že Národný výbor v Prahe ako ústredný orgán domáceho českého národno-oslobodzovacieho hnutia sa 28. októbra 1918 rozhodol vyhlásiť samostatný Československý štát. Zloženie 30-členné-

ho Národného výboru sa už 13. júla 1918, teda ešte za vojny, prispôsobilo výsledkom volieb do viedenského parlamentu z r. 1911, a preto v ňom väčšinu mali zástupcovia buržoáznych strán. Slovenská národná rada, ovládaná predstaviteľmi slovenskej buržoáznej inteligencie, sa Deklaráciou slovenského národa z 30. októbra 1918 v Martine prihlásila k spoločnému štátu Čechov a Slovákov, k samostatnému Československu. Oba tieto národno-revolučné akty dopomohli českej a slovenskej buržoázii prevziať moc do svojich rúk, i keď proletariát vážne ohrozil hegemóniu buržoázie v národnooslobodzovacom boji, najmä v poslednom roku vojny pod vplyvom hospodárskych a sociálnych nepokojov a pod vplyvom VOSR.

PRVÝ ŠTÁTOPRÁVNY AKT

Charakter triednej nadvlády buržoázie vyjadril po štátoprávnej stránke text zákona z 28.10.1918 č. 11/1918 Zb. z. a n. o zriadení samostatného Československého štátu.

Národný výbor v Prahe si vytýčil za cieľ pokojný prechod z jedného do druhého štátneho útvaru, bez sociálnych otrasov, bez zmeny spoločenského zriadenia a bez revolučných pohybov nespokojného obyvateľstva proti jestvujúcemu poriadku. Prispôsoboval sa vôli predstaviteľov zahraničného odboja v Paríži, prakticky teda mocnostiam Anglie, Francie a USA (čl. 1) a sám neurčil ani formu štátu, i keď sa vydával za orgán jednomyseľnej vôle národa. Tým, že ponechal v platnosti všetky doterajšie zákony (čl. 2), postavil sa výslovne za zachovanie právnej ochrany kapitalistického spôsobu výroby a vykorisťovania a v záujme zabránenia sociálnym nepokojom a vzburám prikázal dokonca všetkým dovtedajším rakúskym a uhorským úradom včítane ozbrojených zložiek, aby v podriadenosti k Národnému výboru aj nadalej vykonávali svoje funkcie (čl. 3).

DOČASNÁ ÚSTAVA

Diktatúra nevoleného, politickými stranami vytvoreného Národného výboru ako jediného predstaviteľa štátnej svrchovanosti, trvala do 14. novembra, keď bola publikovaná Dočasná ústava,[4] zákon č. 37/1918 Zb. z. a n. Národný výbor sa vtedy premenil na Národné zhromaždenie

4) L a c o Karol, Ústava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR, Bratislava 1967, str. 175 an.

a k jeho doterajším 30 pribudlo ešte 226 členov (spolu tedy 256). Pre zástupcov Slovenska bolo z toho vyhradených totiž iba 40 miest, ale iba 31 z nich obsadili Slováci. Národné zhromaždenie sa stalo jednokomorovým zákonodarným orgánom s kontrolnou právomocou nad výkonnými orgánmi štátu. Dočasná ústava konštituovala funkciu hlavy štátu, ktorú mal vykonávať prezident republiky, čím sa prvý raz zákonne ustálila aj republikánska forma štátu. Prezidenta volilo Národné zhromaždenie. Na čele výkonnej moci štátu stál kolektívny orgán, 17-ti členná vláda, zodpovedná z výkonu svojej funkcie Národnému zhromaždeniu. Spočiatku ju volilo Národné zhromaždenie.

Zmenou Dočasnej ústavy (zákony č. 138 a 271/1919 Zb. z. a n.) sa rozšíril počet slovenských poslancov NZ zo 40 na 54 (spolu teda 270) a posilnilo sa postavenie prezidenta, ktorému zverili právo menovať a odvolávať predsedu aj členov vlády. Postavenie Slovenska v dočasnom štátoprávnom usporiadaní novovzniklej Československej republiky upravoval zákon z 10. decembra č. 64/1918. Obsahoval delegáciu moci jednému členovi vlády (§ 14), aby vydával nariadenia, vykonal všetko v záujme udržania poriadku a konsolidovania pomerov a zabezpečil riadny štátny život, "aby vydával nařízení a konal vše na udržení pořádku, na konsolidování poměrů a na zabezpečení řádného státního života". Z toho ustanovenia sa vyvinula inštitúcia regionálneho vládneho orgánu, tzv. ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý mal diktátorskú právomoc a bol vlastne predĺženou rukou centralisticky organizovanej vlády.[5)]

Zmluvami v Saint Germain-en Laye z 10.9.1919 pripojili k Československej republike Zakarpatskú Ukrajinu (č. 508/1921 Zb. z. a n.).

ÚSTAVNÁ LISTINA

Definitívnu ústavu Československej republiky prijalo nevolené Národné zhromaždenie, jeho zloženie predurčovalo pokračovanie na ceste pripravenej už Národným výborom v cit. zákone č. 11/1918 Zb. z. a n. Ústavná listina č. 121/1920 Zb. z. a n. z 29. februára 1920 vyhovovala

---

5) K a l o u s e k Vratislav, Nařízení ministra pro Slovensko, Právny obzor XII, 1929, str. 473 an., 505 an., 545 an.; H o n s Antonín, Výjimečná moc vlády na Slovensku a Podkarpatské Rusi, Věstník ministerstva vnitra, III., str. 153 an., 201 an.; H o e t z e l Jiří, Nariaďovacia moc ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, Hospodárske rozhľady, II., str. 539 an.; B i e l i k František, Vývin kompetencie Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, Historický časopis SAV, IX, 1961, č. 4, str. 636-640; U r b a n o v á Katarína, Obmedzovanie kompetencie celoslovenského orgánu československej vlády v rokoch 1918-1921, Právny obzor 51, 1968, č. 8, 725-730; t á i s t á, Vznik Ministerstva pre správu Slovenska, Historický časopis SAV, 19, 1971, č. 2, 199-220.

potrebám upevnenia nadvlády buržoázie, zachovávala buržoázne spoločenské zriadenie a kapitalistický spôsob výroby. Moc buržoázie bola totiž v novom štáte viackrát v základoch otrasená už v prvom roku trvania Československej republiky. Hneď na začiatku aktivitou národných výborov a robotníckych rád, potom v júni 1919 na Slovensku vznikom Slovenskej republiky rád a neskôr v celoštátnom meradle najmä decembrovým štrajkom z r. 1920. Buržoázna vláda reagovala na tieto revolučné pohyby zrušením národných výborov a robotníckych rád hneď na začiatku republiky (na Slovensku nariadením č. 6/1919 Úradných novín), ďalej vojenskou diktatúrou, ktorá na východnom Slovensku a na Zakarpatskej Ukrajine trvala od 5.6.1919 až do 28. februára 1922[6] a konečne masovou perzekúciou účastníkov generálneho štrajku z decembra 1920.

Vypracovanie návrhu ústavnej listiny sa udialo v tajnosti. Za vzory slúžili okrem iných najmä ústava tretej francúzskej republiky z r. 1875, americká ústava a rakúska decembrová ústava z r. 1867.[7] Obsah ustanovení 6. hlavy o ochrane národných, náboženských a rasových menšín predurčovali čl. 7-9 Saint Germainských medzinárodných zmlúv z 10.9.1919 (č. 508/1921 Zb. z. a n.).

Kapitalistický hospodársky poriadok zakotvili ustanovenia ústavy o ochrane súkromného vlastníctva, o slobode podnikania a o voľnosti uzavierať združenia (kartely apod.) na ochranu a podporu hospodárskych pomerov (§§ 106, 108 a 114). Súkromné vlastníctvo bolo možné obmedziť len zákonom a v zásade len za náhradu. Socializačné sľuby, dávané politikmi v búrlivých časoch vzniku republiky na ukľudnenie nepokojov, sa takto aj formálne pochovali. Tzv. sociálne zákony z rokov 1918-1919 o osemhodinovom pracovnom čase, o podpore v nezamestnanosti, o ochrane nájomníkov, zostali síce naďalej v platnosti, ale pokrokové tendencie niektorých povojnových zákonov sa v ústave ďalej nerozvíjali. Sama pozemková reforma sa stala nástrojom posilnenia buržoázneho živlu v poľnohospodárstve, lebo pôda zabraná podľa zákona č. 215/1919 Zb. sa prideľovala drobným uchádzačom - bezzemkom - len v nepatrnom zlomku. Vytvárali sa "zbytkové" statky, ktorých majitelia rozširovali počet prívržencov agrárnej strany a početne aj majetkove posilňovali buržoázno-statkársky živel na dedine.

Po formálnej stránke vychádzala ústavná listina z princípov buržoázneho delenia štátnej moci na zákonodárstvo, vládnu a výkonnú moc a sudcovskú moc (hlavy II, III a IV).

---

6) K a l o u s e k Vratislav, O vojenské diktatuře na Slovensku a Podkarpatské Rusi v letech 1919-1921, Právny obzor, XI., 1928, str. 281 an., 321 an.
7) L a c o Karol, c.d., str. 405.

NÁRODNÉ ZHROMAŽDENIE

Úlohou zákonodarcu poverila ústavná listina dvojkomorové Národné zhromaždenie zložené z poslaneckej snemovne a senátu. Národné zhromaždenie vznikalo na podklade volieb so všeobecným, rovným, priamym a tajným hlasovacím právom podľa zásady pomerného zastúpenia. Pri zostavovaní volebných obvodov sa, pravda, uplatňovala tzv. volebná geometria: obvody obývané prevážne robotníckou triedou potrebovali pre dosiahnutie mandátu viac hlasov než mestské obvody obývané buržoáziou. O platnosti volieb rozhodoval osobitný volebný súd, ktorý uznával záväznosť poslaneckých a senátorských reverzov. Na ich základe mohli politické strany odvolať poslanca alebo senátora. Občania k tomu práva nemali a nemohli dávať poslancom ani príkazy (tzv. zákaz imperatívneho mandátu - § 22). Buržoázna ČSR bola takto vlastne republikou politických strán. Treba však súčasne priznať, že na Slovensku sa prvý raz slobodne buržoáznodemokraticky volilo!

Okrem zákonodárstva bolo Národnému zhromaždeniu vyhradené právo voliť prezidenta, kontrolovať činnosť vlády a výkonných orgánov najmä interpeláciami a vyslovovať nedôveru vláde, ktorá musela (§ 78) v dôsledku toho demisionovať.

PREZIDENT

Vládna a výkonná moc bola rozdelená medzi prezidenta a vládu. Ústava vymedzila právomoc prezidenta dosť širokým taxatívnym výpočtom jeho práv v 11 bodoch, kým ostatnú vládnu a výkonnú moc zverila vláde. Prezident nebol politicky zodpovedný za výkon svojej funkcie, za všetky jeho oficiálne prejavy zodpovedala vláda. Navonok sa táto zásada vyjadrila tým, že k platnosti úradného úkonu prezidenta vyžadovala ústava spolupodpis zodpovedného člena vlády (kontrasignáciu - § 68).

Prezidentom republiky bol od r. 1918 až do r. 1935 čelný predstaviteľ čs. zahraničného odboja, univerzitný profesor dr. Tomáš Guarrigue Masaryk, neoficiálny ideológ pravicovej sociálnej demokracie. Po jeho abdikácii zo zdravotných dôvodov (mal už 85 rokov) zvolili za prezidenta dr. Eduarda Beneša, príslušníka politickej strany národných socialistov, druhého významného predstaviteľa československého zahraničného odboja a ideológa čechoslovakizmu, ktorý predtým rovnako nepretržite zastával úrad ministra zahraničných vecí od r. 1918. Abdikoval 5.10.1938 po Mníchovskom diktáte.

Vláda bola kolektívnym orgánom. Bola zborom ministrov na če-

le s predsedom vlády. Členmi vlády boli všetci vedúci ministerstiev, bez ohľadu na to, či ich prezident aj ministrami výslovne menoval alebo nie. Na druhej strane boli členmi vlády aj ministri, ktorí nespravovali žiaden rezort (bez portefeuille).

Zloženie vlády po stránke príslušnosti jej členov k politickým stranám vyjadrovalo vždy spojenectvo - koalíciu - niektorých buržoáznych, prípadne socialistických strán vo forme koalície. Vláda potrebovala v parlamente väčšinu, lebo vyslovenie nedôvery národným zhromaždením, ako sme už spomenuli, bolo ústavoprávnym dôvodom k povinnej demisii do rúk prezidenta (§ 78). V roku 1920 a 1926 boli u moci tzv. úradnícke vlády (Jána Černého), bez vyjadrenia politickej príslušnosti jej členov. Prezident ich menoval v záujme preklenutia politickej krízy, t.j. nebol vstave zostaviť vládu, ktorá by mohla niesť politickú zodpovednosť na vtedajšie pomery, alebo nedošlo k dohode politických strán. V buržoáznej ČSR bol veľký počet politických strán, v niektorých obdobiach ich bolo až vyše 30 a žiadna z nich nikdy nedosiahla absolútnu väčšinu v Národnom zhromaždení, takže vlády boli vždy koaličné. Zväčšovanie a zmenšovanie počtu ministrov sa prispôsobovalo podľa toho, v akom pomere bolo potrebné zostaviť vládu, aby sa dosiahla úmernosť k rozloženiu politických síl. Koaličných vlád sa za predmnichovskej republiky vystriedalo 15.[8] Do roku 1926 to boli tzv. celonárodné (všenárodné) alebo červeno-zelené koalície podľa toho, či vo vláde boli všetky československé buržoázne a socialistické strany alebo len socialisti s agrárnikmi. Od 12.10.1926 vstupujú do vládnych koalícií aj nemecké politické strany, najprv len občianske - buržoázne, od decembra 1929 aj nemeckí sociálni demokrati. Československo-nemecké vládne koalície v najrozmanitejších obmenách pretrvali až do 22.9.1938, keď prezident republiky vymenoval poslednú 18. predmnichovskú vládu generála Syrového, ktorá bola vlastne tiež úradníckou vládou. Skladala sa z úradníkov a odborníkov.

PÄŤKA A HRAD

Buržoázny parlamentarizmus fungoval ako dialóg opozície s vládnymi stranami vo forme interpelácií a volaní vládnych činiteľov k zodpovednosti v Národnom zhromaždení. Pravda, okrem najvyšších orgánov predpokladaných Ústavnou listinou, vytvorila sa v buržoáznej ČSR faktickou cestou politická inštitúcia tzv. Päťky. Ona v skutočnosti rozhodovala o všetkých závažných otázkach štátneho života. Cez ňu pre-

8) M y š á k Karel, Československá republika 1918-1938, Praha 1947, str. 68.

chádzali návrhy zákonov pred prejednaním v parlamente, ona usmerňovala prezidenta pri výkone funkcie, najmä pri zostavovaní vlády, bez jej súhlasu sa neuskutočnil žiaden vážnejší krok vlády, a ona bola iniciátorom hospodárskych aj spoločenských zmien. Skladala sa z predstaviteľov piatich najvplyvnejších (nie vždy najväčších) československých buržoáznych a socialistických politických strán. Deklarácia prvého paragrafu ústavnej listiny, že ľud je jediným zdrojom štátnej moci, zostala tedy mŕtvou literou. Okrem Päťky fungovala v buržoáznej republike ešte jedna významná politická sila, skupina Hradu, ktorá sa nedomáhala politickej moci vo vnútri štátu, ale usmerňovala zahraničnú politiku. Na jej čele stál Masaryk, neskor Beneš. Zohrávala úlohu aj v usmerňovaní rozporov vnútri Päťky. Tvorcovia Ústavy vytvorili ideologické predpoklady pre nadvládu buržoázie, usmerňovanú predstaviteľmi českého finančného kapitálu z jediného centra tým, že ideu jednotnej československej štátnosti podložili fikciou jednotného československého národa.[9] Popieranie samobytnosti slovenského národa a presadzovanie nejestvujúceho československého jazyka[10] podporovalo byrokratický centralizmus a uvoľňovalo priestor politike českého finančného kapitálu voči Slovensku. Súčasne sa tým poskytovala živná pôda buržoázno-nacionalistickým zámerom politiky Hlinkovej slovenskej ľudovej strany na Slovensku.

OBČIANSKE PRÁVA

Pravú hodnotu ústavného zriadenia možno spoznať na spôsobe právnej úpravy výkonu občianskych práv a slôbod. Ústava sa síce veľmi podrobne zaoberala s právami, slobodami a povinnosťami občanov (piata hlava Ústavy §§ 106 až 127) a s ochranou menšín (šiesta hlava Ústavy §§ 118-134). Každé priznanie práv sa však vo vete samej alebo v nasledujúcom odseku urobilo závislým od ďalšej úpravy obyčajným zákonom, ktorý mohol Ústavnou listinou poskytnutú slobodu urobiť iluzórnou. V Ústavnej listine bolo vyše 35 takých ustanovení, ktoré odkazovali

---

9) Preambula Ústavnej listiny to vyjadrila takto: "My národ československý, chtějíce upevniti dokonalou jednotu národa, zavésti spravedlivé řády v republice, zajistiti pokojný rozvoj domoviny československé, prospěti obecnému blahu všech občanů tohoto státu a zabezpečiti požehnání svobody příštím pokolením, přijali jsme ve svém Národním shromáždění dne 29. únorm 1920 ústavu pro Československou republiku, jejíž znění následuje." (Ústavný zákon č. 121/1920 Zb.)

10) Zákon č. 122/1920 Zb., ktorým sa podľa § 129 Ústavnej listiny určili zásady jazykového práva v Československej republike, ustanovil v § 1 československý jazyk za štátny oficiálny jazyk republiky. V § 4 tohože zákona sa nedôsledne hovorilo, že v českých krajinách sa úraduje spravidla česky, na Slovensku spravidla slovensky. Na školských vysvedčeniach sa však uvádzala známka z jazyka československého.

na tzv. vykonávací zákon, z toho 12 v piatej hlave o občianských slobodách.

Najzávažnejšie dôsledky však plynuli z prevzatia všetkých dovtedajších právnych predpisov. Rakúske a uhorské zákony alebo ministerské nariadenia strácali totiž platnost iba potiaľ, pokiaľ boli v rozpore s Ústavnou listinou a s republikánskou formou štátu. Článok IX. Ústavnej listiny všeobecne zrušil iba všetky predchádzajúce ústavné zákony.[11] Jednotlivé ustanovenia Ústavnej listiny z roku 1920 o občianskych slobodách sa tedy vykonávali podľa takých predpisov, ktoré v duchu starého rakúsko-uhorského policajného režimu okliešťovali občianske slobody. Najvyšší správný súd v Prahe potvrdil platnosť rakúskych a uhorských predpisov aj v tejto právnej oblasti a svojimi judikátmi utvrdzoval právny stav, v ktorom nebolo zvláštnosťou, keď sa robotnícke časopisy, zhromaždenia a spolky zakázali s poukazom na rakúsko-uhorské zákony. Iba ochranu osobnej a domovej slobody a listové tajomstvo upravoval československý zákon č. 293/1920 Zb. z. a n. Pravda, majetková sloboda, ako základný predpoklad kapitalistického vykorištovania, bola zabezpečená a rozvinutá v celom systéme práva.

Ústavná listina odstránila všetky výsady pohlavia, rodu a povolania a nastolila v tomto smere formálnu rovnosť občanov pred zákonom po každej stránke (§ 106). Ako jedinú občiansku povinnosť stanovil § 127 ústavy, že každý spôsobilý občan Československej republiky je povinný podrobiť sa vojenskému výcviku a uposlúchnuť výzvu k obrane vlasti.

Ochrana menšín sa vzťahovala iba na právne postavenie jednotlivých občanov a neposkytovala osobitné postavenie národnostným, jazykovým alebo náboženským skupinám. Ústavná listina v dosledku prevzatia čl. 7-9 Saint Germainských medzinárodných zmlúv zabezpečovala používanie jazyka, pri väčších národnostných menšinách aj verejné vyučovanie vo vlastnej reči, poskytovala úplnú rovnosť bez ohľadu na národnostnú, náboženskú alebo rasovú príslušnosť a zakazovala akýkoľvek sposob násilného odnárodňovania (šiesta hlava Ústavy §§ 128-134).

V pomere cirkvi a štátu nenastala odluka a zachoval sa systém tzv. recipovaných a uznaných cirkví s ich privilegovaným postavením oproti ostatným vierovyznaniam. Majetky cirkví, najmä rímskokatolíckej,[12]

---

11) Článok IX úst. zákona č. 121/1920 Zb., ktorým sa uviedla Ústavná listina Československej republiky, znel doslovne takto: "V deň ustanovený v odseku 1. čl. VIII. strácajú platnosť všetky ustanovenia, ktoré odporujú tejto ústavnej listine a republikánskej forme štátu, ďalej všetky skoršie ústavné zákony, aj keby jednotlivé ustanovenia neboli v priamom rozpore s ústavnými zákonmi Československej republiky." (podtrhol L.B.) Dňom straty platnosti bol 6. marec 1920.

12) Rímskych katolíkov bolo v Československu v priemere okolo 3/4 obyvateľstva. M y š á k Karel, c.d., str. 11.

sa zachovali a štát poskytoval cirkevným funkcionárom aj pravidelné príspevky (dohoda s Vatikánom parafovaná 2.II.1928, tzv. Modus vivendi). Postavenie osôb bez vyznania sa o niečo zlepšilo, ale nedosiahli plnú rovnoprávnosť.

Napriek obmedzeniam a prežitkom, ktoré sa preniesli z rakúsko-uhorského systému, treba však konštatovať, že možnosť výkonu občianskych práv a slobôd v porovnaní s rakúsko-uhorskou minulosťou a s ostatnými vtedajšími stredoeurópskymi krajinami, najmä so susedným Poľskom a Maďarskom sa pohybovala na oveľa vyššej úrovni, takže politický a právny režim Československej republiky v rokoch 1918-1938 možno právom charakterizovať ako buržoázno-demokratický, so všetkými nedostatkami tohto epiteta. Pravda, v nemalej miere to ovplyvnila politická aktivita Komunistickej strany Československa, ktorá ako legálna politická strana bola po niekoľko rokov dokonca druhou najsilnejšou stranou v buržoáznej ČSR. KSČ všemožne bránila na všetkých politických aj právnych fórach výkon občianskych slobôd proti ich obmedzovaniu zo strany buržoázneho štátneho aparátu.

ÚZEMIE A HRANICE

Československá republika bola jednotným štátom, jeho územie tvorilo jednotný a nedielny celok. Hranice štátu sa mohli meniť iba ústavným zákonom (§ 3 Ust. listiny). Československé hranice ustaľovali a popisovali rôzne medzinárodné zmluvy a rozhodnutia, zväčša vtelené do vnútroštátnych noriem.[13)]

V tomže paragrafe Ústavnej listiny (ods. 2-9 § 3) sa uzákonilo autonómne postavenie Zakarpatskej Ukrajiny, s vlastným snemom a guvernérom, ale tieto samosprávne ustanovizne sa až do konca predmnichovskej republiky nerealizovali. Ba čo viac, aj voľby poslancov a senátorov Zakarpatskej Ukrajiny do Národného zhromaždenia sa tu prvý raz uskutočnili až r. 1924. Presadzovanie jednotnej štátnej myšlienky do krajnosti bolo súčasťou nedemokratického prístupu k národnostnej otázke v buržoáznej ČSR. Voči Slovensku sa jednotnosť štátu presadzovala pomocou ideológie čechoslovakizmu, voči Zakarpatskej Ukrajine dokonca nerešpektovaním Ústavou zaručených národných práv.

---

13) Hranice s Nemeckom zmluva versailleská z 28.6.1919 - č. 217/1921 Zb. z. a n. a č. 76/1920 Zb. z. a n., o inkorporácii Hlučínska s Rakúskom zmluva saintgermainská z 10.9.1919 - č. 507/1921 Zb. z. a n. a č. 450/1920 o inkorporácii Vitorazska a Valčicka, s Maďarskom zmluva trianonská zo 4.6.1920 - č. 102/1922 Zb. z. a n., hranice s Poľskom vo Východnej Haliči a s Rumunskom nepublikovaná sèvreská zmluva z 10.8.1920 a rozhodnutie veľvyslaneckej konferencie v Spa z 28.7.1920 o hraniciach s Poľskom v Tešíne, na Orave a na Spiši - č. 20/1925 Zb. z. a n.

MEDZINÁRODNEPRÁVNE POSTAVENIE

Československo bolo nástupníckym štátom na území rozpadnutého Rakúsko-Uhorska a malo v strednej Európe veľmi zložité a ťažké medzinárodné postavenie. Nachádzalo sa v susedstve Nemecka, Rakúska a Maďarska, t.j. troch porazených štátov, od ktorých nemohlo očakávať priateľské vzťahy, a to nielen z historických príčin, ale aj preto, že z 13,6 miliónov obyvateľstva (r. 1921) bolo v Čs. republike vyše troch miliónov Nemcov a temer 700 000 Maďarov. Pre spory o hranice Tešína, Oravy a Spiša nebol dobrý pomer ani k Poľsku. Jedine Rumunské kráľovstvo bolo spriateleným štátom, s ktorým však spoločné 200 km dlhé hranice na východe boli zo všetkých najkratšie (hranice ČSR merali vyše 4 000 km). Mali síce význam z hľadiska spojenia s ďalšími spriatelenými štátmi, pravda, na strategicky ľahko zraniteľnom východnom cípe republiky. Ako kapitalistický štát sa Československo zapojilo do versailleskej sústavy po boku víťazných imperialistických mocností, čo vyplývalo aj z medzinárodného uznania zo strany Nemecka, Rakúska a Maďarska v čl. 81 versailleskej, čl. 53 saintgermainskej a čl. 27 trianonskej zmluvy.

Buržoázna ČSR orientovala svoju zahraničnú politiku jednostranne na Francúzsko. V širších spojitostiach však treba vidieť, že víťazné imperialistické mocnosti po skončení prvej svetovej vojny uskutočňovali ešte vojenskú intervenciu proti sovietskej moci v Rusku, Maďarsku a Bavorsku, a preto pri novom usporiadaní Európy kládli váhu na to, aby sa proti sovietskemu Rusku zo susedných štátov vytvorila ochranná zóna (cordon sanitaire) proti prenikaniu komunizmu do Európy. Táto oblasť, najmä Poľsko a Rumunsko a na nich nadväzujúc aj Československo a Juhoslávia sa pri delení záujmových sfér imperialistov dostala pod vplyv Francie, čo francúzsky kapitál súčasne využil pre svoje dominujúce postavenie v strednej Európe.

Závislosť Československa na Francii sa premietala aj vo vnútornej organizácii armády, na čele ktorej stála francúzska vojenská misia. Francúzske velenie bývalo aj v dôstojníckych školách, aby sa tým posilnila politická orientácia nových veliteľských kádrov na západných imperialistov, lebo dôstojnícky zbor československej armády sa skladal na 39 % z prevzatých bývalých rakúskych dôstojníkov a len z 27 % z bývalých legionárov.

Francúzsko však bolo s menšími stredo- a východoeurópskymi štátmi spojené aj spoločnými obavami z nemeckej expanzie. S takýmto zameraním bola 25.1.1924 podpísaná spojenecká a priateľská zmluva Francie s Československom. Zmluva však neobsahovala výslovný záväzok vzájomnej vojenskej pomoci pre prípad vojny.

Protisovietsky postoj buržoáznej ČSR sa v medzinárodných vzťahoch prejavoval najmä v tom, že Československo uznalo sovietsku vládu až 5.6.1922, a to iba de facto, bez nadviazania diplomatických stykov.

MALÁ DOHODA

Stredoeurópskym predĺžením versailleského systému bola tzv. Malá dohoda, ktorá vznikla radom dvojstranných zmlúv medzi Československom, Rumunskom a Juhosláviou (s Juhosláviou 14.8.1920, s Rumunskom 23.4. 1921 a Juhoslávia s Rumunskom 7.6.1921). Zmluvy obsahovali záväzok vojenskej pomoci v prípade napadnutia zo strany Maďarska a mali čeliť pokusom o obnovenie podunajskej habsburskej monarchie, ako aj revizionistickým snahám Maďarska. Štáty Malej dohody sa zaviazali aj k určitej koordinácii zahraničnej politiky, napr. aj k tomu, že neuzavrú spolok s treťou mocnosťou bez predchádzajúceho dotazu u ostatných štátov. Malá dohoda, uzavretá pôvodne na dva roky, sa stále predĺžovala a mala sa rozšíriť aj do oblasti hospodárskych, finančných a dopravných stykov. Do politického rámca Malej dohody sa však nikdy nepodarilo vniesť aj hlbší hospodársky obsah, čo nakoniec, v druhej polovici tridsiatych rokov, spôsobilo rozklad tohto bloku. Pričlenenie Poľska k Malej dohode na želanie Francie sa minulo úspechu, no r. 1921 došlo na jej nátlak aspoň k úprave československo-poľských vzťahov.

V medzinárodných vzťahoch Československa nastalo r. 1921 aj určité zblíženie s Rakúskom.

HITLEROVSKÉ NEBEZPEČENSTVO

Hospodárska kríza, ktorá r. 1929 postupne zachvátila všetky kapitalistické krajiny, dopomohla v januári r. 1933 v susednom Nemecku k moci fašistickému diktátorovi Hitlerovi, ktorý otvorene hlásal agresívne plány na ovládnutie Európy. Československo bolo v jeho zámeroch prvým terčom. Príchodom Hitlera k moci sa zhoršil aj pomer Nemecka k ZSSR. Nemecko 14.10.1933 odišlo z odzbrojovacej konferencie a súčasne vystúpilo zo Spoločnosti národov. Okrem ZSSR a štátov Malej dohody si hitlerovské nebezpečenstvo uvedomovala aj časť francúzskych buržoáznych politikov na čele s ministrom zahraničia Louis Barthouom, ktorý chcel upevnenie francúzskeho spojenectva s Poľskom, s Malou dohodou a zblíženie so ZSSR. Spoločnosť národov prijala ZSSR r. 1934 za

svojho člena a jeho príchodom sa oživila aktivita tejto medzinárodnej organizácie.

Žiaľ, Barthou, spolu s juhoslovanským cárom Alexandrom, padol 9.10.1934 v Marseilli za obeť atentátu, zosnovanému z Berlína a francúzska a juhoslovanská zahraničná politika tým dostala celkom iný smer. Barthouov nástupca Laval, odsúdený po vojne k trestu smrti pre kolaborantstvo s Nemcami - začal tú líniu francúzskej zahraničnej politiky, ktorá viedla k Mníchovu. Laval síce nemohol už zabrániť tomu, že Francúzsko 2.5.1935 uzavrelo so ZSSR už dlhšie pripravovanú zmluvu, ktorá obsahovala aj sľub vzájomnej pomoci a podpory v prípade nevyvolaného útoku v zmysle čl. 16 Paktu Spoločnosti národov, ale pozeral na túto zmluvu iba ako na prostriedok nátlaku pri vyjednávaniach s Nemeckom.

ZMLUVA SO ZSSR

Súbežne, 16. mája 1935, bola v Prahe podpísaná aj obdobná zmluva o vzájomnej pomoci medzi ČSR a ZSSR, ale s doložkou, že ZSSR má prísť Československu na pomoc iba vtedy, ak pomoc poskytne Francia. Táto závislosť na Francii, ktorá sa bála ideologického vplyvu Červenej armády v Československu, sa stala buržoáznej republike v r. 1938 osudnou.

MNÍCHOVSKÝ DIKTÁT

Plány Hitlera na obsadenie Československa sa začali realizovať pripojením Rakúska k tzv. tretej ríši 12.3.1938. Hitlerovské Nemecko vypracovalo niekoľko alternatívnych plánov na vojenské prepadnutie Československa, ale rátalo pritom so súčinnosťou politickej aktivity sudetských Nemcov, ktorí dostávali inštrukcie priamo z ríše. Stálym zvyšovaním požiadavkov na národnú samosprávu mali priviesť Československo k vnútornému rozkladu. Rokovania československej vlády s vodcom nemeckých nacistov v Československu, Konrádom Henleinom, nemohli preto viesť k žiadnemu pozitívnemu výsledku. Najsmutnejším zásahom do suverenity československého štátu však bola misia anglického lorda Runcimana, "nezávislého vyšetrovateľa a prostredníka sporu medzi československou vládou a nemeckou menšinou v Československu". Výsledky anglo-francúzskych rokovaní o Československu z 19.9.1938 vychádzali zo záverov lorda Runcimana. Veľká Británia a Francie oznámila totiž pražskej vláde, že po posledných udalostiach sa dosiahol taký bod,

že ďalšie zotrvávanie oblastí obývaných prevážne sudetskými Nemcami v rámci hraníc československého štátu, nemožno predlžovať bez toho, že by sa tým ohrozovali záujmy samého Československa a európskeho mieru. Nátlak anglickej a francúzskej vlády na odstúpenie územia obývaného Nemcami sa viedol pod stálou hrozbou, že západné veľmoci v prípade útoku Nemecka neposkytnú Československu vojenskú pomoc a v dôsledku toho v zmysle spojeneckej zmluvy z r. 1935 nebude môcť prísť na pomoc Československu ani ZSSR.

Aj keď československá vláda 20. septembra 1938 tieto návrhy odmietla, 21. septembra po ďalšej intervencii britského a francúzskeho vyslanca československá vláda ustúpila nátlaku, ale vyhradila si, že všetky podrobnosti praktickej realizácie francúzsko-britských návrhov sa určia po dohode s československou vládou.

Posledným dejstvom týchto medzinárodných diplomatických machinácií proti Československu bola Mníchovská konferencia z 28.-30.9.1938, kde ale nebolo zástupcov Československa. Hitler a Mussolini za fašistické Nemecko a Itáliu so zástupcami Francie a Veľkej Británie s Daladierom a s Chamberlainom spečatili osud Československa protiprávnym odňatím jeho pohraničných území obývaných Nemcami.

ÚZEMIA ODSTÚPENÉ POĽSKU

Došlo však aj k ďalšiemu okliešteniu československého územia. Dňa 10. októbra 1938 odstúpila pomnichovská vláda Tešínsko beckovskému Poľsku, ktoré však požadovalo ďalšie územné ústupky v Sliezsku a na Slovensku. Tieto sa realizovali v polovici novembra, takže Poľsko spolu dostalo 1 086 km^2 československého územia s iba 76 000 poľskými, 17 000 nemeckými, ale 134 000 českými a slovenskými obyvateľmi.

VIEDENSKÁ ARBITRÁŽ

Po neúspešných československo-maďarských rokovaniach rozhodovali o maďarských územných nárokoch voči Československu už iba zahraniční ministri oboch fašistických mocností Ribbentrop a Ciano, a to na arbitráži vo Viedni 2. novembra 1938. Horthyovské Maďarsko dostalo 11 830 km^2 československého územia na Slovensku a na Zakarpatskej Ukrajine s 587 000 Maďarmi, 288 000 Slovákmi a 35 000 Ukrajincami.

Obsadenie pohraničných častí československého územia sa priečilo platným medzinárodnoprávnym aj vnútroštátnym ústavoprávnym predpisom. Medzi Československom a Nemeckom platila v čase Mníchovskej kon-

ferencie rozhodcovská zmluva zo 16.10.1925 (Locarno), potvrdená z nemeckej strany ešte r. 1938. Podľa nej sa mal československo-nemecký spor predložiť zmierčej komisii, ktorá jestvovala. Okrem toho, súhlas československej vlády s Mníchovom bol jednak neslobodný, vynútený ultimatívnymi hrozbami, jednak protiústavný, lebo ods. 1 § 3 a bod 1. ods. 1 § 64 Ústavnej listiny vyžadovali k zmene hraníc štátu súhlas Národného zhromaždenia formou ústavného zákona. Medzinárodné právo rešpektuje aj vnútroštátne podmienky platnosti právnych aktov a ak orgány štátu prekročia svoju právomoc, predpísanú ústavou, nie sú takéto prejavy pre štát záväzné.

Celistvosť Československa bola týmito zásahami narušená, a to hospodársky, vojensky a nie v poslednom rade aj politicky. Komunistická strana Československa už od polovice tridsiatych rokov upozorňovala, že obrana republiky proti zahraničnému fašizmu a domácej reakcii jednak predpokladá zrovnoprávnenie všetkých národností na území Československa a ich oslobodenie spod útlaku zo strany českého finančného kapitálu, jednak potrebuje rázny zákrok proti separatizmu buržoázie nečeských národností. Československá vláda namiesto toho však stále vyjednávala iba s vodcami separatistov, čím len posmeľovala ich rozbíjačskú činnosť. Pre odstránenie hospodárskej a sociálnej zaostalosti Slovenska sa nič nepodniklo. Ani ostatné vnútropolitické opatrenia koaličných vlád a Národného zhromaždenia nedokázali skonsolidovať pomery. Napr. zákon na obranu štátu č. 131/1936 Zb. prinášal iba oslabenie demokratických princípov vládnutia pre prípad ohrozenia bezpečnosti republiky.

ORGANIZÁCIA SPRÁVY

Aj jednotný Československý štát sa delil na administratívno teritoriálne časti. O unifikáciu organizácie správy v Československu sa pokúsil zákon o zriadení župných a okresných úradov č. 126/1920 Zb. z. a n., odhlasovaný spolu s ústavou 29. februára 1920. V Československu malo vzniknúť 21 žúp zoskupených do 3 krajinských župných zväzov. Župný zákon však vošiel v účinnosť iba na Slovensku, aj to len od 1. januára 1923. Vzniklo tu 6 žúp so sídlom v Bratislave, Nitre, Martine, Zvolene, Mikuláši a Košiciach (zákon č. 310/1922 Zb. z. a n.). Zakarpatská Ukrajina sa stala jedinou župou r. 1926. Hlavné mesto Praha bolo z tejto teritoriálnej organizácie celkom vyňaté. Župy sa delili na okresy. Na čele župného úradu stál župan, okres viedol okresný náčelník, obaja menovaní štátni úradníci. Župné a okresné úrady vykonávali vnútornú správu, nadriadené im bolo Ministerstvo

vnútra. Aby sa vyhovelo ustanoveniam § 86 Ústavnej listiny, o účasti občianskeho živlu na správe v nižších štátnych úradoch, mali sa pri župných úradoch zriadiť 35-členné zastupiteľstvá a pri okresných úradoch 8-členné výbory ako volené orgány. Župné zastupiteľstvá na Slovensku sa však volili len z dvoch tretín, tretinu členov mohla menovať vláda (§ 12). Táto diskriminácia voči Slovensku vyplývala z obavy buržoázie, že volené orgány tu ovládne revolučný proletariát.

Dôslednejším krokom k unifikácii bol zákon o organizácii politickej správy č. 125/1927 Zb. z. a n. Od 1. januára 1928 sa v Československu zaviedlo jednotné územné členenie na okresy a krajiny (zeme). Okresné a zemské úrady dostali spoločné označenie: politické úrady. Zákon ich zmocnil vydávať príkazy a zákazy na udržanie poriadku, sankcionované trestnými opatreniami a mohli vykonávať aj trestnú právomoc, pokiaľ táto nebola vyhradená súdom alebo iným úradom. Krajiny (zeme) boli 4: Česká, Moravsko-sliezská, Slovenská, Podkarpato-ruská. Spravovali ich krajinské (zemské) úrady na čele s krajinským prezidentom. Účasť občianskeho živlu na správe krajín malo predstavovať krajinské zastupiteľstvo volené teraz už na celom území buržoáznej republiky iba z dvoch tretín.[14] Tretinu menovala vláda (odst. 2 § 12) z odborníkov, prirodzene so zámerom posilniť postavenie vládnúcich koaličných politických strán.

Kompetencia krajinských zastupiteľstiev, podobne ako aj predchádzajúcich župných zastupiteľstiev, bola vymedzená veľmi úzko na humanitné, zdravotné, sociálne, hospodárske, dopravné a kultúrne záujmy krajiny a jeho obyvateľstva. Podávať návrhy a uznášať sa o politických záležitostiach bolo z rokovania zástupiteľstiev výslovne vylúčené (ods. 2 § 30 z.č. 125/27). Hlavnou brzdou činnosti zastupiteľstiev však bola okolnosť, že ich po každej stránke ovládal prezidentom republiky menovaný byrokrat: k r a j i n s k ý (zemský) p r e z i d e n t. Krajinský prezident z úradnej povinnosti (ex offo) určoval program a predsedal zastupiteľstvu, vykonával jeho uznesenia, pričom ich mohol sistovať a predložiť ministerstvu vnútra, prakticky mal odkladné veto (§§ 21 a 60). Zastupiteľstvá, ktoré prestali poslúchať direktívy byrokracie, mohla vláda rozpustiť (§ 61).

Podobné vztahy vytvoril zákon o organizácii politickej správy aj medzi obdobnými orgánmi okresu. Okresný náčelník (v českých krajinách okresný hejtman) tiež ovládal volené orgány, t.j. okresné zastupiteľstvo, výbor a komisie, pričom bol tiež prednostom okresného úradu. Okresného náčelníka menoval a okresné zastupiteľstvo rozpúšťal minis-

---

14) B i a n c h i Leonard, Samospráva a občianske slobody v buržoáznej ČSR, SVPL, Bratislava 1954, str. 8-10.

ter vnútra. Orgány predstavujúce účasť občianstva na správe sa obsahove aj formálne podriadili byrokratickým reprezentantom štátnej správy.

SAMOSPRÁVA OBCÍ

Inou cestou sa uberalo odbúrávanie samosprávy v obciach. Sprvu, v období ústupkov revolučnému hnutiu ľudových más, sa dokonca zdemokratizovali voľby do obecných zastupitelstiev. Zákon č. 75 z 31. januára 1919 zaviedol všeobecné, rovné, tajné, priame a osobné volebné právo bez rozdielu pohlavia. Voliť mohli 21-roční s trojmesačným pobytom v obci a volení mohli byť 26-roční s jednoročným pobytom v obci. Výsledky sa určovali podľa zásady pomerného zastúpenia, len v menších obciach bolo väčšinové zastúpenie. Zastupiteľstvá volili potom starostu a radu obce a zriaďovali obecné komisie.

Prvé voľby do obcí určené na 15.6.1919 sa konali iba v českých krajinách, na Slovensku boli vtedy revolučné boje (Slovenská republika rád). Voľby priniesli presvedčivé víťazstvo československej sociálne-demokratickej robotníckej strane (30,1 % všetkých hlasov).

Ďalším zákonom č. 76 zo 7.2.1919 si však buržoázni zákonodarcovia zabezpečili cez finančné komisie kontrolu nad činnosťou volených obecných zastupiteľstiev v českých krajinách (§ 14). Rovnakú funkciu dozoru nad obecným zastupiteľstvom na Slovensku vykonávali obecní a obvodní notári (§ 11 zákona č. 211/1920 Zb. z. a n.).

V neskoršom období, po vydaní Ústavnej listiny sa znižoval význam obecnej samosprávy zmenšovaním jej pôsobnosti a ubúdaním finančných prostriedkov na zaokrytie nákladov vlastnej činnosti. Kríza samosprávnych financií sa nevyriešila až do konca trvania buržoáznej ČSR.[15]

V obciach sa zachovala dvojkolajnosť štátnej správy a samosprávy a na obce prenášali nadriadené orgány aj novšiu agendu štátnej správy. Výkonom prenesených úloh štátnej správy ubúdalo potom obciam síl pri riešení vlastných samosprávnych problémov.[16]

Pre vnútornú štruktúru organizácie obcí platili staršie zákony prevzaté z Rakúsko-uhorskej monarchie.[17]

Odbúravanie samosprávy na úrovni obcí sa zavŕšilo v r. 1933 v čase

---

15) Slovník veřejného práva československého, Brno 1938, zv. IV., str. 101-102.

16) Táto situácia bola najmä v českých krajinách, Slovník veřejného práva československého, Brno 1938, zv. IV., str. 14-26. Na Slovensku bol stav jednoduchší, viz Právněhistorické studie 13, Academia, Praha 1967, str. 123-153.

17) Slovník veřejného práva československého, Brno 1938, zv. IV., str. 3.

intenzívnych triednych bojov vedených KSČ proti buržoáznemu režimu za odstránenie nezamestnanosti a hladu spôsobených svetovou hospodárskou krízou kapitalistickej sústavy. Československá buržoázia presadila vtedy v Národnom zhromaždení zákon, ktorým sa predĺžilo volebné obdobie obecných zastupiteľstiev zo 4 na 6 rokov a zaviedlo sa schvaľovanie obecných starostov byrokratickými krajinskými (zemskými) úradmi (č. 122/1933 Zb. z. a n.). Prejav vôle voličov stal sa v spojitosti s týmto obmedzením celkom okliešteným najmä čo do osoby najdôležitejšieho obecného funkcionára. Krajinské úrady zásadne neschvaľovali za starostov príslušníkov KSČ a opätovné zvolenie komunistu za starostu sa považovalo za dôvod k rozpusteniu obecného zastupiteľstva. Ministerstvo vnútra dňa 9.4.1937 nariadilo, aby sa v takýchto obciach nové voľby vôbec nevypisovali dovtedy, kým sa im neudelí z krajinského úradu interný pokyn. Voľby sa uskutočnili až potom, keď sa mohlo očakávať bezpečné víťazstvo vládnych politických strán.

SÚDNICTVO

Sústava súdnictva buržoáznej ČSR bola na všetkých inštanciách oddelená od správy. Pre občianskoprávne veci jestvovali riadne, mimoriadne a rozhodcovské súdy. Mali kompetenciu v majetkových, rodinných, pracovných a trestných veciach. Súdnictvo bolo zásadne trojinštančné. Jestvovali okresné, krajské, hlavné (vrchné) súdy a jeden Najvyšší súd v Brne. V ťažkých trestných veciach rozhodovali poroty. Jestvovali aj súdy s laickými prisediacimi pre trestné, pracovné, obchodné a poisťovacie veci.[18] Účasť laických prísediacich na činnosti československých súdov buržoázno-demokratickej éry bola kvantitatívne značná, najmä pokiaľ išlo o judikačnú činnosť mimoriadnych a rozhodcovských súdov. Vcelku však svojou účasťou nereprezentovali a objektívne ani nemohli reprezentovať záujmy širokých vrstiev pracujúcich, a to predovšetkým vzhľadom na politické predpoklady, ktoré prísediaci museli spĺňať, aby boli do tejto funkcie menovaní (niektoré z podmienok vyžadovali okrem toho i kvalifikované vzdelanie, ba i znalosť práva), i vzhľadom na úpravu inštančného systému, ktorý na vyšších stupňoch s účasťou laických prísediacich nepočítal. Vynimočné (štátne) súdy sa mohli zaviesť len na obmedzený čas v prípadoch, ktoré predvídal osobitný zákon.

Najvyšší správny súd v Praze rozhodoval o sťažnostiach občanov na

---

18) B i a n c h i Leonard, Laický živel v súdnictve predmníchovskej republiky, Právnické štúdie VI., 1958, č. 1., str. 115-161.

nesprávny výkon správy (administratívy). Jeho rozhodovanie bolo zdĺhavé a nákladné (povinné zastúpenie advokátom) a malo iba účinok kasačný, t.j. Najvyšší správny súd mohol vadné rozhodnutie iba zrušiť, nemohol však vyniesť nové rozhodnutie.

Ústavný súd mal rozhodovať o tom, či zákony sú v súlade s Ústavou. Skladal sa zo siedmich členov. Po dvoch delegovali Najvyšší súd a Najvyšší správny súd, troch menoval prezident republiky. Činnosť Ústavného súdu sa počas celého trvania buržoáznej ČSR nerozvinula. Jediné dva návrhy na preskúmanie ústavnosti splnomocňovacích zákonov č. 147/1933 a 109/1934 Zb. z. a n. zostali nedoriešené.[19] Ústavný súd sa nestal garantom ochrany práv občanov zaručených Ústavou proti obmedzovaniu obyčajnými zákonmi, tak ako to vyhlasovala buržoázna nauka pri vzniku Ústavnej listiny.

Sudcovia vo všeobecnosti mali vyvolávať dojem ochrany občanov proti zásahom zákonodarstva a vládnej a výkonnej moci. Ústavná listina deklarovala nestrannosť a neodvislosť sudcov, ktorí mali byť viazaní len zákonom. Neodvislosť sudcov bola však relatívna, lebo celkove bola ohraničená príslušnosťou sudcu k mechanizmu buržoázneho štátu. Buržoázny právny poriadok a odborné právnické vzdelanie viedli sudcov k tomu, že výkoň zákonov sa uskutočňoval v súlade so záujmami vládnúcich tried. Do rámca buržoáznej zákonnosti sa takto vmestnali nielen hromadné exekúcie proti zadĺženým maloroľníkom, ale aj súdna perzekúcia robotníckeho hnutia, ktorá sa opierala o pružne formulované skutkové podstaty zákona na ochranu republiky č. 50 Zbierky z roku 1923. Jadro prenasledovania robotníckého hnutia podla zákona na ochranu republiky spočívalo v administratívnych opatreniach, ktoré sa dovoláva-li ustanovení tohto zákona.[20]

NORMATÍVNE ZÁSADY DO HOSPODÁRSTVA A SPLNOMOCŇOVACIE ZÁKONY

Vznik samostatného štátu sprevádzali početné normatívne zásahy aj v hospodárskej oblasti. Českému finančnému kapitálu sa totiž prvý raz dostalo príležitosti na to, aby ekonomické nástroje spojil s právno-mocenskými prostriedkami mimoekonomického donútenia a porazil tak konkurenciu silného domáceho nemeckého kapitálu, ktorý požíval podporu zahraničných nemeckých a rakúskych finančných skupín. Českej bur-

---

19) Slovník veřejného práva československého, Brno 1948, zv. V., str. 132.
20) B i a n c h i Leonard, Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky, Bratislava 1955, str. 33-97.

žoázii sa štátoprávnymi zmenami otvorila okrem toho aj možnosť nehatenej expanzie na Slovensko a Zakarpatskú Ukrajinu, lebo slovenská buržoázia bola kapitálove slabá. Závislosť slovenských bánk od českého kapitálu sa okrem toho datovala ešte z dôb Uhorska.

Zásahy do hospodárstva umožňovali splnomocňovacie zákony.[21] Pri týchto zákonných úpravách, uskutočňovaných vládou, bol český finančný kapitál vždy vo výhode, lebo cez centrum politického riadenia, tj. cez Päťku, buď sám vyvolával také zásahy vlády, ktoré boli pre neho výhodné, alebo sa nepriaznivým zásahom vyhol, lebo o nich vedel.

V prvých rokoch jestvovania buržoáznej ČSR zo štátno-mocenských zásahov najviac ťažila Živnostenská banka, a to najmä pri uskutočňovaní menovej odluky a reformy.

Aj Konzorcium bánk pre štátne a úverové operácie vzniklo zásahom štátu. Pod vedením Živnostenskej banky zúčastňovalo sa od novembra 1919 na domácich aj zahraničných finančných transakciách a bolo formou štátno-mocenského vyhradenia ziskov z týchto transakcií najväčším desiati bankám, z toho 8 českým, 1 slovenskej a 1 nemeckej. Konzorcium vykonávalo dokonca aj funkciu poradného zboru Ministerstva financií. Navonok sa zdalo akoby banky robili služby v prospech štátu, ale skutočnosť bola opačná. Pritom bremeno vysokých úrokov a bankových ziskov znášal pracujúci ľud v daniach. Deflácia vcelku posilnila veľké banky a oslabila menšie ústavy.

Podobné účinky pre proces monopolizácie a pre posilnenie českého finančného kapitálu mala aj tzv. nostrifikácia cudzozemských priemyselných a dopravných podnikov a bánk.[22]

V konkurenčnom zápase jednotlivých skupín finančného kapitálu teda buržoázny štát nehral úlohu tretej sily, akéhosi rozhodcu, ale bol nástrojom raz jednej, neskôr druhej skupiny, podľa toho, aký pomer síl sa utvoril vo voľbách. Všetky skupiny finančného kapitálu využívali hospodársko-mocenské a politicko-mocenské sily. Úspechy agrárnej skupiny finančného kapitálu proti koncernu Živnostenskej banky za predmníchovskej republiky nasvedčovali tomu, že v imperialistickom štádiu kapitalizmu má využitie mocensko-politických síl prevahu aj výhody oproti uplatňovaniu hospodárskych prostriedkov. Sú lacnejšie a rýchlejšie účinkujú než dlhotrvajúce a nákladné hospodárske boje.

Úzka spätosť buržoázneho štátu s finančným kapitálom sa prejavovala aj vo vzájomnom prepožičiavaní výnosných a mocensky vplyvných pozícií. Poslanci, senátori, vysokí štátni úradníci a ministri sedeli

---

21) B i a n c h i Leonard, Právne formy monopolizácie za buržoáznej ČSR, Bratislava 1965, str. 98 an., str. 204.

22) Slovník veřejného práva československého, Brno 1932, zv. II., str. 949-951.

v správnych radách kapitálových združení monopolistického charakteru a naopak, zase hospodárski činitelia vysielali svojich ľudí do štátneho aparátu na presadzovanie záujmov finančného kapitálu. Politické strany sa priamo finančne zúčastňovali na tom, že v štátnom aparáte, vo vláde alebo v Národnom zhromaždení štátno-mocensky zabezpečili monopolistické postavenie, alebo iné hospodárske výhody niektorej skupine finančného kapitálu (napr. udelenie koncesie, schválenie dovozu, založenie monopolu zákonom, nútená syndikalizácia niektorého hospodárskeho odvetvia a pod.).

PRÁVNE FORMY MONOPOLOV

Monopolizačné tendencie v československom hospodárstve však umožňovala celá sústava občianskoprávnych a obchodnoprávnych inštitútov aj bez zásahu štátu. I keď na československom území platili dva rozne právne poriadky, tento právny dualizmus nespôsoboval kapitalistom ťažkosti pri ich združovaní v kartely, koncerny a trusty. Združovanie do velkopodnikateľských foriem podporoval štát daňovými a poplatkovými úľavami pri zlučovaní kapitálových spoločností. Poskytnutie daňových výhod sa často viazalo priamo na pristúpenie ku kartelovej zmluve, ktorou sa obmedzovala výroba, pričom bez daňovej výhody stratil podnik schopnosť konkurovať.

DUALIZMUS PRÁVA

Právny dualizmus v Československu sa prejavoval v tom, že v českých krajinách platil všeobecný občiansky zákonník z r. 1811 a rakúsky obchodný zákonník č. 1/1863 r.z. Na Slovensku a na Zakarpatskej Ukrajine sa ale zachovalo uhorské všeobecné súkromné právo,[23] prevážne obyčajového charakteru a obchodný zákonník, zák. čl. 37/1875. Dualizmus práva spôsoboval nemalé ťažkosti pri aplikácii. Nehľadiac na mnohé obsahové odchýlky a rôznosti najmä v občianskom práve, boli tu aj jazykové ťažkosti. Českí sudcovia, ktorí prišli na pomoc Slovensku vo veľkom počte, nepoznali uhorské právo a nemali ani jazykové predpoklady pre štúdium obyčajového práva cez publikované súdne rozhodnutia. Ťažkosti sa odstraňovali urýchleným prekladaním základných uhorských zákonov do slovenčiny alebo češtiny. Okrem rezortu spravodli-

23) L u b y Štefan, Dejiny súkromného práva na Slovensku. Bratislava 1946; t e n i s t ý, Základy všeobecného súkromného práva, II. vydanie, Bratislava 1947.

vosti obstarávalo túto úlohu aj Ministerstvo pre zjednotenie zákonodárstva a organizáciu správy (zák. č. 431/1919 Zb. z. a n.). Všetky staré zákonníky, a tým aj právny dualizmus, sa zachovali cez celú buržoáznu republiku, aj počas okupácie a prispôsobené novým pomerom platili ešte aj po oslobodení. Až r. 1949-1950, po právnickej dvojročnici, ich nahradil jednotný zákon o rodine, občiansky a trestný zákonník spolu s novým občianskym a trestným poriadkom, a tak sa skoncovalo s právnym dualizmom v Československu.

Pravda, všetky nové zákony vydané v Československu po r. 1918 - až na nepatrné výnimky - mali jednotnú a celoštátnu platnosť na celom území Československej republiky. Vyšlo množstvo čiastkových úprav a zmien (novelizácií) vo všetkých odvetviach práva. Čiastkové zmeny však nevplývali len z unifikačných snáh. V hospodárskej oblasti napr. prevažoval záujem o tzv. "modernizáciu" právneho poriadku, t.j. jeho prispôsobenie potrebám monopolistického kapitalizmu. Tak tomu bolo napr. pri upevnení dosiahnutého postavenia v hospodárskej súťaži zákonom o nekalej súťaži č. 111/1927 alebo zákonom o karteloch a súkromných monopoloch č. 141/1933 Zb. z. a n. V odvetví s p r á v n e h o a t r e s t n é h o z á k o n o d a r s t v a prevládala zase snaha upevniť moc v rukách vládnúcej buržoázie pomocou represívnych metód. Nechýbali, pravda, ani zákony, ktoré boli vynútené bojom robotníckej triedy a mali zabezpečiť ochranu základných práv pracujúcich. Vývoj tohto tzv. sociálneho zákonodárstva však vykazoval stále zhoršujúcu tendenciu.[24)]

ZÁVER

Snažili sme sa zachytiť tie momenty v právnom vývoji buržoáznodemokratickej Československej republiky, ktoré v rokoch 1918-1938 v rozhodujúcej miere ovplyvnili jej charakter.

Zatiaľ, čo sovietsky ľud od r. 1917 kráčal na ceste slobodného vývoja bez vykorisťovania, bez národnostného útlaku k upevňovaniu sovietskeho socialistického federatívneho systému, Československo sa v rokoch 1918-1938 zmietalo triednymi bojmi a hospodárskymi krízami v skupine stredoeurópskych buržoáznych štátov, tvoriacich cordon sanitaire, ako záloha imperialistov pre možný útok proti vzmáhajúcemu sa socializmu v ZSSR. Ak posudzujeme vývoj týchto rokov v Československu, nemôžeme hľadieť len do rakúskouhorskej monarchistickej polo-

24) H o u s e r Jaroslav, Vývoj sociální správy za předmnichovské republiky, Rozpravy ČSAV, Řada společ. věd, roč. 78, seš. II, Praha 1968.

feudálnej minulosti útlaku našich národov alebo na susedné štáty, ale musíme porovnávať náš vývoj s vývojom národov Sovietskeho zväzu, prvého socialistického štátu na svete - a v tomto porovnaní vývoj nášho štátu v rokoch 1918-1938 neobstojí. Jediná pokroková politická sila tohto obdobia v Československu, lavica sociálnej demokracie a od r. 1921 Komunistická strana Československa, boli trvale prenasledované buržoáznymi štátnymi orgánmi, až sa KSČ na počiatku tridsiatych rokov dostala do pololegality. A najparadoxnejšou je skutočnosť, že práve táto politická sila sa postavila do čela národnooslobodzovacieho boja Čechov a Slovákov po mníchovskom diktáte za obnovenie Československej republiky na nových, spravodlivejších základoch. Z medzinárodne politického hľadiska je rovnako príznačné, že to bol práve Zväz sovietskych socialistických republík, ktorý sa svojou mohutnou hospodárskou, vojenskou a morálnou silou stal r. 1945 našim osloboditeľom. Bol to ten istý Sovietsky zväz, ktorý naša buržoáznodemokratická republika na začiatku dvadsiatych rokov bola ochotná uznať len de facto, nie de iure, bol to ten istý Sovietsky zväz, ktorý vzdor tomu r. 1935 uzavrel s buržoáznodemokratickou Československou republikou zmluvu o vzájomnej pomoci proti fašistickému nebezpečenstvu!

Meradlom pokrokovosti od nastolenia socializmu r. 1917, od novej epochy dejín, môže byť teda len socialistická cesta vývoja. Všetky ostatné štátne útvary, nech by oproti svojej minulosti prinášali akékoľvek zlepšenia, neznesú kritérium pokrokovosti. Pokrokovou môže byť od r. 1917 len socialistická revolúcia. Preto aj buržoáznodemokratická Československá republika ostane v našej histórii len r e l a t í v n e pokrokovou etapou vývoja, v ktorej vznikol spoločný štátny útvar našich národov a manifestoval sa so všetkými negatívami lživosti a pretvárky nadvlády buržoázie v buržoáznodemokratickom režime.

SECHZIG JAHRE SEIT DER ENTSTEHUNG DER TSCHECHOSLOWAKEI

(Eine rechtsgeschichtliche Betrachtung der bürgerlich-demokratischen Republik)

Leonard Bianchi

Zusammenfassung

Der Autor untersucht einleitend den Einfluss der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution auf die Entstehung der bürgerlichen Tschechoslowakischen Republik. Er stellt heraus, in seinem Beitrag jene Entwicklungsmomente des tschechoslowakischen Staates erläutern zu wollen, die im geltenden Recht der Jahre 1918-1938 ihren Niederschlag fanden.

Zunächst behandelt er die Entstehung der Republik, den ersten staatsrechtlichen Akt, sodann die Interimistische Verfassung. Eingehender untersucht er die Verfassungsurkunde aus dem J. 1920. Hier verweist er auf das gesetzgebende Organ, auf die Nationalversammlung; sodann befasst er sich mit der Funktion des Präsidenten und der Regierung. Bei der Frage der Wahl der Abgeordneten und Senatoren konstatiert er, dass die bürgerliche ČSR eine Republik der politischen Parteien und nicht der Bürger war. Hierbei untersucht er einige Beziehungen des politischen Systems, wie z.B. die Gruppe der Burg und den sog. Fünferrat. Bei den Bürgerrechten stellt er fest, dass sich die gewichtigsten negativen Folgen für ihre Ausübung daraus ergaben, dass alle bisherigen österreichischen und ungarischen Rechtsvórschriften übernommen wurden.

Der Autor informiert den Leser auch über die Vorschriften über das Staatsgebiet und die Grenzen der Tschechoslowakei. Besonderes Augenmerk widmet er der völkerrechtlichen Position der Republik. Er erwähnt dabei die Kleine Entente und im Zeitraum des Kampfes für die Verteidigung der Republik auch die Hitlergefahr. Einzig und allein die Sowjetunion schloss damals, am 16. Mai 1935, einen Vertrag über gegenseitige Hilfeleistung mit der Tschechoslowakei ab. Das Münchener Diktat war praktisch der entscheidende Schritt zur Zerschlagung der Republik.

Dann behandelt er noch die Organisation der Verwaltung in der bürgerlichen ČSR und kritisiert die Verhältnisse in den gewählten Selbstverwaltungsorganen. Die Justiz war klassenmässig und sollte im Rahmen der bürgerlichen Machtteilung den Eindruck der Unpartei-

lichkeit und Unabhängigkeit bei der Entscheidungstätigkeit hervorrufen. Er enthüllt auch die Rolle der Justiz aufgrund einer Klassenanalyse. Interessantester Teil ist die Beschreibung normativer Eingriffe in die Wirtschaft. Dabei wird auf den engen Zusammenhang des bürgerlichen Staates mit dem Finanzkapital und auf die Rolle der Rechtsformen der Monopole verwiesen.

Abschliessend widerlegt der Autor Bestrebungen, die die bürgerliche ČSR ins Licht einer progressiven bürgerlichen Demokratie in Europa nur deshalb stellen möchten, weil sie im Vergleich zum monarchistischen halbfeudalen Regime Österreich-Ungarns und im Vergleich zu einigen Regimen der Nachbarstaaten eine freiere Ausübung der Bürgerrechte ermöglichte. Zum Vergleich muss die UdSSR mit ihrer sozialistischen Revolution aus dem J. 1917 herangezogen werden. Daher kann das bürgerlich-demokratische Regime in der Tschechoslowakei in den Jahren 1918-1938 höchstens als relativ fortschrittliche Entwicklungsetappe angesehen werden, in der das gemeinsame Staatsgebilde unserer Völker entstand und sich mit allen negativen Seiten der Verlogenheit und Verstellung der Vorherrschaft der Bourgeoisie manifestierte.

K VÝVOJU SOVIETSKEHO TRESTNÉHO PRÁVA V ROKOCH 1917 – 1920

Jozef Beňa

I. TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ FORMOVANIA SOVIETSKEHO TRESTNÉHO PRÁVA

Sovietske právo sa vytváralo pod naliehavým tlakom praktických potrieb proletárskej revolúcie. V tomto procese sa však od začiatku prejavil rozhodujúci vplyv teoretického odkazu klasikov marxizmu-leninizmu.

Pri pokuse o poznanie prístupu Marxa, Engelsa a Lenina k trestnému právu, najmä v kontexte s prvým obdobím po VOSR, vynára sa otázka vzťahu medzi revolúciou a jej imanentným prvkom – násilím – a trestným právom. Posledné je súhrnom právnych noriem, ktoré stanovuje vládnuca trieda na ochranu svojho panstva. V nich sa predovšetkým prejavuje triedno-potláčateľská funkcia štátu, jeho podstatný znak, že "... je osobitnou organizáciou moci, organizáciou násilia na potláčanie nejakej triedy".[1)]

Revolúcia je zase "... akt, pri ktorom časť obyvatelstva vnucuje svoju vôlu druhej časti obyvateľstva puškami, bodákmi a delami, tj. prostriedkami neobyčajne autoritatívnymi".[2)] Z uvedených citátov vyplýva spoločná črta štátu a revolúcie, aplikácia autority, násilia. Treba však poznať ich vzájomnú reláciu, vzhľadom na to, že ich identita je vylúčená.

Pre vyvodenie súdov v tomto smere, možno poukázať na Marxove poznatky zo skúmania krvavého zákonodarstva z obdobia tzv. pôvodnej akumulácie kapitálu. Za jej podstatný moment označil skutočnosť, že rodiaca sa buržoázia potrebuje a používa štátnu moc na to, aby "... obludne teroristickými zákonmi "regulovala" mzdu, tj. aby ju násilne vtesnala do hraníc vyhovujúcich zhrabovaniu ziskov, aby predĺžila pracovný deň a takto udržala samotného robotníka v normálnej závislosti od kapitálu".[3)] Takto postupovala nastupujúca buržoázia pri

---

1) V.I. L e n i n, Štát a revolúcia, Pravda 1976, s. 40.
2) K. M a r x – F. E n g e l s, Vybrané spisy, I., Praha 1950, s. 663.
3) K. M a r x, Kapitál I., Bratislava 1959, s. 779.

vytváraní a upevnení štruktúry kapitalistickej spoločnosti, voči svojmu antipólu a budúcemu "hrobárovi". Štátnu moc bola nútená použiť i voči svojmu vtedy mocnejšiemu nepriatelovi - feudalizmu. "Celý francúzsky terorizmus bol len plebejský spôsob, ako sa vyrovnať s nepriateľmi buržoázie, s absolutizmom, feudalizmom a šosáctvom."[4]

Z použitia týchto myšlienok ako logických premís, vyplýva konklúzia o vzťahu medzi trestným právom a revolúciou. Nie normy, ale prirodzene revolúcia je primárnou, dominantnou v tomto vztahu. Trieda, hegemón revolúcie, využíva získanú štátnu moc, aj prostredníctvom trestnoprávnych noriem pre upevnenie svojho panstva. Aj prostredníctvom nich aplikuje revolučné násilie.

Netreba pritom osobitne pripomínať, že Marx a Engels zdôrazňovali opodstatnenosť a potrebu násilia, ale iba revolučného násilia, ktoré označovali za pôrodnú asistentku "... každej starej spoločnosti, ktorá je tehotná novou spoločnosťou,"[5] za nástroj, "... ktorým si spoločenský pohyb kliesni cestu a rozbíja zmeravené a odumreté politické formy".[6]

Záver o vzťahu medzi revolúciou a revolučným násilím a trestným právom, platí analogicky i pre reláciu ich kvalitatívne vyšších - proletárskych, socialistických - vývojových typov. Pritom však, a v tom sa prejavuje výnimočnosť historického poslania proletariátu a jeho revolúcia, "... boj za oslobodenie robotníckej triedy neznamená boj za triedne výsady a monopoly, ale boj za rovné práva a povinnosti a za odstránenie všetkého triedneho panstva".[7]

Ako dôkaz o význame, ktorý prikladali Marx a Engels revolučnému násiliu v proletárskej revolúcii, možno odkázať na ich hodnotenie použitia tohto prostriedku Parížskou komúnou. "Ak sa ústredný výbor a pariži robotníci dopustili vo svojom konaní voči mužom poriadku v dobe od 18. marca do ich odchodu z Paríža nejakej chyby, potom to bola prílišná umiernenosť, hraničiaca so slabosťou."[8] Engels: "Keby sa Parížska komúna nebola opierala o autoritu ozbrojeného ľudu proti buržoázii, bola by sa udržala dlhšie ako jeden deň? Či nevytýkame, naopak, Komúne právom, že príliš málo používala túto autoritu?"[9]

Proletárskej revolúcii však neurčovali záväzné úlohy, v zmysle použitia revolučného násilia v právnej alebo mimoprávnej podobe, resp. v ich kombinácii. Vychádzali z toho, že "... akonáhle povstane trie-

---

4) K. Marx - F. Engels, Vybrané spisy, I., Praha 1950, s. 62.
5) K. Marx, Kapitál, Bratislava 1959, s. 793.
6) F. Engels, Anti-Dühring, Filozofická čítanka I, Bratislava 1973, s. 255.
7) K. Marx - F. Engels, Vybrané spisy, I., Praha 1950, s. 395.
8) Marx, Engels, Lenin, O Parížskej komúne, Praha 1972, s. 146.
9) Marx, Engels, Vybrané spisy, I., Praha 1950, s. 663.

da, v ktorej sa sústredujú revolučné záujmy spoločnosti, tu nachádza priamo vo svojom vlastnom postavení obsah a látku pre svoju revolučnú činnosť. Ničí nepriateľa, chápe sa prostriedkov diktovaných potrebami boja a dôsledky jej vlastných činov ju ženú ďalej. Nezaoberá sa teoretickým skúmaním svojich vlastných úloh."[10)]

O tom, akú funkciu pripisovali proletárskemu trestnému právu v nižšej fáze komunistickej spoločnosti, možno usudzovať nepriamo, najmä z Marxových myšlienok z Kritiky Gothajského programu. Základnou funkciou práva je presadiť, zakotviť a ochraňovať určitý systém rozdeľovania spotrebných predmetov, ktorý "... je len dôsledkom rozdelenia výrobných podmienok samotných, toto rozdelenie však vyjadruje samotný charakter výrobného spôsobu". Socialistické právo ruší rozdeľovanie "... nerobotníkom v podobe kapitálového a pozemkového vlastníctva, neuznáva triedne rozdiely, pretože jeden ako druhý je len robotníkom. Zavádza zásadu rozdeľovania podľa práce."[11)]

Pre proletárske trestné právo vyplýva z toho úloha autoritatívne presadiť a ochraňovať zásadu rozdelovania podľa práce, ktorá je dôsledkom zrušenia kapitálového a pozemkového vlastníctva, paralyzovať odpor týchto tried pri pokusoch o reštauráciu im triedne vlastnej zásady distribúcie i pri excesoch neburžoáznych živlov.

Marx sa však dotýkal otázok trestného práva nielen z aspektu uplatnenia autority víťaznej robotníckej triedy. Zaoberal sa nimi aj počas práce v Rheinische Zeitung, v súvislosti se svojimi súdnymi procesmi vo februári 1849 a s kolínskym procesom s komunistami v októbri 1852 a v ďalších prácach.[12)]

Problémy ním skúmané v tejto súvislosti predstavujú široké spektrum, od otázok kriminológie cez skúmanie základných trestnoprávnych inštitútov, až po rozličné formy a nuansovitú interpretáciu skutkových podstát trestných činov. Sú to myšlienky, že "zločinnosť nie je náhoda vlastná vonkajšiemu svetu, ako písal Hegel, ale rast zločinnosti je vnútorná charakteristika kapitalistickej spoločnosti, ktorá tiež poukazuje na nutnosť, "... vážne sa zamyslieť nad zmenou systému, ktorý plodí tieto zločiny ...".[13)]

Trestný čin chápal ako historickú kategóriu, ktorej konkrétny obsah je determinovaný záujmami vládnucej triedy. V Kapitáli napísal: "... súčasne, keď Angličania prestali páliť bosorky, začali vešať falšovatelov bankoviek".[14)]

---

10) K. M a r x - F. E n g e l s, Vybrané spisy, I., Praha 1950, s. 146.
11) K. M a r x - F. E n g e l s, Spisy, sv. 19, Praha 1960, s. 49-50.
12) Por. zoznam Marxových prác o tejto problematike: "K. Marx o gosudarstve i prave"; Moskva 1968, s. 199-201.
13) K. M a r x - F. E n g e l s, Spisy, sv. 8, Praha 1960, s. 548.
14) Cit. podľa: K. Marx o gosudarstve i prave, Moskva 1968, s. 137.

Marx obhajoval stanovisko, že základom trestnej odplaty štátu môže byť len konanie osoby, nie jeho myšlienky a názory, ktoré nenašli vyjadrenie v konaní samotnej osoby. "Len pokiaľ sa prejavujem, pokiaľ vstupujem do sféry skutočnosti, vstupujem do sféry zákonodarcu. Pre zákon vôbec neexistujem, nie som jeho objektom, len vo svojom čine. To je jediné, kde si ma zákon môže pridržať ...". Zákony trestajúce pre zmýšľanie nie sú zákonom pre občanov štátu, sú to zákony jednej strany proti druhej, "... nie sú nič iného ako pozitívna sankcia nezákonnosti".[15]

Teoreticky závažné sú konklúzie z analýzy zákona o krádeži dreva, keď za meritko posúdenia subjektívnej stránky, úmyslu osôb, pokladá obsah konania a jeho formy. "Predmet je rozdieľny a konanie voči predmetu nie je o nič menej rozdielne, teda aj úmysel musí byt rozdielny; existuje snáď iné objektívne meritko úmyslu, ako obsah konania a forma konania."[16]

Za základné pravidlo pri vymeriavaní trestu považuje proporcionalitu medzi zločinom a trestom. Proporcionalitu spolu s neodvratiteľnosťou trestu pokladá za predpoklady dosiahnutia všeobecne preventívneho účinku. Možno tak súdiť z jeho poznámky, že "trest ... sa musí zločincovi javiť ako nutný účinok jeho vlastného činu, teda ako jeho vlastný čin. Hranicou jeho trestu musí byť teda hranica jeho činu."[17] Odmietol striktne krutosť, ako vlastnosť charakteristickú "... pre zákony diktované zbabelosťou súkromného záujmu".[18]

Za základ právnych garancií v trestnom konaní považoval právo delikventa vo vzťahu k štátu. "Verejný trest je vyrovnaním zločinu so štátnym rozumom, je to teda právo štátu, ale je to právo štátu, ktoré štát nemôže postupovať súkromným osobám. ... Každé právo štátu voči zločincovi je zároveň štátnym právom zločinca."[19] Tieto myšlienky majú "... aktuálny význam pre rozpracovanie otázky trestnoprávneho vzťahu a vzťahu medzi osobou delikventa a štátom ako základu chápania podstaty trestnej zodpovednosti".[20]

Uvedené prípady sú len malou, neúplnou demonštráciou obrovskej erudovanosti Marxa v prípadoch, v ktorých právnickú analýzu spájal so sociologickou a historickou. Jednotlivé závery, ako aj tento komplexný prístup sú stále inšpirujúcim vzorom pre štúdium v oblasti teórie, ako aj v oblasti dejín štátu a práva.

---

15) K. M a r x - F. E n g e l s, Spisy, sv. I., Praha 1960, s. 32.
16) Tamže, s. 136.
17) Tamže, s. 138.
18) Tamže, s. 146.
19) Tamže, s. 145.
20) K. M a r x o gosudarstve i prave, Moskva 1968, s. 133.

Je pravdou, že Marx tu obhajoval všeobecne demokratické princípy v trestnom práve, v tom čase ešte z pozície revolučného demokrata. Platia tu tiež však Leninove slová o vzťahu medzi demokraciou a socializmom. Možno teda povedať, že Marx tu načrtol (avšak iba načrtol) princípy trestného práva nového typu. Nie je preto úplne prijateľná poznámka N.V. Krylenka, že "... do revolúcie v marxistickej literatúre teoretické problémy trestného práva vôbec neboli rozpracované ...", i keď treba súhlasiť s tým, že išlo "... o pomerne málo známe jednotlivé články Marxa a Engelsa ...".[21]

Ku komplexnému riešeniu základných problémov socialistického trestného práva významne prispel V.I. Lenin. Kontinuitne s predchádzajúcou orientáciou skúmania, pokúsme sa poznať, ako riešil vzťah medzi proletárskou revolúciou, násilím a trestným právom.

Lenin sa o tejto otázke vyjadroval pri mnohých príležitostiach, najkoncentrovanejšie v práci "K dejinám otázky diktatúry". Poukázal v nej i na potrebu vymedziť "presnú triednu definíciu revolúcie", pričom konštatoval, že bez pojmu "... diktatúra, nie je táto presná triedna definícia možná".[22] Precízne tu formuloval i vedecký pojem diktatúry, ktorý "... neznamená nič iné, ako ničím neobmedzenú, nijakými zákonmi nehatenú, bezprostredne o násilie sa opierajúcu moc".[23] Diktatúra proletariátu "... nie je diktatúrou n a d ľudom, ale je diktatúrou revolučného ľudu".[24] Ľud "... masa obyvateľstva, nesformovaná, "náhodne" zhromaždená na danom mieste, sama a bezprostredne vystupuje na scénu, sama súdi a trestá, používa moc, utvára nové revolučné právo".[25] Lenin takto formuloval vlastne genézu revolučného, konkrétne trestného práva, jeho zrod z revolúcie, tvorbu z násilia ľudu nad násilníkmi ľudu.

V.I. Lenin neobišiel ani otázku právnych alebo mimoprávnych foriem uskutočňovania revolučného potláčania. Nemilosrdne sa vysmieval "radám" Kautského, že "my, ruskí boľševici, mali sme najprv sľúbiť imunitu Savinkovom a spol., potom napísať trestné nariadenia, vyhlasujúce za "trestnú" účasť v československej kontrarevolučnej vojne ... a len potom, na základe tohto trestného nariadenia, mali by sme právo podľa čistej demokracie, vylučovať zo sovietov určité osoby".[26] Za situácie, keď najmenšie zaváhanie mohlo znamenať porážku revolúcie,

---

21) N.V. K r y l e n k o, Sud i pravo v SSSR III., Moskva 1930, s. 7, cit. podľa: Leninskije idei v nauke ugolovnogo prava, Leningrad 1973, s. 17.
22) V.I. L e n i n, Spisy, 31, Bratislava 1955, s. 303.
23) Tamže, s. 311.
24) Tamže, s. 309.
25) Tamže, s. 311.
26) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 28, Bratislava 1955, s. 250.

bola takáto "výčitka" o svojvoľnosti "... prejavom najtupšieho pedantstva".[27)]

Používanie "nezákonných", neusporiadaných a nesystematických metód násilia ľudom, voči násilníkom ľudu, označil Lenin za "vyšší prejav boja ľudu za slobodu".[28)]

Pri inej príležitosti však zdôrazňoval, že "... treba dodržiavat čo najprísnejší revolučný poriadok, treba sväto dodržiavať zákony a predpisy sovietskej moci a dbať, aby ich všetci plnili".[29)]

Na prvý pohľad protirečenie vysvetľuje fakt, že násilie nad násilníkmi ľudu je nezákonné z hľadiska práva zvrhnutých tried. V závislosti na procese metamorfózy ľudu, masy obyvateľstva nesformovanej, "náhodne" zhromaždenej na "proletariát zorganizovaný ako panujúca trieda", podmienok, času, stupňa upevnenia tejto premeny, odpadá, resp. zmenšuje sa i nevyhnutnosť, potreba i odôvodnenosť aplikácie mimoprávnych, nesystematizovaných metód potláčania. Naopak, práve dôsledne dodržiavanie ich právnych foriem sa stáva najúčinnejším prostriedkom likvidácie odporu nepriateľov pracujúcich. Naopak ich porušovanie vytvára trhlinu, ktorú oni využívajú." "No zlý je ten revolucionár, ktorý vo chvíli krutého boja ostáva stáť pred neporušitelnosťou zákona. V prechodnom období majú zákony dočasný význam a ak zákon prekáža rozvoju revolúcie, zruší sa alebo upraví."[30)] Komplikovanosť spomenutého procesu metamorfózy predpokladá, resp. vytvára podmienky, vyžadujúce rôzny stupeň kombinácie právnych i mimoprávnych foriem použitia revolučného násilia.

Lenin precízne formuloval i podmienky použitia revolučného násilia, jeho historickej oprávnenosti, efektívnosti, cieľov i hraníc jeho aplikácie. Revolučné násilie je imanentným prvkom socialistickej revolúcie a diktatúry proletariátu, záväzným predpokladom a podmienkou dosiahnutia ich úspechu. Jeho skutočná aplikácia, metódy, intenzita alebo iba hrozba aplikácie, závisia od konkrétne-historickej situácie.

Vladimír Iľjič anticipoval i teoretickú možnosť vyvlastnenia buržoázie pokojnou, usporiadanou formou, napríklad aj pomocou daní. Takýto prechod však predpokladá, na čo zabudol Bauer, absolutizujúci túto formu, "... absolútnu istotu víťazstva proletariátu, absolútnu beznádejnosť postavenia kapitalistov, absolútnu nevyhnutnosť a ich ochotu celkom sa podriadiť".[31)]

---

27) Tamže, s. 249.
28) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 31, Bratislava 1955, s. 312.
29) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 29, s. 491.
30) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 30, Bratislava 1955, s. 321.
31) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 30, Bratislava 1955, s. 321.

Pamätal aj na Marxove slová, ktoré vyriekol pri hodnotení podmienok pre proletársku revolúciu v Anglicku 70. rokov minulého storočia, že za "... istých podmienok by bolo pre robotnícku triedu najúčelnejšie ... vykúpiť od buržoázie pôdu, továrne, závody a ostatné výrobné prostriedky ...".[32] Nezabudol však, že "... túto možnosť aj Marx pokladal aj vtedy za výnimku. Umožňovala ju početnosť, vyspelosť a organizovanosť robotníckej triedy, po druhé, vtedy ešte nebolo monopolistického kapitalizmu, t.j. imperializmu, po tretie práve v Anglicku a v Amerike nebol vtedy (teraz je) militarizmus, ako hlavný aparát buržoáznej štátnej mašinérie."[33] K týmto okolnostiam, umožňujúcim podriadiť kapitalistov robotníkom pokojnou cestou, patrila aj úplná prevaha robotníkov, ako aj sklon buržoázie ku kompromisom v politických a ekonomických otázkach. Za týchto podmienok pôsobí revolučné násilie iba ako potenciálna eventualita, proti jednotlivým možným excesom, pri celkove dobrovoľnom a pokojnou rešpektovaní prevahy proletariátu a akceptovaní novej situácie.

Pri porovnaní týchto podmienok so situáciou Sovietskeho Ruska začiatkom mája 1918, po potlačení vojenského a sabotérskeho odporu vykorisťovateľov, v období dočasného oddychu, navrhol vodca proletariátu možnosť a potrebu "... spojenia m e t ó d n e ú p r o s n é h o p o t l á č a n i a kapitalistov bez kultúrnej úrovne, ktorí nepristúpia na nijaký "štátny kapitalizmus", ktorí ani len nepomýšľajú na nejaký kompromis ... s m e t ó d a m i k o m p r o m i s u alebo výkupu, pokiaľ ide o kapitalistov s kultúrnou úrovňou, pristupujúcich na štátny kapitalizmus ...".[34]

V situácii, keď "... vykorisťovatelia sú porazení, ale nie zničení ...", keď "... sila ich odporu vzrástla práve v dôsledku ich porážok stonásobne až tisícnásobne ...",[35] keď sa otázka "kto z koho" vypolarizovala do dilemy: "čo je lepšie? Pochytať a posadiť do väzenia, niekedy aj zastreliť stovky zradcov ... ktorí sa stavajú ... proti sovietskej moci ... alebo dovoliť ... pobiť, postrielať, zbiť na smrť desaťtisíce robotníkov a roľníkov,"[36] je revolučné násilie nutnou obranou revolúcie.

Lenin postavil a riešil otázku revolučného násilia a jeho aplikácie teoreticky, historicky a konkrétne-politicky. Skúmal ju v jej konkrétne-historických súvislostiach, osobitne analyzujúc okolnosti

---

32) Cit. podľa: J. F i s c h e r, Učebná pomôcka k dejinám štátu a práva socialistických krajín I., Bratislava 1974, s. 70.
33) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 28, Bratislava 1955, s. 93.
34) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 27, s. 306.
35) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 30, Bratislava 1955, s. 96.
36) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 29, Bratislava 1955, s. 402.

daného prípadu. Zdôrazňoval, že "... každý všeobecný historický dôvod aplikovaný na jednotlivý prípad bez zvláštneho rozboru podmienok práve daného prípadu, sa stáva frázerstvom ..."[37] alebo inak vyjadrené "... každá pravda ... ak ju zveličíme a rozšírime jej použitie za hranice jej skutočnej aplikovatelnosti, dá sa doviesť k absurdnosti a dokonca, za uvedených podmienok, musí sa nevyhnutne zvrátiť na absurdum".[38] Najlapidárnejšie vyjadril tieto úvahy slovami" "... prekrásna vec je revolučné násilie a diktatúra, ak sa oni používajú, keď je treba a proti tomu treba ...".[39] Možno z nich vyvodiť potrebu skúmať a poznať hranice odovodnenosti a historickej oprávnenosti použitia revolučného násilia.

Lenin ich formuloval takto: Násilie "... možno použiť, keď sa opierame o vyspelú triedu, o vyššie princípy socialistického zriadenia, poriadku a organizácie a vtedy násilie môže utrpieť dočasný neúspech, je však neporaziteľné. ... keď nemá ekonomické základy, je históriou odsúdené na zánik."[40] To je Leninova interpretácia Marxových slov: "Samo násilie je ekonomická potencia."[41]

Za hranicami týchto podmienok, resp. pri ich nesplnení "... násilie nemôže priniesť nijaké výsledky".[42] I pri ich splnení nepovažoval Lenin násilie za jediný, univerzálny prostriedok. Výslovne odmietal násilie voči strednému roľníkovi za účelom zmien v jeho hospodárskych vzťahoch,[43] a iba násilie pri riešení problému ako využiť buržoáznych odborníkov. "Na dodatok k násiliu je tu potrebná po víťaznom násilí organizovanosť, disciplína a morálna váha víťazneho proletariátu, ktorý si podriadi a do svojej práce zapojí všetkých odborníkov."[44]

Revolučné násilie proletárskej revolúcie nemá za úlohy fyzicky likvidovať, slúžiť ako prostriedok zastrašenia, prevencie, ako plnila jakobínska diktatúra. Neobmedzuje sa len na túto negatívnu funkciu, ale má i úlohu pozitívnu. "Nám to nestačí," - hovoril Lenin, "musíme kapitalistov nielen "zastrašiť", aby zabudli pomýšľať na aktívny i pasívny odpor. Nám nestačí zlomiť každý odpor. Musíme ich donútiť pracovať v novom organizačno-štátnom rámci ... zaradiť ich "do služby pre nový štát".[45]

---

37) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 27, s. 38.
38) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 31, s. 51.
39) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 29, Bratislava 1955, s. 142.
40) Tamže, s. 331.
41) K. M a r x, Kapitál I., Bratislava 1959, s. 793.
42) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 29, Bratislava 1955, s. 46.
43) Tamže, s. 183.
44) Tamže, s. 58.
45) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 26, Bratislava 1955, s. 89.

Revolučné násilie i v jeho najkrutejšej podobe, v občianskej vojne a v najexponovanejšej forme, v revolučnom terore, chápal Lenin len ako určité štádium jednej, osobitnej, vynútenej a dočasnej metódy revolučného boja, podriadenej a ustupujúcej, uskutočneniu hlavnej, konštruktívnej, pozitívnej úlohe socialistickej revolúcie. "Teror nám bol nanútený terorizmom Dohody, terorom všemocného kapitálu, ktorý hrdúsil, hrdúsi a odsudzuje na smrť hladom robotníkov a roľníkov za to, že bojujú za slobodu svojej krajiny. A každý náš krok vpred vo víťazstve nad touto prapríčinou a príčinou teroru, bude nevyhnutne a nezvratne sprevádzaný tým, že čím ďalej tým menej budeme používať vo svojom spôsobe spravovania tento prostriedok presvedčovania a náporu."[46])

Pokúsili sme sa podať všeobecnú charakteristiku Leninovho chápania otázky revolučného násilia a čiastočne i jeho vzťahu k trestnému právu. Vladimír Iljič vyslovoval tieto myšlienky paralelne s aktmi ich konkrétnej aplikácie v podmienkach zostreného triedneho boja po VOSR. Sovietska trestná politika z nich vychádzala, Lenin sám formoval jej podobu. Myšlienkové, teoretické dedičstvo Lenina, vo vzťahu k trestnému právu, však presahuje tento rámec.

"Vladimír Iľjič podrobne rozpracoval logicky ucelenú teóriu trestnej politiky vo všetkých jej oblastiach, až do praktických detailov, logicky spojenú, a v tom je jej základná hodnota, so všeobecnými princípmi marxistickej filozofie v jej najťažších a najzložitejších filozofických problémoch."[47])

Do tejto oblasti možno zaradiť Leninove myšlienky týkajúce sa filozofických kategórií - slobody vôle, nevyhnutnosti a kauzality, ktoré majú primárny význam pre chápanie zavinenia a zdôvodnenia trestnej zodpovednosti. "Hlboké štúdium Leninovho filozofického odkazu má pre vedu trestného práva nielen teoretický význam. Je veľmi dôležité i pre praktické riešenie kľúčových problémov trestnej zodpovednosti."[48])

---

46) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 30, Bratislava 1955, s. 193.
47) N.V. K r y l e n k o, Lenin o sude, Moskva 1931, s. 9, cit. podla: Leninskije idei v nauke ugolovnogo prava, Leningrad 1973, s. 17.
48) Leninskije idei v nauke ugolovnogo prava, Leningrad 1973, s. 91.

II. VÝVOJ TRESTNOPRÁVNYCH ASPEKTOV REVOLUČNÉHO NÁSILIA V ROKOCH 1917 - 1920

Ruská robotnícka trieda v procese svojej premeny z "triedy o sebe" v "triedu pre seba", nutne sa stretla a riešila i otázku, aké musia byť cesty a metódy revolučného boja? Vytvorenie vlastnej politickej organizácie a triednej ideológie skutočne marxistickej, bolo možné len za predpokladu komplexného boja proti národnictvu, vrátane jeho chápania politického boja, nie ako boja más, ale ako sprisahania s individuálnym terorom ako prostriedkom boja, s cieľom zvrhnúť cárizmus a tým umožniť nevelkej organizácii revolucionárov chopiť sa moci.[49] Sociálno-demokratická robotnícka strana Ruska sa musela predovšetkým vyrovnať s recidívou národovoľských sprisahaneckých teroristických tradícií, ktoré ožili s vytvorením strany socialistov revolucionárov v roku 1901.

Zásadnú všeobecnú orientáciu v pertraktovanej problematike dala ženevská konferencia zahraničných sociálno-demokratických organizácií z júna 1901. "... Pri voľbe prostriedkov boja so súčasným režimom, sociálna demokracia sa musí riadiť dôvodmi politickej účelnosti a adekvátnosti spôsobov boja, s nevyhnutnosťou zachovať triedny charakter hnutia."[50] Kritériá voľby metód boja - politická účelnosť, adekvátnosť podmienkam a triednosť, sa stali smerodatnými pre činnosť strany nielen v tomto období.

Ich konkrétnu aplikáciu predstavuje aj Leninov návrh rezolúcie II. zjazdu SDRSR o terore: "Zjazd rozhodne odmieta teror, t.j. systém jednotlivých politických vrážd, ako spôsob politického boja v tomto období nanajvýš neúčelný, ktorý odvádza najlepšie sily od aktuálnej a naliehavo nevyhnutnej organizačnej a agitačnej práce, rozbíja spojenie revolucionárov s masami revolučných tried a obyvateľstvom a vzbudzuje aj medzi revolucionármi aj medzi obyvateľstvom vôbec, veľmi skreslené predstavy o úlohách a spôsoboch boja proti samovláde."[51]

Vladimír Iľjič tu odmietol teror z dôvodov jeho politickej neúčelnosti, neadekvátnosti historickým podmienkam, ako aj straty triednosti boja. Z rozboru jeho tézy však možno usudzovať, že neodmietol terorizmus bezpodmienečne, absolútne. Vyplýva to aj z interpretácie a contrario, t.j., že označuje teror práve iba "... v tomto období za nanajvýš neúčelný". Za opačných okolností by mohol splnit uvedené tri kritériá pre voľbu metód boja. Predpokladalo by to však ako conditio

---

49) Por. Dějiny KSSS, Praha 1975, s. 17.
50) KPSS v rezoljucijach i rešenijach sjezdov konferencij i plenumov CK, I., Moskva 1953, s. 24.
51) V.I. L e n i n, Spisy zv. 6, Bratislava 1955, s. 411-412.

sine qua non, prekonanie uvedených negatív a priblíženie sa, resp. dosiahnutie ich pozitívnych protipólov. Ako dôkaz pre verifikáciu takéhoto výkladu, možno uviesť jeho článok z Iskry, "Revolučný avanturizmus" (Kritika eserov) z roku 1902, najmä jeho záver: "Hoci sme vôbec v zásade neodmietali násilie a teror, žiadali sme pripravovať také formy násilia, ktoré by počítali s bezprostrednou účasťou masy a zabezpečovali by túto účasť."[52]

Uvedené poznámky k tématike avizovanej v nadpise, sledujú cieľ poukázať na teoretický prístup boľševickej strany k otázke metód a foriem boja robotníckej triedy, za svoje sociálne a politické oslobodenie. Platili nielen pre toto obdobie. Vzťahovali sa aj na obdobie diktatúry proletariátu, ktoré vo formulácii I. i II. programu strany predstavuje "... vybojovanie proletariátom takej politickej moci, ktorá mu umožní potlačiť každý odpor vykorisťovateľov".[53] Potlačenie každého odporu vykorisťovateľov je zmyslom a cieľom revolučného násilia proletariátu po jeho víťaznej revolúcii. Zretele politickej účelnosti, adekvátnosti a triednosti sú kritériami pre posúdenie oprávnenosti metód, foriem i intenzity revolučného násilia. Vo svojom súhrne boli tieto myšlienky súčasťou ideologickej výzbroje robotníckej triedy, jej avantgardy, a tým boli materiálnymi prameňmi sovietskeho trestného práva.

Z hľadiska sociálneho postavenia, skupinu vykorisťovateľov tvorili zvrhnutí statkári, kapitalisti, kulaci a maloburžoázia. Politickými predstaviteľmi tejto triedy boli strany a skupiny monarchistov, kadetov, eserov, menševikov, anarchistov a buržoáznych nacionalistov. Takto sociálne a politicky diferencovaní v súhrne tvorili tábor kontrarevolúcie.

Rozbor trestnoprávnych aspektov metód a foriem potláčania odporu vykorisťovateľov, poznania tejto etapy pokračovania triedneho boja, vyžaduje aj vymedzenie určitých časových míľnikov, od ktorých dochádza k zmenám a charakteristiku nimi ohraničených periodizačných intervalov. Všeobecne používané delenie dejín sovietskeho štátu a práva na obdobie víťazstva VOSR a nastolenie sovietskej moci (1917 - polovica roku 1918) a obdobie cudzej vojenskej intervencie a občianskej vojny (1918-1920), je základom aj pri analýze našej problematiky. K jej podrobnejšiemu poznaniu je však nedostatočné.

Orgánmi ochrany výdobytkov revolúcie boli predovšetkým: Petrohradský vojensko-revolučný výbor a miestne vojensko-revolučné výbory, Všeruská mimoriadna komisia a jej orgány ako administratívne orgá-

---

52) Tamže, s. 170.
53) KPSS v rezoljucijach i rešenijach ... I., Moskva 1953, s. 39, resp. 410.

ny[54] a revolučné tribunály ako súdne orgány. Vývoj úpravy ich kompetencie, najmä všeruskej mimoriadnej komisie (VČK), ako "trestného orgánu revolúcie", v relácii s právomocou revolučných tribunálov pri aplikácii trestnoprávnej represie, považujeme za základné periodizačné kritérium pri skúmaní trestnoprávnych aspektov revolučného násilia. Sila odporu vykorištovateľov a vytvorenie mimoriadnych orgánov pre jeho paralyzovanie, len ním vyvolaných s časovou pôsobnosťou obmedzenou na splnenie tejto úlohy, si vyžadovali meniť ich právomoc v závislosti od zmien intenzity odporu antagonistických tried. Tým sa menil aj charakter trestnoprávnych aspektov revolučného násilia.

Použitím uvedeného periodizačného kritéria možno obdobie aplikovania revolučného násilia s nami skúmaného zorného uhla deliť:

a) na obdobie od VOSR do 21. februára 1918, do prijatia dekrétu RNK "Socialistická vlasť je v nebezpečenstve",

b) na obdobie od 21. februára 1918 do 2. septembra 1918, do prijatia uznesenia VÚVV o červenom terore,

c) na obdobie od 2. septembra 1918 do 17. februára 1919, do prijatia Nariadenia VÚVV o reorganizácii Mimoriadnej komisie a revolučných tribunálov,

d) na obdobie od 17. februára 1919 do 18. marca 1920, do prijatia dekrétu VÚVV o revolučných tribunáloch, ktorým boli zrušené súdne splnomocnenia VČK a jej orgánov,

e) na obdobie od 18. marca do novembra 1920. Po medziobdobí od 18. marca do prvej dekády mája 1920, boli VČK a jej orgánom, po vyhlásení vojnového stavu, 12. mája poskytnuté právomoci vojenských revolučných tribunálov, týkajúce sa trestných činov namierených proti bezpečnosti krajiny. "Po uzatvorení Rižskej mierovej zmluvy splnomocnenia VČK boli znovu zúžené."[55]

Ad a) Obdobie od VOSR do 21. februára 1918

Toto obdobie má svoje dve subetapy. Prvú, od 7. decembra 1917, kedy funkciu ochrany výdobytkov revolúcie a potlačenia odporu zvrhnutých vykorisťovateľských tried plnil Petrohradský vojensko-revolučný výbor, ktorý sa skoro stal všeruským orgánom. Druhú, od 7. decembra 1917, v ktorej boj s kontrarevolúciou vo všetkých jej formách zabezpečovala VČK.

---

54) Istorija sovetskogo gosudarstva i prava v trech knigach, I., Moskva 1970, s. 198.

55) Tamže, s. 443.

Petrohradský vojensko-revolučný výbor bol vytvorený 12.(25.) októbra 1917. Bol bojovým mimoriadnym orgánom uchopenia moci, štábom povstania. Vydal prevolania "K občanom Ruska", čím sa právne zakotvil fakt jeho premeny "... z orgánu riadenia ozbrojeného povstania na orgán štátnej moci ...",[56] s dočasným charakterom "... univerzálneho a mimoriadneho orgánu diktatúry proletariátu".[57] Po odovzdaní rady funkcií RĽK, zostala v jeho právomoci v dikcii vlastného vymedzenia svojich funkcií z 30. októbra 1917, ochrana revolučného poriadku, boj s kontrarevolúciou a ochrana budov sovietov a RĽK.[58]

Petrohradský, ako aj miestne vojensko-revolučné výbory z obdobia Októbra, teda realizovali z hľadiska dobytia moci a uchovania plodov revolúcie primárne revolučné násilie, nastoľovali, chránili a upevňovali sovietsku moc, kde bolo treba aj so zbraňou v ruke. V ich činnosti v prvom období dominovali priame vojensko-operatívne metódy potláčania odporu zvrhnutých tried. Aj tu však dodržiavali zásady politickej účelnosti a triedneho charakteru revolučného násilia a jeho adekvátnosti formám rezistencie. Samotné povstanie v Petrohrade prebehlo takmer bez krvi.[59] V Moskve trval boj o moc 8 dní.[60]

Vojenskými metódami boli pomerne ľahko paralyzované vojenské avantúry Kerenského a generála Krasnova, povstanie junkerov, v druhej polovici novembra bol likvidovaný hlavný stav starej armády v Mogileve, potlačené sprisahanie v Petrohrade zosnované kadetmi a povstanie kozáckych horných vrstiev na Done a južnom Urale.[61]

Represívne opatrenia sovietskej moci voči týmto porazeným nepriateľom sa obmedzili iba na zatknutie a krátke uväznenie ministrov Dočasnej vlády, ktorí "... boli skoro oslobodení".[62] "Na čestné slovo nevystupovať viac proti sovietskej moci boli prepustení na slobodu generál Krasnov a účastníci vzbury junkerov v Petrohrade."[63] Boj moskovského proletariátu s bielogvardejcami sa skončil dohodou medzi vojensko-revolučným výborom a "Výborom spoločenskej bezpečnosti", v zmysle ktorej garantoval VRV všetkým slobodu a nedotknuteľnosť osoby.[64]

---

56) G.I. L i t v i n o v a, Revoljucionnyje komitety v gody graždanskoj vojny, Moskva 1974, s. 16.
57) Tamže, s. 18.
58) Por. P.G. S o f i n o v, Očerki istorii Všerossijskoj črezvyčajnoj komissii 1917-1922, Moskva 1960, s. 11.
59) Por. Iz istoriji VČK 1917-1921 gg., s. 53, Moskva 1958.
60) Tamže, s. 37.
61) Por. Dějiny KSSS, Praha 1975, s. 222-224.
62) Por. Iz istoriji VČK 1917-1921 gg., Moskva 1958, s. 12.
63) Istorija sovetskogo gosudarstva i prava v trech knigach t. I., Moskva 1970 s. 200.
64) Iz istoriji VČK ... cit. dielo, s. 28.

Potlačiť vojenský odpor vykoristovatelov a zvíťaziť na vnútornom fronte bolo pre sovietsku moc pomerne ľahké, pretože "... nepriateľ nemal nijakú prevahu ani v technike, ani v organizácii ..., chýbala mu pritom akákoľvek hospodárska základňa a nemal v masách obyvateľstva nijakú oporu".[65] Pri tomto triumfálnom pochode sovietskej moci, vojensko-operatívne metódy sa spájali s agitačnými,[66] s cieľom neutralizovať, prípadne i získať najmä podvedené pracujúce masy. Lenin dokonca pri hodnotení relácie týchto dvoch metód hovorí, že "... neprevažovali vojenské akcie, skôr agitačné".[67] "Videli sme to v Petrohrade na gatčinskom fronte, ... potom v Moskve, v Orenburgu a na Ukrajine."[68]

Po likvidovaní vojenského odporu, čiastočne už spolu s ním, prešla kontrarevolúcia k menej aktívnym, nevojenským formám odporu, k pasívnej rezistencii. Prejavilo sa to v sabotáži najmä úradníctva, v špekulácii, v podplácaní lumpenproletariátu, čo sa prejavilo v rozšírení anarchie, pogromov, banditizmu. Vojensko-revolučný výbor usmerňoval a riadil boj aj v tejto oblasti, nielen operatívne, ale aj normatívnou činnosťou. Trestnoprávne normy, týkajúce sa týchto deliktov, boli obsiahnuté vo vyhláseniach, ako i výzvach k obyvateľstvu. Boli to vlastne normy charakteru dekrétov - inštrukcií, obsahujúce často rozsiahlu, úvodnú, politickoproklamačnú časť.

Dispozícia skutkovej podstaty obsahovala niekedy iba názov trestného činu: "zlodeji, maroděri, špekulanti sa vyhlasujú za nepriateľov ľudu",[69] alebo iba demonštratívne pri nízkom stupni zovšeobecnenia zakázaného konania.[70] Sankcie v týchto normách neboli spravidla ani relatívne určité. Obsahovali len najvšeobecnejšie určenie trestu. Napríklad: "... okamžité uväznenie ... odvedenie do kronštadtskej väznice až do odovzdania vojensko-revolučnému súdu".[71] Za sabotáž bola však sankcia veľmi konkrétna. "Bohaté triedy a ich pomáhači budú zbavení práva dostávať výrobky. Všetky ich zásoby budú zrekvirované, majetok hlavných vinníkov bude konfiškovaný."[72]

Vojensko-revolučné výbory osobitnú pozornosť venovali tomu, aby revolučné násilie bolo aplikované len voči skutočným nepriateľom revolúcie a aby práva ostatných občanov boli garantované. Vo vyhlásení

---

65) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 27, Bratislava 1955, s. 51.
66) Napr. bratania medzi revolučnými vojskami a vojskami Kerenského pri Cárskom Sele, por. "Iz istorii VČK ... cit dielo, s. 27.
67) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 27, Bratislava 1955, s. 156.
68) Tamže, s. 76.
69) Iz istorii VČK, cit. dielo, s. 54.
70) Tamže, s. 36.
71) Tamže, s. 54.
72) Tamže, s. 37.

zamoskvoreckého VRV sa hovorí: "Osoby, obydlie a majetok pokojných občanov je nedotknuteľný ... osoby vykonávajúce samovoľné prehliadky, sa budú kvalifikovať ako nepriatelia revolúcie a bude sa s nimi nakladať najnemilosrdnejším spôsobom."[73]

Rozmach sabotáže a prípravy všeruského štrajku štátnych zamestnancov, urýchlili aj vzhľadom na uznesenie VRV potrebu existencie orgánu špeciálne zriadeného pre boj s kontrarevolúciou. Uznesením RĽK zo 7. decembra 1917 o vytvorení Všeruskej mimoriadnej komisie pre boj s kontrarevolúciou a sabotážou, konštituoval sa takýto orgán. Úlohami komisie bolo zabraňovať a likvidovať kontrarevolučné a sabotážne pokusy a konania v celom Rusku a odovzdanie takýchto osôb súdu revolučného tribunálu, vypracovanie opatrení boja s nimi. Právomoc v takto vymedzenej oblasti pôsobnosti bola definovaná takto: "Komisia vedie len predbežné vyšetrovania pokiaľ je to potrebné pre predchádzanie."[74] VČK mala podľa tejto úpravy charakter vyšetrovacieho orgánu, s tým rozdielom, že mala právomoc ukladať v administratívnom poriadku sankcie. Konkrétne - konfiškáciu, odňatie potravinových lístkov, uverejnenie v zozname nepriateľov ľudu."[75]

Páchateľov nebezpečných trestných činov odovzdávala súdu revolučného tribunálu, presnejšie vyšetrovacej komisii pri revolučnom tribunále, ak nešlo o takýto prípad, mohla VČK sama zastaviť konanie.[76] Revolučné tribunály vznikli na základe Dekrétu o súde č. 1, "... v záujme ochrany revolúcie a jej výsledkov, pre boj proti kontrarevolúcii a tiež pre boj proti drancovaniu a lúpežiam, sabotážam a trestným činom obchodníkov, priemyselníkov, úradníctva a iných osôb".[77]

Register trestov, ktorý mohol uložiť revolučný tribunál, taxatívne vymedzila Inštrukcia ĽK justície z 19. decembra 1917. Išlo o pomerne široký okruh trestov od peňažnej pokuty cez spoločenské odsúdenie, odňatie slobody, až po konfiškáciu majetku. Trest smrti v ňom nebol obsiahnutý.[78]

Charakterizovaná úprava právomoci orgánov ochrany výdobytkov revolúcie je presvedčivým argumentom pre charakterizovanie foriem a metód revolučného násilia v tomto období; sovietska moc používala len najnevyhnutnejší stupeň represie a víťazila účinne metódami presvedčovania a prevýchovy.

---

73) Tamže, s. 36.
74) Tamže, s. 79.
75) Tamže, s. 79.
76) Tamže, s. 85.
77) Dokumenty ke studiu dějin sovětského státu a práva, SPN 1967, s. 113.
78) Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodatelstva SSSR i RSFSR 1917-1952, s. 20.

Ad b) Obdobie od 21. februára 1918 do 2. septembra 1918

Nová etapa použitia revolučného násilia je spojená s prudkým zostrením triedneho boja v krajine, ku ktorému došlo v súvislosti s nemeckou ofenzívou. Právne bol tento obrat zakotvený v Dekréte RKK z 21. februára 1918 - "Socialistická vlasť v nebezpečenstve".

Právne relevantné, z aspektu nášho skúmania, je ustanovenie bodu 8.: "Nepriateľských agentov, špekulantov, zlodejov, výtržníkov, kontrarevolučných agitátorov a nemeckých špiónov treba zastreliť na mieste činu."[79] Tento dekrét poskytov VČK právo priamej exekúcie (odvety) vo vzťahu k aktívnym kontrarevolucionárom. Vo vyhlásení VČK z 22. februára 1918, vychádzajúc z tohto splnomocnenia, výslovne bolo stanovené, že tieto osoby budú nemilosrdne zastrelené oddielmi komisie na mieste trestného činu.[80]

Došlo tak k podstatnej zmene právneho postavenia VČK, k zavedeniu mimosúdnej trestnej represie s absolútne určitou sankciou, postihujúcou uvedené kategórie páchateľov, ekvivalentnou trestu vynesenom pri vyhlásení stanného práva. VČK nielen, že bola oprávnená, bola súčasne povinná v dikcii dekrétu realizovať iba tento trest.

Prvým rozsudkom smrti vyneseným mimoriadnou komisiou bol rozsudok z 25. februára nad banditom, kniežaťom Eboli, ktorý pri svojom drancovaní vystupoval aj ako spolupracovník Čeky. Rozsudok bol vynesený na zasadnutí kolégia VČK.[81]

I po uzatvorení Brest-litovského mieru, až do vznietenia občianskej vojny v lete, právne postavenie Čeky zostalo nezmenené. Vyžadoval si to boj proti maloburžoáznej anarchii, prejavujúci sa páchaním trestných činov špekulácie,[82] banditizmu. Ide najmä o ozbrojenie bánd označujúcich sa za anarchistov 12. apríla v Moskve a 23. apríla 1918 v Petrohrade. Vyšetrovanie preukázalo, podľa slov F. Dzeržinského, že tieto "... quasi anarchistické organizácie riadi skúsená ruka kontrarevolúcie".[83]

Rozpútaním občianskej vojny a cudzej vojenskej intervencie sa využitie rozsiahlych mimoriadnych, dočasných, právomocí Čeky stalo z hľadiska revolúcie otázkou života a smrti. V boji proti prvej krajine, v ktorej sa proletariát zorganizoval v štát, sa spojili sily vnútornej i vonkajšej kontrarevolúcie. Odrezali sovietsku republiku

---

79) Dekrety Sovetskoj vlasti, t. I., Moskva 1957, s. 490-491.
80) Iz istorii VČK, cit. dielo, s. 96.
81) P.G. S o f i n o v, Očerki istorii všerossijskoj črezvyčajnoj komissii, Moskva 1960, s. 36.
82) Iz istorii VČK, cit. dielo, s. 128.
83) Iz istorii VČK, cit. dielo, s. 108.

od najdôležitejších zdrojov potravín, surovinových a energetických zdrojov; v obsadených oblastiach zaviedli interventi neslýchaný teror. Desaťtisíce robotníkov a roľníkov, ktorí sa pokúsili o sebemenší odpor, bolo bez milosti popravených.[84] Bojovať proti nim bolo možné iba vojenskými prostriedkami.

Rozmanitejšie boli metódy boja proti frontu vnútornej kontrarevolúcie, línia ktorej nebola vymedzená. Opierala sa o celú sieť tajných sprisahaneckých organizácií, ktorých hlavným centrom v roku 1918 boli zahraničné vyslanectvá. Plodmi ich činnosti boli pokusy rozpútať boj proti sovietskej moci aj v centrálnych oblastiach krajiny. Dozreli v podobe vzbury v Jaroslavli, v pokuse o vzburu v Rybinsku, Kostrome, Murome i v Moskve, spolu v dvadsiatich mestách.[85] S nimi časove synchronizovala vzbura ľavých eserov v Moskve a zrada Muravieva na východnom fronte.

Odpoveďou po vojenskom potlačení, resp. odhalení sprisahancov, bol trestnoprávny postih vzbúrencov a sprisahancov, niektorých až po niekoľkých rokoch, po ich zadržaní. Tak bol potrestaný A.P. Perchurov, rozsudkom vojenského kolégia Najvyššieho tribunálu pri VÚVV z 19. júla 1922 (išlo o jedného z organizátorov jaroslavskej vzbury), na základe článkov 58, 59 a 60 Trestného zákonníka z roku 1922, na trest smrti zastrelením.[86] Bol to prípad retroaktivity Trestného zákonníka z roku 1922.

Pri postihu účastníkov povstania ľavých eserov, bola kombinovaná mimosúdna represia s rozsudkom Najvyššieho revolučného tribunálu. Na základe rozsudku VČK bolo už 7. júla 13 aktívnych účastníkov z oddielu Popova zastrelených.[87] Veliteľ ozbrojeného oddielu vzbúrencov, Popov, bol v neprítomnosti súdený Najvyšším revolučným tribunálom a vyhlásený za nepriatela ľudu a pri zadržaní mal byť zastrelený. Spolu s ním bolo rozsudkom z 27. novembra 1918 jedenásť ďalších účastníkov odsúdených na trojročné nútené práce. Členovia ÚV strany eserov, Spiridonova a Sablin, odsúdení pôvodne na trest odňatia slobody na jeden rok. Prezídium VÚVV sa 29. novembra 1918 uznieslo oboch amnestovat.[88]

Najvyšší revolučný tribunál pri VÚVV prerokoval v auguste 1918 tiež prípad "medzinárodného kontrarevolučného sprisahania proti sovietskej republike" (Lockhart a spol.).[89] Lockhart, Grenart a Rail-

---

84) Dějiny KSSS, Praha 1975, s. 251.
85) Por. P.G. S o f i n o v, Očerki istorii VČK, cit. dielo, s. 55-59, Dějiny KSSS, Praha 1975, s. 253.
86) Iz istorii VČK, cit. dielo, s. 159-160.
87) P.G. S o f i n o v, Očerki istorii VČK, Moskva 1960, s. 77.
88) M.V. K o ž e v n i k o v, Istorija sovetskogo suda, Moskva 1957, s. 88.
89) Tamže, s. 87.

ley, súdili ich v neprítomnosti, boli vyhlásení za nepriateľov ľudu a postavení mimo zákon. Osem obžalovaných bolo odsúdených na pätročné väzenie na nútených prácach. Osem bolo oslobodených a prepustených. Z 21 obžalovaných, len dvaja boli odsúdení na trest smrti zastrelením.[90]

Ad c) Obdobie od 2. septembra do 17. februára 1919

Spomenuté sprisahanecké kontrarevolučné akcie boli jednou z početných vĺn vyčíňajúcej búrky kontrarevolúcie. Kulminovali zavraždením Volodarského, Urického a atentátom na Lenina, 30. augusta 1918, v začatí masového bieleho teroru.

Reakciou bola zmena intenzity ako i foriem obrany revolúcie. Právnu pôdu pre ňu predstavovalo uznesenie VÚVV z 2. septembra a uznesenie RĽK z 5. septembra 1918. Pokiaľ VÚVV sa obmedzil na otvorené vyhlásenie: "Na biely teror nepriateľov robotnícko-roľníckej moci, robotníci a roľníci odpovedia masovým červeným terorom proti buržoázii a jej agentom",[91] RĽK konkretizovala jeho podobu. V jej interpretácii išlo o "... nevyhnutnosť zabezpečiť sovietsku republiku od triednych nepriateľov ich izolovaním v koncentračných táboroch", o varovanie, že "budú zastrelené všetky osoby, ktoré majú niečo spoločné s bielogvardejskými organizáciami, sprisahaniami a vzburami, "že je nevyhnutné uverejniť mená všetkých zastrelených a tiež dôvody použitia takéhoto trestu".[92]

Aké boli konkrétne výsledky tejto extrémnej formy revolučného násilia? "Orgány Čeky odsúdili na smrť a popravili v prvej polovici roku 1918 celkom 22 osôb, väčšinou za kriminálne delikty, v druhej polovici roku približne 6 000 osôb. Opatrenia červeného teroru postihli v roku 1918 celkom 31 489 osôb. Podľa údajov Čeky bolo z tohto počtu 6 185 osob zastrelených, 14 829 uväznených, 6 407 internovaných v koncentračných táboroch a 4 068 zaistených ako rukojemníkov (porov. "Izvestija" 6.2.1920). Za tri roky - 1918 až 1920 - boja Čeky s kontrarevolúciou bolo popravených celkom 12 733 osôb."[93] Kontrarevolúcia len v júni 1918 popravila 4 141 sovietskych pracovníkov, v auguste 339, v septembri 6 016, pričom v týchto údajoch nie sú zahrnuté hromadné popravy robotníkov.[94]

---

90) Porovnaj rozsudok, M.V. K o ž e v n i k o v, Istorija sovetskogo suda, Moskva 1957, s. 107.
91) Iz istorii VČK, cit. dielo, s. 180.
92) Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodateľstva SSSR i RSFSR 1917--1952, Moskva 1953, s. 34.
93) J. M e č l, S. Z d o b i n s k ý, Právo v revoluci, Praha 1970, s. 77.

Z trestnoprávneho hľadiska tieto údaje poskytujú základ pre kvalifikáciu červeného teroru, ako prostriedku nutnej obrany revolúcie. Sovietska moc ho zaviedla až po explózii bieleho teroru. Svojimi výsledkami nielenže neprekročil hranice nutnej obrany, ale ani sa k rozmerom bieleho teroru nepriblížil. Veď zahraničná intervencia a občianska vojna začatá kontrarevolúciou, odsudzovala blokádou milióny pracujúcich a smrť hladom.

Jeho základné historické oprávnenie vyplýva, ako konštatovali tézy ÚV KSSZ "50 rokov VOSR", z toho, že bol "... svätým právom ľudu, ktorý sa pozdvihol do boja za svoje sociálne oslobodenie".[95]

Základom uloženia opatrenia červeného teroru, nebolo vždy i keď prevažne, konkrétne spoločensky nebezpečné konanie určitej osoby. Aplikovalo sa i na osoby, ktoré boli potenciálne sociálne nebezpečné vzhľadom na svoj triedny pôvod. V tom sa prejavoval primárny zmysel revolučného teroru (odplata bola len sekundárnym), ako extrémneho prostriedku generálnej prevencie v podobe masového zastrašovania. V inštitúcii rukojemníkov a kolektivnej zodpovednosti sa prejavovšetkým prejavil tento znak. Cieľom bolo garantovať bezpečnosť zajatých osôb alebo byť stimulom žiaduceho konania určitej skupiny ľudí. Napríklad Lenin v "Tézach k súčasnej situácii" z mája 1918 navrhoval: "v každom újazde a volosti, kde sú prebytky obilia, okamžite zostaviť zoznamy bohatých držiteľov pôdy (kulakov), obchodníkov s obilím apod. a urobiť ich osobne zodpovedných za odoberanie všetkých prebytkov obilia."[96]

I za týchto podmienok sovietska moc osobitnú pozornosť venovala právnym garanciám a revolučnej zákonnosti vôbec. Najvýznamnejším je v tomto smere uznesenie VI. Všeruského zjazdu sovietov z 8. novembra 1918 o presnom dodržiavaní zákonov. Poukazuje i na reláciu právnych a mimoprávnych metód obrany revolúcie, resp. opatrení prijatých secundum a praeter legem. Mimoprávne metódy pokladá jednoznačne za výnimku zo zásady prísneho dodržiavania zákonov. Zrieknuť sa, upustiť od zákona alebo prekročiť jeho hranice, bolo prípustné "... len v tom prípade, ak to bolo vyvolané extrémnymi podmienkami občianskej vojny a boja s kontrarevolúciou". V tomto prípade však bolo potrebné presné formálne uznesenie príslušnej sovietskej inštitúcie alebo úradnej osoby o tom, že sú tu podmienky vyžadujúce aplikáciu zákona praeter legem a okamžité informovanie o tom RĽK, s kópiou tiež pre miestne zainteresované orgány".[97]

---

94) Tamže, s. 77.
95) Istorija sovetskogo gosudarstva i prava v trech knigach, I., Moskva 1970, s.439.
96) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 27, Bratislava 1955, s. 363.
97) Sbornik dokumentov po istorii sovetskogo ugolovnogo prava, cit.dielo, s. 38-39.

Ad d) Obdobie od 17. februára 1919 do 18. marca 1920

Právomoc Čeky, politicky sa opierajúca o autoritu strany, o spojenie s ľudom, a právne konštruovaná na splnomocneniach vo forme noriem Prezídia, resp. pléna VÚVV alebo RIK, citlivo reagovala na zmeny podmienok triedneho boja. Došlo k nim začiatkom roku 1919. Vytvorila ich všeobecná ofenzíva Červenej armády začatá v januári 1919, plus úspechy v potláčaní vnútornej kontrarevolúcie, ako aj významný nový prvok, prevládajúca prosovietska orientácia stredného roľníka.

Uznesenie VÚVV zo 17. februára 1919 o právach VČK a revolučných tribunáloch, normatívne fixovalo začiatok novej etapy použitia revolučného násilia.[98] Zmeny spočívali v novej úprave vzťahu právomoci VČK a reorganizovaných tribunálov. Zrušila sa zásadne mimosúdna represia vykonávaná VČK a jej orgánmi. Čeka bola zaviazaná vykonať vyšetrovanie najneskôr za jeden mesiac a odovzdať prípad revolučnému tribunálu na prerokovanie a vynesenie rozsudku. Revolučný tribunál bol oprávnený vykonávať previerky vyšetrovacích úkonov mimoriadnych komisií, ako aj zákonnosť zadržania nimi uväznených osôb.

Právo priamej odvety, bezprostrednej exekúcie, zostalo Čeke len v dvoch prípadoch:

a) pri ozbrojených vystúpeniach, kontrarevolučných, banditských,

b) v oblastiach, v ktorých bol vyhlásený vojnový stav, vzťahovalo sa však iba na delikty vymenované v uznesení, ktorým sa vyhlásil vojnový stav.

VČK ďalej zostalo právo, v zmysle bodu 8 uznesenia, zatvoriť v administratívnom poriadku, do koncentračných táborov triedne cudzie elementy.

Ani nové ťaženie kontrarevolúcie začaté na jar 1919 Denikinom, Kolčakom, Judeničom, podporované v druhej polovici roka ťažením 14 štátov, nezmenilo tuto úpravu použitia revolučného násilia. Ofenzíva všetkých síl kontrarevolúcie spôsobovala rozširovanie priestorovej pôsobnosti, vzhľadom na ocitnutie sa rozsiahlejších území vo vojnovej situácii, s vyvrcholením v septembri, keď bola ohrozená Moskva, ako aj frekvencie trestných činov, na ktoré sa vzťahovala právomoc Čeky realizovať mimosúdne represiu priamou exekúciou.

Možno teda konštatovať, že prvky teroristického potláčania rezistencie vykorisťovateľských tried zostali, nemali však v porovnaní s predchádzajúcim obdobím masový charakter.

Zmenu, fakticky iba precizovanie úpravy, priniesol dekrét VÚVV z 20. júna 1919 o vyňatí zo všeobecnej súdnej príslušnosti v oblas-

---

98) Iz istorii VČK, cit. dielo, s. 258-259.

tiach, v ktorých bol vyhlásený vojnový stav.[99] V desiatich bodoch taxatívne vymenoval trestné činy, pri dokazovaní ktorých VČK a gubernským čekám patrilo právo bezprostrednej odplaty, až do zastrelenia. Uznesenie zo 17. februára predpokladalo, že takýto zoznam trestných činov bude súčasťou každej jednotlivej normy vyhlasujúcej vojnový stav v príslušnej oblasti. Dekrét z 20. júna bol potom vlastne všeobecne záväznou normou a v ňom uvedený súbor trestných činov platil na územiach, kde už bol vyhlásený vojnový stav, teda ex post, záväzný bol aj pro futurum, v oblastiach, kde ešte len bude vyhlásený vojnový stav (porovnaj čl. 11. dekrétu).

Súdna forma represie proti kontrarevolúcii, ktorá sa podľa úpravy tohto obdobia stala základnou, vyžadovala venovať osobitnú pozornosť úprave postavenia a činnosti revolučných tribunálov. Požiadavky smerujúce k unifikovaniu ich organizačnej formy, zjednodušeniu ich systému a upevneniu centrálneho riadenia, našli svoje vyjadrenie v uznesení VÚVV o revolučných tribunáloch z 12. apríla 1919.

Do ich právomoci patrili kontrarevolučné a akékoľvek iné trestné činy namierené proti výdobytkom socialistickej revolúcie a sovietskej moci. Pri stanovení miery represie neboli revolučné tribunály obmedzené žiadnymi ustanoveniami. Záväžné bolo aj ustanovenie čl. 25: tribunály vynášajú rozsudky, pričom sa riadia výlučne okolnosťami prípadu s príkazmi revolučného svedomia.[100]

Ad e) Obdobie od 18. marca do novembra 1920

Významným potvrdením Leninových slov (už raz citovaných), ktoré povedal v decembri 1919 na VII. Všeruskom zjazde sovietov, že "teror nám bol nanútený terorizmom Dohody, terorom všemocného kapitálu ..." a "... že každý náš krok vpred vo víťazstve nad touto príčinou a prapríčinou teroru bude nevyhnutne a nezvratne sprevádzaný tým, že čím ďalej tým menej budeme vo svojom spôsobe spravovania používať tento prostriedok presvedčovania a náporu ...",[101] bol vývoj v roku 1920.

Rozdrtením interventov a bielogvardejcov v januári 1920, zrušením blokády a uzatvorením mieru s pobaltskými krajinami, prechádza sovietsky štát od funkcií prevažne triedne-potlačovateľských aj k hospodársko-organizátorským, k pozitívnej, budovateľskej práci. Dochád-

---

99) Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodateľstva SSSR i RSFSR 1917--1952, Moskva 1953, s. 48-49.
100) Tamže, s. 44-45.
101) V.I. L e n i n, Spisy, zv. 30, Bratislava 1955, s. 193.

za k pretvoreniu časti Červenej armády na tzv. pracovné armády a IX. zjazd strany (29.3. - 5.4.1920) prijal plán Goelro.

Súčasťou tohto prechodu k novým spôsobom spravovania bolo i minimalizovanie predchádzajúcich. Uskutočnilo sa dvoma základnými normami. Dekrétom VÚVV z 18. marca 1920 o revolučných tribunáloch a uznesením VÚVV a RIK zo 17. januára 1920, ktorým sa zrušilo ukladanie najvyššieho trestu (zastrelenie), ako na základe rozsudkov VČK a jej miestnych orgánov, tak aj na základe rozsudkov, mestských, gubernských a tiež Najvyššieho tribunálu pri VÚVV.[102] Dekrétom VÚVV z 18. marca 1920 o revolučných tribunáloch boli zrušené mimosúdne právomoci represie aplikované Čekou a zrušené boli všetky mimoriadne vojenské súdy a iné inštitúcie mimoriadneho charakteru so súdnymi funkciami.[103]

Orgány VČK vykonávali iba predbežné vyšetrovanie vo veciach v právomoci revolučných tribunálov. Po ukončení vyšetrovania odovzdávali prípady na posúdenie revolučnému tribunálu. Výnimkou z tejto zásady bolo právo VČK a gubčeky, zatvoriť kontrarevolučné a parazitické živly do tábora nútených prác na obdobie najviac 5 rokov.[104]

Revolučný proletariát tak odložil zámerne bokom nástroj, ktorý mu byl vnútený v boji za svoje oslobodenie - teror. Cieľavedome tak urobil aj z výslovných politicko-agitačných dôvodov. Pre možnosť objektívneho poznania, kto je skutočným pôvodcom terorizmu. V tomto kontexte s vážnym varovaním vyhlásil, že len nové pokusy Antanty a bielogvardejcov o povalenie sovietskej moci, môžu "vynútiť návrat k metódam teroru, a tým, odteraz zodpovednosť za v budúcnosti možný návrat sovietskej moci ku krutým metódam červeného teroru padne celkom a výlučne na vlády a vládnuce triedy krajín Antanty a spriatelených s ňou ruských statkárov a kapitalistov".[105]

Zodpovednosť skutočne padla na nich, tentoraz na bielogvardejské, panské Poľsko, ktoré 25. apríla začalo poslednú kapitolu intervencie.

Znovu bylo potrebné podriadiť vnútorný život krajiny vojne, adekvátnymi prostriedkami reagovať na odpor vykorisťovateľov, povzbudený novou nádejou. Právnym vyjadrením a základom úpravy revolučnej represie v tomto období boli tri dekréty VÚVV, v prvom a treťom prípade vydaných spoločne s Radou práce a obrany (RPO), z mája 1920. Prioritnú relevanciu mal dekrét VÚVV a RPO z 11. mája 1920, ktorým bol vyhlásený vojnový stav v priamo frontovými akciami dotknutých alebo

---

102) Sbornik dokumentov po istorii ugolovnogo zakonodateľstva, cit. dielo, s. 65.
103) Tamže, s. 67-68.
104) Tamže, s. 68.
105) Tamže, s. 65.

ohrozených guberniách a "... dočasne až do odvolania vojnového stavu ... sa gubernským revolučným tribunálom poskytli pri určení represívnych prostriedkov práva revolučných vojenských tribunálov".[106] Znamenalo to v dikcii dekrétu VÚVV z 22. mája poskytnutie "... práva vynesenia najvyššieho trestu".[107] Dekrét VÚVV a RPO z 28. mája 1920 rozšíril tieto právomoci i na VČK a tie jej špeciálne orgány, ktoré budú ňou na to osobitne splnomocnené, "... vzťahujúce sa na všetky trestné činy namierené proti vojenskej bezpečnosti republiky".[108]

Po podpísaní mieru s Polskom a porážke Vrangela na Kryme, intervencia a občianska vojna v sovietskom Rusku skončili. Paralelne s tým, mimoriadne splnomocnenia orgánov diktatúry proletariátu aplikujúcich revolučné násilie boli znovu zúžené.[109] Skončilo sa tak obdobie najexponovanejšej obrany prvej krajiny, v ktorej sa proletariát zorganizoval v štát, úspech ktorej si vyžiadal použitie analyzovaných právnych i mimoprávnych prostriedkov revolučného násilia. Periodizačné delenie foriem a intenzity jeho použitia, je dôkazom, že sovietska moc sa pritom vždy riadila kritériami politickej účelnosti, adekvátnosti konkrétnym podmienkam pri zachovaní a zvýraznení ich triedneho charakteru.

---

106) Iz istorii VČK, cit. dielo, s. 392-393.
107) Tamže, s. 394.
108) Tamže, s. 396.
109) Istorija sovetskogo gosudarstva i prava v trech knigach, I., Moskva 1970, s. 443.

К РАЗВИТИИ СОВЕТСКОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА В 1917 – 1920 ГГ.

Иозеф Беня

Резюме

Работа состоит из двух частей. В первой части автор анализирует положения Маркса, Энгельса и Ленина об уголовном праве, которые послужили в качестве отправных пунктов формирования советского уголовного права. Положения классиков маркс-ленинизма анализируются с двух точек зрения: с точки зрения роли уголовного права и революционного насилия в пролетарской революции и с точки зрения их вклада в теоретическую разработку основных институтов социалистического уголовного права.

Во второй части анализируется и интерпретируется развитие уголовно-правовых аспектов революционного насилия. Исходя из разделения истории советского государства и права в этот период на два этапа - на этап победы Великой Октябрьской Социалистической Революции и утверждения советской власти (1917 г. - половина 1918 г.) и этап гражданской войны и иностранной интервенции (1918-1920 гг.), автор дает подробную периодизацию уголовно-правовых аспектов революционного насилия в этот период. При этом он основным критерием периодизации считает развитие компетенций Всероссийской чрезвычайной комиссии (ВЧК) как "карательного органа революции" и полномочий Революционных Трибуналов, которые гибко изменялись в зависимости от изменений интенсивности сопротивления вражеских классов. Автор определяет следующие этапы:

а) этап с Великой Октябрьской Социалистической Революции до 21 февраля 1918 г., до принятия декрета СНК "Социалистическое отечество в опасности";

б) этап с 21 февраля 1918 г. до 2 сентября 1918 г., до принятия решения ВЦИК о красном терроре;

в) этап с 2 сентября 1918 г. до 17 февраля 1919 г., до принятия Директивы ВЦИК о реорганизации Чрезвычайной Комиссии и Революционных Трибуналов;

г) этап с 17 февраля 1919 г. до 18 марта 1920 г., до принятия Декрета ВЦИК о Революционных Трибуналах, отменяющего судебные полномочия ВЧК и ее органов;

д) этап с 18 марта до ноября 1920 г. После промежуточного перио-

да с 18 марта до первой декады мая 1920 г. были ВЧК и ее органам предоставлены полномочия военных революционных трибуналов, касающиеся преступных деяний, направленных против безопасности страны. После заключения Рижского мирного договора указанные полномочия были опять ограничены.

Периодизация форм и интенсивности применения революционного насилия в его уголовно-правовой форме доказывает, что Советская власть в этой области всегда руководствовалась критериями политической целесообразности, их соответствия конкретным условиям при сохранении и усилении их классового характера. В это заключение выливается данный анализ советской уголовно-правовой политики в период активнейшей обороны первой страны, где пролетариат образовал свое государство; успешность этой обороны предполагала использование анализируемых средств революционного насилия.

PADESÁT LET VÝVOJE KODIFIKACÍ OBECNÉHO SPRÁVNÍHO ŘÍZENÍ V ČESKOSLOVENSKU

Vladimír Němec

ÚVODEM

Z hlediska historie se padesát let může jevit jako doba velmi krátká. Na druhé straně je však patrné, že je to takřka celá doba existence samostatného československého státu, po kteroužto dobu u nás existuje institut, který bude předmětem následujícího zkoumání - kodifikované obecné správní řízení. Kromě toho, že kodifikace tohoto institutu představuje jednu z mála kodifikací v našem správním právu,[1] je snad dalším důvodem, proč je této problematice věnována pozornost i skutečnost, že kodifikované správní řízení - navíc s takto dlouholetou tradicí - není běžným ani převažujícím jevem ve srovnání s právními úpravami jiných států;[2] dokonce je v této souvislosti možno říci, že u nás již běžná kodifikace je u některých dalších států teprve ve stavu úvah, teoretických diskusí a přípravných prací.[3]

Již na tomto místě je ovšem nutno podtrhnout, že sledovaný institut nebude zkoumán metodou obvyklou pro tento časopis (což též vyplývá ze zaměření autora), nýbrž že při této příležitosti půjde spíše o připomenutí charakteristických rysů jednotlivých právních úprav (též s odkazy na literaturu, plnícími zde i bibliografickou funkci). Přitom nelze přehlédnout ani to, že právní úprava přijatá u nás před více než dvaceti lety, byla vůbec první kodifikací správního řízení v podmínkách socialistické výstavby, a že platná kodifikace - která je jednou z kodifikací socialistických států[4] - nabyla účinnosti před deseti lety.

Všechny uvedené skutečnosti proto snad dostatečně odůvodňují, proč u příležitosti zmíněných dvou výročí bude i na stránkách tohoto his-

---

1) Výjimečnost této skutečnosti umocňuje připomenutí několika set právních předpisů, jak jsou shrnuty v publikaci Přehled předpisů správního práva, sv. I-III, Praha 1970.

2) Přehled existujících kodifikací podávají publikace La Procedura Amministrativa, Milano 1964, a Verwaltungsverfahrensgesetze des Auslandes, Berlin 1967.

3) Tak to vyplývá např. i z materiálu Protection of the Citizen in Administrative Procedure (XIVth International Congress of Administrative Sciences, Dublin 1968).

torického sborníku věnována pozornost jinak poměrně mladému právnímu institutu, který nemohl zůstat neovlivněn vývojem celého správního práva.[5)]

Kodifikacím obecného správního řízení bude v dalším věnována pozornost jednak z hlediska vývoje právních úprav (I), jednak z hlediska proměn základních institutů (II).

I. STRUČNÝ NÁSTIN VÝVOJE PRÁVNÍCH ÚPRAV

a) Období buržoazní kodifikace

1. Potřeba právem upraveného správního procesu se u nás projevila v plné intenzitě vlastně již v okamžiku, kdy bylo zavedeno správní soudnictví (1875). Spolu s tím se ukázalo, že ani poměry mezi občany a veřejnými zájmy se neobejdou bez speciálního procesního systému. Potřeba vytvořit samostatné správní řízení byla zdůrazněna již v důvodové zprávě k návrhu zákona o zřízení správního soudu. Pro začátek byla však zvolena cesta, kterou se celý problém vědomě zjednodušil: bylo ponecháno samotnému správnímu soudu, aby si administrativní procesní zásady sám při své činnosti nalézal již na podkladě dosavadního právního řádu.

Podle § 6 zákona o Nejvyšším správním soudu (ze dne 22.X.1875, č. 36/1876 ř.z.), ve znění zákonů ze dne 19.III.1894, č. 53 ř.z., ze dne 21.IX.1905, č. 149 ř.z., a ze dne 2.XI.1918, č. 3 Sb. Nejvyšší správní soud rozhodoval zpravidla na základě skutkové podstaty, kterou poslední instance správní položila za základ svého rozhodnutí. Shledal-li však Nejvyšší správní soud, že tato skutková podstata je v rozporu se spisy nebo že v podstatných bodech potřebuje doplnění nebo že byly zanedbány podstatné formy řízení administrativního, zrušil v odpor vzaté rozhodnutí nebo opatření pro vady řízení a vrátil věc úřadu správnímu, jenž měl vady odstranit a poté vydati nové rozhodnutí nebo opatření.

Zákon tedy ponechal soudu, aby sám vyhledal, které jsou "formy řízení" a aby hodnotil jejich "podstatnost". A i když není možno naléz-

---

4) Jejich analýzu v naší literatuře podává J. T u r č á n i, Komplexné úpravy všeobecného administratívneho konania v socialistických štátoch, Universitas Comeniana, Acta Facultatis Iuridicae, Bratislava 1969; k později přijaté bulharské kodifikaci K. T o t h o v á, K úprave administratívneho konania v Bulharskej ludovej republike, Správní právo 5/1971.

5) Naposled k tomu u nás Z. L u k e š, Vývoj správního práva a správních vědních disciplin, Správní právo 5/1971.

ti v tomto zákonnou delegaci k soudcovskému tvoření procesního práva správního, nicméně soud vytvořil sám obyčejové "praetorské" procesní právo správní, které snad ani není tak docela bez zákonné delegace. V citovaném paragrafu byl totiž správní soud alespoň nepřímo zmocněn, aby sám určil, které jsou podstatné formy řízení správního, protože bylo obecně známo, že pozitivních norem procesních té doby téměř ani nebylo.[6]

Judikatura správního soudu (později Nejvyššího správního soudu) vytvořila tak pod názvem všeobecných zásad správního řízení alespoň rámcový systém administrativního procesu.[7]

Situace ovšem byla komplikována tím, že zákonodárce - u vědomí neexistence obecného procesního předpisu - usiloval o to, aby jednotlivé procesní otázky vyřešil v některých nově přijímaných zákonech, vždy alespoň pro oblast tím kterým zákonem pokrytou. Současně přece jenom některé základní procesní otázky byly normativně upraveny. Za předpisy této skupiny jsou považovány cís. nařízení ze dne 20.IV. 1854, č. 96 ř.z., jímž se vydávají předpisy o výkonu opatření a nálezů politických a policejních úřadů, min. nařízení ze dne 17.III.1855, č. 52 ř.z. (úřední instrukce pro politické okresní úřady), min. nařízení ze dne 27.X.1859, č. 196 ř.z., o zjednodušení a urychlení řízení u politických úřadů, min. nařízení ze dne 30.VIII.1868, č. 124 ř.z., o tom, jak nakládati s rekursy v záležitostech politické správy, a zákon ze dne 12.V.1896, č. 101 ř.z., jímž se doplňují, pokud se týče pozměňují ustanovení o postupu při podávání opravných prostředků proti rozhodnutím a opatřením politických úřadů.[8]

Požadavek dokonalého správního řízení nemohl být proto uskutečněn bez paralelního požadavku sjednocení zmíněných fragmentárních procesů, zejména ovšem i sjednocení teritoriálních růzností mezi zeměmi českými a Slovenskem; na Slovensku a v Podkarpatské Rusi lze v této souvislosti uvést zák.čl. XX/1901 o zjednodušení administrativního řízení a ministerská nařízení k jeho provedení vydaná, zvláště nař. č. 4600/1901 M P (instrukce o opravných prostředcích) a nař. č. 4600/1902 M P (instrukce o doručování). Význam zák.čl. XX/1901 spočíval zejména v tom, že - jako úvod do obecné kodifikace správního práva procesního v Uhersku - upravil důležitou část správního řízení, a sice řízení opravné.[9]

---

6) Slovník veřejného práva československého, II, heslo Nejvyšší správní soud, str. 858, resp. 841.

7) Jeho obraz podal J. H a v e l k a v publikaci Nástin zásad správního řízení (podle judikatury Nejvyššího správního soudu), Praha 1927.

8) Podle důvodové zprávy ke správnímu řádu z roku 1928.

9) K tomu blíže P. P o n i č a n, Inštančný postup a opravné prostriedky v pokračovaní správnom na Slovensku, Právny obzor ročník 1926, str. 129 an., resp. 161 an.

Prvou předzvěstí na výše naznačené cestě se stal zákon ze dne 22. XII.1924, č. 286 Sb. z. a n., o úsporných opatřeních ve veřejné správě, dle jehož § 2 správní řízení "budiž zjednodušeno a jednotně upraveno", k čemuž bylo uloženo vládě, aby mimo jiné předložila návrh zákona o jednotné úpravě správního řízení. Od požadavku zvláštního zákona bylo však upuštěno při reformě politické správy, provedené zákonem č. 125/1927 Sb. z. a n., o organizaci politické správy, v jehož čl. 10 bylo stanoveno, že předpisy o řízení ve věcech, náležejících do působnosti politických úřadů, budou sjednoceny a upraveny vládním nařízením.

Stalo se tak vládním nařízením ze dne 13.I.1928, č. 8 Sb. z. a n., o řízení ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů (správním řízení).[10] Aby dosažení účelu řízení podle správního řádu bylo co nejvíce zabezpečeno, vydalo ministerstvo vnitra oběžník č. 70 000-3/28, obsahující bližší pokyny k některým ustanovením správního řádu. Tento oběžník též vycházel z toho, že řádné řízení bude ulehčeno používáním účelných tiskopisů; za tím účelem byly sestaveny vzorové formuláře, které byly připojeny k oběžníku.

K tomuto předpisu je celkově možno říci, že jeho vzorem do značné míry přirozeně byla - též vzhledem ke stejnému vývoji materiálního a procesního práva v bývalých zemích rakouských, jakož i s ohledem na shodnou základní směrnici (aby úprava správního řízení vycházela především z osvědčených zásad judikatury Nejvyššího správního soudu) - jednotná úprava správního řízení, jak byla provedena v Rakousku zákony č. 273 až 276, B.G. Bl 1925.[11]

2. Po osvobození v roce 1945 zůstal tento předpis (jako jiné) v platnosti. Jeho ustanovení bylo však možno používat jen tehdy, pokud byla v souladu (později) s Ústavou 9. května a pokud neodporovala lidově demokratickým zákonům, zejména pokud nebyla v rozporu s úkoly a základními zásadami lidově demokratické státní správy; některými právními předpisy (např. znárodňovacími) bylo ovšem používání tohoto předpisu výslovně vyloučeno. Konečně byla ustanovení správního řádu z roku 1928 změněna resp. doplněna zavedením čestného prohlášení podle zákona č. 173/1948 Sb.,[12] a ustanoveními zákona č. 65/1952 Sb., o prokuratuře (protest prokurátora).[13]

---

10) Blíže k tomuto předpisu J. H o e t z e l, Nové správní řízení, Právník, ročník 1928, str. 266 a násl.

11) Soubor předpisů o organizaci a působnosti zemských a okresních úřadů a zastupitelstev, svazek II, Praha 1928, str. 17 a násl.

12) K tomu blíže J. T u r e č e k, Čestné prohlášení ve správním řízení, Právník, ročník 1948, str. 90 a násl.

13) K tomu blíže např. J. Š v e j d a, Všeobecný dozor, jeho úkoly a metody, Socialistická zákonnost 10/1954; J. P i p e k, K některým otázkám všeobecného dozoru, Socialistická zákonnost 2-3/1955.

b) Období socialistických kodifikací

3. Postupně se však projevoval určitý nesoulad mezi touto procesní normou a nově se vytvářející soustavou správních orgánů, jejich úkoly a metodami činnosti. S tímto odůvodněním byla proto vláda zmocněna zákonem o národních výborech č. 13/1954 Sb., k vydání nového předpisu o řízení ve věcech správních, který znamená zásadně jinou, novou kvalitu ve sledovaných kodifikacích.

Při vydání nového správního řádu se vycházelo z toho, že dosavadní obecná úprava správního řízení, reprezentovaná vládním nařízením č. 8/1928 Sb. z. a n., podle něhož se v nedostatku jiných předpisů dosud přímo nebo podpůrně postupovalo, nemůže již nadále vyhovovat. Tento předpis, vybudovaný v zájmu tehdy vládnoucí třídy na koncepci protikladu mezi státem a občanem (mezi veřejným a soukromým zájmem) a určený pro byrokratické "vrchnostenské" úřady neodpovídal pochopitelně funkcím lidově demokratické státní správy.[14] Nemohl proto již být postačujícím podkladem pro lidově demokratické správní řízení, které má funkci zásadně se lišící od protilidového procesu v buržoazní státní administrativě, poněvadž akty v něm vznikající projevují přesvědčení širokých mas pracujícího lidu, uskutečňují jeho vůli, chrání jeho zájmy a jsou vydávány za aktivní součinnosti pracujících. Tyto okolnosti vedou k požadavku, aby se správním orgánům, zejména výkonným orgánům národních výborů, dostalo právě v tomto stadiu vývoje nové soustavy obecných procesních předpisů, které by odpovídaly principům lidově demokratického zřízení a usnadňovaly jim tak plnění jejich stoupajících hospodářsko-organizátorských a kulturně-výchovných úkolů. Věcná náplň nové osnovy vyplynula z nové funkce správního řízení, z funkce umožňovat co nejdokonalejší plnění úkolů lidově demokratické státní správy, chránit obecné zájmy i práva a oprávněné zájmy občanů, sledovat péči o blaho člověka, upevňovat socialistickou zákonnost, zajišťovat pořádek v činnosti státní správy a prohlubovat státní disciplinu, vychovávat občany k uvědomělé kázni a posilovat jejich důvěru v lidově demokratický státní aparát.[15]

Vydáním vládního nařízení č. 20/1955 Sb., o řízení ve věcech správních (správní řád) byla provedena vůbec první souborná úprava obecných ustanovení o správním řízení v podmínkách socialistické výstavby.[16]

---

14) K tomu blíže V. D e l o n g, Obsah pojmu lidově demokratické státní správy, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica 2/1960.

15) K tomu též srov. obecnou část důvodové zprávy ke správnímu řádu z roku 1955.

16) Blíže k tomuto předpisu E. M a c h a i n, Nový správní řád - důležitý prostředek ke zlepšení práce orgánů státní správy, Národní výbory 20/1955, a J. H r o m a d a, Nový správny poriadok, Právny obzor 8/1955.

Pokud jde o způsob právní úpravy správního řízení, byly ve vládním nařízení zakotveny otázky, které sice měly dát jasný návod pro pracovní postup, avšak na druhé straně neměla právní úprava spoutávat orgány státní správy, zejména výkonné orgány národních výborů, nebránit jejich iniciativě a operativním zásahům, a současně měla umožňovat pružný postup, snadno přizpůsobitelný nejrůznorodějším situacím správního řízení. Tato právní úprava neměla být zatěžována podrobnostmi, zejména technického rázu, ovšem některé z nich byly upraveny v prováděcím předpise - vyhláška č. 73/1955 Ú.l., kterou se vydávají podrobnější předpisy o řízení ve věcech správních. Teprve správním řádem z roku 1955 byl zrušen až do té doby na Slovensku s určitými modifikacemi platící zák.čl. XX/1901.[17)]

4. K další nové úpravě správního řízení vládním nařízením č. 91/1960 Sb., o správním řízení,[18)] došlo v souvislosti se změnami v organizaci a působnosti národních výborů, jež byly provedeny v roce 1960, a to zejména v souvislosti s rozšířením rozhodovací pravomoci volených orgánů.[19)]

Správní řád z roku 1960 vycházel z principů pokračující výstavby národních výborů, pro jejichž potřebu byl především určen. Jejich postup ve správním řízení upravil zejména z hlediska rozšiřování pravomoci a odpovědnosti národních výborů nižších stupňů a se zřetelem na další prohlubování socialistické demokracie, což spočívá též v uplatnění rozhodovací funkce volených orgánů.

Nový správní řád se snažil dbát odlišností řízení správního a řízení soudního, snažil se odpoutat od ustanovení dřívější úpravy, která byla leckdy ještě pod vlivem někdejšího "judiciálního" chápání správního procesu, a vystříhat se mechanického přenášení cizorodých forem soudního řízení na půdu řízení správního. Pokusil se vytvořit místo tcho typ správního řízení, přizpůsobený postupu při rozhodování převážné většiny jednotlivých správních věcí. Tak neobsahovala nová úprava správního řízení někdy zbytečně složité, jindy zase nepraktické nebo jen výjimečně používané nebo naopak samozřejmé předpisy o různých způsobech dokazování, o způsobilosti k jednání, o zastupování, o určení a navrácení lhůty, o zajištění účelu a průběhu řízení, o ústním jednání, o předběžných otázkách, o obnově řízení (která ostatně nebyla již známa ani předchozí právní úpravě a tím méně ji bylo

---

17) Rozsah jeho platnosti (i ve vztahu ke správnímu řádu z roku 1928) podává V. H u t t a v publikaci Všeobecné predpisy o administratívnom konaní na Slovensku, Bratislava 1949.

18) Srov. např. J. H r o m a d a, K novej úprave správneho konania, Právny obzor 9/1960, a K. S v o b o d a, O nové úpravě správního řízení, Právník 2/1961.

19) Blíže k tomu J. P a n ý r e k, Rozšíření pravomoci a odpovědnosti národních výborů a nová úprava správního řízení, Socialistická zákonnost 1960, str. 514 an.

třeba obecně zavádět v novém správním řádu). Rovněž nebyla z dosavadních předpisů převzata ustanovení překonaná, např. ustanovení o podjatosti, jež mělo význam při dřívějším uspořádání, kdy věci občanů výlučně vyřizoval aparát národních výborů, avšak podle úpravy, kdy těžiště rozhodovací pravomoci bylo přeneseno na volené kolektivní orgány, pozbyla již svého opodstatnění a mohla by vést i ke snaze o přesouvání odpovědnosti.[20]

5. Zkušenosti s touto úpravou správního řízení však ukázaly, že nepřispěla k prohloubení socialistické zákonnosti ve státní správě, a to zejména pro svou stručnost, neposkytující dostatečný návod pro postup správních orgánů, jakož i z hlediska oslabení ochrany práv účastníků řízení.[21]

Odstranění uvedených nedostatků si proto vynutilo,[22] aby byla provedena nová úprava obecného správního řízení - zákon č. 71/1967 Sb., o správním řízení (správní řád). Cílem nové úpravy bylo posílit ochranu práv a oprávněných zájmů občanů v souladu s celospolečenskými zájmy, dát správním orgánům účinný návod pro postup při rozhodování o právních poměrech občanů a organizací a tím přispět k upevnění socialistické zákonnosti ve státní správě.[23]

Splnění uvedeného cíle si zejména vyžádalo:[24] Znovu zavést procesní instituty a záruky k ochraně práv občanů, které dřívější právní úprava opustila, především úpravu vylučování, vertikální přezkoumávání v odvolacím řízení, posílení právní moci vydaných rozhodnutí a právní jistoty (časovým a věcným omezením práva přezkoumávat rozhodnutí mimo odvolací řízení, jakož i zakotvením nároku na přezkoumání pravomocného rozhodnutí v případě splnění stanovených podmínek - obnova řízení), dále podrobněji upravit postup v řízení předcházejícím vydání rozhodnutí, stanovit opatření k zajištění průběhu a účelu řízení (povinnost vydat listiny a věci potřebné k provedení důkazů, pořádkové pokuty rušitelům řízení a podobně), a konečně podrobněji upravit výkon správních rozhodnutí, zejména těch, která ukládají povinnost k nepeněžitému plnění.

Též na základě provedených průzkumů bylo zjištěno, že v duchu uvedeného zaměření před deseti lety přijatá právní úprava, obsažená

---

20) Tak v publikaci Správne konanie, Bratislava 1962, str. 15-17.
21) K tomu v podrobnostech možno srovnat zejména K. Svoboda, O zdokonalení správního řádu, Právník, 4/1966.
22) Srov. usnesení vlády z 10. března 1965, Sbírka směrnic pro národní výbory, ročník 1965, částka 7, str. 37.
23) Blíže k tomuto předpisu jako celku možno srovnat: Z. Červený - V. Němec, Nový správní řád, Socialistická zákonnost, 7/1967; J. Fíger, Nový správny poriadok, Socialistické súdnictvo, 10/1967; V. Němec, O významu nového správního řádu, Nová mysl, 17/1967.
24) Důvodová zpráva k vládnímu návrhu správního řádu z roku 1967.

v zákoně č. 71/1967 Sb., zásadně vyhovuje. Samozřejmě, další dílčí vylepšení každého právního předpisu jsou pochopitelně možná. U právní úpravy správního řízení je k nim však nutno přistupovat obzvláště obezřetně. Jedná se totiž o právní předpis s mimořádně širokým dopadem nejenom na subjekty, stojící vně státní správy (se správním řízením přicházejí podstatně početnější vrstvy občanů nepoměrně častěji do styku než s řízením soudním), ale zejména je nutno v této souvislosti vidět široký okruh osob (nejen právníků, ale hlavně neprávníků - odborníků z různých úseků státní správy a v neposlední řadě velký počet volených funkcionářů převážně národních výborů nejnižších stupňů), které ve správním řízení rozhodují. Obzvláště v jejich zájmu je nutno spíše preferovat stabilitu právního předpisu (i na úkol juristického vylepšení některých ustanovení), dílčí problémy právní úpravy se snažit překlenout výkladem a k případným dílčím novelizacím (v současné době je v těchto souvislostech poukazováno zejména na výkon rozhodnutí) přistupovat skutečně pouze v nezbytně nutných případech.

II. VÝVOJ ZÁKLADNÍCH INSTITUTŮ

Po stručném nástinu vývoje právních úprav jako celku je nyní nutné blíže si všimnout alespoň některých základních institutů, které se v rámci kodifikovaného vývoje obecného správního řízení jevily pro tu kterou jeho etapu resp. právní úpravu charakteristické, podstatné, či zajímavé.

Z uvedeného hlediska bude proto v dalším věnována pozornost - opět s odkazy na prohlubující literaturu - /a/ právní formě a názvu kodifikace, /b/ rozsahu působnosti právní úpravy, /c/ charakteristickým zásadám správního řízení, /d/ subjektům správního řízení, /e/ zjišťování podkladů pro rozhodnutí, /f/ ochraně před nečinností správního orgánu, /g/ přezkoumávání rozhodnutí a /h/ výkonu rozhodnutí.

a) Právní forma a název kodifikace

1. Jak vyplývá z již citovaného zákona o úsporných opatřeních ve veřejné správě z roku 1924, jeho ustanoveními bylo uložené vládě, aby předložila návrh jednotné úpravy správního řízení v podobě zákona. Od tohoto požadavku bylo však upuštěno rovněž výše citovaným zákonem o organizaci politické správy, dle kterého právní úprava správního řízení byla odkázána do formy vládního nařízení.

Zajímavé v této souvislosti pak ani tak nejsou úvahy o použití - namísto dikce "vláda se zmocňuje" - formulace "vládním nařízením budou sjednoceny a upraveny předpisy o řízení" (z čehož pak byly dovozovány rozpaky zákonodárcovy do jaké míry lze podle ústavy zmocnit k vydání předpisu moc výkonnou), jako je spíše zajímavý šestý odstavec desátého článku zákona o organizaci politické správy, dle kterého je vláda povinna nařízení vydaná podle odstavce jedna (tedy včetně vládního nařízení o řízení ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů) předložit oběma sněmovnám Národního shromáždění do čtyř neděl po nejbližší jejich schůzi ke schválení; odepře-li jedna sněmovna Národního shromáždění schválení, pozbývá nařízení platnosti dnem odepření.

K tomu se v literatuře podotýká, že pokud jde o citovaný šestý odstavec, měla tu být dána parlamentu, jehož členové ve sněmovní rozpravě příliš vládě nedůvěřovali, určitá garancie, že vláda nepůjde dále, než jest přáním parlamentu. Je však nutno upozornit, že zůstalo jen při slibu, neboť vládní nařízení č. 8/1928 Sb. z. a n., jímž byl čl. 10 proveden, nikdy parlamentu předloženo nebylo.[25)]

Ačkoliv se tedy původně zamýšlelo upravit správní řízení zákonem, později bylo pro tuto vývojovou etapu od zmíněného záměru upuštěno a nakonec se i v dalším vývoji stala u nás tato forma tradiční.

V další vývojové etapě byl pak správní řád vydán jako doplněk zákona o národních výborech č. 13/1954 Sb., který jednak stanovil zásady nového správního řízení (§ 32) a jednak určil, že bližší úprava správního řízení má být provedena (prováděcím) vládním nařízením (§ 33). A obdobně tomu bylo i podle § 45 zákona č. 65/1960 Sb., o národních výborech.

Teprve správní řád z roku 1967 upustil od této formy a konstrukce a právní úprava správního řízení byla přijata v podobě zákona. Kromě politického aspektu - zevního vyjádření významu procesněprávních norem pro rozhodování správních orgánů o právních poměrech občanů a organizací, a legislativního významu - ustanovení správního řádu bude možné napříště měnit jenom zákonem, čímž se zvyšuje jeho stabilita, nelze přehlédnout ani další skutečnost, a sice že z hlediska vztahu jednotlivých orgánů neplatí ustanovení zákona o národních výborech, nýbrž ustanovení zákona o správním řízení, který tak již nemá povahu prováděcího předpisu k zákonu o národních výborech; ustanovení naposled citovaného zákona lze ve správním řízení použít jenom tehdy, pokud správní řád na ně výslovně odkazuje a touto formou umožňuje jejich použití.

---

25) Československé správní řízení, Praha 1937, str. 27.

2. Jednotlivé kodifikace se též poněkud liší pokud jde o jejich název. Na rozdíl od původního názvu předpisu "o řízení ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů (správním řízení)" nese kodifikace z roku 1955 název "o řízení ve věcech správních (správní řád)", zatímco ve dvou posledních úpravách se již zdá být fixován název, obsažený u prvého předpisu pouze v závorce (správní řízení), doplněný u současně platného zákona (opět v závorce, obdobně jako u kodifikace z roku 1955) názvem "správní řád".

Tohoto naposled uvedeného názvu správní řád se tedy používá shodně s ostatními základními procesními předpisy (občanský soudní řád, trestní řád). Přitom ovšem nejde o označení, které by bylo produktem teprve období, v němž byla vydána naše první kodifikace obecného správního řízení v podmínkách socialistické výstavby. Tento název - správní řád - skutečně vytěžený z analogie civilního řádu soudního, trestního řádu, exekučního řádu a podobně byl ražen již v souvislosti s vydáním naší první československé kodifikace. A to s odůvodněním, že nazývati normu samu, upravující správní řízení "řízením" není správné, poněvadž se tím nazývají dvě různé věci (předmět úpravy a norma úpravu provádějící) týmž slovem; to co upravuje určité řízení (proces), může sice být nařízením (normou), ale nikoliv opět řízením (procesem).[26] K tomu ovšem tolik. I když lze nepochybně plně akceptovat samotné používání názvu správní řád, uvedenou argumentaci nelze přijmout beze zbytku, alespoň pokud jde o gramatický výklad. Z něho se totiž nezdá, že by správním řízením byl nazýván právní předpis, ale naopak že tohoto (zkráceného) názvu je použito pro činnost, nazvanou (před závorkou) řízením ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů, čili, že se jedná o předpis o řízení v těchto uvedených věcech, neboli o (s podtržením předložky) správním řízení.

Pokud pak jde o název činnosti jako správního řízení (event. řízení ve věcech správních), zdá se, že ho bylo prvně použito (alespoň pokud jde o právní předpis) v zákoně o Nejvyšším správním soudu z roku 1875 (ve znění pozdějších právních předpisů). Zde se ovšem hovoří (v souvislosti se zanedbáním podstatných forem řízení) o řízení administrativním, zatímco výše citovaný zákon o úsporných opatřeních ve veřejné správě z roku 1924 již používá formulace správní řízení.

Pokud jde o relaci pojmů řízení správní a řízení administrativní, je nutno vidět používání prvého z nich z obdobných důvodů, jako ve slovních spojeních správní orgán, správní soud, správní akt a podobně, v návaznosti na správní právo respektive na státní správu. Toto ovšem platí pouze pro českou terminologii, zatímco pro slovenský ja-

---

26) Tak F. W e y r, Správní řád, Brno 1930, str. 3.

zyk se lze setkat ve slovenské odborné literatuře[27] s argumentací (již lze zřejmě přisvědčit), dle které ve slovenském jazykovém povědomí se s adjektivem "správny" (srov. zákon o správnom konaní) všeobecně sdružuje představa správnosti (v češtině odlišitelná rozdílnými výrazy "správní" a "správný"), čímž je potlačen vztah tohoto pojmu ("správny") ke správní činnosti. Z uvedeného důvodu je proto sledováno používat ve spojitosti se státní správou jednovýznamového a ve slovenštině dávno zdomácnělého přídavného jména "administratívny" (administratívne konanie, obdobně jako administratívne právo - srov. též administrativnoje pravo, administrative law, procedura amministrativa).

Konečně pokud jde o samotný termín "řízení" (obdobně jako občanské soudní řízení, trestní řízení, arbitrážní řízení - ve slovenském jazyce konanie, dříve pokračovanie), u ostatních procesních disciplin je jeho používání bez problémů, jelikož z hlediska procesu je jednovýznamové; v těchto uvedených oborech totiž nepřichází v úvahu používání pojmu řízení ve smyslu usměrňování činnosti podřízeného subjektu (tento problém neexistuje ani ve slovenské odborné terminologii, kde na rozdíl od "procesného konania" existuje "riadenie podriadených orgánov"). Kromě toho - i když zůstaneme u pojmu řízení toliko v rovině procesní - správní řízení nelze samozřejmě ztotožňovat pouze s řízením, které probíhá podle správního řádu, a navíc existují ve státní správě (správním právu) i různé další procesy (řízení).

V relaci ke kodifikacím obecného správního řízení se však jeví používání pojmu "správní řízení" již natolik vžité, že - též s ohledem na dlouholetou tradici jeho kodifikací v této podobě, která vstoupila do povědomí i širší občanské veřejnosti - ho není žádoucí měnit. Je proto i nadále vhodné vycházet z tohoto pojmu v podobě původně navazující na soudní řízení a konstruovat obsah pojmu správní řízení v té základní podobě, jaká se vytvořila v justiční oblasti.

Správnímu řízení v této podobě bude také věnována další pozornost. Jelikož však nelze při takovémto celkovém zpětném pohledu si všímat jednotlivých dílčích ustanovení či dokonce jejich detailů, bude pozornost zaměřena toliko na instituty základní, respektive na způsoby jejich legislativního ztvárnění, které bylo charakteristické z hlediska základního vývojového trendu kodifikací obecného správního řízení.

V dalším tedy nepůjde o izolované pohledy na tu či onu úpravu, ný-

---

27) Např. V. H u t t a v úvodu stati Nové prvky v pripravovanej úprave všeobecného administratívneho konania, Právny obzor, 7/1967, a zejména pak J. T u r č á n i v práci, cit. v poznámce č. 4, str. 66 a násl.

brž o průřez sledovanými kodifikacemi, samozřejmě při vědomí základní odlišnosti buržoazního a socialistického správního procesu jak byla již naznačena ve vývojové partii a jak jí ještě bude věnována pozornost zejména v souvislosti se zásadami správního řízení.

b) Rozsah působnosti právní úpravy

I. Nezajímavým není již pohled na vymezení rozsahu působnosti, vyplývající z jednotlivých kodifikací.

Jak již bylo řečeno, právní úprava z roku 1928 - v mezích daných výše citovaným článkem 10 organizačního zákona - vyloučila ze své úpravy řízení ve věcech, spadajících do působnosti úřadů, které nejsou politickými úřady; stranou zůstalo i řízení finanční a oblast samosprávy. Avšak i pokud jde o řízení ve věcech politických, bylo také toto řízení upraveno správním řádem jen v určitém rozsahu, neboť v řadě případů zůstaly zachovány v platnosti speciální procesní předpisy. Konečně podle výslovného ustanovení - též v návaznosti na desátý článek organizačního zákona - se tento správní řád nevztahoval na trestní řízení správní.

Již v takto podaném rozsahu působnosti jsou alespoň dvě otázky, které ani v dalším kodifikačním vývoji nelze pustit se zřetele, a sice vztah správního řádu ke zvláštním předpisům o správním řízení a (v jejich rámci pak) speciálně k řízení přestupkovému.

2. Zvláštní předpisy o správním řízení a jejich vztah ke správnímu řádu představovaly vždy okruh otázek, spojených s některými problémy a kodifikačními obtížemi. Původně, ještě před vydáním naší první kodifikace, existovaly dokonce obavy, zda mnohotvárný život veřejné správy snese tak podrobnou procesní unifikaci jako záležitosti, patřící na pořad soudní. Jednotlivé následující kodifikace pak sice tyto názorové obavy zásadně nepotvrdily, ovšem zvláštní předpisy o správním řízení zachovávaly i nadále v platnosti a ustanovení správního řádu byla ve vztahu k nim koncipována na principu subsidiarity.

I nadále se tedy vychází z toho, že v důsledku rozmanitosti úkolů a právních poměrů v jednotlivých oborech státní správy, které nesnesou tak podrobné procesní unifikace, jako je tomu u řízení soudního, je často volen způsob zvláštní úpravy správního řízení a v jednotlivých hmotněprávních předpisech jsou proto obsaženy i některé otázky procesního charakteru, jak si to vyžaduje povaha té které matérie. Obsahem takovýchto zvláštních právních úprav bývají zejména (v různých předpisech v různých vývojových etapách samozřejmě v různém rozsahu) zvláštní ustanovení o místní příslušnosti, o vymezení pojmu ú-

častníka řízení, o zahájení řízení (včetně náležitostí podání), o ústním jednání, o rozhodnutí (lhůty pro vydání, náležitosti, oznámení), a o odvolání (lhůty pro podání odvolání, jeho odkladný účinek). Obecná (společná) procesní úprava (správní řád) má zásadně podpůrnou (subsidiární) platnost, což znamená, že platí teprve tehdy, není-li zvláštní procesní úprava. Poněkud odchylně řeší vztah obecného předpisu (správní řád) a zvláštních předpisů o správním řízení platná československá úprava z roku 1967, vycházející z požadavku posílit závaznost a vyjádřit univerzální působnost správního řádu. S ohledem na nutné specifické zvláštnosti jednotlivých oborů státní správy je však i v naší platné právní úpravě umožněno, aby také právní předpisy nižší právní síly mohly stanovit odchylky od správního řádu (který rovněž platí subsidiárně), avšak jen v těch případech, kdy k tomu dává zmocnění správní řád nebo jiný zákon. Správní řád přitom vychází ze zásady, že v případech závažných odchylek od základní konstrukce procesu, nebo v případech podstatných zásahů do právního postavení účastníků řízení mohou být odchylky stanoveny pouze zákonem, zatímco v ostatních případech i právním předpisem nižší právní síly.[28)]

Úplné odstranění subsidiarity správního řádu není tedy možné. A to nejen ve vztahu k předpisům, platným k počátku účinnosti současného správního řádu,[29)] avšak ani ve vztahu k nově vydávaným právním předpisům. A to proto, že specifičnost jednotlivých odvětví státní správy to zcela nedovoluje. Žádoucí trend posilování závaznosti obecné procesní úpravy je tedy z větší části věcí dalšího vývoje zvláštních administrativněprocesních ustanovení a jejich uvádění do souladu se správním řádem.[30)]

3. Pokud jde o druhou z výše naznačených otázek - vztah správního řádu k přestupkovému řízení - její konkrétní řešení v jednotlivých kodifikacích správního řízení odviselo od toho, zda v té které době existovala resp. se počítalo se zvláštní (samostatnou) úpravou správního trestního resp. přestupkového řízení.

Prvé dvě kodifikace správního řízení se na přestupkové řízení nevztahovaly, poslední dvě platné úpravy se na přestupkové řízení vzta-

---

28) Československé socialistické správní právo, obecná část, II. díl, Praha 1977, str. 62 a násl.

29) Z tohoto období možno srovnat zejména M. G a š p a r, Ku koncepcii pripravovanej právnej úpravy správneho konania, Právny obzor, 6/1966.

30) Obecně k této problematice zejména K. T o t h o v á, Niekolko úvah k deleniu správneho konania na všeobecné správne konanie a osobitné druhy správneho konania, Správní právo, 3/1976, z hlediska de lege ferenda pak V. N ě m e c, Správní řád a zvláštní předpisy o správním řízení, Správní právo, 7/1972.

hují podpůrně. Je ovšem třeba uvážit, zda takováto konstrukce bez dalšího plně vyhovuje.

Jedním z nedostatků platné právní úpravy projednávání přestupků je i nedostatečné respektování zvláštností tohoto řízení a skutečnost, že zákon č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku, v platném znění, tzv. přestupkový zákon, řadu důležitých procesních otázek a institutů neřeší (např. řízení při souběhu přestupků, zákaz reformace in peius, postavení poškozeného, řízení s mladistvými a podobně.[31]) Také platný správní řád obdobně jako jeho předchůdce tyto zvláštnosti nerespektuje a nebylo ani jeho cílem specifické potřeby řízení o přestupcích (jako "trestněprocesních" institutů - na rozdíl od "civilněprocesních" institutů správního řízení) právně vyjádřit. Bylo by proto třeba řízení o přestupcích podrobněji upravit v samostatné části zákona o přestupcích, s tím, že základní principy a instituty správního řízení se budou zásadně vztahovat i na toto řízení.[32])

4. Konečně pro úplnost je nutno v souvislosti s rozsahem působnosti platného správního řádu alespoň zmínit ještě jednu otázku, byť výše nebyla ani naznačena.[33]) A sice rozšíření ustanovení o základních pravidlech řízení též na vydávání osvědčení, posudků, vyjádření, doporučení a jiných obdobných opatření. Tato základní pravidla řízení v obecné formě vyjadřují zásady, na nichž platné československé správní řízení spočívá - zásada socialistické zákonnosti, zásada aktivní součinnosti účastníků řízení, zásada materiální pravdy, zásada hospodárnosti a rychlosti řízení, zásada procesní rovnosti účastníků řízení. Smyslem tohoto ustanovení - které rozšiřuje působnost správního řádu i na úkony, o kterých se nerozhoduje ve správním řízení a pro které ostatní ustanovení správního řádu neplatí - je dosáhnout toho, aby správní orgány i v uvedených případech postupovaly v souladu se zásadami, charakteristickými pro socialistickou státní správu.[34])

---

31) Z. Červený, Projednávání správních přestupků (Poznámky k příští právní úpravě), Správní právo 3/1968, str. 176.

32) Naposledy k tomu B. Voženílek, K úvahám a nové právní úpravě přestupků, Správní právo, 4/1977, str. 197.

33) K ostatním otázkám tohoto institutu v platné právní úpravě J. Dunovský, K rozsahu působnosti správního řádu, Národní výbory, 19/1967.

34) Nový zákon o správním řízení, Praha 1967, str. 13; blíže pak např. B. Voženílek, Posudky a správní řád, Socialistická zákonnosť, 10/1968.

c) Zásady správního řízení

V souvislosti s rozšířením působnosti správního řádu z hlediska používání základních pravidel řízení i na některé jiné správní úkony byla zmíněna i otázka zásad správního řízení, jejichž stručný vývoj je rovněž nutno alespoň připomenout, jelikož se jedná o zásadní legislativně politické postuláty, které docházejí uplatnění při tvorbě právních předpisů o správním řízení.

Zásadám správního řízení byla věnována pozornost ještě před přijetím prvé kodifikace obecného správního řízení;[35] pokud jde ovšem o vztah k první československé kodifikaci, zřejmě nejpodrobnější jejich výklad podává publikace, vydaná až v období mnohem pozdějším.[36] Zvýrazněnými a blíže zde rozebíranými zásadami platné právní úpravy jsou zásada oficiality, zásada materiální pravdy, zásada formální pravdy, volné oceňování důkazů, volná úvaha, zásada součinnosti a slyšení stran, zásada písemnosti a zásada ústnosti, zásada veřejnosti, zásada veřejného zájmu a konečně zásada jednotnosti.

Nové pohledy na problematiku zásad správního řízení přinesla další etapa vývoje naší společnosti, kdy docházejí uplatnění (vedle specifických procesních zásad socialistického správního řízení - viz též dále) především základní principy lidově demokratické státní správy, zejména zásada účasti lidových mas na státní správě, zásada demokratického centralismu a zásada socialistické zákonnosti. Tyto zásady byly dány jako vedoucí směrnice, a to již v zákoně č. 13/1954 Sb., o národních výborech, a ve správním řádu byly rozvedeny a promítnuty do jednotlivých procesních ustanovení.

Tak zásada účasti lidových mas na státní správě znamená, že orgány provádějící řízení jsou povinny nejen zapojit plně do řízení jeho účastníky, nýbrž i využívat správního řízení co nejdokonaleji také k tomu, aby stále prohlubovaly své spojení s lidem. Řízení je třeba využít k tomu, aby pracující byli seznamováni s úkoly státní správy a aby byli získáváni, organizováni a mobilizováni k jejich plnění i kontrole. V řízení je třeba v nejširší míře podporovat iniciativu pracujících a přibírat je ve stále stoupajícím rozsahu k aktivní součinnosti na výkonu státní správy. Takováto aktivní součinnost, neomezená jen na vlastní účastníky řízení, ale rozšířená na co nejširší okruh pracujících, je také zárukou, že orgány státní správy budou v praxi používat všech předpisů v souladu s potřebami a zájmy pracu-

---

35) Z tohoto hlediska možno srovnat již jednu z nejstarších monografií o správním řízení, psanou v českém jazyce, a sice J. Č í ž e k, Obrys řízení správního, Praha 1888, str. 178, 253, 425 a 479.

36) J. N o v á k, Administratívne právo procesné, Bratislava 1943, str. 67-91.

jících a že podle toho upraví i celý postup své činnosti - je tedy zárukou dodržování socialistické zákonnosti.

Tato zásada - zásada socialistické zákonnosti - ukládá provádět řízení tak, aby jeho průběh a výsledky odpovídaly právním předpisům, aby v řízení bylo zabezpečeno, že účastníci budou plnit své povinnosti vůči celku, a že jejich práva a oprávněné zájmy budou chráněny. Správní řád umožňuje a ukládá nejúčelnější postup orgánů státní správy z hlediska zájmů a prospěchu státu, výstavby socialismu, i z hlediska zájmů pracujících. Tato skutečnost vyplývá z celkového pojetí správního řízení, které je vybudováno na základním souladu mezi zájmy obecnými a právy a oprávněnými zájmy pracujících a socialistických organizací; z tohoto důvodu také orgány státní správy nestojí proti občanovi, ani nad ním. Právě v řízení se projevuje základní postoj orgánů státní správy k pracujícím, principielně se lišící od postoje buržoazních státních orgánů. Úkolem lidových orgánů státní správy není pouze nařizovat a donucovat, nýbrž především vysvětlovat a přesvědčovat, získávat a mobilizovat pracující k aktivní účasti na provádění opatření nutných v zájmu celku, vychovávat je k tomu, aby dobrovolně plnili své povinnosti. Také v řízení, v jeho formě, v tom jak probíhá, se projeví péče o blaho člověka a starost o uspokojování jeho potřeb; proto je také třeba, aby řízení bylo prováděno nebyrokraticky, pružně, rychle a hospodárně a aby správní orgány vycházely pracujícím vstříc. Správní řád proto všemožně usnadňuje občanům zahájit správní řízení, aktivně se účastnit jeho průběhu a zjišťování podkladů pro rozhodnutí a tak účinně obhájit jejich práva a oprávněné zájmy.

Správní řád také v plné míře umožňuje kontrolu činnosti správních orgánů, zejména úpravou přezkumné a opravné činnosti vyššími orgány a plným využíváním vztahu podřízenosti nižších orgánů k vyšším. Přezkumné právo nadřízených orgánů plyne ze zásad, na nichž je vybudována naše státní správa, zejména ze zásady demokratického centralismu a zásady socialistické zákonnosti. Ze správního řádu přímo vyplývá povinnost, aby orgány státní správy systematicky prověřovaly, zda způsob řízení odpovídá základním zásadám a aby zjištěné závady důsledně odstraňovaly.[37)]

A tytéž zásady pak akcentovala i následující právní úprava z roku 1960.

Platný správní řád - obdobně jako správní řád z roku 1955 - formuloval základní zásady správního řízení vzhledem k jejich významu hned

---

37) Blíže k tomu J. P a n ý r e k, Zásady řízení ve věcech správních, Socialistická zákonnost, 8/1955.

ve svých úvodních ustanoveních. Tato výše uvedená základní pravidla řízení nejen vyjadřují v obecné formě zásady, na nichž spočívá celé správní řízení, ale mají též důležitý význam pro správné použití a výklad jednotlivých ustanovení správního řádu; porušení těchto ustanovení, kterým zákonodárce dal pro jejich zásadní politický obsah právní závaznost, může též znamenat vadu řízení.[38] Další procesní zásady správního řízení lze pak dovodit z ostatních ustanovení správního řádu, jež do základních pravidel řízení zařazena nejsou: volné hodnocení důkazů, dvoustupňové řízení, výchovné zaměření řízení, zásada oficiality, zásada dispoziční, písemnost řízení, ústnost řízení, koncentrace řízení, neveřejnost řízení, veřejnost řízení.[39]

d) Subjekty správního řízení

1. Jedním z klíčových pojmů správního procesu je pojem "účastník řízení", kterýžto pojem - v souvislosti s právy nebo povinnostmi tohoto subjektu, o jehož právních poměrech se v řízení rozhoduje - prolíná celým správním řádem. Přes tuto skutečnost však naše starší i poválečná nauka jakož i legislativa vycházely zásadně ze stanoviska, že vzhledem k obtížím s nalezením definice, která by vyhovovala pro všechny případy, ve všech druzích správního řízení a přitom nebyla příliš široká, nelze otázku, kdo je účastníkem řízení zodpovědět jednoznačným vymezením, a věnovala pozornost převážně jeho postavení.[40] Předchozí právní úprava z roku 1960 se tohoto pojmu dotýká v souvislosti s formulací zásady součinnosti správních orgánů s účastníky řízení, a tak je to teprve vlastně nyní platná právní úprava, která po čtyřiceti letech přikročila k vymezení tohoto pojmu. Tato úprava vychází z toho, že nepostačuje vymezení, podle kterého je účastníkem řízení (kromě toho, komu takové postavení přiznávají zvláštní právní předpisy) ten, o jehož právech, právem chráněných zájmech nebo povinnostech má být v řízení jednáno nebo jehož práva, právem chráněné zájmy nebo povinnosti mohou být rozhodnutím přímo dotčeny. Před zahá-

---

38) Správní řízení (Komentář ke správnímu řádu), Praha 1969, str. 17 a násl.; V. H u t t a - D. N i k o d ý m, Nová úprava správneho konania, Bratislava 1970, str. 33 a násl.

39) Československé správne právo, Bratislava 1973, str. 282 a násl.; jinak též možno srovnat V. N ě m e c, Správní řízení, Praha 1970, str. 12-17, jakož i literaturu, uvedenou v předchozí poznámce.

40) Základní charakteristiku postavení účastníka řízení ve starší literatuře podal zejména J. H o e t z e l, Řízení správní (Nástin), I. díl, Praha 1920, str. 11. Z hlediska této vývojové etapy možno též srovnat K. T o t h o v á, Kritická analýza názorov buržoáznej teorie na vymedzenie pojmu účastníka správneho konania, Právny obzor, 4/1975.

jením řízení nelze totiž zkoumat materiálněprávní způsobilost. To by znamenalo, že účastníkem řízení by se mohl stát jenom ten, o němž by se správní orgán předběžně přesvědčil, že mu přísluší jím tvrzené materiální právo. To však vyplyne teprve v průběhu řízení, kde již příslušnému subjektu musí být poskytnuta určitá (účastnická) práva. Pojem účastníka řízení je v důsledku toho konstruován tak, že za účastníka řízení bude třeba vždy považovat i toho, kdo tvrdí, že může být rozhodnutím ve svých právech, právem chráněných zájmech nebo povinnostech přímo dotčen, a to až do doby, než se prokáže opak.[41)]

2. Obdobně kladně lze hodnotit i znovuzavedení institutu vylučování (pro podjatost nebo z důvodu účasti na předchozím rozhodování téže věci) osob zúčastněných na řízení, jako jednoho z typických procesních institutů, který znaly všechny předchozí úpravy, s výjimkou správního řádu z roku 1960. Dnes se tedy opět vychází z toho, že nejenom při rozhodování monokratickém, ale i při rozhodování kolektivních orgánů (národní výbory nejnižších stupňů, kde též mohou v praxi vznikat pochybnosti o nepodjatosti) musí i ve správě existovat záruka nestranného, objektivního rozhodování.[42)]

e) Zjišťování podkladů pro rozhodnutí

Na rozdíl od "zjednodušeného", nejudiciálního svého předchůdce, obsahuje platný správní řád i některá podrobnější ustanovení o zjišťování podkladů pro rozhodnutí, zejména pokud jde o dokazování, a to zásadně na obdobných principech, jako tomu bylo v dřívějších právních úpravách, ovšem při prohloubeném akcentování zásady materiální pravdy.

Jak se ovšem zdá, ani platné právní úpravě se nepodařilo zcela jednoznačně vyřešit problematiku důkazní povinnosti a důkazního břemene, zejména z hlediska relace zásady vyhledávací (vyšetřovací) a projednací.[43)]

---

41) Srov. V. H u t t a, K pojmu účastníka konania v administratívnom procese, Sborník prací z veřejného práva, Praha 1967; K. T o t h o v á, K vymedzeniu pojmu účastníka konania vo všeobecnej administratívnej procesnej norme, Universitas Comeniana, Acta Facultatis Iuridicae, Bratislava 1969; F. Z o u l í k, K pojmu účastníka správního řízení, Správní právo, 2/1970. K postavení účastníka řízení pak K. T o t h o v á, Základní charakteristické črty procesných práv a povinností účastníkov administratívneho konania, Právny obzor, 4/1974.

42) Podrobněji k tomu K. T o t h o v á, K otázke predpojatosti v správnom konaní, Právny obzor, 5/1966, a V. N ě m e c, Podjatost ve správním řízení prakticky, Právny obzor, 10/1967.

43) K tomu srov. zejména J. H r o m a d a, K některým otázkám správního řízení, Stát a právo, 13, str. 163 (s odkazy na další literaturu v tomtéž sborníku), nejnověji pak L. P i p k o v á, Dokazování ve správním řízení, Správní právo, 4/1977, str. 220 a násl.

Pokud jde o dokazování jako takové, zásadně je nutno vycházet z toho, že i správní řád musí obsahovat ustanovení o dokazování. A to i při respektování skutečnosti, že dokazování ve smyslu občanského soudního řízení jako převažující pře mezi dvěma procesními stranami se v povětšině jednostranném správním řízení nevyskytuje; převažují listiny jako podklad pro rozhodnutí v podobě příloh k žádosti, dokazování svědky není zcela typické s ohledem na zhusta písemné řízení, i ústní jednání - konané často v souvislosti s řízením o nemovitostech na místě samém - není spojeno s dokazováním toho typu jako u soudního řízení, obdobný závěr zásadně platí i pro ohledání, dokazování znalcem je pak rovněž spíše výjimkou, jelikož v osobě příslušného správního orgánu je zásadně spojeno právní rozhodování s odborným posouzením věci. Čili: na jedné straně musí být ve správním řádu ustanovení obdobného typu jako v řádech soudních - potud tedy správní řád musí mít "judiciální" charakter, jelikož i ve správním řízení přichází dokazování v úvahu. Na druhé straně ovšem tento aspekt věci nelze zřejmě přeceňovat, zejména pokud jde o výše naznačenou otázku.

Zde je pak nutno vycházet z toho, že u správního řízení - převažujícího jednostranného i u některého dvoustranného, na kterém je zainteresován společenský zájem - je nutno vždy respektovat, že z titulu zúčastněného společenského zájmu nemůže správní orgán zůstat stranou při zjišťování skutečnosti, čili převažovat bude zásada vyšetřovací.

V každém případě ovšem - jak z hlediska právní úpravy (pokud jde o zásadní zakotvení), tak i pokud jde o samotný fakt, že současná literatura věnuje i těmto otázkám daleko intenzivnější pozornost - lze v oblasti zjišťování podkladů pro rozhodnutí shledat pozitivní vývoj posledního období.

f) Ochrana před nečinností správního orgánu

Stejně tak lze kladně hodnotit i zavedení institutu ochrany před nečinností správního orgánu, o kterém se sice odborně diskutovalo v období již dávno minulém,[44] avšak do právní úpravy zařazen nebyl, postupně opustil i stránky odborného tisku a objevil se až v souvislosti s platným správním řádem,[45] a zejména pak v jeho ustanovení kte-

---

44) Ze starší literatury možno na tomto místě připomenout materiály III. sjezdu právníků československých, Bratislava 1930 (zejména K. L a š t o v k a, Ochrana proti nečinnosti úřadův).

45) K tomu blíže V. H u t t a, Nečinnost orgánu štátnej správy v administratívnom konaní, Právnické štúdie, 2/1966, jakož i diskuse k problematice denegace spravedlnosti, Socialistická zákonnost, 7/1967.

ré umožňuje, aby nadřízený orgán vztáhl na sebe - namísto orgánu nečinného - rozhodování ve věci. (Byť i takto zakotvený institut atrakce je spojen s některými dílčími problémy, resp. nemusí krýt všechny možné - i když obecně řídké - případy, jak na to bylo poukázáno zejména v naposled citované literatuře, což ostatně též bylo jednou z příčin nezařazení ochrany před nečinností již do naší první kodifikace.)

g) Přezkoumávání rozhodnutí

1. Vzhledem k tomu, že ani sebedokonalejší ustanovení správního řádu nemohou zabránit tomu, aby nebylo vydáno vadné rozhodnutí, každý takový právní předpis vždy obsahuje - obdobně jako soudní řády - možnost přezkoumání rozhodnutí.

Této otázce byla již v minulosti věnována pozornost i v odborné literatuře,[46] která jednak ukazuje skutečně širokou autorskou pozornost, a jednak vlastně jinou formou ilustruje skutečnost, že i ve správním řízení (a tedy i ve sledovaných správních řádech) se lze setkat s opravnými prostředky řádnými i mimořádnými (přicházejícími v úvahu tehdy, pokud již rozhodnutí nabylo právní moci.[47]

Jak je patrné z příslušných partií, všechny československé správní řády zahrnuly do svých ustanovení poměrně širokou škálu nástrojů, jejichž prostřednictvím lze dosáhnout změny nebo zrušení správních rozhodnutí.

Jedním z těchto prostředků, a to prostředkem základním, je odvolání.

2. Z hlediska vývojových trendů ve sledovaných právních úpravách je nutno se zastavit u právní úpravy odvolání z roku 1960, která - v souladu se zásadou, že konkrétní věci občanů a organizací mají být s konečnou platností vyřizovány u místních popřípadě okresních národních výborů - zakotvila princip tzv. horizontální linie v odvolacím řízení, kdy odvolacím orgánem byl vždy horizontálně vyšší orgán národního výboru téhož stupně.[48]

Základním problémem horizontálního odvolacího řízení[49] byla zá-

---

46) Její přehled je podán v publikaci A. Š t a f l, Řádné i mimořádné opravné prostředky v řízení správním, Praha 1939.

47) K základním pojmovým otázkám těchto institutů v současné literatuře možno srovnat zejména V. H u t t a, Príspevok k vymedzeniu pojmu opravný prostriedok v administrativnom konaní, Právnické štúdie, 1/1973, a K. D r d a c k ý, Právní moc správních rozhodnutí, Správní právo, 4/1970.

48) Blíže k tomuto systému M. G a š p a r, Nová úprava vybavovania odvolania v správnom konaní, Právny obzor, 3/1961.

vislost odvolacího orgánu na orgánu prvoinstančním, který připravoval podklady pro odvolací řízení, byl o věci nepoměrně lépe informován než odvolací orgán, který těmto otázkám nemohl zpravidla věnovat náležitou pozornost (odvolací řízení nebylo jeho jediným úkolem), a konečně nelze také přehlédnout, že osoba, která se zúčastnila vydání prvoinstančního rozhodnutí, se též podílela na jeho přezkoumávání - vedoucí odboru jako tajemník komise, resp. předseda komise jako člen rady. (Tato skutečnost pak již vůbec nebyla brána v úvahu jako nedostatek, protože táž právní úprava současně - k tomu viz výše - vypustila institut vylučování jako institut údajně překonaný, který přenesením těžiště rozhodovací pravomoci na kolektivní orgány pozbyl svého opodstatnění.)

Platná právní úprava se proto opět navrátila k vertikálnímu odvolacímu řízení, kdy odvolacím orgánem je orgán vyššího stupně.

3. Platná právní úprava rovněž zdokonalila i přezkoumávání pravomocných rozhodnutí, jehož vývoj v jednotlivých kodifikacích taktéž nebyl zcela nezajímavý.

První naše platná právní úprava počítala s institutem obnovy řízení a pokryla též v této partii navrácení v předešlý stav (což ovšem, striktně vzato, není způsob přezkoumávání rozhodnutí), víceméně nevyřešena zůstala však otázka zrušení nebo změny rozhodnutí z úřední moci, kde správní řád - zejména z důvodu složitosti tohoto institutu - odkázal na dosavadní zvláštní právní předpisy a řešení této otázky bylo ponecháno dalšímu vývoji.

Vzhledem k novým ustanovením o přezkoumávání rozhodnutí mimo odvolací řízení (zde mimo jiné došlo i k posunu v terminologii, neboť předchozí správní řád takto označoval všechny způsoby přezkoumávání pravomocných rozhodnutí) a o protestu prokurátora správní řád z roku 1955 jednak nepociťoval potřebu právní regulace obnovy řízení, a jednak provedl vlastně první komplexní (obecnou, společnou) regulaci zásahu do pravomocných rozhodnutí z úřední moci. Obavy, že by prakticky neomezená možnost přezkoumávání rozhodnutí mimo odvolací řízení mohla v některých případech vést k ohrožení stability rozhodnutí a k otřesení právní jistoty vedly k připomínkám, v nichž bylo žádáno, aby oprávnění vyšších orgánů bylo vázáno na přesně stanovené podmínky a lhůty. Bylo však konstatováno, že tyto připomínky dostatečně nerespektují zásadu demokratického centralismu, a že vyplývá již ze zákona povinnost vyšších orgánů nepřipustit průtahy nebo nejistotu, zda se má rozhodnutí nižších orgánů zrušit.[50]

---

49) Srov. V. H u t t a, K otázke odvolania v správnom konaní, Právny obzor, 2/1964, a Z. Č e r v e n ý, Poznámky k odvolacímu řízení správnímu, Socialistická zákonnost, 4/1964.

Teprve v dalším vývoji, z hlediska v podstatě shodné právní úpravy i ve správním řádu z roku 1960, bylo takovéto ztvárnění zásahu do pravomocných rozhodnutí podrobeno kritice, na jejímž základě byla zjednána náprava v platné právní úpravě, a to v několika směrech.

Jednak přezkoumávání rozhodnutí mimo odvolací řízení podle správního řádu je odděleno (věcně i legislativně) od nápravy nesprávných opatření podle zákona o národních výborech. Důvody, pro které lze zrušit nebo změnit rozhodnutí, uvádí přímo sám správní řád, přičemž je omezuje pouze na případy rozporů se zákonem, obecně závazným předpisem nebo obecně závazným nařízením. V právní úpravě dále nejsou činěny rozdíly mezi zásahy pokud jde o relaci volené orgány - odbory národních výborů, možnost zásahu do pravomocného rozhodnutí je omezena lhůtou tří let, a konečně proti takto vydanému přezkumnému rozhodnutí je možno podat odvolání.

Touto právní úpravou tedy došlo k patrnému zdokonalení, nicméně - jak ukazuje i současná odborná literatura[51] - některé problémy, konstatované již v prvopočátcích vývoje československých kodifikačních prací, trvají v důsledku skutečné složitosti tohoto institutu, a to i pokud jde o výklad platné právní úpravy.

Současně se zdokonalením právní úpravy přezkoumávání rozhodnutí mimo odvolací řízení byl po delší přestávce opět do kodifikace správního řízení pojat institut obnovy řízení, a to s cílem pokrýt takové případy, kdy - na rozdíl od předchozího institutu - je žádoucí, aby na zásah do pravomocného rozhodnutí existoval právní nárok. Skutečnost, že se jedná o institut v podstatě (opět) nový, se pravděpodobně promítla i v tom, že k jeho rozpracovávání v odborné literatuře dochází v podstatě až teprve v posledním období.

h) Výkon rozhodnutí

Konečně je třeba se v závěru této stati alespoň dotknout závěrečné části všech kodifikací správního řízení, a sice problematiky výkonu rozhodnutí neboli správní exekuce. Používání obou termínů, přežívající i v současné praxi, není bez zajímavosti vidět i v návaznosti na nadpisy příslušných partií správních řádů, počínající od vykonávací-

---

50) Nový správní řád, Liberec 1959, str. 42.

51) Srov. zejména Z. B a ž i l, Přezkoumávání rozhodnutí v řízení mimo odvolání, Správní právo, 1/1968; V. A d a m u s, Poznámky k přezkoumávání rozhodnutí mimo odvolací řízení, Správní právo, 3/1969; t ý ž, Změna a zrušení správních rozhodnutí z moci úřední - úvaha de lege ferenda, Správní právo, 1/1970; B. V o ž e n í l e k, Ještě ke zrušení nebo změně pravomocného správního rozhodnutí, Správní právo, 1/1971.

ho, v závorce exekučního řízení, přes exekuci v následujících dvou správních řádech, až po výkon rozhodnutí v platné právní úpravě - shodně s občanským soudním řádem - kteryžto termín tedy není zcela nový.

Kromě použité terminologie je možno si všimnout i rozsahu otázek pokrytých příslušnými ustanoveními správního řádu (a s tím přímo souvisejícího rozsahu partií o výkonu rozhodnutí ve správních řádech). Aniž by bylo nutno věnovat pozornost podrobnostem, je patrné, že vývoj právních úprav kolísal zejména pokud jde o zařazení výkonu rozhodnutí pro peněžitá plnění, a to ve prospěch odkazu na předpisy finančněprávní resp. na ustanovení občanského soudního řádu (obzvláště v posledních úpravách). Takováto - ne vždy zcela komplexní - úprava ve správním řádu může být též jednou z příčin menší pozornosti, která je věnována v odborné literatuře administrativněprávní a administrativisty jako takovými tomuto institutu.

ZÁVĚREM

Naposled uvedená skutečnost, dotýkající se rozsahu literárního zpracování výkonu rozhodnutí, nebyla konstatována náhodně. Pouze logicky navazovala na předchozí partie, které též sledovaly - ať přímo či nepřímo formou odkazů na základní práce - další cíl této stati, a sice všimnout si též stupně rozpracovanosti jednotlivých institutů správního řízení v odborné literatuře. Co je možno k této otázce konstatovat na závěr.

V období buržoazní republiky byla problematice správního řízení věnována nemalá pozornost, což též souviselo s celkovým charakterem tehdejší mocenské státní správy. Na rozdíl od bezprostředně poválečného období, kdy bylo třeba řešit - ať to zejména též ve státní správě - náročné a složité úkoly, kdy se podstatným způsobem měnila a vyvíjela normativní úprava jednotlivých odvětví státní správy ve směru k organizující činnosti, i na rozdíl od pozdější etapy dvou poválečných správních řádů, provázených v literatuře převážně souhrnnými informativními statěmi v souvislosti s jejich přijímáním a uváděním do života, etapa počínající přípravou platného správního řádu má již podstatně jiný charakter. Je doložitelný relativně detailním rozpracováním jednotlivých institutů platného správního řádu, k čemuž též nepochybně přispělo založení časopisu Správní právo přibližně právě ve stejném období, před deseti lety, i existencí téhož ministerstva vnitra vytvořeným Konsultačním sborem pro aplikaci správního řádu, jehož úkolem je zejména zabezpečovat jednotnou aplikaci tohoto před-

pisu,[52] a k tomu využívat i zmíněného odborného časopisu pro oblast státní správy a správního práva. Rozsah statí, stanovisek i vysvětlivek, publikovaných zejména na jeho stránkách, ukazuje místo a význam správního řízení i v současné, socialistické státní správě.

A pokud i dnes, v éře socialistického správního práva jsme se v této stati vrátili i do dávnější historie správního řízení, vzniklého u nás v jiných společensko-ekonomických podmínkách (a tím nutně i do základní literatury tohoto období), pak zejména z důvodů, uvedených v úvodu. Vždy však při plném vědomí úlohy procesního práva, které jednak bylo ve vývoji naší společnosti průběžně naplňováno novým, socialistickým obsahem, ale samo se též měnilo a přizpůsobovalo novým potřebám a podmínkám i z hlediska vývoje jednotlivých procesních institutů.

I při relativně formálně shodných institutech procesního práva je ovšem třeba vždy důsledně vycházet ze základního přístupu, konstatovaného pro obor správního práva naposled též na jeho oborové konferenci, dle kteréhožto zásadního přístupu nelze hledat vzory v buržoazní nauce, které by byly nevědecky přejímány, aniž by byla hodnocena třídní funkce takovýchto institutů a jejich ideologická podmíněnost.[53]

Též z tohoto hlediska je nutno chápat funkci v této stati citovaných prací, které podrobněji podávají bližší osvětlení socialistického charakteru současného správního procesu, uskutečňovaného nejen podle nových procesněprávních a zejména hmotněprávních předpisů, ale též novými orgány socialistického státu, za široké účasti občanů na rozhodování a při maximální součinnosti těch, o jejichž právních poměrech se rozhoduje.

---

52) Podrobněji k jeho úkolům a postavení v časopise Správní právo, 5/1976.

53) V. D e l o n g, K analýze ideového vývoje vědy správního práva a k základním úkolům jejího dalšího rozvoje, Právník, 4/1975, str. 265.

FÜNFZIG JAHRE ENTWICKLUNG DER KODIFIKATIONEN DES ALLGEMEINEN VERWALTUNGSVERFAHRENS IN DER TSCHECHOSLOWAKEI

Vladimir Němec

Zusammenfassung

Dem Verwaltungsverfahren, das eine der wenigen Kodifikationen im Verwaltungsrecht darstellt, wird in der vorliegenden Abhandlung einerseits unter dem Aspekt eines kurzen Abrisses der Entwicklung der rechtlichen Regelungen und andererseits unter dem Aspekt der Entwicklung der grundlegenden Institute Beachtung geschenkt.

Der Bedarf eines rechtlich geregelten Verwaltungsprozesses wurde bereits im Motivenbericht zum Entwurf des Gesetzes über die Einsetzung des Verwaltungsgerichtes betont (1875); für den Anfang wurde jedoch diesem Gesetz selbst es überlassen, in Form der Judikatur wenigstens ein Rahmensystem dieses Prozesses bei gleichzeitiger Existenz einer normativen Regelung einiger grundlegender Prozessfragen zu schaffen. Zur Vereinheitlichung dieser fragmentarischen Prozesse sowie der territorialen Verschiedenheiten zwischen den böhmischen Ländern und der Slowakei kam es in der Regierungsverordnung vom 13.1. 1928, Nr. 8 Slg.d.G.u.V., über das Verfahren über die in die Kompetenz der politischen Behörden gehörenden Angelegenheiten (Verwaltungsverfahren), für die in beträchtlichem Masse die österreichische rechtliche Regelung beispielgebend war. Diese im Interesse der damals herrschenden Klasse auf der Konzeption vom Gegensatz zwischen dem Staat und dem Bürger beruhende Vorschrift entsprach nicht den Funktionen der volksdemokratischen Staatsverwaltung. Durch Erlassung der Regierungsverordnung Nr. 20/1955 Slg. über das Verfahren in Verwaltungsangelegenheiten (Verwaltungsordnung) wurde die erste zusammenfassende Regelung der allgemeinen Bestimmungen über das Verwaltungsverfahren in den Bedingungen des sozialistischen Aufbaues vorgenommen (einige eingehendere Bestimmungen wurden in die Durchführungskundmachung Nr. 73/1955 Amtsblatt übernommen). Zu einer weiteren Regelung durch die Regierungsverordnung Nr. 91/1960 Slg. über das Verwaltungsverfahren kam es im Zusammenhang mit dem Streben nach Anpassung an die erweiterte Kompetenz der Nationalausschüsse der niederen Stufen und an die Entscheidungsbefugnis der gewählten Organe. Die Erfahrungen mit dieser Regelung ergaben jedoch, dass sie nicht zur Vertiefung

der sozialistischen Gesetzlichkeit in der staatlichen Verwaltung beitrug, und zwar insbesondere wegen ihrer Knappheit, die keine ausreichende Anleitung für das Vorgehen der Verwaltungsorgane bot, sowie auch unter dem Aspekt der Schwächung des Rechtsschutzes der Verfahrensteilnehmer; die angeführten Mängel wurden durch das bisher geltende Gesetz Nr. 71/1967 Slg. über das Verwaltungsverfahren (Verwaltungsordnung) beseitigt.

Was die Entwicklung einiger grundlegender Institute anlangt, behandelt der Autor die Bezeichnung und Rechtsform der Kodifikationen (erst die geltende rechtliche Regelung bringt in Form eines Gesetzes die Bedeutung der prozessrechtlichen Normen in der Staatsverwaltung zum Ausdruck, die nunmehr bloss durch Gesetz abänderbar sind) sowie das Ausmass ihres Wirkungskreises (in der Beziehung zu den Bau-, Wasserwirtschafts-, Zoll- und ähnlichen Vorschriften hat die Verwaltungsordnung subsidiäre Geltung, unerlässliche prinzipielle Abweichungen können durch Gesetz und sonst auch durch eine Rechtsvorschrift von niedrigerer Rechtswirkung nunmehr bloss in solchen Fällen durchgeführt werden, wo die Verwaltungsordnung oder ein anderes Gesezt dazu ermächtigt, während man dies bei den vorherigen Regelungen wann immer und durch eine rechtliche Regelung mit jedweder Rechtswirkung tun konnte). Die Entwicklung der Gesellschaft fand ihren Niederschlag auch in den Grundsätzen des Verwaltungsverfahrens, wo - abgesehen von spezifischen Prozessgrundsätzen - auch der Grundsatz der Beteiligung der Bürger an der Staatsverwaltung, der Grundsatz des demokratischen Zentralismus und der Grundsatz der sozialistischen Gesetzlichkeit Anwendung finden. Die ältere und die Nachkriegsliteratur sowie die Legislative gingen von der Schwierigkeit aus, eine allseitig zufriedenstellende Definition des Verfahrensteilnehmers zu finden, und die Definition dieses sich durch die ganze Verwaltungsordnung hinziehenden Grundbegriffes wurde erst nach vierzig Jahren in Angriff genommen. Die geltende rechtliche Regelung kam gleichfalls auf das Institut der Voreingenommenheit zurück, bearbeitet detailliert das Beweisverfahren (in der Literatur steht in diesem Zusammenhang die Relation des Untersuchungs- und Verhandlungsprinzips im Brennpunkt der Aufmerksamkeit) und verankerte zum ersten Mal den seit Beginn der Kodifikationen diskutierten Rechtsschutz vor Untätigkeit (das übergeordnete Organ kann die Entscheidung an sich ziehen). In der Abhandlung wird auch die Entwicklung der ordentlichen Rechtsmittel behandelt (Berufung, Vorstellung gegen die Entscheidung eines Zentralorgans), ferner die Überprüfung rechtskräftiger Entscheidungen (die geltende Verwaltungsordnung kam nach längerer Pause auf das Institut der Wiederaufnahme des Verfahrens zurück und präzisierte die

Möglichkeit eines Eingriffes im Rahmen der Überprüfung von Entscheidungen ausserhalb des Berufungsverfahrens) und schliesslich auch der Vollzug von Entscheidungen (wo bei der Exekution wegen Geldleistungen die Verwaltungsordnungen in der Regel auf andere Rechtsvorschriften verwiesen).

Die fünfzigjährige Entwicklung wird in der zitierten Literatur näher illustriert, die insbesondere bei der geltenden rechtlichen Regelung eine detaillierte Bearbeitung der einzelnen Institute des in der Entwicklung der sozialistischen Kodifikationen mit neuem Inhalt zu erfüllenden Verwaltungsprozessrechtes dokumentiert.

K POČÁTKŮM FORMOVÁNÍ PLURALISTICKÉ TEORIE V AMERICKÉ BURŽOAZNÍ POLITOLOGII – A.F. BENTLEY

Zdeněk Masopust

Sedmdesáté výročí vydání stěžejního díla amerického politologa a filozofa A.F. Bentleye Proces vládnutí,[1] které připadá na letošní rok, je vhodnou příležitostí ke kritickému zamyšlení nejen nad Bentleyovou teorií státu a politiky, ale z určitého hlediska i nad celou teorií pluralismu, jejíž představitelé se k Bentleyovi dodnes hlásí jako k jednomu ze svých hlavních předchůdců.

Teorie pluralismu (politické plurality, pluralitní demokracie) je dnes jednou z nejrozšířenějších buržoazních teorií státu a politického systému. Jádrem této teorie je, jak známo, pojímání společnosti jako systému, v němž existuje mnohost (pluralita) skupin, jež všechny jsou "abstraktně vzato" stejně oprávněné, mají stejné "právo na existenci" a prosazují své navzájem odlišné zájmy v konfrontaci se zájmy jiných skupin, aniž by je přitom nutně musely vydávat za zájmy obecné, celospolečenské. Boj právě těchto skupinových, dílčích, "sobeckých" zájmů je podle této teorie údajně základním obsahem politického procesu a "tolerance" tohoto boje neoddělitelným atributem politické demokracie. Filozoficky vychází teorie pluralismu z představy o pluralitě hodnot, o jejichž realizaci mohou lidé (skupiny) legitimně usilovat a o společenském pohybu jako neustálém střetávání diferencovaných zájmů, z něhož kromě momentální výslednice ("státní vůle", "společenské rovnováhy") nevyplývá absolutně nic, z čeho by se mohlo usuzovat na obsah a směr politického pohybu v budoucnu.

Dnešní buržoazní politologové - propagátoři pluralistických teorií (D. Truman, R.A. Dahl, R. Aron, R. Dahrendorf a mnoho jiných) tvrdí, že v soudobé vyspělé kapitalistické společnosti jsou prý zlikvidovány třídy v "tradičním" (marxistickém) slova smyslu a tudíž také třídní

---

1) A.F. B e n t l e y, The Process of Government, A Study of Social Pressures, Chicago, 1908; další vydání Bloomington, Ind., 1949 a Cambridge, Mass. 1967.

boj, místo něhož prý nastoupila "demokracie skupin", případně "demokracie vzájemně si konkurujících skupinových elit", která brání soustředění moci v rukou jedné skupiny či třídy a tím zároveň prakticky garantuje rovnost politických příležitostí pro všechny. Tzv. státní vůle je údajně vytvářena na základě "volné hry" různých politických sil, která probíhá v rámci určitých všemi přijatých pravidel a záruk, že tato pravidla nebudou porušena; hlavní záruka dodržování těchto "pravidel hry" - v podstatě norem buržoazního konstitucionalismu - se přitom nespatřuje v právních (ústavních) normách samých, ale právě v pluralitě vzájemně se "vyvažujících" politických sil.

Buržoazní politická věda se snaží empirickodeskriptivními metodami dokázat, že tento model představuje víceméně přesný obraz politického systému a politického procesu v dnešních tzv. otevřených společnostech, tj. v buržoazních státech s režimem neomezené formální demokracie. Zároveň jej využívá k boji proti marxisticko-leninské teorii sociálně politické podstaty státu a proti reálnému socialismu, tedy zejména proti praxi diktatury proletariátu a socialistické demokracie v zemích světové socialistické soustavy.

Marxisticko-leninská věda soustavně odhaluje v podstatě apologetický charakter teorie pluralismu, na hony vzdálené realitě soudobých buržoazních politických systémů a ukazuje i antisocialistický, kontrarevoluční charakter pokusů o její vnášení do socialistických zemí.[2)]

Na tomto místě nejde však o systematickou kritickou analýzu teorie pluralismu,[3)] ale o příspěvek ke zkoumání její geneze.

Zamýšlíme-li se nad vznikem a vývojem pluralistické teorie, nad jejími ideovými kořeny, nelze pominout dílo A.F. Bentleye. Pluralistická teorie politiky (přesněji pluralistické teorie, neboť ve skutečnosti máme co činit spíše s celým konglomerátem teorií, často vůči sobě navzájem značně kritických) urazila sice od Bentleye notný kus cesty, další nemarxističtí autoři zejména v USA Bentleyovy myšlenky nejen dále rozpracovávali a prohlubovali, ale v leckterém směru modifikovali, ba dokonce od některých Bentleyových tezí přímo ustoupili,[4)] nicméně význam Bentleyův pro formování pluralistické teorie

---

2) Ke kritické analýze pluralistické teorie politiky z pozic marxismu-leninismu a zároveň i k analýze jejího využívání buržoaznímí ideology a buržoazní propagandou k boji proti reálnému socialismu srov. např. A. K o ž a r o v, Monizm i pluralizm v ideologijata i politikata, Sofia 1972 (rusky Moskva 1976), N.M. K e j z e r o v, Vlast i avtoritět, Moskva 1973 (česky Praha 1975), V.J. G u l i j e v, E.L. K u z m i n, Gosudarstvo i děmokratija, Kritika antimarksistskich těorij, Moskva 1975, Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí státu a práva, Praha 1975.

3) K tomu viz Z. M a s o p u s t, Teorie tzv. politické plurality v americké buržoazní politické vědě (kritická analýza), ÚSP ČSAV, 1975.

politiky zůstává nepopiratelný. K tomuto závěru dospívá nejen buržoazní historiografie politických učení a buržoazní politologie, ale i marxistická věda.[5] V Bentleyově práci The Process of Government jsou v jádru obsaženy všechny základní teze soudobého pluralismu a zároveň v koncentrované podobě také návody, jak z nemarxistického hlediska přistupovat ke studiu politiky. Kritická analýza Bentleyovy koncepce je proto nezbytným předstupněm kritické analýzy díla těch buržoazních autorů, kteří ji po něm dále rozvíjeli a dotvářeli. Dílčím pokusem o ni chce být i tato studie.

A. ZÁKLADNÍ TEZE BENTLEYOVY TEORIE POLITICKÉHO PROCESU

Formování Bentleyovy politologické koncepce v mnoha ohledech spoluurčila životní cesta autorova, zejména v jeho mladých a středních letech.[6] Bentley vystudoval ve Spojených státech ekonomii a sociologii a pobyl pak delší čas v Německu, kde se zevrubně seznámil s německou sociologií, zejména s dílem Simmelovým a Gumplowiczovým. Odtud se datuje jeho celkově přezíravý postoj k právu a ještě více jeho odpor k právnickému formalismu při studiu sociálních a politických procesů, zájem o konkrétní sociologickou analýzu a o její metodologické

---

4) Jde zejména o to, že místo plurality skupin v politickém procesu, kterou zdůrazňoval Bentley, zdůrazňují dnes pod tlakem reality oligarchizace politického života v buržoazní společnosti spíše pluralitu údajně vzájemně se "vyvažujících" elit.

5) Viz zejména V.G. K a l e n s k i j, Političeskaja nauka v SŠA, Kritika buržuaznych koncepcij vlasti, Moskva 1969, F.M. B u r l a c k i j, Lenin, gosudarstvo, politika, Moskva 1970, Marxistsko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava, sv. II., Istoričeskije tipy gosudarstva i prava, Moskva 1971. Z velice početné nemarxistické literatury o Bentleyovi uveďme jen několik prací z poslední doby: S. R a t n e r, A.F. Bentley 1870-1957, in: Journal of Philosophy, 1958, str. 573-578; N. J a c o b s o n. Causality and Time in Political Process - A Speculation, in: American Political Science Review, 1964, str. 15-22; Myron Q. H a l e, The Cosmology of Arthur F. Bentley, in: W.E. Connolly (ed.), The Bias of Pluralism, New York 1969; P. K r e s s, Social Sciences and the Idea of Progress - The Ambiguous Legacy of A.F. Bentley, Urbana 1970. Polemická literatura věnovaná Bentleyovi a jeho dílu čítá už dnes desítky titulů v řadě jazyků. Marxistická monografie o Bentleyovi nebyla dosud napsána. Jedním z hlavních jejích úkolů - o jehož splnění se na tomto místě nelze ani pokusit - by bylo nejen Bentleyovo dílo jako celek zhodnotit, ale především je zařadit do kontextu stavu sociálně ekonomického vývoje a ideového pohybu v USA zejména za vlády prezidentů Th. Roosevelta a W. Tafta, kdy se nejen formoval americký imperialismus, ale kdy se i výrazně šíří buržoazně reformní hnutí (tzv. muckrakers aj.), k nimž měl Bentley nepochybně velmi blízko. Zde pouze odkažme ilustrativně na práce G.M. Sevostjanova (red.), Očerki novoj i novejšej istorii SŠA, 2 sv., Moskva 1960 a I.A. B e l j a v s k o j, Buržuaznyj reformizm v SŠA v načale XX veka (1900-1914 gg.), Moskva 1968. Z buržoazní literatury zaslouží zmínky zejména R. H o f s t a d t e r, The Age of Reform, New York 1955.

problémy i pozornost, kterou věnoval sociálním skupinám a skupinovému konfliktu ve společnosti. Z této doby pochází i Bentleyova znalost některých děl Marxových a Engelsových (znalost ovšem dosti povrchní), zároveň však i snaha marxismus "překonat", "doplnit" a tímto způsobem "paralyzovat" jeho vliv. Po svém návratu do Spojených států Bentley léta pracoval jako novinář v Chicagu. Každodenní reportérská praxe v jednom z tradičních center americké politiky mu zprostředkovala velice detailní, zároveň však vnějškové znalosti politické reality, na hony vzdálené idealizovaným představám, jimiž oplývala tehdejší buržoazní politická věda a které se vykládaly v nejrůznějších příručkách politické výchovy ("government") pro střední školy, koleje a univerzity. Zde, v této atmosféře neustálého kontaktu s buržoazní politikou, jaká - nazíráno z povrchu - je, nikoli s tou, jaká by podle učebnic měla být, se rodily hlavní myšlenky základního a vlastně jediného Bentleyova politologického díla Proces vládnutí.

V této poměrně rozsáhlé knize Bentley především víceméně žurnalistickým způsobem shrnul své bohaté empirické znalosti amerického politického života v místním, státním i federálním měřítku a zároveň je interpretoval způsobem, který zcela vybočoval z tradičního buržoazního legalisticko-ideologicko-institucionálního psaní o politice, které do té doby téměř bezvýjimečně v USA představovalo "politickou vědu".

Jaké asi to byly představy vysvitne velmi plasticky z líčení, v němž s jistým časovým odstupem zachycuje školskou atmosféru politologické katedry pozdější slavný americký buržoazní žurnalista a politolog Walter Lippmann. V době, kdy Bentleyova kniha vyšla, studoval Lippmann na prominentní Harvardově univerzitě, která již tehdy byla, stejně jako dnes, jedním z předních center akademického politickovědního bádání ve Spojených státech. Na tehdejší výuku politické vědy vzpomíná těmito slovy: "V době, kdy jsem poprvé navštěvoval přednášky o politické vědě na college, se mělo zato, že o politicích není třeba hovořit. O politikovi, politickém aktérovi, padla sice občasná zmínka, ale vždy to vypadalo tak, jako by politik byl čímsi, co se za da-

---

6) Arthur Fischer Bentley se narodil v r. 1870 ve Freeportu ve státě Illinois v rodině bankéře. Po ukončení studií učil krátkou dobu na chicagské univerzitě, potom téměř 15 let pracoval jako novinář v denících Chicago Times-Herald a Record-Herald. Dlouhá léta žil pak jako soukromník. Počátkem čtyřicátých let hostoval rok jako profesor filozofie na Columbii. Zemřel r. 1957 v Paoli ve státě Indiana. Kromě svého základního díla vydal ještě řadu dalších knižních prací: Relativity in Man and Society (1926), Linguistic Analysis of Mathematics (1932), Behavior, Knowledge, Fact (1935), Knowing and the Known (1949, společně s J. Deweyem), Inquiry into Inquiries: Essays in Social Theory (1954). Z pozůstalosti vyšla ještě kniha Makers, Users, and Masters (1969, vyd. S. Ratner) a soubor korespondence s J. Deweyem (John D e w e y and Arthur F. B e n t l e y, A Philosophical Corespondence 1932-1951; vyd. S. Ratner et al., 1964). Žádné z těchto děl však hlouběji nezapůsobilo; Bentleyův význam stojí a padá s jeho prací The Process of Government.

ného systému jaksi nehodí a co se tudíž vbrzku jako téma odhodí. Boss, vůdce v okrsku, sdružení a konference, vyjednávání a handlování, to vše jako by patřilo do politické patologie. Pro tyto perverze nebylo místa. Studovali jsme nezkažený, ideální politický systém, jako kdyby spadl na zem z nějakého platónského nebe ... Naše učebnice politické vědy byly totálně izolovány od brlohů politiků a od jejich zvyků. Jejich autoři věřili, že nediferencovaný volič je středem politického systému. Na počátku se totiž řeklo, že naše vláda je založena na souhlasu ovládaných. Takovýto nediferencovaný volič, stejně jako jeho příbuzný, homo oeconomicus, byl ovšem tvorem nadmíru nepodobným člověku. Nic než mozek, přímo vtělený rozum. Univerzální robot, mechanicky vydedukovaný z Teorie o Roli Politické Strany v Demokracii."[7)]

Právě proti tomuto profesorskému líčení "platónského nebe politiky", proti stereotypnímu bezzubému komentování a vychvalování článků ústavy a proti nekonečným kázáním o demokracii a o místu občana v demokratické politice, zbaveným jakéhokoli styku s realitou, Bentley ostře vystoupil. Jeho kniha byla, jak se vyjadřuje jeden z dnešních amerických nemarxistických politologů Darryl Baskin, volánim "po odstranění juristicky orientované politické vědy, zabývající se především koncepcemi suverenity a formální organizací státu a po vytvoření nové, empiricky orientované teorie, která by zahrnula jak legální struktury, tak společenské síly a tímto způsobem osvětlila vztah mezi mocí a politikou".[8)] Naše politická věda - psal ve své knize Bentley - je mrtvá. Není ničím jiným než formalistickým studiem, zaměřeným na nejpovrchnější charakteristiku státních orgánů. S oblibou klasifikuje vlády a přitom stejně nakonec nedospívá k ničemu lepšímu, než ke křížení Aristotelových monarchií, aristokracií a demokracií ... zahledění do formy (politologové) ztrácejí z očí obsah celého procesu.[9)]

Bylo by jistě zjednodušením tvrdit, jako se občas v literatuře tvrdívá, že Bentley byl ve Spojených státech první nebo snad ve své době mezi americkými buržoaznímí autory vůbec jediný, kdo kritizoval tehdy převažující intelektuální milieu v americké politické vědě a usiloval o realističtější pohled na politický život, oproštěný od juristického a institucionalistického formalismu a sebeuspokojivého

---

7) W. L i p p m a n n, Politics for Politicians, in: New Republic, Oct. 25, 1922, cituje: H. E u l a u, Micro-Macro Political Analysis, Accents of Inquiry, Chicago 1969, str. 370-371. Mnoho autorů charakterizuje tehdejší převládající tón v americké politické vědě podobně.

8) Darryl B a s k i n, American Pluralist Democracy, A Critique, New York 1971, str. 78.

9) A. B e n t l e y, The Process of Government, 1949, str. 162.

vzývání hesel Svobody, Rovnosti a Obecného blaha v naprostém přezírání skutečnosti. V r. 1907, rok před Bentleyovým dílem, vyšla např. kniha jiného amerického politologa J. Allena Smitha Duch americké ústavy,[10] v níž byla ústava Spojených států vylíčena jako produkt konfliktu skupinových zájmů. Podle Smitha je americká ústava "v podstatě ekonomickým dokumentem", který sepsaly a ratifikovaly skupiny lidí, kteří sami byli osobně zainteresováni na vytvoření nového systému a kterým tento systém přinášel ekonomické výhody. K podobným závěrům dospěl např. i významný a ve své době relativně velice pokrokový americký právní historik a ekonom Charles Beard v práci Ekonomická interpretace ústavy,[11] vydané v roce 1913. Skutečností ovšem zůstává, že Bentley ve svém díle všechny tyto a podobné snahy a názory sjednotil, pregnantně je vyjádřil a svázal je do rámce celkového pohledu jak na politický systém, tak na způsob jeho studia. Podle Bentleye se politická věda nemá zabývat zkoumáním právních, především ústavních norem, stanov a deklarací politických stran a organizací, formálních momentů společenské a politické organizace a toho, co sami politikové ve svých programových prohlášeních vyhlašují, nýbrž se má soustředit na výzkum skutečného jednání, chování lidí při realizaci jejich politických dílů a zájmů.

Bentley zde bezpochyby notně zjednodušil: právo, organizační struktury, všechny tyto a podobné "formální momenty" prostě ze sféry zájmu politické vědy vylučovat nelze, nemá-li se - jak se to ostatně i v americké politické vědě také ukázalo, i když o mnoho let později - z jednoho extrému zabřednout do druhého. V jeho době a ve společenském a ideovém kontextu, v němž žil a tvořil, šlo však bezpochyby o plodný a potenciálně velmi pozitivní obrat. Ruku v ruce s tímto obratem, a to obratem jak tematickým, tak metodologickým, šel i odvrat od tradiční kategoriální výzbroje dosavadní institucionalistické a legalistické buržoazní státovědy, poznamenaný ovšem - a to je třeba mít neustále na mysli - stejným zjednodušením. Bentley např. praví výslovně: "Stát jako takový podle mého nejlepšího vědění a přesvědčení nemá vůbec žádné místo v našem zkoumání. Je to něco podobného jako "celá společnost" ("social whole"); nezajímáme se o ni jako o ta-

---

10) J.A. S m i t h, The Spirit of American Constitution, New York 1907.

11) Ch. B e a r d, An Economic Interpretation of the Constitution of the United States, New York 1913. Srov. úvod P.H. Odegarda k vydání Bentleyova díla v r.1967. Zajímavý pokus o zařazení Bentleyova díla do kontextu americké politické vědy na přelomu 19. a 20. století a v prvních dvou desetiletích 20. století, zajímavý především polemikou proti tradičnímu traktování Bentleye jako "osamoceného dobyvatele nových obzorů" podniká G. David G a r s o n ve své stati On the Origins of Interest-Group Theory: A Critique of a Process, in: American Political Science Review, 1974, str. 1505-1519.

kovou, zajímáme se jedině o proces, který v ní probíhá, tj. o proces přizpůsobování nebo vyvažování zájmů."[12] Namísto struktury, institucionálního rámce, formy, chce Bentley zkoumat d ě n í. Odtud i název jeho díla: P r o c e s vládnutí.[13] Přitom Bentleyovi přirozeně nejde, jak by se snad na první pohled mohlo zdát, o nějakou "likvidaci" státu, o níž hovořili např. angličtí pluralisté typu Figgise, Cola či Laskiho, když formulovali své představy společnosti zorganizované na principech syndikalistického socialismu, programově negujícího "tradiční" státní suverenitu. Nikoli. Bentley nečiní žádné programové prohlášení o c í l i p o l i t i k y. O obsahové náplni politiky, o konkrétních cílech, zájmech, tematech, heslech apod., s nimiž se do politiky vstupuje, nemluví vůbec. Neformuluje - alespoň expressis verbis ne - žádný politický manifest. Jde mu výlučně o vypracování základní perspektivy politologického v ý z k u m u, o zavedení nové "optiky", nového metodologického nástroje pro zkoumání politického života ("Tato kniha je pokus o vytvoření nástroje", stojí výstižně jako motto v záhlaví jeho práce!). Podle Bentleye nemá ovšem jít o výzkum státu a jeho orgánů, nýbrž o výzkum "procesu vládnutí", který v něm a prostřednictvím jeho orgánů probíhá.

Svou výchozí tezi, v níž je tento nejen metodologický, ale i tematický posun vyznačen, formuloval Bentley velice stručně: j s o u - l i p ř e s n ě v y m e z e n y s k u p i n y, j e p ř e s n ě v y m e z e n o v š e. Dále pak tento postulát rozvádí: "Všechno, co souvisí s vládnutím, souvisí se skupinami, které navzájem na sebe tlačí, navzájem jedna druhou utvářejí, vysouvají do popředí nové skupiny a skupinové představitele (státní orgány a instituce), aby tak zprostředkovávaly své vzájemné přizpůsobování. Jedině tehdy, izolujeme-li tuto činnost skupin, určíme hodnoty, které jsou v ní reprezentovány; vyjádříme-li jejich prostřednictvím celý proces, přibližujeme se k uspokojivému poznání vládnutí."[14] Proces vládnutí (fakticky tedy politický proces; Bentley ovšem tento mnohem později vytvořený termín nezná) tkví tudíž podle Bentleye v boji skupin, při-

12) A.F. B e n t l e y, The Process of Government, 1949, str. 263-264.

13) Je značným neporozuměním smyslu Bentleyova díla a zároveň hrubým zjednodušením spatřovat u něho jen "skupinový přístup k politice". Tím hlavním u Bentleye je, jak si ještě připomeneme, nikoli skupina, nýbrž proces. Takovéto neporozumění, vrcholící nakonec v představě "stabilní rovnováhy skupin" je ovšem příznačné pro celé dlouhé období vývoje americké buržoazní politické vědy. Teprve dnešní nemarxističtí kritikové pluralismu v politologii se snaží tento politicky zcela jasně instrumentální "omyl" korigovat, aniž by byli ovšem schopni formulovat vlastní vědeckou teorii politiky. Srov. např. W.E. Connolly (ed.), The Bias of Pluralism, New York 1969, M. Surkin, A. Wolfe (eds.), An End to Political Science (The Caucus Papers), New York 1970.

14) A.F. B e n t l e y, The Process of Government, 1949, str. 269.

čemž v právu a politických normách je fixován jen momentální poměr sil mezi nimi. Přitom "vesmír skupin" je podle Bentleye nesmírně pestrý. Při formulování této myšlenky si Bentley vypomáhá paralelou vzatou z geometrie: "Vezmeme-li všechny členy společnosti, např. všechny občany Spojených států, můžeme si je představit jako masu rozprostřenou v prostoru. Středem tohoto prostoru můžeme proložit nekonečné množství rovin, přičemž každá z nich reprezentuje určité klasifikační kritérium, např. rasu, rozmanité ekonomické zájmy, náboženství nebo jazyk (ve skutečnosti ovšem budeme mít co činit se seskupeními daleko specializovanějšími než jsou tyto) ... představíme-li si, že takovýchto rovin v prostoru, které všechny probíhají středem, jsou možná stovky, možná tisíce, dospějeme ke skutečnému změtení skupin. Ani jeden soubor skupin, to jest ani jeden soubor, specifikovaný na základě kterékoli z rovin, nám nedá adekvátní představu o celé mase."[15] "Stát" zde tedy - pravda - mizí jako kategorie, jako jednotka analýzy. Nemizí ovšem, jak snadno můžeme i z Bentleyova příkladu vydedukovat, docela: stává se, můžeme se dohadovat (sám Bentley zde totiž mlčí!), právě oním "středem", jímž všechny "roviny" procházejí a v němž se, jako v jakémsi úběžníku, sbíhají a zároveň poměřují síly jednotlivých skupin. Mizí tedy jako nástroj jedné ze skupin (marxisticky řečeno jako nástroj politického panství vládnoucí třídy) a mění se - ovšemže jen v teorii - v nadskupinovou, nadtřídní "měřicí desku". Zákonodárce, výkonný orgán i soudce ("stát") vystupuje pouze jakožto registrátor ("registration clerk", říká Bentley), který dočasně, na určitou dobu, zachycuje převahu jedněch skupin a porážku jiných nebo formu kompromisu mezi nimi, a to vždy jen na tak dlouho, dokud se poměr sil mezi konkurujícími si skupinami nezmění a v důsledku toho se neobjeví potřeba nové - přirozeně znovu jen dočasné - relativní jeho fixace. Právě takto je podle Bentleye třeba "proces vládnutí" také studovat. V této perspektivě také ztrácí smysl - zde Bentley jen vyvozuje logické závěry ze svých premis - tradiční dělení moci na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní, na němž je zbudována celá americká ústava a které americká buržoazní politologie s takovou oblibou glorifikovala a stavěla přímo do centra svých úvah. "V rozporu s dělením na tři moci je třeba zdůraznit jednotu vládnutí, ovšem jedině v tom smyslu, že celé vládnutí je jedním jediným procesem."[16]

V tomto závěru Bentley jako by vykročoval směrem k vědeckému pojetí nedělitelné moci vládnoucí třídy. Je to ovšem, jak dále vyplyne, vy-

---

15) Tamtéž, str. 207.
16) Tamtéž, str. 321.

kročení příliš polovičaté a vlastně - jak jsme výše už viděli - v samém svém základě negované.

Z výchozí koncepce vyplývají ovšem ještě další důsledky - demytologizace tradičních buržoazních představ o "vládě lidu" a o "čisté demokracii". Bentley tyto důsledky přijímá; i v tom je jeho realismus, realismus ovšem, stejně jako v předchozím případě, značně omezený a nedůsledný. Píše: "Často slýcháme o "čisté demokracii" ... Má se zato, že jde o "vládu lidu", přímou a bezprostřední. Ovšem sebeletmější analýza procesu v jakémkoli jeho stadiu nám ukáže, jak málo tato fráze odpovídá skutečnosti. V nejlepším případě je dobrá jako heslo nebo jako manifestační pokřik, jímž se ohánějí určité skupiny na určitém zvláštním stupni své činnosti. Podobně je třeba interpretovat svobodu, občanská práva, nezávislost a podobná hesla, jichž se v procesu vládnutí užívá."[17] Jenže co je platné odhození teorie "čisté demokracie lidu", není-li tato idealistická a zde tak jasně demytologizovaná koncepce nahrazena zkoumáním toho, o jakou demokracii, o čí demokracii tedy ve skutečnosti jde! Tento krok Bentley už ovšem nečiní: zde tedy jsme u mezí jeho realismu, u zcela jasné třídní hranice jeho uvažování. Čím ovšem je tato mez dána, nahlíženo z hlediska jeho vlastní m e t o d o l o g i e?

Dříve než na tuto otázku odpovíme, sledujme ještě chvíli Bentleyovy úvahy. Ústředním pojmem, s nímž Bentley při analýze politického procesu, "procesu vládnutí" pracuje, je, jak jsme viděli, pojem skupiny. Co je ovšem v jeho pojetí skupina?

V opozici proti tradičním liberalistickým teoriím (Lockovým, Benthamovým, Millovým apod.), v nichž se společnost líčí jako soubor individuí, která jednají izolovaně, snaží se Bentley, mimo jiné po vzoru německých sociologů, u nichž se učil, začlenit lidského jedince do společenského kontextu. Podobně jako písmena jsou seskupena do slov a tak a jedině tak vytvářejí jazyk, i jednotlivci jsou uvedeni ve vztah ke společnosti jako celku prostřednictvím skupin a jedině tak nabývají charakteru a významu politických aktérů. Skupinu vymezuje Bentley pomocí zájmu - zájem a skupina jsou v jeho koncepci ekvivalentní, jsou to synonyma, která je možno volně zaměnit. Přesněji řečeno, zájem je jen tehdy zájmem, je-li manifestován v činnosti skupiny; mimo činnost skupiny zájem neexistuje. "Skupina a skupinová činnost je jedno a totéž, snad jen malý rozdíl je v důrazu, který může napomoci jasnosti vyjádření v různém kontextu ... Skupina neexistuje bez zájmu. Zájem ... je ekvivalentem skupiny. Klidně můžeme hovořit také o zájmové skupině nebo o skupinovém zájmu ... Skupina a zájem se

---

17) Tamtéž, str. 455.

od sebe nedají oddělit."[18] Pak ovšem - dovozuje Bentley - individuální zájem je fikcí, stejně jako jí je zájem celé společnosti, celospolečenský zájem, zájem všech lidí ve státě.

Neodmyslitelným prvkem Bentleyovy definice zájmu (a tudíž skupiny) je konflikt. Zájem je zájmem jen tehdy, je-li v konfliktu s jiným zájmem. Vyjádřeno termínem skupiny, skupina je jen tehdy skupinou, je-li v konfliktu s jinými skupinami. "Zájmová skupina má význam jedině v relaci k jiným zájmovým skupinám."[19] Možno tedy říci, že skupiny se jakožto skupiny v bentleyovském smyslu slova "tvoří" navzájem, jedna druhou, jedna bez druhé, která by s ní byla v konfliktu, ztrácí smysl, je nemyslitelná, neexistuje.

V celé řadě bodů, jak není obtížné domyslet, by tedy bylo možno konstatovat určitou blízkost Bentleyova uvažování marxismu. Jeho důraz na proces, dynamiku, dění, jeho důraz na skupinovou aktivitu, definování skupiny pomocí konfliktu s jinou skupinou, jeho odpor proti reifikaci, "zbožnění" státu, to vše - zvláště čteme-li Bentleye přímo, bez optiky jeho pozdějších komentátorů a následovníků - často připomíná Marxe. I s Engelsem je zde určitá paralela, a to nejen myšlenková: podobně jako Engels začínal svou vědeckou dráhu empirickou sociologickou analýzou postavení dělnictva v Anglii, vystoupil Bentley do vědy velmi pečlivě propracovaným rozborem situace farmářů v Nebrasce.[20] Všechny tyto domněnky se však rozplynou a všechny analogie se ukáží jako povrchní, podíváme-li se na věc blíže. Je pravda, že Bentley některá Marxova a Engelsova díla znal (v závěrečné kapitole svého základního díla, věnované vývoji "skupinového pojetí politiky" dokonce Marxe výslovně uvádí mezi autory, u nichž se inspiroval), ovšem celá jeho kniha je ve skutečnosti polemikou s marxismem. Marxovu teorii tříd Bentney na jedné straně označuje za jeden ze základů, z něhož celá teorie skupin a skupinového boje v politice vychází, zároveň však o Marxově teorii prohlašuje, že je "hrubá a nedostatečná". Jak málo se však na Marxově díle poučil, ukazuje skutečnost, že sám svou teorii skupin (zájmů) rozvíjí, v základním rozporu s Marxovou vědeckou metodologií, způsobem zcela abstraktním a netřídním. Bentley především nezkoumá podmíněnost zájmu sociálně ekonomickým postavením lidí. Všechny zájmy jsou u něho, "abstraktně vzato" (a právě toto je u Bentleye rozhodující a právě toto svědčí o jeho naprostém nepochopení marxismu) stejně hodnotné a stejně potenciálně

---

18) Tamtéž, str. 211.
19) Tamtéž, str. 271.
20) Srov. A.F. B e n t l e y, The Condition of the Western Farmer as Illustrated by the Economic History of a Nebraska Township z r. 1893.

silné, nediferencuje mezi skupinami, jako činí marxismus, který třídy považuje za nejen největší, ale také nejvýznamnější skupiny, jež ve společnosti založené na soukromém vlastnictví výrobních prostředků existují, nevypracovává žádnou vědeckou metodu hierarchizace skupin. Tady se ovšem odhaluje nejen základní rozdíl v přístupu ke zkoumané problematice u Bentleye a Marxe, ale zároveň také - což je daleko závažnější z hlediska imanentní kritiky Bentleye a po něm všech dalších pluralistických teoretiků - hluboká vnitřní defektnost jeho uvažování. Podle Bentleye skupiny (zájmy) jsou v konfliktu a jedny získávají vrchu (vládnou) nad jinými; ovšem z hlediska celého systému, celého "procesu vládnutí" pojmy dominance a subordinace ztrácejí význam. "Všechny skupiny - říká Bentley - ... mají hodnotu jen v perspektivě jiných skupin, stejně jako je tomu u barev na obraze a u zvuků v hudbě ... Kterákoli část procesu má význam jedině tehdy, nazíráme-li ji z hlediska jiných částí."[21] Nadřízenost a podřízenost, vládnutí a ovládání nejsou u něho ničím jiným, než "aktivitou skupin" srovnatelnou se všemi ostatními druhy jejich aktivity. Domyšleno do konce, i otroci jsou skupinou a i tato skupina vyvíjí určitou aktivitu: aktivita této skupiny je projevem jejího zájmu, její zájem je v této aktivitě manifestován. I vykořisťovaní mají tedy v systému své "funkční místo". Tento závěr, vysloveně už protidemokratický, ovšem z hlediska jeho koncepce zcela logický, Bentley také skutečně činí: "I otroci, a to i ti nejutlačovanější otroci - píše - pomáhají vytvářet systém vládnutí. V jeho rámci jsou zájmovou skupinou."[22] Věru sotva možno zkonstruovat důmyslnější teorii na obhájení fakticky jakkoli inferiorního postavení podmaněné třídy ve společnosti. A to vše u Bentleye přirozeně bez jediného slova kritiky, bez jediného hodnotícího závěru, bez jediného náznaku programu, jak to vše změnit; prosté "empirické konstatování", přímo čítanková ilustrace Marxova "filozofové svět jen různě vykládali ...".

Vedle společenského prostředí, v němž žil a tvořil, jeho objektivního společenského postavení a objektivní třídní podmíněnosti a třídní služebnosti jeho díla, což všechno jsou při vysvětlování zejména těchto závěrů Bentleyova uvažování přirozeně faktory výchozí a základní, měla, můžeme říci, velký podíl právě na těchto závěrech jeho koncepce metodologie, v níž ovšem, to přirozeně je třeba mít na mysli, se tato objektivní podmíněnost jeho teorií, byť zprostředkovaně, projevuje.

Ke své teorii, vyložené v Procesu vládnutí, nedospěl Bentley ab-

---

21) A.F. B e n t l e y, The Process of Government, 1908, str. 443.
22) Tamtéž, str. 271.

straktní úvahou, dedukcí, nýbrž induktivně, na základě zobecňování odpozorovaných projevů skutečných politických procesů v buržoazní společnosti, v níž žil a jejíž rámec se nikdy ani teoreticky nesnažil překročit. Přitom se řídil, sám jsa rozsáhle filozoficky vzdělán a osobně spřátelen s filozofy - pragmatisty Albionem Smallem a Johnem Deweyem, základními postuláty pragmatismu. Pragmatismus, jak známo, odmítá "abstraktní spekulaci", tázání po podstatě věcí; odmítaje výzkum podstaty jevů a procesů jako "pseudoproblém", soustřeďuje se na jevy, na fenomenální stránku věcí a procesů. Odtud plyne dvojznačnost, "dvojí tvář" Bentleyovy koncepce a pak i celého pluralistického myšlení, které na něj navazuje. Je tedy již u Bentleye americký pluralismus orientován na jevovou stránku reality politického procesu. V tom je bezesporu jeho síla a také převaha nad dosavadním povýtce spekulativním přístupem nemarxistické politické vědy k politickému univerzu; zdánlivě usiluje pouze o popis, bez explicitních závěrů hodnotících, doporučujících nebo dokonce normativní povahy. V poplatnosti pozitivisticko-pragmatické metodologii je ovšem zároveň i jeho slabost. Výchozím bodem pro fundování Bentleyovy koncepce je totiž právě ono již zmíněné odtržení jevu od podstaty, charakterizující celou empirickou buržoazní politologii a v tom i celé pluralistické uvažování o politickém procesu. Podle Bentleye "... žádný materiál nelze vědecky uspořádat, není-li možné jej nějakým způsobem měřit. Měření vítězí nad chaosem."[23] Čili: je třeba se omezit na j e v y, na m ě ř i t e l n é, k v a n t i f i k o v a t e l n é a zříci se zkoumání podstaty společenského a politického pohybu. K tomu slouží právě redukce společenského a politického života "skupin" na zcela netřídně pochopenou "aktivitu". Bentley sám tuto svou metodologickou omezenost prozrazuje zcela jasně: "Dokážeme-li vyjádřit náš společenský život v termínech aktivity a ž á d n ý c h j i n ý c h, nedokázali jsme jej sice ještě změřit, ale aspoň jsme dospěli k základu, na němž je možno koherentní systém měření zbudovat."[24] Už v tomto postulátu ovšem je ukryto nebezpečí ustrnutí politologického výzkumu na zkoumání jevové stránky politického života společnosti a tudíž také jádro defektivnosti jeho závěrů.[25] Tím přirozeně není řečeno, že politická věda by se měla - ve jménu úsilí o odhalování podstaty - zříci

---

23) A.F. B e n t l e y, The Process of Government, 1949, str. 200.
24) Tamtéž, str. 202; podtrhl A. Bentley.
25) O vztahu mezi pragmatismem a empirickou politickou vědou v USA srov. Martin L a n d a u, The Myth of Hyperfactualism in the Study of American Politics, in: Political Science Quarterly, vol. 83 (Sept. 1968); z marxistického hlediska se tento problém snažím šíře osvětlit ve své práci Behavioralismus a tzv. postbehaviorální revoluce v americké politické vědě, Praha 1972 (kand. dis.) zejména v kapitole 2.

snahy dospívat k bezprostředně empiricky ověřitelným poznatkům o jevech. Nikoli; vědecká metodologie marxismu-leninismu je toho ostatně jasným důkazem. Marxismus-leninismus vychází totiž z toho, že jak složka obecně teoretická, tak složka empirická (případně empiricko--experimentální) jsou v souhrnu vědní disciplíny nezastupitelné a že si nejsou protikladné, nýbrž navzájem se doplňují. Tak je tomu, a tak tomu může být, ovšem jedině tehdy, jestliže vědní obor je sto spojit obecnost závěrů, k nimž dospívá, s věrností empirickému materiálu, z něhož přitom vychází. Je dobře známo, že např. v Německé ideologii Marx a Engels zdůrazňovali nutnost empirického základu společenské teorie. Ukazovali, že věda musí při budování teorie, při odhalování podstaty společenského pohybu vycházet z předpokladů, které nejsou libovolné a které je třeba odhalit empiricky: "Jsou to skutečná individua, jejich činnost a materiální podmínky jejich života, které tu byly už před nimi, i ty, které tato individua vytvořila vlastní činností. Tyto předpoklady je možno zjistit čistě empiricky."[26] V procesu materialistického poznávání skutečnosti je tedy empirická a kvantitativní analýza doplňkem, prodloužením a zároveň nutným předpokladem analýzy teoretické a kvalitativní. Jde tedy o to, že politická věda, stejně jako kterákoli jiná věda, se nemůže spokojit jen vyhledáváním, sbíráním a dílčím systematizováním a syntetizováním empirického materiálu, nemůže na tom ustrnout, nýbrž musí z této fáze - pro vývoj vědy nezbytné - dospívat dále, k budování teorie, odkrývající kvalitativní stránku zkoumaného předmětu. Aplikováno na oblast, kterou se zabýval Bentley, nemůže se spokojit jen tím, že bude "měřit" zájmy (skupiny) jejich členstvím, objemem jejich vnější činnosti, finančními prostředky na tuto činnost vynakládanými apod., nýbrž musí je také hodnotit, klasifikovat, hierarchizovat, a to, jak učí marxismus-leninismus, především podle jejich sociálně ekonomického základu a z hlediska společenského pokroku, definovaného na základě objektivních zákonitostí společenského vývoje. V bentleyovské perspektivě se naopak společenskopolitická realita objevuje jakožto "pluralita procesů nebo jako jeden proces, jehož, resp. jejichž smysl se mění podle toho, jaká je perspektiva osoby, která se ho účastní nebo ho prostě pozoruje".[27] Se samozřejmým dodatkem ovšem, že "perspektivou" se zde může rozumět vše kromě perspektivy třídní.

S tím, co bylo právě řečeno, souvisí ještě jeden důležitý rys Bentleyovy koncepce - její ahistoričnost, "kontemporaneita" (Myron Q. Hale), soustředění na daný stav, na status quo, vyúsťující nakonec -

---

26) K. M a r x, B. E n g e l s, Spisy, sv. 3, str. 3, Praha 1950.
27) Darryl B a s k i n, op. cit., str. 83.

vzpomeňme na Bentleyova slova o místě otroků v procesu vládnutí! - v přitakání jakékoli realitě, jen když prezentně existuje. "Podle tohoto učení - dodává zde velice trefně jeden ze současných nemarxistických kritiků Bentleyovy pluralistické "kosmologie" - všechno je nejlepší v tomto nejlepším ze všech možných světů."[28] Proč ovšem je tento svět "nejlepším ze všech možných" (jak Bentley implicite tvrdí), zůstává ovšem nevyjasněno a také nevyjasnitelné: leibnizovská představa "předzjednané harmonie" v "nejlepším ze všech možných světů", toto logické racionalistické vyústění pluralistického ontologického myšlení se opět, v rámci dané teoretické konstrukce zcela konsekventně, objevuje i jako dovršení pluralistické teorie "politického kosmu". Nedostatek "perspektivy budoucnosti", "antiteleologičnost" pluralistických koncepcí vede ovšem k tomu, že politická věda se mění nikoli ve vědu o přeměně světa, nýbrž ve vědu o kontrole. To, co u současných pluralistů je zhusta vyjádřeno už zcela jasně, se u Bentleye tedy objevuje ve svém - v podstatě ovšem již všechno říkajícím - zárodku: zájmem je koneckonců jen takový zájem, který je slučitelný, eventuálně spadá vjedno se zájmem na zachování celého systému.

B. BENTLEYOVO DĚDICTVÍ V AMERICKÉ BURŽOAZNÍ POLITOLOGII

Bentleyovo dílo Proces vládnutí, přesto, že v něm byla v kontextu buržoazního myšlení vyslovena řada zcela netradičních a svou kritičností vůči dosavadní nemarxistické politologii přímo šokujících myšlenek, prošlo ve své době téměř bez povšimnutí. Příčin bylo několik. Bentleyova práce vyšla v době, kdy nové metodologické přístupy se v americké politické vědě teprve začínaly probojovávat a kdy i pluralistické koncepce byly známy jen ve své filozofující, normativní podobě. Zájem vládnoucí třídy na relativně přesném popisu politické reality byl v době, kdy Bentley psal, v době stále ještě klidného vývoje kapitalismu, relativně stále ještě malý. Nadto mnoho akademických čtenářů bylo odrazeno i Bentleyovým neuhlazeným žurnalistickým stylem, který jen velmi vzdáleně připomínal vědeckou práci. Teprve ve čtyřicátých letech byl Bentley pro buržoazní politologii v USA a pak - odtud - i jinde znovu objeven. Jeho hlavní dílo bylo několikrát za sebou vydáno a začaly se objevovat i bentleyovské studie a politologické práce, vedené záměry, které Bentley naznačil. Empirická poli-

---

28) Myron Q. H a l e, op. cit., str. 43.

tologie, rozpracovávané v Bentleyových šlépějích od 20. let zejména tzv. Chicagskou školou Ch. Merriama a jeho žáků v té době už zcela převládla. Metodologické otázky, jimiž se obíral Bentley, byly už - alespoň dočasně - vyjasněny ve prospěch pozitivisticko-pragmatického empirismu a politologický výzkum, programově rezignující na zkoumání podstaty společenského a politického pohybu, se zcela jednoznačně orientoval na objektivistickou mikroanalýzu. Skupina jako výchozí jednotka politologické analýzy se v této situaci jevila přímo ideální základnou, tak ideální, že uprostřed zájmu o studium skupin a skupinové aktivity zcela ustoupilo do pozadí to, co v Bentleyově koncepci bylo hlavní, totiž důraz na p r o c e s. Od čtyřicátých let se pak americká politologická literatura věnovala tematům, která udal Bentley (resp. která vyplynula z povrchní, zjednodušené interpretace jeho díla) a zcela poplatná popisnému přístupu ke zkoumaným jevům, rozrostla se do nedohledna.

Lze říci, že teorie politického pluralismu, kterou v hlavních obrysech rozpracoval Bentley, představuje dnes teoretický základ dominujícího proudu nejen americké buržoazní politické vědy, ale prakticky nemarxistické politické vědy vůbec. Tento svůj teoretický základ se buržoazní politologie snaží zdůvodnit ideologicky i sociologicky, a to pomocí empirických metod výzkumu, které pomíjejí základní kvalitativní aspekty třídněpolitické podstaty společenských jevů a procesů. Realitu politického života v buržoazní společnosti postihuje v důsledku toho jen zčásti, totiž v tom, že nemůže nekonstatovat narůstající rozpory v této společnosti, včetně rozporů v rámci samotné vládnoucí třídy. Tyto procesy však odráží zjednodušení a jednostranně, nahrazujíc vědeckou koncepci tříd a třídního boje koncepcí skupin a poměru sil mezi nimi. Tím ovšem zároveň přerůstá v jasnou ideologickou interpretaci politických realit kapitalistické společnosti, a to jednoznačně v zájmu buržoazie. Dosažení tohoto cíle objektivně napomáhá i to, že politická moc, základní kategorie vědy o politice, se v těchto teoriích neuvádí do vztahu s mocí sociálněekonomickou (a jedině tak, jak ukazuje marxismus-leninismus, je možno problém politické moci vědecky uchopit!), nýbrž definuje se zcela nehistoricky a netřídně jako schopnost skupin ovlivnit chování jiných skupin, případně podílet se na tvorbě rozhodnutí; je tedy politická moc identifikována s kontrolou nebo vlivem. Už tento definitorický posun, obsažený v jádru u Bentleye, umožňuje zakrývat třídní podstatu buržoazního státu.

Na druhé straně nelze nekonstatovat, že Bentley v podstatě uvedl do americké buržoazní politické vědy řadu jednotících pojmů, např. pojem procesu, zájmu a skupiny i určitou metodologickou orientaci,

spočívající především v omezeném empirismu, v důrazu na kvantifikaci a na dílčí systematizaci opřenou o induktivní poznání fenomenální stránky jevů. Politickému pluralismu tím dal kostru, která mu v podstatě vydržela dodnes.

Je to patrné už z toho, jaká významová náplň se dnes v americké politologii dává termínu pluralismus. Americká buržoazní politická věda používá dnes termínu pluralismus na označení specifického uspořádání institucí a vztahů v rámci politického systému soudobých vyspělých kapitalistických zemí, v němž se údajně široce distribuuje politická moc a jehož jednotlivé složky se na výkonu politické moci "podílejí", dále na označení apologie těchto institucionálních vztahů a konečně na označení souboru metodologických postulátů, které ve svém celku vytvářejí v buržoazní vědě dnes převažující přístup ke studiu tzv. politického chování.[29] V pluralistické teorii se tedy podle názoru, který v americké politické vědě převažuje, reflektují tři základní charakteristiky soudobého buržoazního politického systému a zároveň tři hodnoty: 1. sociální diferencovanost a rovnováha, 2. dělba, resp. dyfúze moci, 3. autonomie subsystémů. "Autonomie subsystémů", čímž se rozumí údajná "nezávislost takových institucí, jako jsou politické strany, sdělovací prostředky a zájmové skupiny na státu" se přitom označuje za jeden z nejpodstatnějších rysů "moderní", tj. soudobé buržoazní demokracie, co do svého významu daleko důležitější než všechny ostatní.[30]

Pluralistické teorie, založené v americké politické vědě Bentleyem stimulovaly vznik mnoha desítek ba stovek deskriptivních prací metodologicky založených na aplikaci základních principů pozitivisticko-pragmatického behavioralismu (empirického, údajně objektivního studia politického chování jednotlivců a malých skupin) a věnovaných často nesmírně detailnímu zkoumání struktury a hlavně fungování politických skupin nejrůznějšího druhu a celých politických systémů. Tyto pluralisticky orientované studie, často značně rozsáhlé, pokrývají širokou škálu problémů politické organizace soudobé buržoazní společnosti - federalismus, fungování a vnitřní organizaci politických stran a nejrůznějších "nátlakových skupin", otázky činnosti legislativních, správních i soudních orgánů a tzv. skupinové reprezentace před nimi i otázky tzv. community power, tj. fungování politického mikrosystému v jednotlivých velkých i malých obcích.[31] Koncem pade-

---

29) Henry S. K a r i e l, Pluralism (encyklopedické heslo) in: International Encyklopedia of the Social Sciences, vol. 12, New York etc. 1968.

30) Srov. např. Robert A. D a h l, Modern Political Analysis, Englewood Cliffs, 1963, str. 25 a násl.; G. A l m o n d, S. V e r b a, Comparative Politics, A Developmental Approach, Boston 1966, str. 214.

sátých let se sféra aplikace pluralistických principů začala rozšiřovat i na oblast srovnávací politické vědy a typologie politických systémů.[32] Byla to právě tato deskriptivní literatura, která pluralistickým teoriím dala - pokud jde o pozitivisticko-empirický obraz jevové stránky politické reality - široký faktografický základ, na němž tyto teorie stavějí, z něhož čerpají svou argumentaci a bez něhož si je v jejich dnešní podobě nelze vůbec představit. Je ovšem třeba poznamenat - vyplývá to ostatně z podstaty metodologické orientace této části buržoazní politologie, že s tímto kvantitativním a co do minucióznosti odrazu fenomenálních aspektů politického systému a politického procesu i kvalitativním bohatstvím dosti ostře kontrastuje relativně velmi malý počet prací, věnovaných rozpracovávání pluralistických koncepcí na čistě teoretické úrovni.

Bentleyova teorie, v originální podobě i v té, kterou jí dali Bentleyovi následovníci, je dnes v buržoazní politologické literatuře široce propagována. Bentleyovská teorie skupin a skupinového konfliktu (zkráceně, ovšem, jak jsme se snažili ukázat i značně nepřesně často označovaná jako teorie "skupinového základu politiky" - "group basis of politics") je však dnes v buržoazní vědě také obšírně kritizována, často ovšem tak, že kritika má spíše nahrát "jemnějším" a "realističtějším" koncepcím pluralisticko-elitistickým, než aby se s Bentleyovou teorií důsledně rozešla.[33]

Její důslednou kritiku, stejně jako i kritiku veškerého pluralistického uvažování o politickém systému a politickém procesu, podává jedině marxisticko-leninská teorie státu a politiky, která současně - i zde jako jediná - formuluje také její vědeckou a v praxi prověřenou alternativu.

---

31) Srov. např. O. G a r c e a u, C. S i l v e r m a n, A Pressure Group and the Pressured- A Case Report, in: APSR vol. XLVIII, 1954, str. 672-691; W.S. W h i t e, Citadel: The Story of the U.S. Senate, New York 1957, R. N e u s t a d t, Presidential Power, New York 1960, D.R. M a t t h e w s, U.S. Senators and Their World, Chapel Hill 1960, N. P o l s b y, Congress and the Presidency, Englewood Cliffs, 1964, V.O. K e y, Politics, Parties, and Pressure Groups, New York 1964 a mnoho jiných. Studiu tzv. community power jsou věnovány např. následující práce, které patří v pluralistické literatuře k nejznámějším, nejcitovanějším a také - u kritiků pluralismu - k nejdiskutovanějším: Robert A. D a h l, Who Governs? Democracy and Power in an American City. New Haven 1961 a N. P o l s b y, Community Power and Political Theory, New Haven 1963.

32) Srov. např. H.W. Ehrmann (ed.), Interest Groups on Four Continents, Pittsburg 1958, G.A. A l m o n d, S. V e r b a, The Civil Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Boston 1963, R.A. Dahl (ed.), Political Oppositions in Western Democracies, New Haven 1966, L.D. E p s t e i n, Political Parties in Western Democracies, New York 1967.

33) Srov. např. dílo jednoho z předních současných amerických politologů-pluralistů Roberta A. Dahla. K tomu viz Z. M a s o p u s t, Dahlova teorie "polyarchie" - pokus o novou teoretickou koncepci buržoazního politického systému a buržoazní demokracie, in: Právník 10, 1976, str. 916-943.

THE EARLY FORMATION OF THE PLURALIST THEORY IN AMERICAN BOURGEOIS POLITICAL SCIENCE – A.F. BENTLEY

Zdeněk Masopust

Summary

A.F. Bentley (1870-1957) is one of the founders of modern American non-Marxist political science and at the same time one of the pioneers of the pluralist theory of the political process. From both these aspects his theories - which have not yet been analyzed in Marxist literature - deserve a more thorough interpretation and assessment. A good opportunity is offered for this purpose by the 70th anniversary of publication of Bentley's key work, The Process of Government, which we mark this year.

According to Bentley, the essence of politics in the struggle between groups for the realization of their interests and needs. Therefore, the primary task of political science is not the study of constitutions and other legal regulations, of the statutes and declarations of political parties, of statements by politicians or of the formal aspects of political institutions, but the study of the actual political activity of individuals, of their political behaviour. This methodological instruction alone makes Bentley at the same time also one of the founders of the subsequent politological behaviouralism.

Bentley's methodology of political science must be viewed in confrontation with the methodology of 19th century political science which - with the exception of Marxism - laid stress precisely on formal, institutional and legal aspects. Therein is manifested its rationalism and to some extent also its ties to Marxism. However, in his understanding of the essence of politics Bentley is anti-Marxist and even tries to criticize Marxism. He erroneously views the Marxist theses of politics as a struggle between classes as "simplifying and insufficient".

Both these aspects of Bentley's theory of politics and political science had a pronounced impact on the subsequent development of the American bourgeois theory of the political process, which of course - in contrast to Bentley - has arrived no longer at a realistic view of the political system of capitalist society, but at its ever more pronounced embellishment.

Н. Д. ИВАНИШЕВ (1811 – 1874 ГГ.) И ЕГО РАБОТЫ ПО ИСТОРИИ СЛАВЯНСКОГО ПРАВА

Л. П. Лаптева

Один из первых русских славистов Николай Дмитриевич Иванишев занимает определенное место в истории русской науки, но до сих пор в советской историографии никак не характеризован. Настоящая статья ставит своей целью дать оценку Н.Д. Иванишеву - слависту с позиций марксистско-ленинской методологии.

Н.Д. Иванишев родился 5 ноября 1811 г. в Черниговской губернии, в дворянской семье, многие члены которой (в том числе и отец и дед будущего ученого) были священниками, ввиду чего биографы нередко говорят о "шляхетско-духовном" происхождении Н.Д. Иванишева. Окончив духовное училище и семинарию в Киеве, он завершил свое образование в Главном Педагогическом институте в Петербурге, куда был послан в 1829 году как один из лучших учеников Киевской духовной семинарии, и где получил диплом об окончании историко-филологического факультета в 1835 году. В институте он изучал, между прочим, славянские юридические древности, что в значительной мере повлияло на его дальнейшую деятельность.[1] По окончании института начинающий ученый был направлен за границу для приготовления к профессорскому званию. Он занимался в Берлине, затем в Праге - под руководством прежде всего В. Ганки, но также П.Й. Шафарика и Ф. Палацкого,[2] а заключительную часть своей командировки провел снова в Германии. Эти годы жизни Н.Д. Иванишева в литературе описаны мало. Есть смысл рассмотреть их подробнее, т.к. именно благодаря пребыванию Н.Д. Иванишева за границей можно относить его к числу славистов.

---

1) Основные данные биографии Н.Д. Иванишева имеются в следующих работах: А.В. Романович - Славатинский, Жизнь и деятельность Н.Д. Иванишева, ректора университета св. Владимира и вице-председателя Киевской Археографической Комиссии, СПб, 1876; Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Университета св. Владимира, Киев 1884, с. 207-224 (в дальнейшем БСУВ); Русский биографический словарь, т. 7, СПб, 1897, с. 4-5 (в дальнейшем РБС); Императорское Московское Археологическое общество в первое 50-летие его существования (1864--1914), т. 2, М., 1915, с. 131-133 (в дальнейшем ИМАО).

2) Подробности пребывания Н.Д. Иванишева в Праге см.: В.А. Францев, Очерки по истории чешского возрождения, Варшава 1902, с. 237-243 (в дальнейшем В. Францев, Очерки).

Посланец Петербургского Педагогического института прибыл в Прагу в сентябре 1837 года.[3] Здесь он интенсивно изучал славянские языки и разыскивал в архивах памятники славянского права, работая с большим увлечением. В. Ганка свидетельствует, что Н.Д. Иванишев "научился всем славянским языкам и изучил древние памятники славянского законодательства".[4] Рекомендуя Н.Д. Иванишева известному русскому государственному деятелю М.М. Сперанскому (1772-1839 гг.), В. Ганка выразил надежду, что его "ученик и сотрудник ... занимаясь с любовью и прилежно древними славянскими законодательствами, будет в состоянии прояснить доселе темную сторону в древних юридических памятниках России, именно - элемент славянский".[5] Министра народного просвещения России С.С. Уварова В. Ганка просил продлить срок пребывания Н.Д. Иванишеву в Праге, поскольку нашел в последнем "весьма способного и трудолюбивого сотрудника".[6]

В свою очередь, Н.Д. Иванишев стремился помочь В. Ганке. 6 ноября 1838 г. он представил С.С. Уварову донесение со сведениями о жизни своего "ученого наставника". Подчеркивая заслуги В. Ганки в приобретении Чешским музеем редких книг и рукописей гуманитарного направления, его обширную литературную и издательскую деятельность и многостороннюю помощь русским гостям Праги, Н.Д. Иванишев упоминал одновременно о материальных трудностях, с которыми В. Ганка принужден был бороться. "Нужда заставляет иногда господина Ганку, - писал Н.Д. Иванишев, - заниматься переводом деловых бумаг, которые поступают в судебные места города Праги на польском и русском языках ... В последнее время он с большими пожертвованиями собрал древнейшие памятники славянских законодательств, ходил часто пешком по рассеянным в разных местах Богемии библиотекам, ... приготовил к изданию хронику Далемила, Краткую славянскую грамматику, начал составлять чешско-русский и русско-чешский словарь и обдумывает сравнительную грамматику славянских наречий ... Каждый день г. Ганка посвящал для меня несколько часов, сообщая мне свои обширные сведения в славянских законодательствах, и палеографии, посещал со мною библиотеки и архивы, кланялся австрийским вельможам, чтоб только достать для меня какую-нибудь редкую рукопись, и за все это он не брал никакой платы, уверяя, что славяне гостей своих угощают даром."[7]

---

3) В. Ф р а н ц е в, Очерки, с. 234.

4) Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель, издал В.А. Францев, Варшава, 1905. с. 255 (в дальнейшем Письма к Ганке).

5) Письма к Ганке, с. 944-945.

6) Письма к Ганке, с. 1131.

7) "Донесение Н.Д. Иванишева Его Высокопревосходительству Господину Министру Народного Просвещения Сергию Семеновичу Уварову", Опубликовано в кн.: В. Ф р а н ц е в, Очерки (Приложения, с. XXУ-XXУI).

Живя в Праге, Н.Д. Иванишев, несомненно, очень сблизился с В. Ганкой[8] и даже выполнял при нем своеобразные секретарские обязанности: многие черновики писем чешского деятеля в Россию написаны рукой его русского ученика.

В Роудницком архиве Н.Д. Иванишев обнаружил десяток славянских юридических рукописей и собирался написать о них подробный отчет,[9] но, видимо, так и не выполнил этого намерения.

В Чехии Н.Д. Иванишев пробыл менее года. 20 июня 1838 г. он писал В. Ганке уже из Берлина, сообщая, что в "Кодексе Статута Литовского нашел небольшое Уложение о судоустройстве, получившее законную силу 1581 года", а также другой кодекс - с актами суда XVII в., которые могут послужить "к объяснению Статута Литовского".[10]

Письма к В. Ганке свидетельствуют и о мировоззрении Н.Д. Иванишева. Весьма характерна заключительная фраза одной корреспонденции из Берлина:[11] "После пражских ученых немецкие профессоры кажутся мне отвратительными." Это заявление отнюдь не случайно. Н.Д. Иванишев с самых ранних лет был убежден в том, что славянские народы объединены общими чертами характера, отличающими их от прочих "племен". Отсюда и отношение ученого к профессорам - немцам. Понятно, что и в Литовском Статуте он увидел "довольно значительные заимствования из права чешского".[12] По существу же он принимал за заимствования элементы, свойственные правовым нормам самых различных народов.

7 августа 1838 года Н.Д. Иванишев писал В. Ганке из Вольфенбюттеля, где он не обнаружил памятников славянского права, но заинтересовался рядом других материалов.[13] В. Ганка опубликовал это письмо в чешском переводе.

Единственное сохранившееся письмо Н.Д. Иванишеву от П.Й. Шафарика (от 27.8.1838 г.) свидетельствует о том, что по просьбе чешского будителя молодой русский ученый искал в берлинских архивах старопольские латинские тексты, но обнаружить их не смог.[15]

Возвратившись из-за границы в конце 1838 г., Н.Д. Иванишев был определен на должность адъюнкта в Киевский университет св. Владими-

---

8) Впоследствии Н.Д. Иванишев писал В. Ганке: "Если Вы меня так же будете любить всегда, как любили в Праге, то из этого может выйти что-нибудь хорошее." - Письма к Ганке, с. 393 (письмо от 20.6.1838 г.).

9) Письма к Ганке, с. 392 - недатированное письмо из Роудницe.

10) Письма к Ганке, с. 393-394 - письмо от 20.6.1838 г.

11) Письма к Ганке, с. 394. Письмо без даты. Судя по его содержанию, а также предшествующему и последующему письмам, оно отправлено между 20.6. и 11.7.1838 г.

12) Письма к Ганке, с. 395 - письмо от 11.7.1838 г.

13) Письма к Ганке, с. 397-398.

14) ČČM, 1838, XII, str. 416-417.

15) Текст письма см. в публикации В.А. Ф р а н ц е в а, Korespondence P.J. Šafaříka, d. I, č. 1, Praha, 1927, str. 291-292 (на немецком языке).

ра.[16] Но до начала работы в Киеве он еще некоторое время пробыл в Петербурге, где, как писал В. Ганка, "встретил людей, которые весьма интересуются славянизмом и славистами". Среди этих лиц Н.Д. Иванишев особенно выделял уже упомянутого М.Й. Сперáнского, которого застал на склоне дней. Русский сановник в беседе с Н.Д. Иванишевым спрашивал о сочинениях Й. Юнгманна и особенно П.Й. Шафарика, сетовал на плохой перевод "Славянских древностей" П.Й. Шафарика О.М. Бодянским, собирался оказать чешским будителям материальную помощь для издания новых трудов, но вскоре тяжело заболел и умер.[17]

Конец 1838 года ознаменовался волнениями в Киевском университете, в частности - выступлениями профессоров и студентов польского происхождения против дискриминации со стороны русских властей. В результате ряд профессоров были уволены. С 9 января по 5 сентября 1839 г. университет вообще не работал, а администрация была поставлена перед необходимостью как-то заместить образовавшиеся вакансии. На одно из свободных мест спешно готовили Н.Д. Иванишева. Кафедры славянского права в Киевском университете не существовало. Курс, который предстояло читать Н.Д. Иванишеву, вообще никак не был связан со славянством. Через год после прибытия в Киев Н.Д. Иванишев констатировал, что за время пребывания в России (после приезда из-за границы) не мог делать "ничехо другого кроме беспрерывного чтения огромного нашего (т.е. российского - Л.Л.) законодательства", а "все рукописи и книги славянские лежат пока в стороне". Впрочем ученый надеялся, что "по прошествии короткого времени" славянские материалы опять станут предметом его "ревностных занятий".[18] Как показали дальнейшие события, этим надеждам не суждено было сбыться.

22 июня 1839 г. Н.Д. Иванишев выдержал "испытание на степень доктора российского законоведения", обеспечившее ему право защиты докторской диссертации, а 5 сентября приступил к преподаванию. Его диссертация - "О плате за убийство в древнерусском и других славянских законодательствах по сравнению с германскою вирою" - явилась, несомненно, результатом архивных изысканий за границей и не была связана с предметом его преподавания в Киеве. 7 марта, всего за два с половиной месяца до докторского диспута, Н.Д. Иванишев писал, что "получив кафедру государственной экономики в Киевском университете ..., должен был поневоле углубиться в совершенно незнакомый предмет, чтоб

---

16) ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 69, ед. хр. 394, лл. 6-9 - письмо Министра народного просвещения попечителю Киевского учебного округа от 17.11.1838 г. о назначении Н.Д. Иванишева на должность адъюнкта.

17) Письма к Ганке, с. 400-401. Цитированное письмо не датировано; судя по содержанию, относится к февралю или марту 1840 г.

18) Письма к Ганке, с. 400. Письмо без даты, видимо, конца 1839 г.

сколько-нибудь быть порядочным преподавателем", а это, в свою очередь, заставило его "совершенно прекратить занятия по части славянских законодательств", так что "все рукописи и переводы богемских законов лежат запыленные, неприкосновенно".[19] Между прочим, Н.Д. Иванишев очень сомневался в том, что русскую публику заинтересует славянское право: "Из ста тысяч, - писал он, - нашелся бы разве один, который с любопытством взглянул бы на книгу (о чешских юридических древностях - Л.Л.), а прочим нет никакой нужды, существуют ли на свете богемские законы, или нет." В связи с этим Н.Д. Иванишев решил прежде всего обратиться к "древностям русского права", но надеялся на их материале "ясно показать единство славянских законодательств в древнейшие времена, их внутреннюю связь и необходимость изучать все для объяснения одного из них". Эти слова - еще одно свидетельство уверенности Н.Д. Иванишева в тесной связи юридических норм у различных славянских народов. Понятно, что, будучи учеником В. Ганки, Н.Д. Иванишев не только пропагандировал в всяких работах упомянутый тезис, но и в других вопросах проявлял себя как "славянский патриот" в тогдашнем понимании этого выражения. Так, он отвергал всякие сомнения в подлинности РКЗ и "хохотал" над попытками оценивать В. Копитара, подозревавшего РКЗ, выше чем П.Й. Шафарика, защищавшего их подлинность.[20]

Переписка Н.Д. Иванишева с В. Ганкой, в которой затрагиваются такие вопросы как отсутствие интереса в России к славянскому законодательству, как непререкаемая уверенность в подлинности РКЗ и т.п., свидетельствуют о зачаточном состоянии изучения истории славянского права и славянских народов вообще.

Докторскую диссертацию Н.Д. Иванишев защитил 30 мая, а в степени доктора был утвержден 24 сентября 1840 года.[21] Через два месяца ученый был уже экстраординарным,[22] а через два года - ординарным профессором.[23]

15 июля 1841 г. Н.Д. Иванишев стал виновником любопытного инцидента. На торжественном акте в университете св. Владимира он должен был произнести речь на научную тему. Практика подобных выступлений членов профессорской коллегии была обычной, к слушанию допускались все желающие. Юридический факультет, к которому принадлежал Н.Д. Иванишев,

---

19) Письма к Ганке, с. 401.

20) Письма к Ганке, с. 401.

21) ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 70, д. 1075, лл. 9-24 - формулярный список о службе Н.Д. Иванишева от 4 марта 1862 года.

22) Утвержден 25.11.1840 г., см.: ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 70, д. 1022, лл. 111-127 - формулярный список от 27.11.1861 г.

23) Утвержден 17.11.1842 г., см.: ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 70, д. 1022, лл. 111-127 - указанный формулярный список.

рассмотрел, а университетский совет утвердил текст его речи на тему "Об идее личности в древнем праве богемском и скандинавском". Во время выступления Н.Д. Иванишева сначала все шло по заведенному порядку, но когда в речи прозвучали слова о конкубинате и умерщвлении младенцев родителями, присутствовавший на акте митрополит Киевский и Галицкий Филарет громогласно заявил, что речь "неприлична", и он не желает ее слушать "после принесения благословенной жертвы", то есть приобщения святых тайн. Ректор К. Неволин прервал оратора и приказал петь "Боже, царя храни". Началось "расследование". Ректор выслал попечителю учебного округа текст речи с сопроводительной запиской, где выражал убеждение, что "в собрании ученого сословия ... она (речь - Л. Л.) могла быть читаема не только без нарушения каких-нибудь правил приличия, но и к удовольствию слушателей". "Зная, что в церквах наших как перед св. причащением так и после оного произносятся проповеди, в которых изображаются самые разные пороки, - продолжал ректор, - я доселе никогда не предполагал, чтобы в присутствии духовных особ на акте университетском было неприлично читать изложенное языком человека ученого описание нравов и общественных установлений народа простого и необразованного. Еще менее я думал доселе, что это описание было неприлично читать юношеству, которое уже прежде вступления в университет, по случаю изучения всеобщей истории и классической словесности, знакомится с нравами и обычаями народов."

"Дело" поступило в Министерство народного просвещения, начальник канцелярии которого кратко резюмировал содержание речи и заметил, что в ней не наблюдается никаких признаков "неблагонамеренности". Министр народного просвещения в своем представлении царю согласился с этим мнением, добавив однако, что для речи все же "надлежало бы избрать предмет более общий, более отечественный и религиозный, а потому более доступный для большинства слушателей". В результате царь, как писал ректору чиновник царской канцелярии, "высочайше повелеть изволил поставить Вам (ректору - Л.Л.) на вид, что Вы ... были обязаны отстранить все неприличное, прежде чем допустить до подобного неприятного случая". Хотя митрополит и сам впоследствии сожалел о своем вмешательстве в ход университетского акта, ректор так и остался в глазах высшего начальства недостаточно осмотрительным администратором. Текст речи Н.Д. Иванишева было решено все же напечатать, "дабы, с одной стороны, прекратить в публике толки о прямом ее содержании, а, с другой, предупредить напечатание ее в иностранных журналах, где она, вероятно, появится в искаженном виде".[24] Текст речи действительно был опубликован, но с некоторыми сокращениями.

---

24) Всю переписку по делу о речи Н.Д. Иванишева см.: ЦГИАЛ, ф. 735, оп. 2, ед. хр. 248, лл. 1, 2, 4 - 20, 22 об, 24, 26, 29, 31-33, 35.

Этот эпизод живо иллюстрирует атмосферу в учебном ведомстве России начала 40-х годов XIX в. Полицейский режим николаевской эпохи проникал во все сферы жизни и особенно ощущался в Киевском университете с его значительной польской прослойкой, вызывавшей усиленное наблюдение за ним со стороны правительства. Ханжески-бюрократическое отношение ко всему строю университетской жизни в корне пресекало всякое, даже мнимое "свободомыслие". Что же касается Н.Д. Иванишева, то его "благонамеренность" была официально засвидетельствована начальством.

С 1843 г. Н.Д. Иванишев - активный сотрудник Комиссии для разбора древних актов, известной также как Киевская Археографическая комиссия. Ее занятия состояли в сборе, обработке и хранении письменных памятников, их публикации, а также коллекционировании предметов материальной культуры. Н.Д. Иванишев организовывал поездки для сбора древних актов, контакты с различными архивами, сам обследовал хранилища монастырей, и церквей Киева, Подолии, Волыни, участвовал в раскопках, изыскивал оптимальные способы хранения памятников. Следует однако подчеркнуть, что киевский генерал-губернатор Д.Г. Бибиков, по инициативе которого была организована комиссия, рассматривал ее как орган правительственной администрации, разрабатывающий важные в политическом отношении вопросы истории Юго-западной России, подводящий идеологический фундамент под русификацию края.[25] Активность Н.Д. Иванишева как члена этой комиссии объясняется прежде всего его охранительными, антипольскими взглядами.

В 1852 г., продолжая работу по организации хранения письменных памятников, Н.Д. Иванишев стал основателем Центрального Архива при университете св. Владимира, где численность единиц хранения вскоре достигла трех миллионов.

С 11 декабря 1849 г. по 17 июня 1861 г. Н.Д. Иванишев - декан юридического факультета,[26] с марта 1862 по февраль 1865 г. - ректор университета в Киеве.[27] В ноябре 1863 г. Н.Д. Иванишев был избран и в феврале 1864 г. утвержден заслуженным ординарным профессором.[28] В начале 1865 г. он расстался с университетом ввиду перехода на службу в Варшаву для разработки новых юридических положений о Царстве Польском.[29] Здесь он проработал до июля 1866 г.[30] Не сойдясь во

---

25) Подробнее см. ВСУВ, с. 218-219.

26) См. упомянутые формулярные списки 1861 и 1862 гг.

27) ВСУВ, с. 217.

28) ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 120, ед. хр. 228, лл. 4-21 - формулярный список от 26.12.1864 г.

29) ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 120, ед. хр. 228, лл. 24, 26, 27, 30 - переписка о назначении Н.Д. Иванишева на службу в Царство Польское.

30) Об этом периоде его деятельности см.: А.В. Романович-Славатинский, Ук. соч., с. 268-290.

взглядах с руководившим преобразованиями Н.А. Милютиным, придерживаясь консервативных взглядов, ставших несвоевременными в обстановке 60-х годов, Н.Д. Иванишев подал в отставку и был уволен.[31] Некоторое время он пробыл в Германии и Франции, затем вернулся в Киев. 28 октября 1868 г. Киевский университет избрал его своим почетным членом. Проведя последние годы жизни в затворничестве, Н.Д. Иванишев умер 14 октября 1874 года.

Вопрос о м и р о в о з з р е н и и Н.Д. Иванишева особенно важен для марксистской оценки этого ученого. Прежде всего обращает на себя внимание его отношение к буржуазно-демократическим институтам. В лекциях киевский профессор без обиняков заявлял, что "республиканское правление - самое бестолковое". Даже отдельные проявления либерализма казались ему нетерпимыми. Ему крайне не нравился введенный в действие в 1863 г. Устав российских университетов, прокламировавший некоторую академическую автономность этих учебных заведений.[32] Чтобы в полной мере оценить отношение Н.Д. Иванишева к Уставу 1863 г., следует отметить, что в русских академических кругах с начала 60-х годов шла острая борьба за проведение реформы университетов. В зависимости от отношения к этой реформе русская интеллигенция разделилась на радикально-либеральное и консервативно-реакционное крыло. Еще до введения устава, в знак протеста против произвола властей в университетах, ряд прогрессивных профессоров и магистров вышли в отставку. Также и после введения устава стремление правительства систематически нарушать записанные в нем положения привело в ряде случаев к открытым столкновениям прогрессивной профессуры с министерством народного просвещения.[33] Отношение Н.Д. Иванишева к уставу 1863 года означает, что он был сторонником консервативно-реакционной партии.

В закономерности развития человеческого общества ученый не верил. Особенно заметно это по его отношению к первым попыткам крупнейших буржуазных экономистов сформулировать законы развития капиталистического хозяйства. Так, экономическая теория Ад. Смита вызывала у киевского профессора лишь иронические замечания.[34] Характерна для Н.Д. Иванишева негативная оценка либеральных и революционных демократов середины XIX в. По свидетельству одного из биографов, киевский профессор "отрицательно относился к Т.Н. Грановскому, не сочувствовал

---

31) ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 120, ед. хр. 228, лл. 49-68 - формулярный список 1866 г.

32) Ф. Л о б о д а, Из воспоминаний о Н.Д. Иванишеве. - Киевская старина, 1887, № 12, с. 790-792.

33) Подробнее см.: Р.Г. Э й м о н т о в а, Университетская реформа 1863 года. - Исторические записки, 1961, т. 70; Г.И. Щ е т и н и н а, Университеты в России и устав 1884 года, М. 1976, с. 54 и др.

34) А.В. Р о м а н о в и ч - С л а в а т и н с к и й, Ук. соч., с. 113; ВСУВ, с. 214.

страстным статьям В.Г. Белинского, не давал себе труда вникнуть в смысл пропаганды автора "Записок доктора Крупова" (т.е. А.И. Герцена - Л.Л.), едва ли ясно постигал значение сатиры Гоголя, который только потешал его как забавный рассказчик, еще меньше вдумывался в повести Тургенева и во всю мыслящую беллетристику того времени".[35]

Современники свидетельствуют также и о том, что Н.Д. Иванишев "деканствовал по секретной инструкции, данной свыше, и фактически осуществлял деканскую полицию над преподаванием профессоров".[36] Правда, осуществлять полицейские функции декану предписывал университетский устав 1835 г. Характерно однако, что именно Н.Д. Иванишев неоднократно избирался и утверждался деканом юридического факультета и, следовательно, вполне устраивал начальство. По этой же причине он был утвержден ректором.

Ректорство Н.Д. Иванишева совпало по времени не только с введением устава 1863 г., но и с таким важным событием как польское восстание 1863-64 гг. Разумеется, действия ректора определялись и в этих условиях его охранительным мировоззрением. Инициатор "всеподданейшего адреса", которым университет заверял царя к верности престолу, Н.Д. Иванишев в духе этого документа направлял всю жизнь своего учебного заведения.

Для характеристики Н.Д. Иванишева как человека и администратора, для оценки его отношения к польскому восстанию и польскому народу весьма показателен следующий эпизод. В первые дни восстания к Иванишеву - ректору пришла депутация студентов-поляков с петицией об открытии в университете кафедр польского языка, польской истории и польского права. Депутаты мотивировали свою просьбу тем, что Киевский университет расположен на старых польских землях и потому должен считаться польским. Н.Д. Иванишев отвечал в свойственном ему язвительном тоне, что если господам депутатам удастся восстановить Польщу в рамках прежних эпох, и если далее дело дойдет до выборов короля, то господа депутаты, как он надеется, составят ему, Иванишеву, протекцию при этих выборах.[37] Саму просьбу ректор просто игнорировал.

Вполне естественно, что с киевским генерал-губернатором, будущим российским министром внутренних дел Д.Г. Бибиковым профессор "жил душа в душу".[38] Они были единомышленниками во взглядах на внутренние порядки, на политику в отношении поляков и Польши, на "вредоносность" университетской автономии.

---

35) А.В. Романович-Славатинский, Ук. соч., с. 117.
36) ВСУВ, с. 215.
37) Ф. Лобода, Ук. соч., с. 768-794.
38) А.В. Романович-Славатинский, Ук. соч., с. 119.

Подход Н.Д. Иванишева к польскому вопросу определился еще в годы учения, которые проходили в период становления славянофильской и панславистской идеологии, во время кровавого подавления польского восстания 1830-31 гг. русским царизмом. С развитием идеи "славянского единства" в обществе поднимается вопрос о том, какой из славянских народов должен возглавить все "племя". Кандидатов на эту руководящую роль, по мнению сторонников доктрины славянской взаимности, было лишь два - русский и польский народы, ибо только они имели и веками сохраняли собственную государственность. Когда Н.Д. Иванишев изучал историю славян, то в нем, как писал один из современников, "развилось и укрепилось верование в великую историческую миссию России среди сродных ей разрозненных и безгосударственных славянских племен", а в последующие годы ученый окончательно уверился в необходимости поддерживать тезис о руководящей роли русского народа в будущем славянском объединении, т.к. пришел к убеждению в "неспособности польского племени стоять во главе славянства и руководить его судьбами".[39]

По существу этот тезис и стал лейтмотивом творчества Н.Д. Иванишева. Разыскивая и издавая документы по истории Юго-западной России, он подходил к подбору публикуемых материалов с явным пристрастием, стремясь доказать, что все беды населения земель, входивших ранее в состав Польши, проистекали от польского господства. Тенденциозный подход к отбору архивных документов вызвал критику как в польской так и в русской печати. Против Н.Д. Иванишева выступила газета "Виленский Вестник". Критики упрекали Киевскую Археографическую комиссию, где Н.Д. Иванишев фактически играл главную роль, в том, что она "дает публике выборки из актов, удовлетворяющие не столько требованиям истории, сколько личным предубеждениям членов комиссии".[40] Польских публицистов поддержала либеральная русская печать. В рецензии на второй том "Архива Юго-Западной России" указывалось, что редактор этой книги, т.е. Н.Д. Иванишев, "старается выставить как можно более разных черных черт политического и общественного быта Западной и Южной Руси" и "все это приписать единственно соединению с Польшей". Рецензент резонно упрекал издателей в том, что они не уделяют никакого внимания документам о состоянии Юго-западной России до присоединения к Польше, между тем как тезис о "вредоносности" польского правления можно было бы доказать только на основе сравнения различных режимов. Справедливым представляется и другой упрек рецензента издателям: от-

---

39) А.В. Романович-Славатинский, Ук. соч., с. 194.

40) Подробные выдержки из соответствующих статей см. в кн.: А.В. Романович-Славатинский, Ук. соч., с. 253-255.

бор документов ни в малейшей мере не учитывал отдельных положительных факторов, связанных с польским правлением.[41]

Н.Д. Иванишев печатно отвечал на эти упреки,[42] но не убедил своих критиков. В 1863 г. вышел XII том польской Encyklopedia powszechna со статьей об Иванишеве, где последний характеризуется как фальсификатор, занимающий в ученой иерархии слишком высокое место, не соответствующее ученым заслугам.

Такая аттестация представляется, хотя и не вполне справедливой, но все же не лишенной известных оснований. Впрочем вовсе отрицать положительное значение издательской деятельности Н.Д. Иванишева нельзя.

Как профессора современники характеризовали Н.Д. Иванишева по-разному. Читая курсы лекций "Законы государственного благоустройства", "Общенародное правоведение", "Полицейское право", он обычно не проявлял особой увлеченности, не стремился пробудить интерес слушателей, преподносил материал "монотонно, по тетрадке", оживляясь лишь в тех случаях, когда приходилось критиковать социалистические теории.[43] Есть впрочем и другие суждения. Некоторые биографы подчеркивали, что Н.Д. Иванишев читал лекции по предметам, ранее не преподававшимся, что его курс был "очень толковый и положительный". Но и эти позитивные оценки сочетались с критикой. Указывалось, что "в курсе отсутствовал сравнительный метод, не было параллелей и сравнений русского законодательства по государственному благоустройству с законодательством западно-европейских народов".[44] Это замечание отражает действительное положение вещей. Будучи сторонником рассмотрения в сравнительном плане главным образом славянских законодательств в их прошлом, Н.Д. Иванишев не сопоставлял законы различных государств современности. Впрочем, если бы он и стремился проводить параллели между юридическими нормами России и стран Западной Европы, то в обстановке николаевского режима вряд ли добился бы разрешения на это.

Как неоднократно подчеркивали совщеменники,[45] Н.Д. Иванишев был больше историком, чем правоведом, что отражалось и в преподавании. Не подлежит сомнению, что вообще своим главным делом и призванием Н.Д. Иванишев считал не преподавательскую, а научную и издательскую дея-

---

41) Современник, 1861, № 4, с. 439-448. Отметим к стати, что рецензия написана определенно не Н.И. Костомаровым, которому приписывает авторство книга "История исторической науки в СССР. Дооктябрьский период. Библиография" (М. 1965, с. 443). В рецензии Н.И. Костомаров упоминается как третье лицо, с которым автор не во всем согласен.

42) См. брошюру: Ответ Киевской комиссии для разбора древних актов на обвинения некоторых газет и журналов по поводу выхода в свет второй части Архива Юго-Западной России, Киев 1861.

43) ВСУВ, с. 214.

44) ВСУВ, с. 212-214.

45) А.В. Романович - Славатинский, Ук. соч., с. 111, 260-263; ВСУВ, с. 213, 214, 241; РБС, с. 159.

тельность. Труды Н.Д. Иванишева обычно делят на две серии: история славянских законодательств и история Югозападной России. Наряду с этим есть отдельные сочинения, не входящие ни в одну из названных серий.

Работы по истории славянских законодательств будут рассмотрены в заключительном разделе настоящей статьи. Начать же анализ творчества ученого целесообразно с прочих сочинений.

К лучшим из них следует отнести монографию и сборник документов о русском политическом деятеле XVI в. Андрее Курбском.[46] Чтобы собрать материал о знаменитом современнике и противнике царя Ивана IV Грозного, автор обследовал 117 актовых книг и 39 полуистлевших сводов уряда Кременецкого, объехал все волости, в которых когда-то находились имения Курбского, словом проделал чрезвычайно кропотливую и трудоемкую работу. В состав книги вошел текст рукописи о князе Курбском, обнаруженный Н.Д. Иванишевым в Вольфенбюттеле. Все документы XVI в. переведены автором книги на русский язык, снабжены подробными примечаниями и предисловием, в котором весьма живо описана деятельность Курбского и его сторонников.

Изданию памятников Югозападной России Н.Д. Иванишев придавал исключительное значение, считая эту работу более важной, чем написание собственных сочинений. Биограф передает следующие его слова: "Вот вам Гизо, великий историк. А что станет с его взглядами через 20-30 лет? А мои издания будут иметь вечное значение для истории науки."[47]

Понятно, что при таком взгляде на задачи историка Н.Д. Иванишев написал лишь небольшое количество собственных сочинений, и эти последние в значительной мере основаны на собранных и изданных им самим источниках. Таковы статьи "О древних сельских общинах Юго-Западной России"[48] и "Об унии".[49] Н.Д. Иванишев рецензировал также сочинения, представленные к академическим премиям.[50] Все работы ученого изданы отдельным томом после его смерти.[51] Несомненно, творческой деятельности Н.Д. Иванишева как исследователя в значительной мере препятствовали его многочисленные административные и общественные функции. Тем не менее, киевский профессор пользовался определенным авторитетом в научных кругах. Он был членом Королевского общества Северных Антикваров в Копенгагене (с 1845 года),[52] Русского Геогра-

---

46) Н.Д. И в а н и ш е в а, Жизнь князя Курбского в Литве и на Волыни, Киев 1849.

47) А.В. Р о м а н о в и ч - С л а в а т и н с к и й, Ук. соч., с. 239.

48) Русская Беседа, 1857, № 3 с отдельным изданием - Киев 1863.

49) Русская Беседа, 1858, № 3.

50) А.В. Р о м а н о в и ч - С л а в а т и н с к и й, Ук. соч., с. 265.

51) Сочинения Н.Д. Иванишева, изданные иждивением Университета св. Владимира, под ред. проф. А.В. Романовича-Славатинского и библиотекаря К.А. Царевского, Киев 1878.

52) А.В. Р о м а н о в и ч - С л а в а т и н с к и й, Ук. соч., с. 284.

фического общества (с 1852 года),[53] Виленской Археографической комиссии (с 1858 года),[54] Московского Археологического общества (с 1863 года).[55]

В заключение остановимся более подробно на сочинениях Н.Д. Иванишева по славянскому праву. Выше уже говорилось о докторской диссертации ученого - "О плате за убийство в древнерусском и других славянских законодательствах по сравнению с германской вирой". Текст ее вышел отдельным изданием[56] и перепечатан в томе сочинений 1876 года.[57] В диссертации три главы: 1. Вира в германских законодательствах, 2. Плата за голову у славян (в богемском и моравском законодательствах, у сербов, в польском и литовско-русском праве), 3. Вира и плата за голову в древнем русском праве в сравнении с германской вирой и платой за убийство у славян. В методико-теоретическом плане основная мысль диссертации такова: русскому правоведу необходимо изучать славянские законодательства, поскольку "между законодательствами у разных славян есть тесная внутренняя связь", обусловленная одноплеменностью. "Когда племя делится на народы, - пишет Н.Д. Иванишев, - то несмотря на отдельную историческую судьбу каждого из них мысль ... удерживает общий характер племени, если только влияние иноплеменных народов не подавит ее. Поэтому законодательство каждого в отдельности народа, как выражения народной мысли, может быть понято только тогда, котда мы будем рассматривать его в связи с законодательствами других одноплеменных народов."[58] Разумеется, тезис о том, что правовые нормы определяются лишь "мыслью" и, следовательно, не зависят от материальных причин, насквозь идеалистичен. Но это вполне соответствовало уровню развития истории права в первой половине XIX века.

Главной задачей Н.Д. Иванишева было решить вопрос о том, какие начала - славянские или германские - преобладают в русском законодательстве. Выводы диссертации сводятся к тому, что плата за убийство в богемском, моравском, сербском, польском и русско-литовском праве идентичны древне-русском головщине и противоположны германской вире. Иного заключения от Н.Д. Иванишева нельзя было и ожидать.

Разрабатывая материал для сравнения законодательств различных славянских народов, Н.Д. Иванишев опубликовал отдельную статью по истории чешского права - комментированный перевод отрывка чешской рукопи-

---

53) ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 70, д. 1078, лл. 9-24 - формулярный список от 4 марта 1862 г.
54) ЦГИАЛ, ф. 733, тот же формулярный список.
55) ИМАО, т. 2, 1915, с. 133.
56) Киев 1840 (110 страниц малого формата).
57) С. 5-85.
58) Сочинения Н.Д. Иванишева, с. 5.

си "Ряд земского права", обнаруженной в пражских архивах.[59] Здесь выражена мысль, что чешское законодательство более чем другие сохранило исконные черты "общеславянского" права. Доказывая этот тезис, автор опирается на фальсификат, а именно на РЗ с ее знаменитой фразой "Позорно нам искать права у немцев".[60]

Работа Н.Д. Иванишева "Рассуждение об идее личности в древнем праве богемском и скандинавском"[61] является звеном в цели сравнений законодательств различных "племен". Подобно тому, как чешское право, с точки зрения ученого, наиболее полно отражает право славянское, скандинавское законодательство является "выражением беспримесно германской мысли".[62] И в этой работе автор опирается на РЗ, а кроме того и на РК. Используются впрочем и подлинные источники: хроника Козьмы Пражского, сочинения Викторина Корнелия из Вшегрд, книга Товачовска. За основу рассуждений об идее личности принимаются данные о положении женщины и об отношениях между детьми и родителями в системе юридического быта отдельных народов. Автор приходит к выводу о "превосходстве" богемского права над скандинавским и, следовательно, славянского над германским.

Эта статья представляет собой текст той самой актовой речи, которая вызвала столь бурную реакцию. Работа была замечена в Чехии и опубликована на чешском языке с откликом А. Штробаха (Strohbach).[63]

Уже в XIX в. было отмечено, что утверждение Н.Д. Иванишева об особой чистоте чешского и скандинавского права основано "более на доброй вере, на увлечении, чем на действительном изучении".[64] Киевского ученого вполне справедливо упрекали в том, что он специально разыскивал "резкие отличия и даже противоположности" между правом славян и германцев, причем "обнаруженные" им "блистательные" черты славянских законодательств найдены способом, не выдерживающим критики.[65] Самое же серьезное замечание состояло в том, что для исследования германского права Н.Д. Иванишев пользовался "памятниками более древними, чем те, из которых он черпал материалы для исследования законодательства чешского".[66] Этот упрек в антиисторизме совершенно справедлив.

---

59) Н.Д. И в а н и ш е в, Древнее право чехов. - ЖМНП, 1840, № 2, отд. 2, с. 99-149; Сочинения Н.Д. Иванишева, с. 105-148.

60) Сочинения Н.Д. Иванишева, с. 106.

61) ЖМНП, 1842, № 10, отд. 2, с. 1-18 (с пропусками). В "Сочинениях" (с. 87-101) текст восстановлен по рукописи.

62) Сочинения Н.Д. Иванишева, с. 88.

63) N.D. I v a n i š e v, Idea osobnosti podle starých práv českých a skandinavských, ČČM, XVII, 1843, str. 597; XVIII, 1844, str. 128, 349, 389.

64) А.А. К о т л я р е в с к и й, Рец. на кн.: Сочинения Н.Д. Иванишева, Киев 1876. - Киевские университетские известия, 1876, № 6, Прибавления, с. 1-2.

65) А. К и с т я к о в с к и й, Проф. Н.Д. Иванишев и его сочинения. - Юридический вестник, 1877, июль-август, современный отдел, с. 13-14.

66) А. К и с т я к о в с к и й, Ук. соч., с. 14.

А ведь критики XIX века еще не знали, что Н.Д. Иванишев опирается не только на более поздние, но в значительной мере и на фальсифицированные источники по истории славянского права.

Следует однако подчеркнуть, что работы Н.Д. Иванишева по истории славянского права были первыми в России. При всех их ошибках и недостатках они стояли на уровне европейской науки своего времени, вводили в научный оборот источники, в то время еще мало разработанные. Примененный в них сравнительный метод исследования был сопряжен со многими несовершенствами и использовался для доказательства априорных построений, однако в этом нет ничего удивительного, учитывая зачаточное состояние славяноведения в России. Несомненной заслугой Н.Д. Иванишева является издание множества памятников славянского и русского права. Его работы составляют определенный этап в изучении истории законодательства, что и определяет их историографическое значение.[67]

---

67) Редакция предупреждает, что определенные места из лекции Иванишевой, которые вызвали возмущение в 1841 г. в Киеве, очевидно, заключались в дословном цитировании или, по всей вероятности, в изложении известных жестокостей находящихся в Декретах Вретислава, описанных в хронике Козьмы Пражского.

NADOBUDNUTIE DRŽBY PROSTREDNÍCTVOM OTROKOV V RÍMSKOM PRÁVE KLASICKOM

Peter Blaho

Rímska klasická jurisprudencia podrobne vypracovala kazuistickou metódou podmienky, za ktorých môžu otroci a osoby podriadené, nadobudnúť držbu veci pre hlavu rodiny.[1] V zásade platilo pravidlo, že držbu nadobúdal každý na základe svojho vlastného konania.[2] Na druhej strane ale právo pripúšťalo možnosť, aby predovšetkým nositeľ moci (právnej či len faktickej) bol spôsobilý nadobúdať držbu vecí prostredníctvom otrokov, ako aj iných závislých osôb.[3]

Inštitút nadobúdania držby, p e r s e r v u m d o m i n o a d q u i r i t u r, mal v hospodárskych pomeroch otrokárskeho Rima mimoriadny sociálny aj triedny dosah, čo v staršej literatúre postrehol napríklad S c h l o s s m a n n, ktorý charakterizujúc nadobúdanie držby mocensky závislými, vcelku správne vystihol aj samotnú podstatu otrokárskeho zriadenia ako takého, keď otvorene napísal: "Otrok nemá vlastný majetok; všetko čo získava, patrí ipso iure jeho pánovi. V oboch týchto poučkách je charakterizovaná hospodárska podstata otrokárskych vzťahov. Obsahujú úplnú negáciu akejkoľvek hospodárskej samostatnosti. Účinky nadobudnutia otrokom v prospech pána spočívajú v určitom zmysle v otrokovi imanentnej vlastnosti: byť otrokom

---

1) Romanistická literatúra pri nadobudnutí držby mocensky závislými rozlišuje v podstate dve skupiny prípadov: do prvej zaraďuje syna (f i l i u s f a m i l i a s) a otroka (s e r v u s); do druhej manželku (u x o r i n m a n u) a ostatné podriadené osoby (dcéra, osoby pod kuratelou a tutelou a pod.). Druhá skupina závislých osôb vzbudzuje v literatúre menej pozornosti, avšak nie preto, že sledovanie otázok s ňou spojených je bez praktického významu. Skôr preto, že pre rímskeho otrokára malo zásadný hospodársky zmysel nadobúdanie držby otrokom či synom, nakoľko konaniu ženy stálo podľa rímskeho práva niekedy v ceste viacej prekážok.

2) Porov. Paul. D.41,2,1,2: "Apiscimur autem possessionem per nosmet ipsos."

3) Pozri Gai. Inst. 2,86: "Adquiritur autem nobis non solum per nosmet ipso, sed etiam per eos, quos in potestate manu mancipiove habemus." Na tomto mieste G a i u s síce nehovorí špeciálne o nadobudnutí držby; skôr má na mysli nadobúdanie podriadenými osobami vobec. Až ďalej upresňuje otázku držby (2,89): "Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cuius enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur."

a domino adquirere sú neoddeliteľné veci."[4] K tomu niet čo dodať, vari iba to, že rímsky štát umožňoval svojim občanom nielen právo slobodného a neobmedzeného disponovania ľubovoľným počtom otrokov a prisvojovať si výsledky ich pracovnej činnosti, ale dokonca povýšil na všeobecne platný princíp nadobúdanie moci k veciam, ktoré otroci len fakticky získavali.[5]

V súlade s uspokojovaním hospodárskych a iných potrieb rímskeho otrokára, vypracovali klasickí právnici, v podstate bez väčších kontroverzií, podrobnú a rozsiahlu schému prípadov nadobúdania držby prostredníctvom otrokov.[6] K nim patrí predovšetkým zásada o nadobudnutí držby c o r p o r e e t a n i m o, vyslovená právnikom P a u l u s o m, špecialistom v otázkach držby.[7] Pre nadobudnutie držby vôbec (nie už pre jej ďalšie trvanie) sa teda vyžadovala prítomnosť oboch prvkov, c o r p u s aj a n i m u s, ktoré Rimania chápali v pojme "nadobudnutie držby" ako organickú jednotu symetrických článkov konštitujúcich vznik držby, ale zároveň v nich nevideli prostý súhrn dvoch prvkov, ani nerozdeľovali na dva samostatné, navzájom si odporujúce elementy držby. Táto zásada spolu s tvrdením, že p o s s e s s i o je faktická moc nad vecou, mala nájsť a aj našla uplatnenie i v prípadoch nadobúdania držby závislými osobami a tiež otrokmi. A práve P a u l u s precizoval jemu pripisovaný výrok c o r p o r e e t a n i m o zrovna v spojitosti s nadobudnutím držby závislými tak, že považoval za prípustné a možné nadobudnúť držbu veci v l a s t n ý m ú m y s l o m (a n i m o n o s t r o) ale c u d z í m t e l e s n ý m o v l á d a n í m (c o r p o r e a l i e n o).[8] Pre platné nadobudnutie držby a n i m o

---

4) Porov. S. S c h l o s s m a n n, Der Besitzerwerb durch Dritte nach römischen und heutigem Rechte, Leipzig 1881, s. 63.

5) Opačne S e l i g s o h n, ktorý popiera všeobecnú platnosť tohto princípu. K tomu pozri E.H. S e l i g s o h n, Iusta possessio, Berlin 1927, s. 45.

6) Na rozdiel od stanoviska rímskych prameňov sa dnešná literatúra nevie zhotniť v otázke, či nadobudnutie držby bolo závislé od toho, že otroci a ostatní podriadení konali pre svoje pekulium, alebo či konali s vedomím nositeľa moci, alebo či nadobudnutie držby pre nositeľa moci bolo účinné aj bez týchto predpokladov. Inými slovami, či nositel moci mohol (s výnimkou pekulia) nadobudnúť držbu prostredníctvom závislých osôb len so svojim vedomím a súhlasom. K tomu pozri S. R i c c o b o n o, Zur Terminologie der Besitzverhältnisse, ZSS 31, 1910, s. 357 a n.; P. S o k o l o w s k i, Der Besitz im klassischen Recht und deutschen bürgerlichen Gesetzbuch 2, Halle 1907, s. 159; H. S i b e r, Römisches Recht in Grundzügen für die Vorlesung 2, Berlin 1928, s. 141; E.H. S e l i g s o h n, cit. op., s. 45; pozri ďalšiu lit. u M. K a s e r a, Das römische Privatrecht 1, München 1971, s. 392 a P.H. B e n ö h r a, Irrtum und guter Glaube der Hilfperson beim Besitzerwerb, Studien im römischen Recht. Max Kaser zum 65. Geburtstag gewidmet von seinen Hamburger Schülern, Berlin 1973, s. 10, pozn. 5.

7) Porov. Paul.Sent. 5,2,1, alebo Paul. D.41,2,3,1: "Et apiscimur possessionem corpore et animo, neque per se animo aut per se corpore."

8) Porov. Paul. D.41,2,3,12: "Ceterum a n i m o n o s t r o, c o r p o r e e t i a m alieno possidemus, sicut diximus per colonum et servum ..."

n o s t r o c o r p o r e a l i e n o žiadala rímska jurisprudencia splnenie určitých podmienok, ktoré súviseli so zásadou c o r p o r e e t a n i m o (I), alebo súviseli so samou faktickou povahou držby (II). Podmienky nadobudnutia držby otrokom v prospech pána boli, podľa mojho názoru, tieto:

I.a) Otrok musel fyzicky existovať (c o r p u s p o s s i d e n d i), b) a n i m u s na strane otroka (i n t e l l e c t u s p o s s i d e n d i), c) a n i m u s na strane pána (s c i e n t i a p o s s i d e n d i). II.a) Otrok musel byť v moci svojho pána (tj. vo vlastníctve alebo v civilnej držbe, výnimočne predmetom usufructu), b) otrok musel byť držiteľom veci.

I. Z á s a d a "c o r p o r e e t a n i m o" a j e j d ô s l e d k y.

a) Otrok musel existovať, aby bol, pravda, vôbec schopný uchopiť sa veci alebo iným spôsobom získať moc nad vecou - najčastejšie odovzdaním. Do úvahy prichádzali pritom len tie spôsoby, bez ohľadu na predmet, ktoré zabezpečovali otrokovi priame telesné pôsobenie na vec. Fyzická existencia otroka bola úplne pochopiteľná a pre vznik držby prakticky nevyhnutná, nakoľko garantovala c o r p u s p o s s i d e n d i.

Odlišným spôsobom riešila kazuistika prípady udržania držby, resp. trvania držby. V prameňoch je uvedený názor P o m p o n i a, podľa ktorého, ak otrok zomrie a v dôsledku toho stráca faktickú moc nad vecou, jeho pán si ponechává držbu veci (r e t i n e r e).[9] Ako zdôvodniť trvanie držby napriek smrti otroka? Na túto otázku P o m p o n i u s nedal odpoveď. Treba ju preto hľadať, podľa môjho názoru, v celkovom právnom a hospodárskom postavení otroka a v jeho vzťahu k pánovi. V rímskom práve bolo samozrejmé, že na veci, ktoré mal otrok v držbe, sa hľadelo ako na veci, ktoré patria pánovi. Ani smrť otroka na tejto skutočnosti nič nezmenila. Ak teda otrok obhospodaroval pozemok a zomrel, pozemok sa po smrti vrátil pánovi; neprechádzal na potomkov otroka - veď p r á v n e otrok žiadnych príbuzných nemal - a to ani v prípade pekulia.[10]

b) Druhou podmienkou zásady c o r p o r e e t a n i m o bola psychická zdatnosť otroka, vyjadrená jeho duševným zdravím. Otrok, postihnutý duševnou chorobou, nebol spôsobilý nadobúdať držbu pre iného.[11] A tak hoci bol otrok len púhym nadobúdacím nástrojom iného, predsa predpisovalo klasické civilné právo splnenie určitých pod-

---

9) Porov. Pomp. D.41,2,25,1: "Et per colonos et inquilinos aut servos nostros possidemus: et si moriatur ... intellegimur nos retinere possessionem."

10) Pozri Paul. Sent. 3,6,47.

mienok viažucích sa na mentálnu dispozíciu každého otroka (a n i m u s p o s s i d e n d i).[12] V tejto spojitosti sa napríklad vyjadril P a u l u s celkom jednoznačne a dôsledne: "Ceterum et ille, per quem volumus possidere, talis esse debet, ut habeat i n t e l l e c t u m p o s s i d e n d i." (Napokon musí byť ten, prostredníctvom ktorého chceme držať, schopný mať p r e d s t a v u o d r ž b e.)[13]

Čo znamená výraz i n t e l l e c t u s p o s s i d e n d i a kedy otrokovi tento i n t e l l e c t u s chýba? Pod týmto termínom treba, domnievam sa, rozumieť prirodzenú schopnosť uvedomovať si následky konania, ktoré ono môže pre konajúceho a tretie osoby mať. Pritom stačí, že si konajúci v hrubých rysoch uvedomuje dôsledky, vyplývajúce z konania svojho, ako aj z konania druhých.[14] Túto psychickú uvedomelosť iste nemal s e r v u s i n f a n s (o tom niet v prameňoch reč) a zrejme ani s e r v u s i m p u b e s.[15]

K intellectu possidendi sa ešte raz vyjadril P a u l u s a rezolútne odmietol akúkoľvek možnosť nadobudnutia držby duševne chorým otrokom, nakoľko takýto prípad by bol v rozpore so zásadou a n i m o e t c o r p o r e, ktorú sám vyslovil: "Et ideo si furiosum servum misseris, ut possideas, nequamquam videris adprehendisse possessionem." (A ak pošleš choromyseľného otroka uchopiť sa držby, tak v žiadnom prípade sa nepredpokladá, že by si nadobudol držbu.)[16]

Napokon v spojitosti s duševným zdravím otroka vynára sa ešte jeden problém: koho považovať za držiteľa veci, ak sa otrok stal duševne chorým až po uchopení veci? Tento problém riešil P o m p o n i u s bez váhania v prospech otrokovho pána, iste z dôvodov právnej istoty a v nemalej miere tiež z dôvodov utilitaristických podobne ako hore v prípade smrti otroka.[17] Pozoruhodné na celej veci je aj

---

11) Porov. Paul. D.41,2,1,3: "Furiosus et pupillus sine tutoris auctoritate non potest incipere possidere, q u i a a f f e c t i o n e m t e n e n d i n o n h a b e n t, licet maxime corpore suo rem contingant, sicut si quis dormienti aliquid in manu ponat."

12) Vyskytol sa aj názor, primeraný náhľadom buržoáznej romanistike, že by sa mohli osobné vlastnosti otroka eventuálne zanedbať a nevyžadovať jeho psychickú zdatnosť. K tomu pozri H.P. B e n ö h r, cit. op., s. 47.

13) Porov. Paul. D.41,2,1,9.

14) K tomu pozri H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb durch Gewaltabhängige im klassischen römischen Recht, Berlin 1972, s. 50; B u r d e s e použil výraz "capacità di ordine psichico", pozri A. B u r d e s e, In tema di animus possidendi, ZSS 45, 1925, s. 523; S o k o l o w s k i zasa hovorí: pod animus "treba rozumieť duševnú, nie etickú funkciu, nie vôľu, ale vedomie - scientia intellectus - podobne ako nedostatok animus possidendi treba považovať za nevedomosť - ignorantia", pozri k tomu P. S o k o l o w s k i, cit. op., s. 152.

15) Pozri Paul. D.41,2,1,11: "Quod si impuberem miseris ad possidendum, incipies possidere, sicut pupillus, maxime tutore auctore, adquirit possessionem."

16) Porov. Paul. D.41,2,1,10.

to, že P o m p o n i u s v ďalšom výslovne stavia otroka na roveň nájomcovi, árendátorovi, t.j. slobodným rímskym občanom.[18]

c) Treťou podmienkou bol psychický postoj nositeľa moci k nadobúdaciemu konaniu jeho otroka, tzv. s c i e n t i a p o s s i d e n d i. Zo základného princípu c o r p o r e e t a n i m o dosledne vyplývala podmienka, že nie len otrok, ale aj pán musel spĺňať oba, právom klasickým predpísané predpoklady nadobudnutia držby. Zadosť týmto požiadavkám sa urobilo vtedy, ak pán o uchopovacom čine otroka vedel.[19] V takomto prípade z hľadiska pána náuka klasického práva rímskeho konštruovala nadobudnutie ako a n i m o s u o, c o r p o r e a l i e n o, z hľadiska otroka zasa ako a n i m o a l i e n o, c o r p o r e s u o.[20] Možno teoreticky hovoriť o tzv. dvojitej držbe otroka a pána k jednému a tomu istému predmetu držby, hoci de facto ide len o jednu držbu. Teória umelo vyabstrahovala z konania otroka okamžitý vznik (prevod) držby z otroka na osobu nositeľa moci a to jednak z hľadiska triedneho, lebo otrok zásadne nebol spôsobilý nosiť subjektívne práva ani civilnú držbu, a jednak z hľadiska dogmatického, lebo p o s s e s s i o bola v rímskom práve klasickom faktickým a nie právnym stavom.

V prameňoch sa ale výslovne nehovorí o subjektívnej vôli nositeľa moci.[21] P a u l u s sa však na jednom mieste vyjadril predsa dosť otvorene: "... držíme vec prostredníctvom cudzieho telesného ovládania na základe našej vôľe".[22] Vyplýva aj logicky z podstaty veci, že ak právo vyžaduje mať vôľu vec držať vtedy, ak niekto nadobúda pre seba samého, tým viacej sa predpokladá vôľa budúceho držiteľa, ak pre neho iný má nadobudnúť držbu veci. Z týchto úvah ďalej vyplýva, že pánov a n i m u s p o s s i d e n d i (s c i e n t i a p o s s i d e n d i) mohol byt vyjadrený buď jeho predchádzajúcim súhlasom (pán pošle otroka obstarať vec), alebo jeho osobnou prítomnosťou pri nadobúdaní (výslovný či konkludentný prejav súhlasu pána), alebo ná-

---

17) Porov. Pomp. D.41,2,25,1: "Et per colonos et inquilinos aut servos nostros possidemus: et ... furere incipiant ... iptellegimur nos retinere possessionem."

18) Porov. Pomp. D.41,2,25,1 na konci: "Nec inter colonum et servum nostrum, per quem possessionem retinemus, quicquam interest."

19) Základným dielom týkajúcim sa otázky, či a za akých podmienok nadobúdali mocensky podriadené osoby a otroci držbu pre pána bez jeho vedomia a vôle, je dnes monografia talianskeho romanistu N i c o s i u a štúdia nemeckého romanistu B e n ö h r a. Pozri G. N i c o s i a, L´acquisto del possesso mediante i "potestati subiecti", Pubbl. della Fac. di Giurispr. dell´Univ. di Catania, Vol. 38, Milano 1960, s. XVI + 495 a H.P. B e n ö h r, Der Besitzerwerb, s. 160.

20) Analogická situácia sa vytvárala v rímskom civilnom práve aj medzi slobodnými (napr. medzi prenajímateľom na jednej strane a nájomcom na druhej strane, podobne medzi ukladateľom a uschovávateľom, atď.).

21) Porov. napr. Gai. Inst. 2,86; 2,89.

22) Pozri Paul. D.41,2,3,12: "... animo nostro ... possidemus ...".

sledným privolením (r a t i h a b i t i o), alebo sa jeho a n i m u s jednoducho predpokladá (napr. pri pekuliu). Vo všetkých týchto prípadoch je splnená základná podmienka vôle, predpísaná regulou c o r p o r e e t a n i m o.[23]

Nadobudnutie držby c o r p o r e e t a n i m o pánom bolo teda juristicky vyjadrené jeho vlastnou vôľou a cudzím uchopením veci. Z akého dôvodu ale nebolo prípustné pripísať pánovi aj držbu tých vecí, ktoré jeho podriadení nadobudli bez jeho vedomia a súhlasu? Odhliadnúc od toho, že by takéto nadobudnutie bolo v očividnom rozpore s právnou zásadou c o r p o r e e t a n i m o, zdá sa, že nič nestálo v ceste umožniť otrokárovi legálnou cestou nadobudnúť držbu k veciam, ktoré získal otrok bez jeho súhlasu; legislatívne zakotvenie takéhoto spôsobu nadobudnutia by istotne v Ríme nerobilo zvláštne ťažkosti. Ak teda civilné právo bezpodmienečne vyžadovalo pri každém získavaní držby otrokom alebo podriadenými osobami anticipovanú vedomosť, alebo aspoň následný súhlas pána, činilo tak jedine a výlučne v záujme a v prospech vlastníckeho práva a držby otrokovho pána. Právo teda umožňovalo nositelovi moci, aby svojim vlastným prejavom vôle reguľoval právne vzťahy svojich otrokov a tak zamedzil alebo predišiel činom, ktoré by mohli eventuálne poškodiť jeho hospodárske a iné záujmy a ktoré by koniec koncov viedli aj k narušovaniu záujmov ostatných príslušníkov vládnucej triedy.

Ako vyplýva z doterajšieho rozboru, otrok a ani ostatné mocensky podriadené osoby, neboli spôsobilé nadobudnúť držbu veci pre pána bez jeho vôle, i g n o r a n t i a d q u i r e r e bolo v rímskom práve klasickom vylúčené.[24] Výnimka z tohto pravidla sa zdá byť jedine pri pekuliu otroka, kde najmä P a u l u s a P a p i n i a n uznávali nadobudnutie e x c a u s a p e c u l i i pre pána aj bez jeho vedomia, presnejšie aj bez jeho vôle, prejavenej ku každému jednotlivému prípadu nadobudnutia p e c u l i a r i n o m i n e.[25]

V tomto smere rozhodujúce slovo povedal P a u l u s, ktorý na viacerých miestach zdôraznil a odôvodnil nepotrebnosť pánovej vôle

---

23) Pre nadobudnutie držby nestačila ale len pánova vôľa vec držať. Paulus uvádza obe podmienky vedľa seba, aj c o r p u s aj a n i m u s, pričom výslovne uvádza, že len jedna podmienka nezakladá vznik držby: "Et apiscimur possessionem ... neque per se animo ..." (Paul. D.41,2,3,1). Na inom mieste preto pripúšťa, v súlade s praktickými potrebami otrokárskeho hospodárstva, aby podmienka nadobudnutia držby - c o r p u s - bola splnená aspoň prostredníctvom cudzieho telesného ovládania: "corpore etiam alieno possidemus ..." (Paul. D.41,2,3,12).

24) Pozri G. N i c o s i a, cit. op., passim. Podobne W i e a c k e r, ktorý tvrdí, že nadobudnutie držby i g n o r a n t i d o m i n o s výnimkou pekulia bolo v klasickom práve principiálne vylúčené; k tomu pozri F. W i e a c k e r, recenzia k Nicosiovi, IURA 12, 1961, s. 375. Inej mienky F. S c h u l z, Classical Roman Law, Oxford 1951, s. 438, podľa ktorého nositeľ moci nadobúda držbu veci vo všetkých prípadoch.

pre nadobudnutie e x c a u s a p e c u l i i[26] bez toho, aby sa dostal do rozporu s vlastnou zásadou o nadobudnutí držby.[27] V podobnom tóne sa vyjadril aj C e l s u s.[28]

Vynára sa mimovoľne otázka, ako je možné, aby sa pri nadobudnutí v prospech otrokovho pekulia, nevyžadoval prejav vôle mositela moci k nadobúdacím úkonom otroka? V čom bola skrytá podstata odpustenia tejto psychickej stránky nadobúdania? Odpoveď na tieto otázky dal predovšetkým P a p i n i a n: "Je otázka, prečo možno nadobudnúť držbu otrokom na základe pekulia pre tých, čo o tom nevedia? Odpoveď, je to pre úžitok, lebo sa domnievali na základe zvláštnych právnych ustanovení, že pánom nie je potrebné každú chvíľu vyšetrovať stav a pomery pekulia."[29] A P a p i n i a n zašiel ešte ďalej, keď vyhlásil: "... ak otrok nadobudol vec do pekulia až po upadnutí pána do zajatia, nezabráni nevedomosť pána o otrokovom nadobudnutí ani vzniku držby, ba ani plynutiu vydržacej lehoty".[30]

Vychádzajúc z uvedených miest právnych prameňov, nebol súhlas pána, podľa mojej mienky, v práve klasickom nutnou podmienkou nadobudnutia držby v prospech pekulia. Treba totiž vychádzať z podstaty a funkcie pekulia (o tom aj nižšie). Ak pán zveril otrokovi ako rozumovej bytosti pekulium, určil tým zároveň, aby otrok v budúcnosti fakticky slobodne nakladal vecami z neho, aby všetky rozhodnutia a opatrenia v súvislosti s pekuliom záviseli len od neho.[31] Preto zdôraznil P a p i n i a n s c i e n t i a n o n e s t n e c e s s a r i a, nakoľko súhlas pána ku každému kroku otroka, urobil by vedenie hospodárstva ťažkopádnym, ak nie úplne nemožným. Pán musel rátať s tým, že nebude vždy prítomný pri otrokových nadobúdacích právnych úkonoch a preto zasa P a u l u s na inom mieste správne uvádza, že "... quia n o s t r a v o l u n t a t e i n t e l -

---

25) V súčasnej romanistickej literatúre je sporné, či okrem mocenskej podriadenosti otrokov a závislých osôb k nositeľovi moci, sa pre nadobudnutie držby vyžadovali v klasickom práve aj ďalšie predpoklady, najmä súhlas pána s nadobudnutím. K tomu podrobne H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb, s. 83 a n.

26) Porov. Paul. D.41,2,1,5: "Item adquirimus possessionem per servum aut filium, qui in potestate est, et quidem earum rerum, quas peculiariter tenet, etiam ignorantes, sicut Sabino et Cassio et Iuliano placuit, quia nostra voluntate intellegantur possidere, qui eis peculium habere permiserimus. Igitur ex causa peculiari et infans et furiosus adquirunt possessionem et usucapiunt, et heres, si hereditarius servus erat."

27) Porov. Paul. D.41,2,3,12: "... nec movere nos debet, quod quasdam etiam ignorantes possidemus, id est quas servi peculiariter paraverunt, nam videmur eas eorundem e t a n i m o e t c o r p o r e p o s s i d e r e".

28) Pozri Paul. D.41,4,2,11: "Celsus scribit, si servus meus peculiari nomine apiscatur possessionem, id etiam ignorantem me usucapere; quod si non peculiari nomine, non nisi scientem me ...".

29) Porov. Pap. D.41,2,44,1.

30) Porov. Pap. D.41,3,44,7.

31) Pozri tiež G. N i c o s i a, cit. op., s. 206 a n.

l e g a n t u r p o s s i d e r e, qui eis peculium habere permiserimus".[32] P a u l u s teda aj pánovi v duchu regule c o r p o r e e t a n i m o priznával a n i m u s p o s s i d e n d i, nevyhnutný k nadobudnutiu každej držby, a to akýsi generálny, alebo predpokladaný a n i m u s, vzťahujúci sa na ktorékoľvek nadobudnutie veci v spojitosti s pekuliom.[33] Tento tzv. generálny animus k nadobúdaniu držby bol konkludentným zmocnením pána, aby otrok, pokiaľ možno, konal v záujme svojho pána, nakoľko možno odôvodnene predpokladať, že všetko, čo otrok nadobúda ako pekulium do držby, bude sa taktiež nachádzať v držbe a moci jeho pána. Možno povedať, že v tejto spojitosti platila v istom zmysle domnienka: pánov úmysel a vôla vec držať sa vzťahuje na veci otrokom do pekulia nadobudnuté.

Nadobúdanie držby e x c a u s a p e c u l i i bolo v rímskom práve výnimočným a hraničným prípadom nadobúdania držby i g n o r a n t i s d o m i n i. Malo uľahčiť a napomôcť rastu pánovho majetku odstránením, alebo presnejšie, zmiernením obmedzení, vyplývajúcich z princípu c o r p o r e e t a n i m o. V tomto smere bol otrok (aj syn) najvhodnejšou bytosťou, ktorú pán mohol využiť k vedeniu svojich hospodárskych záležitostí. Pokuliárny otrok mal v držobných vzťahoch zásadne charakter predĺženej pánovej ruky, bol púhym nadobúdacím nástrojom svojho pána (ale nie len v prípadoch pekulia). Preto s uspokojením najnovšie konštatuje B e n ö h r, že ak sa aj z hľadiska hospodárskeho a sociálneho pripustilo nadobúdanie držby mocensky závislými osobami a otrokmi, tak takýto druh nadobúdania nepôsobil rušivo, nakoľko takmer každé nadobúdanie držby sa dialo s vôľou pána alebo v prospech pekulia a ak aj došlo k nadobudnutiu držby, napríklad štedrosťou tretích osob prejavenou otrokovi, nestála žiadna hospodárska a sociálna prekážka v ceste tomu, aby sa bez ďalšieho neuznalo nadobudnutie držby pre pána.[34] Ak sa teda pre nadobudnutie držby v prospech pekulia v klasickom práve v ý n i m o č n e nevyžadovala vedomosť nositela moci o nadobudnutí (P a u l u s, P a p i n i a n), vyplýva z toho a c o n t r a r i o, že pri nadobudnutí e x a l i i s c a u s i s musel mať pán každopádne a n i m u s p o s s i d e n d i.[35]

---

32) Porov. Paul. D.41,2,15.

33) Podobne pozri H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb, s. 91; K a s e r hovorí o "všeobecnej tolerancii pána" (generelle Duldung des Gewalthabers), k tomu porov. M. K a s e r, cit. op., s. 393.

34) Pozri k tomu H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb, s. 139.

35) Okrem dvoch základných konštitutívnych elementov vzniku držby - telesné ovládanie veci a vôľa vec držať - vyžadovala rímska náuka pre platné nadobudnutie, prirodzene, aj b o n a f i d e s (Paul. D.41,4,2,11-14; Ulp. D.6,2,7,13) týkajúca sa hlavne vydržania, a omylu prostú vôľu (Ulp. D.41,2,34 pr.; Ulp. D.41,2,34,1; Ulp. D.18,1,9 pr.). K týmto otázkam, s ktorými sa vzhľadom na rozsah a zameranie príspevku nemôžem zaoberať, naposledy H.P. B e n ö h r, Irrtum, s. 9-32.

S pertraktovanými otázkami úzko súvisí, podľa môjho názoru, ešte jeden rovnako dôležitý problém: či možno otroka pri nadobúdaní držby považovať za zástupcu pána, tedy či otrok prejavuje svoju vôľu v mene pána na základe plnej moci alebo či prejavuje svoju vôľu vo svojom mene ale na účet pána.

V najstaršom rímskom práve vládla predstava, že účinky z právnych úkonov sa dotýkajú len tých osob, ktoré konanie uskutočnili. V dôsledku zásady a l t e r i s t i p u l a r i n e m o p o t e s t nikto nenadobúdal pre seba práva prostredníctvom iného slobodného rímskeho občana, ani nikto nebol spôsobilý tretie osoby z vlastného konania zaväzovať.[36] Až rozvojom obchodu a peňažného hospodárstva prelamovala sa v neskoro klasickej dobe zásada a l t e r i s t i p u l a r i a pripúšťalo sa nadobúdanie práva, aj držby, slobodnými osobami.[37]

Podľa môjho názoru, otrok ktorý nadobúda držbu v prospech svojho pána, teda pre iného, nie je jeho zástupcom a to i napriek tomu, že jedine otrok (ako aj syn) bol spôsobilý nadobúdať pre pána (Paul. D. 41,1,38,17). Slobodné osoby, nepodriadené moci iného, boli v klasickom práve vylúčené z konania v prospech tretích,[38] z čoho vyplýva, že ani oni neboli spôsobilé byť zástupcom iného. Ako si vysvetliť rozpor, že hoci otrok mal možnosť, na rozdiel od slobodného, nadobúdať držbu v prospech iného, a predsa ho nepovažujem za jeho zástupcu?

Odpoveď súvisí s doteraz uvedenými podmienkami nadobádania držby prostredníctvom otrokov. Mocensky podriadený otrok nebol nositeľom majetkových práv - to bola základná zásada rímskeho práva súkromného - ani civilnej držby. Bol len "nástrojom", "orgánom" pána, pre ktorého nadobúdal svojim vlastným konaním mimo iného aj držbu. V držobných vzťahoch sa postavenie otroka prejavovalo tak, že otrokár nadobúdal držbu veci, získanú otrokom, p r i a m o z m o c i n a d o t r o k o m (d o m i n i u m) a nie v dôsledku otrokovho zastupo-

---

36) Porov. Ulp. D.45,1,38,17: "Alteri stipulari nemo potest, praeterquam si servus domino, filius patri stipuletur; inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi adquirat quod sua interest." Porov. ďalej Paul. D.44.7,11; alebo Scaev. D.50,17,73,4; podobne I. H e i l b u t, Verträge zugunsten Dritter im Besitzrecht, Bonn 1930, s. 9; J. V á ž n ý, Problém smlouvy ve prospěch třetího ve světle římské jurisprudence, Vědecká ročenka Právnické fakulty Brno 1931, zv. 10, s. 118 a n.; t e n i s t ý, Il problema generale dei contratti a favore di terzi nel diritto romano, BIDR 40, 1932, s. 43 a n.

37) Porov. L. M i t t e i s, Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians 1, Leipzig 1908, s. 211 a n.; F. S c h u l z, Einführung in das Studium der Digesten, Tübingen 1916, s. 74 a n.; G. B e s e l e r, Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen 4, Tübingen 1920, s. 51 a n.; A. H ä g e r s t r ö m, Der römische Obligationsbegriff im Lichte der allgemeinen Rechtsanschauung 1, Uppsala-Leipzig 1927, s. 90 a n.; M. K a s e r, cit. op., s. 263 a n., s. 393.

38) Porov. Paul. Sent 5,2,2: "Per liberas personas, quae in potestate nostra non sunt, adquiri nobis nihil potest."

vania.[39] Tento dôsledok spočíval na princípoch rímskeho rodinného práva a na štatúte otroka, čiže na pánovej moci, takže v žiadnom prípade nemožno hovoriť o otrokovom zastupovaní. Nadobúdanie držby otrokom bolo založené na pánovej faktickej moci k otrokovi právne vyjadrenej vlastníckym právom, alebo civilnou držbou pána, podobne ako bolo založené nadobúdanie práv manželkou a deťmi na manželskej (m a n u s) či otcovskej (p a t r i a p o t e s t a s) moci hlavy rodiny.

V spojitosti s problematikou, či otroka považovať za zástupcu svojho pána pri nadobúdaní držby, existuje v romanistickej literatúre nejednotné stanovisko. Niektorí autori hovoria o akomsi "predstupní" priameho zastúpenia,[40] iní nesprávne a celkom nehistoricky považujú otroka, ako aj osoby podriadené moci iného, za zástupcu nositeľa tejto moci.[41] Ani novšia literatúra nie je v tomto ohľade jednotná. Jedni odmietajú tvrdenie o zastupovaní otrokom[42] a na obstarávanie vecí pre pána používajú nie celkom presný výraz "výpomocná osoba" (Hilfperson),[43] druhí dokonca, oživujúc a modifikujúc staršie názory, považujú otroka za zástupcu svojho pána v zmysle juristickej držobnej vôle.[44] Ako vidno, tieto teórie majú zakryť vykorisťovateľský a triedny charakter držobných vzťahov a snažia sa dokázať aspoň minimum práv otrokov v týchto vzťahoch.

II. F a k t i c i t a d r ž b y a j e j d ô s l e d k y. Medzi podmienky nadobudnutia držby skrz otroka patria ešte tie, ktoré sú dané samým charakterom držby v práve klasickom: otrok musí byť v držbe svojho pána a otrok musí sám vec držať.

a) Okolnosť, aby bol otrok v držbe svojho pána nebola v prameňoch jednoznačne stanovená.[45] I tak sa ale treba domnievať, že viaceré miesta v prameňoch podporujú túto zásadu ako protiklad k inej dôleži-

---

39) Pozri K. R e b r o, Rímske právo súkromné, Bratislava 1972, s. 78: "Neide tu o žiadne zastupovanie, ale o dosledky mocensko-právneho vzťahu a celkovej koncepcie pánovej subjektivity a spôsobilosti právne konať."

40) Pozri napr. V. B r u n s, Besitzerwerb durch Interessenvertreter, Tübingen 1910, s. 15, ktorý argumentuje Gaiovými Institutiones, v ktorých na jednom mieste (1,19) G a i u s hovorí o "manumissio procuratoris habendi causa".

41) Porov. H. S i b e r, cit. op., s. 141.

42) Pozri H. H a u s m a n i n g e r, Casebook zum römischen Sachenrecht, Wien 1976, s. 52 a n.

43) Porov. napr. H.P. B e n ö h r, Arglist und Kenntnis der Hilfperson beim Abschluss schuldrechtlicher Geschäfte, ZSS 87, 1970, s. 125; ten istý, Irrtum, passim.

44) Pozri G. N i c o s i a, cit. op., s. 87 a n.; F. W i e a c k e r, cit.op., s. 385.

45) Porov. Paul. D.41,2,1,5; Jav. D.41,2,23,2; Paul. D.41,2,1,15; Gai.Inst. 2,90; Pap. D.41,2,49 pr.; Paul D.41,2,1,8; podobne aj literatúra, k tomu pozri L. G o l d s c h m i d t, Studien zum Besitzerwerb, Festgabe für R. von Gneist, Berlin 1888, s. 91; K. S a l k o w s k i, Zur Lehre vom Sklavenerwerb, Leipzig 1891, s. 3; J. V a n č u r a, Agrární právo římské republiky, Praha 1908, s.241; V. B r u n s, cit. op., s. 11; H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb, s. 25 a n.

tej téze rímskeho práva - p e r l i b e r a m p e r s o n a m a d q u i r i n o n p o t e s t. Kedže otrok nebol spôsobilý mať vlastný majetok, bolo len prirodzené - a z hľadiska záujmov vládnucej triedy nevyhnutné - aby všetko, čo otrokovi pripadlo, patrilo i p s o i u r e pánovi. Obe zásady: nadobudnutie držby otrokom a nemožnosť nadobudnutia držby i p s o i u r e slobodnou osobou, boli výrazom hospodárskej povahy otrokárskych vzťahov. Predstavovali predovšetkým poprenie hospodárskej samostatnosti otrokov a zároveň v určitom smere precizovali otrokovu existenciu. A tak výraz d o m i n o a d q u i r e r e označoval neslobodu a otroctvo, s i b i a d q u i r e r e charakterizoval slobodného človeka.[46] V spoločnosti, ktorá pozná otroctvo, je vykorisťovanie cudzej práce a jej privlastňovanie úplne samozrejmé. Preto musia výsledky otrokovej pracovnej potencie nevyhnutne pripadnúť jeho pánovi ako nositeľovi d o m i n i c a p o t e s t a s, čo bol koniec koncov dôsledok nemennej a v romanistickej literatúre nespornej zásady p e r s e r v u m d o m i n o a d q u i r i t u r (skrz otroka nadobúda sa pánovi).

Otázku, či faktickú moc pána nad otrokom treba považovať za predpoklad nadobudnutia držby v prospech pána, je potrebné, podľa môjho názoru, zodpovedať teda pozitívne, a to z viacerých dôvodov.

Predovšetkým bola p o s s e s s i o v rímskom práve klasickom faktickou mocou nad vecou a nie subjektívnym právom. A tento faktický stav bol príčinou odchylného postupu nadobúdania než v prípadoch, keď šlo o nadobudnutie práva: otrok mal byť vo faktickej moci osoby, pre ktorú sa mala držba nadobudnúť. Ak sa mal pán stať držiteľom veci, musela tejto jeho držbe predchádzať alebo súčasne vzniknúť aj držba jeho otroka, v duchu zásady c o r p o r e e t a n i m o. Prameňe v obsiahlej kazuistike upozorňujú na skutočnosť, že rímski právnici trvali na tom, aby bol otrok vo faktickej moci svojho pána, alebo aby prinajmenšom nebol v cudzej držbe. Táto druhá možnosť sa javí ako výnimka z pravidla a nepriamo, na základe argumentácie a c o n t r a r i o potvrdzuje stanovisko o potrebnosti držby nad otrokom. Sem patria prípady, týkajúce sa otroka (s e r v u s f u g i t i v u s, otrok i n l i b e r t a t i s p o s s e s s i o n e, otrok ako predmet h e r e d i t a s i a c e n s, otrok v držbe záložného veriteľa), alebo jeho pána (otrokov pán je c a p t i v u s).

1. S e r v u s f u g i t i v u s.[47] Podľa mienky klasických

---

46) Porov. S. S c h l o s s m a n n, cit. op., s. 64.

47) F u g i t i v u s je podľa definície O f í l i a ten otrok "... qui extra domini domum fugae causa, quo se a domino celaret, mansit." Pozri Ulp. D.21,1,17 pr.

právnikov otrok na úteku nebol spôsobilý nadobúdať držbu pre svojho pána. Veci, ktoré mal pri úteku pri sebe, boli len dotiaľ v držbe jeho pána, pokiaľ sa tretia osoba nezmocnila fugitiva.[48] Teda s e r v u s f u g i t i v u s i ďalej držal veci pre pána, avšak tie, ktoré nadobudol po úteku, nepatrili už do faktickej moci pána, aj keď bol otrok ešte považovaný za súčasť pánovho majetku.[49] Klasické právo vychádzalo dôsledne zo zásady nadobudnutia držby c o r p o r e e t a n i m o; preto nepatrili pánovi veci, získané otrokom na úteku, lebo pre platné nadobudnutie chýbal pánov c o r p u s p o s s e s s i o n i s, sprostredkovávaný v iných prípadoch práve pánovou držbou nad otrokom (tá teraz neexistovala). Pokiaľ ide o veci nadobudnuté otrokom pred útekom, platilo zasa s o l o a n i m o r e t i n e r i p o s s e s s i o n e m za účeľom, aby mal pán možnost vec vydržať.

2. O t r o k i n l i b e r t a t i s p o s s e s s i o n e. Človek, o ktorého slobodu sa rozhodovalo v riadne začatom spore, bol až do jeho ukončenia fakticky slobodný[50] a nebol preto podľa práva spôsobilý nadobúdať držbu pre svojho pána.[51] Právny spor o slobodu (l i b e r a l i s c a u s a) jednoducho spôsoboval, že podľa najstaršieho práva a tiež práva klasického bol ten, o slobode ktorého sa rozhodovalo, slobodným človekom až do vynesenia súdneho rozsudku (a prípadne aj po jeho vynesení).[52] Podľa všetkého, nenachádzal sa takýto človek počas sporu v držbe iného (právne) a ani nenadobúdal pre iného i p s o i u r e držbu veci.

3. O t r o k p r e d m e t o m h e r e d i t a s i a c e n s. Ak smrtou zostaviteľa neprešla pozostalosť okamžite na dedičov pozostalého, hovorilo sa o dedičstve, že medzi smrťou zostaviteľa a jej prevzatím spočíva, h e r e d i t a t e m i a c e r e.[53] Niektorí klasickí právnici považovali h e r e d i t a s i a c e n s za majetok bez subjektu, takže otrok z takéhoto dedičstva pochádzajúci - s e r v u s h e r e d i t a r i u s - nebol v držbe budúcich dedičov.[54]

Pre koho nadobúdal s e r v u s h e r e d i t a r i u s práva a držbu? Podľa mienky niektorých nadobúdal práva pre budúcich dedi-

---

48) Pozri kontroverziu medzi klasickými právnikmi Nerva-Paulus D.41,2,1,14; inak Gai. D.41,2,15; Ulp. D.7,1,12,3 a iní.

49) Porov. Nerva-Paul. D.41,2,1,14: "Per servum, qui in fuga sit, nihil posse nos possidere Nerva filius ait ..."

50) K tomu Liv. 3,44,11,12; Pomp. D.1,2,2,24. Pozri tiež M. K a s e r, cit. op., s. 115; E. W e i s s, Institutionen des römischen Privatrechts als Einführung in die Privatrechtsordnung 1, Prag 1937, s. 75.

51) Porov. K. S a l k o w s k i, cit. op., s. 40.

52) Pozri Z. XII t. 6,6; Paul. D.40,12,24 pr.; Gai. D.40,12,25,2.

53) Porov. Ulp. D.43,24,13,5; Ulp. D.40,5,4,17.

čov.[55] A držbu? Otázka nadobudnutia držby s e r v i h e r e d i t a r i i je zložitejšia, nakoľko držba bola, ako vieme, faktickou situáciou a vznikala len ak sa c o r p u s p o s s e s s i o n i s a a n i m u s p o s s i d e n d i spojili v "osobe" otroka a v osobe jeho pána. P a u l u s preto pri h e r e d i t a s i a c e n s pripúšťal nadobudnutie držby otrokom len v prípade otrokovho pekulia.[56] Podobne P a p i n i a n uznával vydržanie veci patriacej do pekulia, ktorú otrok získal po smrti zostaviteľa.[57] Možno teda na základe uvedených výrokov vysloviť domnienku, že ak.nadobudol s e r v u s h e r e d i t a r i u s držbu mimo pekulia, tak ju rímski právnici nepriznali dedičom, nakoľko otrok ešte nebol v čase nadobudnutia v ich moci. A keďže nešlo o nadobudnutie e x c a u s a p e c u l i i, chýbal tu v takomto prípade aj aspoň anticipovaný a n i m u s p o s s i d e n d i u budúcich dedičov.

4. O t r o k v d r ž b e z á l o ž n é h o v e r i t e ľ a. V tomto prípade je zrejmé, že otrok nenadobúdal držbu pre svojho pána, t.j. pre záložného dlžníka, lebo tým by sa, pochopiteľne, maril účel záložného vzťahu medzi veriteľom a dlžníkom. Otrok sa dostal ako predmet zálohu do veriteľovej faktickej moci a hoci šlo len o naturálnu držbu záložného veriteľa nad otrokom, bol predsa takýto otrok spôsobilý získavať svojim konaním držbu pre nového (dočasného) nositeľa moci. Aj tu sa teda vyžadoval skutočný mocenský vzťah medzi pánom (záložným veriteľom) a otrokom, inštitucionálne vyjadrený naturálnou držbou veriteľa, ktorý, pokiaľ dlžník nesplní svoj dlh, fakticky ovládal otroka namiesto dlžníka.

5. O t r o k o v p á n j e c a p t i v u s. Upadnutím rímskeho občana, t.j. otrokovho pána do vojnového zajatia, zanikala držba k veciam a jej stratou definitívne prestávala plynúť aj vydržacia lehota.[58] V duchu zásady: bez p o s s e s s i o niet ani u s u p a p i o.[59] To znamenalo, samozrejme, že zanikala aj držba c a p-

---

54) Porov. Ulp. D.47,4,1,15: "Quia possessionem hereditas non habet, quae facti est et animi, sed nec heredis est possessio, antequam possideat, quia hereditatis in eum id tantum transfundit, quod est hereditatis, non autem fuit possessio hereditatis."

55) K tomu M. K a s e r, cit. op., s. 720 a tam uvedená lit. v pozn. 4; pozri ďalej Labeo-Jav. D.28,5,65; Paul. D.28,5,53; Herm. D.41,1,61 pr.

56) Pozri Paul. D.41,2,1,5.

57) Porov. Pap. D.41,3,45,1: "Post mortem domini servus hereditarius peculii nomine rem coepit tenere, usucapionis primordium erit tempus hereditatis aditae ..."; pozri aj Ulp. D.6,2,9,6.

58) Pozri k tomu E. A l b e r t a r i o, Postliminium e possesso, SDHI 6, 1940, s. 384 a n.; M. B a r t o š e k, Captivus, Studie o právním postavení římského občana - válečného zajatce, Praha 1948, s. 35, 76; H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb, s. 73.

59) Porov. Labeo D.49,15,29: "Si postliminio redisti, nihil, dum in hostium potestate fuisti, usucapere potuisti."

t i v a k jeho otrokovi. Keďže nebolo isté, či sa držba zajatého pána nad otrokom obnoví, lebo nebolo isté, či sa c a p t i v u s vráti a bude môct použiť práva plynúce zo svojho návratu (tzv. i u s p o s t l i m i n i i),[60] zostávalo otázkou, pre koho takýto otrok "bez držiteľa" nadobúdal držbu k veciam.

Túto otázku si položil P a p i n i a n a odpovedal takto: "Ak otrok nadobudol držbu v spojení s pekuliom, nebráni upadnutie do zajatia tomu, aby vydržanie plynulo ďalej."[61] Z toho vyplýva, že iba situácie nadobudnutia p r e d upadnutím pána do zajatia mali za následok trvanie držby, aj to len, ak šlo o pekulium. P a p i n i a n iné prípady nadobudnutia držby nespomína.[62] Je to pochopiteľné, nakoľko pekulium ako majetková podstata sa nachádzalo v rukách otroka aj po upadnutí jeho pána do zajatia. Iné prípady nadobúdania držby neprichádzali do úvahy, lebo otrokov pán ich pre svoju neprítomnosť nemohol v nijakom smere želateľne ovplyvňovať. Pravda, takýto otrok nezostal trvale bez pána a v budúcnosti nadobúdal držbu v prospech dedičov, do moci ktorých sa dostal, ak sa pán zo zajatia nevrátil, alebo v prospech svojho pána, ak sa zo zajatia vrátil.[63]

Zo zmienených prípadov a úvah vyplýva, že pre nadobudnutie držby otrokom v prospech pána sa podľa klasického práva rímskeho vyžadoval úzky pomer medzi pánom a otrokom. Tento pomer sa zakladal na d o m i n i c a p o t e s t a s pána a bol vyjadrený držbou pána nad otrokom, čiže prináležitosťou otroka k pánovmu hospodárstvu. V žiadnom prípade nemožno ale hovoriť o jednote medzi pánom a otrokom, ako sa to pokúša postulovať B e n ö h r, lebo tá bola nielen z hľadiska právneho ale i sociálneho celkom určite iluzórna.[64]

Názor o faktickej povahe držby predpokladá teda nevyhnutný mocenský vzťah medzi pánom a otrokom, bez ktorého je nemysliteľné pôsobenie otrokára na predmet držby. Ako by aj mohol pán fyzicky ovládať vec, ak by fyzicky neovládal otroka? Pánov c o r p u s p o s s e s s i o n i s môže byť totiž vzhľadom na platnosť zásady c o r p o r e e t a n i m o zabezpečený práve v dôsledku jeho moci nad otrokom.

Ak prijímame tézu, že otrok má byť v držbe svojho pána, zostáva už

---

60) Pozri Gai. Inst. 1,129; H. K r e l l e r, Postliminium, RE, Bd. 22, 1953, s. 868 a n. Pritom ponechávám stranou problém, ako a kedy sa zistilo, že občan upadol do zajatia a za akých okolností sa zistilo, či ešte v zajatí žije.

61) Porov. k tomu Pap. D.41,3,44,7.

62) P a u l u s tiež zvážil nadobudnutie držby pre captiva a jasne povedal: "Neque servus neque per servum dominus, qui apud hostes est, possidet." Pozri Paul. D.41, 3,11.

63) Pozri k tomu H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb, s. 113.

64) Porov. H.P. B e n ö h r, Irrtum, s. 32.

len odpovedať na jednu otázku: aký druh držby sa vyžadoval od pána?

Aby bol otrok spôsobilým nadobúdacím objektom svojho pána, vyžadovalo sa v duchu zásad určených rímskym právom, aby bol predmetom civilnej držby, ktorá bola - ako sa ukázalo u väčšiny klasických právnikov - základom pre získanie vlastníckeho práva a právnym podkladom posesórnej ochrany. Z tohto aspektu bolo samozrejmé, že pramene trvali na civilnej držbe, lebo len ona dávala pánovi garanciu k držbe veci, ktorú získal jeho otrok. Naturálna držba pána nad otrokom by mu neumožňovala mocenskú sféru nad vecou, nakoľko pojmovo sa nezrovnáva, aby pán držal pre seba to, čo drží otrok, ktorého pán drží pre iného.[65]

Rímski právnici ale podľa všetkého nemali v úmysle vždy trvať na civilnej držbe pána voči svojmu otrokovi. Preto - hoci zásadne nestačil púhy faktický vzťah, ale sa vyžadovalo c i v i l i t e r i n p o t e s t a t e h a b e r e, teda nie detencia, ale moc pána vyplývajúca z určitého právneho titulu - z praktických hospodárskych dovodov, odklonili sa od požiadavky civilnej držby tam, kde to pova-

---

65) Pokiaľ ide o rozdiel medzi c i v i l i s a n a t u r a l i s p o s s e s s i o v klasickom práve, stručne len toľkoto: c i v i l i s p o s s e s s i o bola faktická moc nad vecou (c o r p u s) spojená s vôľou držať vec pre seba (a n i m u s r e m s i b i h a b e n d i), ktoré vyvierali (sc. nielen moc ale aj vôľa!) z určitého, právom uznaného dôvodu, zvaného i u s t a c a u s a p o s s e s s i o n i s. Takouto právnou kauzou bol iba titul smerujúci k nadobudnutiu kviritského vlastníctva, napr. pro emptore, pro donate, pro dote, pro legato, pro soluto, pro derelicto, pro herede a pod.

Z praktického hľadiska je významné, že rímske právo vymedzovalo vcelku úzky okruh civilných držiteľov a len im priznávalo osobitnú držobnú ochranu prostredníctvom prétorských interdiktov. Civilným držiteľom bol predovšetkým podľa toho vlastník držanej veci, t.j. p a t e r f a m i l i a s ako p e r s o n a s u i i u r i s a to aj vtedy, ak vec prenajal, dal do úschovy a pod. Do okruhu civilných držiteľov sa ďalej počítali nevlastníci, ktorí držali síce vec na základe vlastníckeho titulu, ale vlastníkmi sa podľa predpisov ius civile nestali hneď uchopením, ak nerešpektovali predpísaný spôsob nadobúdania kviritského vlastníctva (m a n c i p a t i o, alebo aspoň i n i u r e c e s s i o pri r e s m a n c i p i, t r a d i t i o pri r e s n e c m a n c i p i).

Všetci ostatní držitelia boli považovaní iba za naturálnych držiteľov, t.j. za držiteľov, ktorí mali tiež faktickú moc nad vecou (c o r p u s) ale s vôľou držať vec pre iného (a n i m u s a l i e n o n o m i n e), ktoré vyvierali (sc. nielen moc ale aj vôľa!) z právom uznaného dôvodu, zvaného i u s t a c a u s a d e t e n t i o n i s (nájom, árenda, úschova, vypožičanie a pod.), alebo síce tiež z i u s t a c a u s a p o s s e s s i o n i s, ale takýto držiteľ bol buď osobne závislý na inom (držba f i l i i f a m i l i a s, u x o r i n m a n u, aj držba otroka), alebo nespĺňal formálno-právne predpoklady civilnej držby (napr. držba obdarenému manželá proti zákazu l e g i s C i n c i a e z r. 204 pr.n.l.). K detentorom teda patrili niektorí držitelia obligačne oprávnení (nájomca, árendátor, uschovávateľ a pod.); ďalej tí, ktorí boli len čiastočne právne spôsobilí (syn v otcovskej, manželka v manželskej moci), alebo boli bez právnej spôsobilosti (otroci) a napokon tretiu zvláštnu kategóriu tvorili záložný veriteľ, prekarista a sekvester. Všetci naturálni držitelia, v porovnaní s civilnými, boli vylúčení z priamej interdiktnej ochrany, s výnimkou poslednе menovanej skupiny držiteľov, ktorej prétor priznal z praktických dôvodov ochranu, ako keby boli civilnými držiteľmi (tzv. prétorská držba).

žovali za potrebné. Takouto odchýlkou bol napríklad prípad naturálnej držby ususfruktuára nad otrokom. S e r v u s u s u s f r u c t u a r i u s nadobúdal držbu veci e x o p e r i s s u i s alebo e x r e f r u c t u a r i i pre ususfruktuára, všetko ostatné pre svojho pána.[66)]

b) Druhou podmienkou nadobudnutia držby skrz otroka, vyplývajúcou z fakticity držobných vzťahov v rímskom práve klasickom, bola požiadavka, aby sám otrok bol držiteľom veci, ktorú mal nadobudnúť jeho pán. Táto skutočnost bola vyjadrením diferencovaného postavenia otroka v držobných vzťahoch, v ktorých bol otrok nielen objektom držby nositeľa moci (II.a), ale aj "subjektom" držby, pričom tento dvojitý status otroka v pomere k pánovi a k držanej veci právne i fakticky zabezpečoval, aby bol otrok považovaný len za nadobúdací inštrument držby veci v prospech iného.

Majetková nespôsobilosť, z ktorej rímske právo vychádzalo počas celého trvania rímskeho impéria, bránilo otrokovi vlastniť základné výrobné prostriedky a výrobné nástroje, ako aj spotrebné predmety. Otrok však musel žiť, ak mal mať z neho otrokár úžitok. Fakticky preto priznávalo právo otrokovi držbu predmetov dennej potreby, nevyhnutné k obžive a regenerácii fyzických síl, ako aj predmety určené na ošatenie. Tieto veci však právne nepatrili otrokovi, pričom na druhej strane ich držba nebola nijako hospodársky významná. Z hľadiska triedno mocenských záujmov bolo aj v Ríme rozhodujúce predovšetkým to, kto a v akom rozsahu vlastnil a držal výrobné prostriedky a výrobné nástroje, a je celkom jasné, že to nebol otrok.

Podľa vyjadrenia zachovaných prameňov omnoho dôležitejším pre postavenie niektorých otrokov bol fakt, že s rozvojom tovarovej výroby a rastom latifundií a iných hospodárskych celkov, otrokár nestačil sám so svojou rodinou obhospodarovať celý svoj majetok. Aj z týchto dôvodov sa preto stávalo už v najstaršej dobe[67)] stále častejšie zvykom, že otrok dostal od svojho pána do užívania a správy zvláštny majetok, zvaný pekulium,[68)] na ktorom pracoval sám, alebo aj s inými otrokmi, ktorých s pekuliom dostal.

Pekulium nebolo v dejinách Ríma pravidelným javom. Nemožno bez

---

66) Porov. M. K a s e r, cit. op., s. 263; pozri k tomu Gai. Inst. 2,92; 2,94; 3,164; Pap. D.41,2,49 pr.; Paul. D.41,2,1,8; Pomp. D.41,1,19; Ulp. D.41,1,23 pr.; pozri aj H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb, s. 35 a n.

67) Porov. napr. E.M. Š t a e r m a n, Rascvet rabovladělčeskich otnošenij v rimskoj respublike, Moskva 1964, s. 106 a n.; M. K a s e r, cit. op., s. 64; I. Z e b e r, "Peculium" w terminologii wczesniejszego prawa rzymskiego, Acta Univ. Wratisl., Prawo 34, 1971, s. 119; Z. XII t. 7,12.

68) Porov. Ulp. D.43,16,1,22; o pekuliu poľnohospodárskeho otroka hovorí Paul. D.18, 1,40,5 a pod.

ďalšieho predpokladať, že pánov majetok bol udelený každému jeho otrokovi. Toľko majetku otrokár ani nemal, najmä keď zvážime okolnosť, že počet otrokov sa postupne rozrástol do nebývalej miery a že vlastne nebolo pro otrokára ekonomicky ani politicky únosné, rozdeľovať celý rodinný majetok. Prakticky teda iba niektorí kvalifikovaní otroci mali v držbe pekulium, ako napríklad a c t o r (správca), alebo v i l i k.[69] Drvivá väčšina otrokov nemohla na udelenie pekulia pomyslieť; zostala porobenou, nezvýhodnenou masou do konca svojho života.[70]

Prideľovaním pekulia začína sa v Ríme zdĺhavý proces majetkovej diferenciácie medzi otrokmi. Otroci s pekuliom vytvorili časom zvláštnu kategóriu ľudí, ktorých právne i sociálne postavenie sa výrazne odlišovalo od postavenia ostatných otrokov. Na druhej strane, v majetko-právnom ohľade, sa postavenie s e r v o r u m p e c u l i a r i u m v mnohom približovalo postaveniu slobodných osôb podriadených moci hlavy rodiny (najmä pozícii syna).[71]

Pekulium otroka bolo predovšetkým vyjadrením vzťahov nadradenosti a podriadenosti medzi otrokárom a jeho otrokom, následkom otrokovej závislosti, ktorá sa otrokovou usilovnosťou a pričinlivosťou mohla v niektorých prípadoch zmeniť na hospodársku nezávislosť. Právne zostal ale otrok i nadaľej závislý na osobe svojho pána, nakoľko ten bol oprávnený kedykoľvek odňať otrokovi pekuliárny majetok. Napokon i hospodárska samostatnost otroka bola iluzórna, keďže platilo pravidlo, podľa ktorého otrok zodpovedá za dlhy svojho pána, takže ich zaplatením sa mohlo pekulium otrokovi celkom zlikvidovať.[72] Pekulium

---

69) Pozri E.M. Š t a e r m a n - M.K. T r o f i m o v a, Rabovladělčeskije otnošenija v rannej rimskoj imperii (Italija), Moskva 1971, s. 42.

70) V sovietskej historiografii popredné miesto patrí v tomto ohľade prácam historičky staroveku, Š t a e r m a n o v e j, ktorá sa podrobne zaoberá vo svojich štúdiach sociálnym aj právnym postavením otrokov v Ríme. V poslednej väčšej monografii (pozn. 69) viac menej zidealizovala, zdá sa mi, postavenie otrokov a na niektorých miestach sa dopustila i nepresností, ktoré si právny historik obyčajne všimne. Uvádza napríklad, že v 3. storočí prestáva otrok zodpovedať pekuliom za dlhy pána a ako dokaz toho cituje Justiniánove D.4.13.5 (s. 222). Takýto fragment však v Digestách neexistuje. V rozpore s právnym postavením otrokov v antickom Ríme, autorka ďalej uvádza: "Čím viacej rastie majetková diferenciácia, tým viacej venuje vláda pozornosť majetkovým právam otrokov a ich právnej spôsobilosti." I keď na základe tejto štylizácie nemožno jednoznačne konštatovať, že autorka priznáva otrokom majetkové práva a právnu spôsobilosť, predsa len vyvolá uvedená formulácia zbytočné pochybnosti o "právach" a "právnej spôsobilosti" otrokov (s.222). Na s. 227 zasa píše, že otrok je subjektom vlastníckeho práva k výrobným prostriedkom: "V súčasných podmienkach rozvoja hospodárstva otrok už nemôže zostať na úrovni postavenia prostého pracujúceho dobytka a preto sa začína zaintereso vávať nielen materiálne, ale aj morálne; dať akú-takú garanciu minima ľudských práv ako aj garanciu majetkových práv tým otrokom, ktorí sa stali vlastníkmi výrobných prostriedkov." Poskytnúť otrokovi vlastníctvo výrobných prostriedkov znamená, podľa môjho názoru, poprieť otrokársky charakter rímskeho štátu a jeho triedne základy.

71) Porov. I. Z e b e r, cit. op., s. 120.

72) Porov. Pomp. D.15,1,4,5.

nemožno teda vždy považovať za užitočné pre otroka, ako sa to snaží niekedy vykresliť buržoázna historiografia, ale ani za jav smerujúci k odstráneniu otrokárskeho zriadenia, i keď na druhej strane možno pripustiť, že bolo prejavom jeho úpadku a rozkladu.[73]

Vzhľadom na vcelku známe postavenie otrokov v držobných vzťahoch, nie je v romanistickej literatúre v podstate spor o právnej povahe pekulia a jeho cieľoch.[74] Jeho hlavným účelom bolo, aby otrok svojim vlastným konaním rozmnožoval majetok svojho pána. Preto otrok z titulu pekulia nadobúdal v prospech pána všetky vecné práva, pohľadávky aj dlhy, ba aj faktickú moc nad vecami (držbu). Pritom sa prejavovala jasná snaha otrokára zainteresovať otroka na zintenzívnení hospodárskej činnosti vo svoj prospech[75] a umožnit otrokovi koniec koncov fakticky zlepšiť svoje majetkové pomery, alebo dokonca umožniť mu získanie slobody výkupom z pekulia ušetrených peňazí.[76]

Ak sústreďujeme pozornosť na otrokovu držbu a na jeho pekulium ako na skutočnosti smerujúce k nadobudnutiu držby pre nositeľa moci, sme ochotní konštatovať, že priznanie držby otrokovi neznačí popretie samých základov rímskeho otrokárskeho systému a jeho právneho poriadku. Pekulium nespravilo z otroka slobodného, povinnosťami nezaťaženého človeka; jeho udelením nezískal otrok právnu spôsobilosť. Stal sa len naturálnym držiteľom majetkových kusov, oddelených od majetku pána a viacej nič. S vecami, tvoriacimi hmotný substrát pekulia, mohol otrok fakticky disponovať i n t e r v i v o s, nakoľko mu rímske i u s c i v i l e s ohľadom na jeho nepopierateľné ľudské vlastnosti (ro-

---

73) Pozri J. K i n c l, Servus suis nummis emptus, Acta Univ. Carolinae - Iuridica, No. 4, Praha 1973, s. 240.

74) "Aj keď pekulium patrí k majetku pána, z hľadiska sociálneho je vlastným majetkom otroka" (M. K a s e r, cit. op., s. 287); "... na otrocký majetok sa čoskoro začalo pozerať akoby na otrokovo vlastníctvo" (J. K i n c l, cit. op., s. 240); pekulium "... zostáva právne majetkom hlavy rodiny ... stáva sa ale medzičasom predsa fakticky ich vlastným majetkom" - rozumej majetkom detí a otrokov (H. S i b e r, cit. op., s. 309); "... juristicky takýto majetok, pekulium, patrilo pánovi, no fakticky otrok slobodne nakladal majetkom z pekulia" (I.B. N o v i c k i j - I.S. P e r e t e r s k i j, Rimskoje častnoje pravo, Moskva 1948, s. 114) a pod.

75) Pozri V a r r o, De re rustica 1,17; C a t o, De re rustica 5,2; k tomu lit. I. Z e b e r, cit. op., s. 121; G. Ž e l e z k o v o v á, K otázkam úpravy vlastníctva a držby v poklasickom rímskom práve (s osobitným zreteľom na superficies a emfyteusis), Právnické štúdie 7, 1959, s. 697.

76) Porov. J. K i n c l, cit. op., s. 237 a n.; M. K a s e r, cit. op., s. 114, 288; L. S e u f f e r t, Der Loskauf von Sklaven mit ihrem Geld, Festschrift zum 300. Jubileum der Universität Giessen, Giessen 1907, s. 3 a n.; H. S i b e r, cit. op., s. 309; podla mienky historikov staroveku bol výkup obyčajne pravidelným dôsledkom pekulia, k tomu pozri J. Č e š k a, Diferenciace otroků v Itálii v prvních dvou stoletích principátu, Spisy University v Brně, Filosofická fakulta 62, Praha - Brno 1959, s. 16, 20, 32, 65; L. S v o b o d a a kol., Encyklopedie antiky, Praha 1974, s.v. peculium, s. 458; H. L ö w e - A. S t o l l, ABC antiky, s.v. peculium, s. 188, Praha 1974; L. H u c h t h a u s e n - G. H ä r t e l, Römisches Recht in einem Band, Bibliothek der Antike, Berlin-Weimar 1975, s.v. peculium, s. 487.

zum, slobodná vôľa) priznávalo - ako vcelku každému fyzicky i duševne zrelému - spôsobilosť konať s právnymi následkami. Z konania právne relevantného nezakladal, pravda, otrok vznik, zmenu alebo zánik subjektívnych práv a povinností (aj držbu) pre seba, ale pre úžitok svojho pána.

Otázka je, aký druh faktickej moci nad vecou otrok mal, inými slovami, aký druh držby mu rímske právo klasické priznávalo.

Na viacerých miestach je v prameňoch zmienka o tom, že otrokovu faktickú moc nad vecou, potrebnú na to, aby jeho pán získal držbu veci, možno kvalifikovať len ako naturálnu držbu, nakoľko otrok drží vec v mene svojho pána,[77] alebo preto, že otrok nie je jednoducho spôsobilý k civilnej držbe,[78] alebo tiež preto, že otrokova vôľa vec držať je v skutočnosti vôľou jeho pána.[79] Držba otroka je tu obyčajne vymedzená výrazom p o s s i d e r e, čo treba tak rozumieť v duchu vyjadrenia rímskych klasických právnikov, že otrok síce drží (tenet) vec, ale jednak ju drží pre svojho pána, jednak je sám predmetom držby svojho pána. Ba dokonce P a p i n i a n neváhal ísť až tak ďaleko, že definoval držbu práve v spojitosti s otrokovým pekuliom ako právo, 'ku ktorému nie je, samozrejme, spôsobilý žiaden otrok.[80] Pramene teda jasne poukazujú na skutočnosť, že otrok bol spôsobilý iba k naturálnej držbe (J a v o l e n u s, U l p i a n u s), alebo dávajú do popredia držbu v mene iného, čo nie je v zmysle rímskeho práva nič iné, ako vymedzenie pojmu naturálnej držby (P a u l u s, S a b i n u s, C a s s i n u s, J u l i a n u s, P o m p o n i u s). Možno povedať, že ani v romanistickej literatúre nie je spor o tom, že otrokovi nebola umožnená držba civilná.[81]

Ako vyplýva z hore uvedeného, otrok v antickom Ríme nikdy nebol nositeľom subjektívnych práv a povinností a podobne nebol a nemohol

---

77) Porov. Paul. D.41,2,1,5: "... sicut Sabino et Casio et Iuliano placuit, quia nostra voluntate intellegantur possidere ..."

78) Porov. Iav. D.41,2,24: "... quod servus civiliter quidem possidere non potest, sed natur liter tenet ..."; podobne aj Ulp. D.45,1,38,7; niektorí romanisti považujú citovaný fragment u Javolena za nepravý, k tomu pozri S. R i c c o b o n o, cit. op., s. 365 a n.; G. B e s e l e r, cit. op., s. 185, pozn. 1, 237, 240; W. K u n k e l, Civilis und naturalis possessio, Symbolae Lenel, Leipzig 1931, s. 47, pozn. 1; M. K a s e r, Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht, 2. Aufl., Köln-Graz 1956, s. 329, pozn. 1, 337 pozn. 30; H. N i e d e r l ä n d e r, Die aussernoxale Haftung des Gewalthabers, ZSS 69, 1952, s. 226; E. L e v y, Die Konkurenz der Aktionen und Personen im klassischen Römischen Recht 1, Berlin 1918, s. 442; inej mienky je H.P. B e n ö h r, Besitzerwerb, s. 64, 89 a lit. v pozn. 23.

79) Porov. Pomp.-Paul. D.41,4,2,12: "Pomponius quoque in his, quae nomine domini possideantur, domini potius quam servi voluntatem spectandam ait ..."

80) Porov. Pap. D.41,2,49,1: "Qui in aliena potestate sunt, rem peculiarem tenere possunt, habere possidere non possunt, quia possessio non tantum corporis, sed et iuris est."

byť - pokiaľ bol otrokom - ani nositeľom civilnej držby, lebo podľa názoru niektorých klasikov p o s s e s s i o n o n t a n t u m c o r p o r i s s e d i u r i s e s t. Toto pravidlo, ktoré v náuke o držbe vyvoláva aj dnes mnohé spory, možno doplniť tvrdením M o d e s t i n a: otrok nachádzajúci sa vo faktickej moci iného, je sám nespôsobilý k civilnej držbe.[82]

Ako vidno, rímski právnici hľadali vhodné juristické konštrukcie pre odôvodnenie existujúcich hospodárskych a sociálnych vzťahov, ktoré nechceli porušiť, pričom sa im zdalo aj logické nepriznať otrokovi spôsobilosť k civilnej držbe. Ak by sa totiž umožnilo otrokovi civilne držať, nenadobudol by jeho pán držbu priamo, i p s o i u r e, ale iba sprostredkovane, pomocou inštitúcie nepriameho zastúpenia.

A tak hoci otroci fakticky ovládali veci, s ktorými prichádzali do styku v procese výroby i v procese spoločenskej spotreby, hoci ich práca tvorila hospodársky základ spoločenského zriadenia v Ríme, z hľadiska právnych názorov otrokárskej triedy, nebola otrokom priznaná spôsobilosť k c i v i l i s p o s s e s s i o, inými slovami, otroci principiálne nedržali veci pre seba, ale pre iného (a l i e n o n o m i n e p o s s i d e r e t). Táto okolnosť, zdá sa, má z aspektu nadobúdania držby skrz otrokov, a najmä z aspektu marxistickej romanistiky, prvoradý význam, pretože poukazuje nielen na sociálne postavenie tried v Ríme, ale je aj jedným zo základných problémov v náuke o držbe vôbec.[83]

ZÁVEREČNÉ TÉZY

Z charakteru štátneho zriadenia rímskeho a zo samej jeho triednej podstaty, stalo sa poprenie otrokovej právnej subjektivity východiskom pre určenie právneho postavenia otroka v držobných vzťahoch. Rímske právo urobilo z otroka v majetkovej sfére už od najstarších čias púhy nadobúdací nástroj svojho pána. Právna i hospodárska závislosť otroka sa stala základnou ideou rímskej spoločnosti a rímski otrokári neboli ochotní na nej nič meniť. A preto dôležitou úlohou právnikov

81) Pozri napr. F.C. S a v i g n y, Das Recht des Besitzes, 7.Aufl., Berlin 1864, Nachdruck Darmstadt 1967, s. 127; P. G i r a r d, Geschichte und System des römischen Rechts, übersetzt von R. Mayr, Berlin 1908, s. 292 pozn. 3; S. R i c c o b o n o, cit. op., s. 328; A. W a g n e r, Die soziale Entwicklung des Sklavenrechts in der römischen Kaiserzeit insbesondere auf Grund des Codex Justinianus, Marburg 1968, s. 67.

82) Porov. Mod. D.41,1,54,4: "... quia nec possideret intellegitur, qui ipse possideretur."

83) K tomu porov. A.A. R u b a n o v v recenzii k M.N. Andreev, Rimsko častno pravo, Vestnik drevnej istorii, Moskva 72, 1960, s. 150 a n.

a právnej vedy bolo, vyjadriť, právne sformulovať a odôvodniť otrokovú závislosť a v náuke o držbe stanoviť princípy a predpoklady nadobudnutia držby skrz otroka.

Nadobudnutie držby pre nositeľa moci prostredníctvom otroka bolo v rímskom práve klasickom podmienené týmito faktormi:

a) M o c o u p á n a n a d o t r o k o m a j e h o z a č l e n e n í m d o p á n o v h o h o s p o d á r s t v a (servus in potestate). Faktická moc pána nad otrokom bola prejavom majetkovej nesamostatnosti, prejavom politickej aj hospodárskej závislosti otroka na svojom pánovi a prvoradou podmienkou pre nadobudnutie držby v prospech pána (Paul. D.41,2,1,5; Jav. D.41,2,23,2; Proc.-Pom. D.41,1,21 pr.; Gai.Inst.2,9; Pap. D.41,2,49 pr.; Paul. D.41,2,1,8). hoci rímske právo klasické poznalo aj prípady nadobudnutia držby cudzím otrokom (Cels.-Ulp. D.41,2,34,2; Paul. D.41,3,31,2; Paul. D.41,2,1,19). Pravidelným právnym podkladom pánovej právomoci nad otrokom bolo pánovo vlastnícke právo alebo civilná držba, výnimočne osobná služobnosť (Gai.Inst. 2,92; 2,94; 3,164; Pap. D.41,2,49 pr.; Paul. D.41,2,1,8; Pomp. D.41,1,19; Ulp. D.41,1,23 pr.).

b) F a k t i c k o u m o c o u o t r o k a (corpus possessionis). Nositeľ moci nadobúdal držbu veci za predpokladu, že otrok mal fyzickú moc nad vecou, čo bolo v duchu zásady c o r p o r e e t a n i m o konštruované tak, že otrok vec sám držal ale v mene svojho pána - c o r p o r e s u o, a n i m o a l i e n o. Postavenie otroka ako držiteľa sa výrazne prejavovalo predovšetkým v držbe pekulia, ktoré pán vyčlenil otrokovi v snahe zainteresovať ho na výsledkoch jeho práce, prípadne výnimočne mu umožniť prepustenie na slobodu. Hlavným cieľom pekulia ale bolo nadobúdanie práv a držby v prospech pána. Právnym podkladom pekulia bola pánova civilná a otroková naturálna držba (Paul. D.41,2,1,5; Jav. D.41,2,24; Ulp. D.45, 1,38,7; Pomp.-Paul. D.41,4,2,12; Pap. D.41,2,49,1).

c) S p ô s o b i l o s ť o t r o k a p r á v n e k o n a ť (intellectus possidenci). Otrok postihnutý duševnou chorobou nebol spôsobilý nadobúdať držbu pre iného. Od konajúceho otroka sa vždy vyžadovala a f f e c t i o t e n e n d i (Paul. D.41,2,1,3), alebo i n t e l l e c t u s p o s s i d e n d i (Paul. D.41,2,1,9; Cels. D.41,2,18,1; Paul. D.41,2,1,10), t.j. schopnosť mať predstavu o držbe, ako aj dospelosť (Paul. D.41,2,1,3; Paul. D.41,2,1,11).

d) S ú h l a s o m p á n a s o t r o k o v ý m k o n a n í m (scientia possidendi). Otrok mohol účinne nadobúdať držbu len s vedomím svojho pána (Paul. D.41,2,3,12), alebo v prospech svojho pekulia (Paul. D.41,2,1,5; Paul. D.41,3,47; Cels.-Paul. D.41,4,2,11; Pap. D.41,2,44,1; Pap. D.41,3,44,7).

DER BESITZERWERB DURCH SKLAVEN IM KLASSISCHEN RÖMISCHEN RECHT

Peter Blaho

Zusammenfassung

Der Besitz der Sklaven hatte für die römischen Sklavenhalter grosse wirtschaftliche Bedeutung und stellte eine praktische Notwendigkeit dar. Deshalb übernahm die römische Rechtswissenschaft die Aufgabe, die grundlegenden Prinzipien des Besitzerwerbes durch Sklaven auszudrücken, juristisch zu formulieren und zu begründen. Grundsätzlich galt auch für den Sklavenbesitz, dass er nur corpore et animo entstand (Paul. Sent. 5,2,1; Paul. D. 41,2,3,1), was Paulus so modifizierte, dass der Herr den Besitz in eigener Absicht (animo nostro) erwarb, wenn ein Fremder, d.h. der Sklave die Sache körperlich innehatte (corpore alieno) - Paul. D. 41,2,3,12. Und gerade im Hinblick auf den Grundsatz dorpore et animo und im Hinblick auf das faktische Wesen des Besitzes entstand die römischrechtliche Theorie vom Besitzerwerbes durch Sklaven.

Im Geiste des Grundsatzes corpore et animo war bedeutsam: a) dass der Sklave physisch existierte und demnach befähigt war, die Sache tatsächlich zu besitzen, b) dass der Sklave geistig gesund war (Paul. D. 41,2,1,3; Paul. D. 41,2,1,9-10), also die Fähigkeit zum Denken und Erkennen hatte (intelectus possidendi), c) dass eine psychische Einstellung des Gewalthabers zu den Erwerbshandlungen des Sklaven vorlag (scientia possidendi).

Nicht nur der Sklave, sondern auch sein Herr musste beide Besitzelemente (corpore et animo) erfüllen, wobei es genügte, wenn der Herr von der Besitznahme der Sache durch den Sklaven wusste. In einem solchen Fall besass der Herr die Sache kraft eigenen Willens, aber kraft fremder Beherrschung (animo suo, corpore alieno), der Sklave besass kraft fremden Willens, aber kraft eigener Beherrschung (animo alieno, corpore suo). Der Wille des Herrn konnte entweder durch seinen vorhergehenden Auftrag oder durch seine persönliche Anwesenheit bei der Verrichtung des Sklaven oder durch nachfolgende Einwilligung (ratihabitio) ausgedrückt werden, oder es wurde sein Wille angenommen (peculium). Ohne den Willen des Herrn konnte ein Sklave keine Sache in Be-

sitz nehmen, was in der Praxis bedeutete, dass der Herr durch eigene Willensäusserung die Handlungsweise seiner Sklaven regulieren und so eine Tat verhindern oder hintanhalten konnte, die seine wirtschaftlichen oder sonstigen Interessen schädigen und die schliesslich und endlich auch zur Schädigung der Interessen der übrigen Angehörigen der herrschenden Klasse führen konnte.

Ausgehend von den Rechtsquellen kann gesagt werden, dass einzig und allein beim peculium die Willensäusserung des Herrn nicht erforderlich war (Paul. D. 41,2,1,5; Paul. D. 41,2,3,12; Cel.-Paul. D. 41, 4,2,11; Pap. D. 41,2,44,1; Pap. D. 41,3,44,7); in der Literatur ist die Rede vom vorausgesetzten Willen (Benöhr) oder von einer allgemeinen Toleranz des Gewalthabers (Kaser).

Aktuell ist ferner die Frage, ob der Sklave als Vertreter des Gewalthabers angesehen werden kann. Obwohl im ältesten und anfangs auch im klassischen Recht die Freien nicht befähigt waren, zugunsten dritter etwas zu erwerben (alteri stipulari nemo potest), konnte der Sklave den Erwerb tätigen. Aber der Sklave war nur Instrument des Gewalthabers, so dass der Gewalthaber stets direkt aufgrund seiner Macht über den Sklaven (Rebro) und nicht infolge der Vertretung durch den Sklaven erwarb. Die romanistische Literatur ist in dieser Frage nicht einheitlich. Einige sprechen von einer "Vorstufe" einer direkten Vertretung (Bruns), andere betrachten den Sklaven als Vertreter des Gewalthabers (Siber), andere wiederum akzeptieren diese Behauptung nicht (Hausmaninger) und verwenden dabei den allgemeinen Ausdruck Hilfsperson (Benöhr), andere beleben und modifizieren ältere Ansichten und halten den Sklaven für einen Vertreter des Gewalthabers im Sinne eines juristischen Besitzwillens (Nicosia, Wieacker).

Weitere Bedingungen, die sich aus dem faktischen Charakter des Besitzes ergeben:

a) Wenn der Sklave den Besitz erwerben sollte, musste er sich in der Gewalt seines Herrn befinden. In den Rechtsquellen finden wir genug Stellen, die einen Besitzerwerb ohne die Gewalt des Herrn über den Sklaven nicht ermöglichen: servus fugitivus (Nerva-Paul. D. 41,2, 1,14), Sklave in libertatis possesione, Sklave als Gegenstand einer hereditas iacens (Paul. D. 41,2,1,5; Pap. D. 41,3,45,1; Ulp. D. 6,2, 9,6), Sklave im Besitz des Ersatzgläubigers, der Sklave des Herrn ist captivus (Pap. D. 41,3,44,7; Paul. D. 41,3,11).

Der Gewalthaber konnte also nur dann als Besitzer der Sache angesehen werden, wenn er selbst Besitzer des Sklaven war. Wie hätte er sonst physisch die Sache innehaben können, wenn er nicht den Besitz über den Sklaven ausübte, der die Sache besass? b) Nicht nur der Besitz über den Sklaven, sondern auch der Besitz des Sklaven gehörte zu

den grundlegenden Bedingungen des Instituts per servum domino adquiritur. Daraus ergibt sich, dass sich der Sklave in einer Doppelstellung gegenüber dem Herrn befand: er war Objekt seines Besitzes und zugleich Besitzer seiner Sachen. Dieser Doppelstatus des Sklaven war zweifelsohne ein Ergebnis des Umstandes, dass der Sklave in Rom als Erwerbsinstrument des Gewalthabers angesehen wurde.

Der Besitz des Sklaven war unter rechtlichem Aspekt nur ein Naturalbesitz (Iavolenus) und kein Zivilbesitz, denn der Sklave war befähigt, nur im Namen des Gewalthabers den Besitz auszuüben (Paulus), da der Wille des Sklaven in Wirklichkeit der Wille seines Herrn war (Pomponius, Paulus). Modestinus drückte im allgemeinen deutlich den klassenbedingten Begriff seiner Zeit aus: der sich in der faktischen Macht eines anderen befindliche Sklave ist selbst zur possessio civilis unfähig (D. 41,1,54,4).

Die Tatsache, dass die Sklaven vom Zivilbesitz ausgeschlossen waren, dies nicht wegen rechtlicher Hindernisse, sondern aufgrund ihrer sozialen Herkunft, hat in der marxistischen Romanistik erstrangige Bedeutung und bildet daher eines der Grundprobleme der Besitzlehre.

POZEMKOVÉ REFORMY V ZEMÍCH STŘEDNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPY 1944–1948 – VÍTĚZSTVÍ POLITIKY KOMUNISTICKÝCH STRAN

Pavel Mates

Druhá světová válka se stala významným katalyzátorem sociálních, politických a ekonomických procesů všech zemí, především evropských, jejichž národů se dotkla snad nejvýrazněji. Před pracujícími se objevily rozpory imperialismu v plné šíři a lid pochopil, že jejich skutečné řešení je jen v radikální změně stávajících poměrů, tedy v provedení revoluce.

Významnou součástí hnutí se stala otázka rolnická, zahrnující i požadavek urychleného provedení pozemkové reformy. Šlo o jednu z nejnaléhavějších otázek, danou mimo jiné tím, že buržoazně demokratické revoluce po I. světová válce byly právě ve zkoumaných zemích značně nedůsledné, zachovávajíce vesměs ohromné feudální přežitky. Masy rolnictva tvořily přitom až na Československo a dnešní NDR všude rozhodující část obyvatelstva a zároveň byly vedle dělnictva základní hybnou silou osvobozeneckého boje.[1] Komunistické strany, které byly nejdůležitějším činitelem při prosazování požadavků rolnictva si

1) V.A. M a r j i n a, Agrárně rolnická otázka v politice národních front v závěrečné etapě druhé světové války, Československý časopis historický 2/77. V tomto článku se nezabývám problematikou Československa, s níž se má náš čtenář možnost hlouběji seznámit v řadě dostupných prací, jako např. V. F á b r y, Pozemková reforma v Československu, AUC I No 2, 1961, D. P e l i k á n, Zemědělské zákony v revolučním procesu obnovy národního katastru půdy v Československu po roce 1945, Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70.narozeninám, Praha 1975, D. K o k a v e c, Pozemkové vlastníctvo a formovanie spojenectva robotníckej triedy a rolníctva v Československu do socialistickej ústavy, Právnické štúdie 3/67, L. S l e z á k, KSČ v boji za uskutečnění první pozemkové reformy v českých zemích, Československý časopis historický 2/76 a další.

ovšem uvědomovaly, že agrární reforma ještě neznamená úplné vyřešení rolnické otázky, ale jen jeden z kroků, ale velmi významných, k jejímu řešení.[2)]

Podmínky pro uskutečnění pozemkové reformy nebyly přitom přirozeně ve všech zemích stejné. Závisely na takových okolnostech, jako byl stupeň jejich ekonomického vývoje, rozsah feudálních přežitků, podíl zemědělského obyvatelstva na třídní struktuře společnosti, na rozdělení uvnitř rolnického obyvatelstva, na stupni soukromovlastnických tradic, vyspělosti revolučních složek rolnictva a podobných okolnostech.[3)]

Přitom existovaly výrazně shodné sociální, politické a ekonomické předpoklady a impulzy k uskutečnění pozemkových reforem, které přirozeně nacházely svůj odraz v konkrétních právních předpisech. K nim bývá řazena souvislost mezi změnami k nimž došlo v oblasti politické a sférou zemědělství, svazky mezi dělnickou třídou a rolnictvem, otevřeně proklamované přání pracujícího rolnictva likvidovat statkáře a zemědělskou velkoburžoazii, prosazení zásady, že půda patří těm, kdo na ní pracují, a další.[4)]

V průběhu války se dále prohloubily konflikty na venkově, ať již byly dány vztahy národnostními (rozpory mezi domácím rolnictvem a nepřítelem) nebo třídními (rozpory dané přežitky feudalismu i kapitalistickým vykořisťováním).[5)]

Pozemkové reformy přitom nemohly řešit všechny uvedené problémy. Komunistické strany nestavěly zejména požadavek okamžité likvidace větších sedláků a kulaků, aby je na jedné straně nevháněly do tábora otevřené reakce a zároveň nevzbudily obavy ve středních vrstvách. Řešení tohoto problému bylo věcí další etapy revoluce.

Existence těchto poměrů vedla zároveň k tomu, že půda byla v zemích střední a jihovýchodní Evropy po vyvlastnění vesměs odevzdávána do soukromého vlastnictví jednotlivých rolníků. Důvodů bylo i zde několik. Především na vesnici vznikly a v průběhu války se dále prohloubily hluboké soukromovlastnické tradice. V prvém období by rolníci, včetně většiny chudiny, nemohli správně pochopit progresivní charakter zespolečenštění půdy či jejího užívání a přílišný radikalismus by nutně vedl k oslabení třídních svazků mezi pracujícími, které byly nezbytné k provedení socialistické revoluce. Kromě toho ve většině zkoumaných zemí bylo třeba v prvém období nejdříve plně rozvinout

---

2) N. K o l o m e j c z y k, Rewolucje ludowe w Europie 1939-1948, str. 196, Warszawa 1973.
3) R. F r a n ě k, Rolnická otázka, str. 83, Praha 1973.
4) Leninskij dekret "O zemle" i sovremennost, str. 207, Moskva 1970.
5) R. F r a n ě k, cit. práce.

drobnou zemědělskou výrobu, pro níž je ovšem právě tato forma vlastnictví k půdě typická, aby bylo možno přejít k dalšímu rozvoji této sféry ekonomiky.[6]

Konečně je třeba zmínit ještě jednu důležitou otázku. Při uskutečnění pozemkových reforem sehrál mimořádně závažnou úlohu stát, který nejen vydal příslušné právní předpisy, ale zároveň je i svými mocenskými orgány prováděl. Můžeme přitom vidět, že úměrně úrovni rozvoje revoluce bylo též dáno tempo pozemkových reforem. Jinak řečeno tam, kde docházelo k rychlému přerůstání revoluce v socialistickou (např. Bulharsko, Jugoslávie), měly agrární reformy rychlý a relativně hladký průběh. A naopak v zemích, kde se třídní střety v průběhu národně demokratické revoluce značně vyhranily (Rumunsko, Maďarsko), byl průběh přeměn daleko pomalejší, poznamenán kompromisy a komplikacemi.

*

Skutečnost, že provedení agrárních reforem byla označena za jeden z nejdůležitějších úkolů, které stály před revolučními silami zemí střední a jihovýchodní Evropy po válce, plynula mimo jiné též ze struktury jejich zemědělství v období mezi oběma válkami.

Konkrétně šlo především o to, že na jedné straně všude existovala ohromná masa chudých rolníků a bezzemků a zároveň úzká vrstva latifundistů s velkými pozemkovými majetky. K tomu se navíc zejména v zemích, které byly bezprostředně okupovány nepřítelem, družila i skutečnost, že zde došlo k značnému poškození hospodářství. V některých případech hrál důležitou roli i národnostní moment plynoucí z toho, že domácí obyvatelstvo bylo vysídlováno a na jeho místo přicházeli cizí kolonisté (především v Polsku).

Předválečné Polsko bylo zemí, kde v zemědělství převládaly kapitalistické vztahy, ale zároveň se ještě zachovaly silné feudální přežitky. Podle údajů z roku 1921 náleželo kulakům a velkostatkářům, kteří tvořili 10% hospodářství, 60% veškeré půdy v zemi, kdežto drobným a středním rolníkům (tj. 90% hospodářství) méně než 1/2 a navíc právě tato skupina neměla možnost získat novou půdu, což vedlo k dalšímu a dalšímu drobení.[7] Konkrétně patřilo 19 tisícům nejbohatších rodin 17 miliónů ha nejlepší půdy, kdežto 2/3 drobných hospodářství nebylo schopno uživit své majitele. Vedle polských pozemkových magnátů (Radziwiłłové, Zamoyští) měli především v západních částech země silné pozice němečtí velkostatkáři (např. knížata Hochbergové, Hohen-

---

6) Leninskij dekret ..., str. 210.
7) S. B r e y e r, Prawo chlopow do ziemi w Polsce ludowej, str. 5, Warszawa 1955.

lohe a Donnersmarck). Situace zde byla komplikovaná i skutečností, že k 1.9.1939 patřilo např. ve Slezsku polským rolníkům jen 14,5% půdy, vše ostatní vlastnici Němci.[8]

V období poválečné revoluční vlny, kdy buržoazie bojovala o své panství, vydala k uklidnění rolnictva 10.7.1919 zákon o zásadách pozemkové reformy, podle něhož měly být parcelovány pozemky nad 60-180 ha, ovšem za vysokou náhradu.

Vlastní pozemková reforma měla být provedena podle zákona z 15.7. 1920, který již ponechával v rukách statkářů 180-400 ha s tím, že zbytek měl být vykoupen i s inventářem. Zákon ovšem zůstal jen na papíře a fakticky bylo parcelováno jen 10% půdy. Pod vlivem narůstajícího vření rolnictva přijal Sejm 28.12.1925 další zákon k provedení pozemkové reformy, podle něhož mělo ministerstvo zemědělství stanovit, které pozemky podléhají výkupu, a uložit majitelům povinnost je prodat. Řada ustanovení však umožňovala vlastníkům prodávat pozemky v drobném za podmínek výhodných pro statkáře; předpokládalo se, že parcelovány budou pozemky nad 180 ha, ale fakticky si mohli jednotlivci ponechat i majetky nad 700 ha atd. I tato reforma v praxi nakonec zkrachovala, takže v roce 1931 bylo více než půl miliónu rodin bez půdy, kolem 700 tisíc s výměrou do dvou hektarů a přes milión s výměrou od 2 do 5 ha.[9]

V polském zemědělství se navíc za války výrazně projevila masová kolonizace Němci při vysídlování domácích rolníků,[10] přičemž němečtí osídlenci dostávali i dobytek a inventář, který si při útěku před frontou brali ssebou, což ještě zvyšovalo celkové škody, které hospodářství za války utrpělo.

Jen pro ilustraci je možno uvést, že v průběhu války bylo v Polsku zničeno 354 tisíc hospodářství, na územích, která již před válkou náležela Polsku zůstalo jen 20% výnosu a v některých případech (vojvodství białostocké a kielecké) byly ztráty absolutní.[11]

V Bulharsku byla sice zákony Stambolijského vlády Zemědělského svazu z let 1920 a 1922 provedena pozemková reforma rozdělením státní půdy a zákonem o pracovním pozemkovém vlastnictví, jímž byla vykoupena půda nad 300 dektarů (tj. 30 ha), ale její skutečné výsledky byly

---

8) J.W. G o ł ę b i o w s k i, Pierwsze lata 1945-1947, str. 82-83, Katowice 1969.
9) H. S w i a t k o w s k i, Prawo rolne, str. 22-30, Warszawa 1966.
10) Polska ludowa 1944-1950, przemiany społeczne, str. 178, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1974; K. O s m a ń c z y k, Był rok 1945, str. 88-90, Warszawa 1970.
11) Polska 75, str. 60, Warszawa 1976; H. S ł a b e k, Z zagadnień powojennej odbudowy rolnictwa na ziemiach dawnych (1945-1947), str. 3, Materiały i studia z najnowszej historii Polski 2, Warszawa 1965.

přinejmenším jen polovičaté. Šlo totiž o to, že přídělenci, tj. převážně malí rolníci a bezzemci, museli platit za přidělenou půdu příliš vysokou cenu a navíc zákon o pracovním vlastnictví k půdě umožňoval ponechat jednotlivým vlastníkům i rozlohu zdaleka převyšující stanovené maximum. Kromě toho se i zde v jisté míře negativně projevily důsledky fašistického převratu z roku 1923.[12)]

V předvečer II. světové války tak v zemi zcela převládali malí a střední rolníci, byla zde i rozsáhlá armáda bezzemků. Na hospodářství s rozlohou do 5 ha připadalo jen 30% orné půdy, přestože tvořila přes 63% všech hospodářství Bulharska.[13)] Zemědělská půda byla rozdělena do 12 miliónů parcel o průměrné velikosti 0,3-0,4 ha, což mimo jiné vedlo i k velmi nízké produktivitě práce. Neustálé drobení půdy a její nedostatek vedly k tomu, že rolníci byli nuceni k uzavírání pachtovních smluv za krajně nevýhodných podmínek (v roce 1934 fungovalo na pronajaté půdě 275 700 hospodářství) a jejich vykořisťování ještě násobil parazitující zpracovatelský průmysl, který byl přirozeně veměs v soukromých rukách.[14)]

V Maďarsku byla radikální pozemková reforma uskutečněna v období vlády republiky rad v roce 1919. Nařízení Revoluční vlády ze 3.4.1919 stanovilo, že střední a velké statky nad 100 holdů přecházejí bez náhrady do vlastnictví státu, půda malých a středních rolníků byla nadále ponechána v soukromém vlastnictví. Do rukou státu tak přešlo sedm miliónu holdů půdy.

Namísto toho, aby došlo k jejímu přidělení pracujícímu rolnictvu do vlastnictví, vytvářel stát ihned družstva, jejichž členy se měli stát bezzemci a zemědělští dělníci. Tato cesta se ovšem ukázala být chybnou a přispěla k porážce socialistické revoluce, přičemž kontrarevoluce revoluční přeměny zlikvidovala.[15)] Maďarská vesnice tak zůstala v polofeudálních poměrech, kdy polovina půdy v zemi náležela úzké vrstvě pozemkových magnátů a zároveň zde bylo na dva milióny bezzemků a zemědělských dělníků.[16)]

V roce 1920 byla sice uzákoněna zákonným článkem XXXVI. tzv. pozemková reforma, ale její výsledek byl zcela nepatrný.[16a)]

---

12) Leninskij dekret ..., str. 229; Ž. N a m a n, Stopanska istorija na Blgarija, str. 388, Sofija 1957.

13) S. R u s i n o v, Bolgarija na sovremennom etape ekonomičeskogo razvitija, str. 109-110. Moskva 1971; řada zajímavých statistických údajů je obsažena též v práci Ikonomika na Blgarija do socialističeskata revolucija, Sofija 1969.

14) 30 rokov vítazstva socialistickej revolúcie v Bulharsku, str. 35, Bratislava 1974.

15) A. M ó d, 400 let bojů za nezávislost Maďarska, str. 390, Praha 1955.

16) M.A. U s i j e v i č, A.I. S k v o r c o v a, Četvert veka svobodnoj Vengrii, str. 5-6, Moskva 1970.

V Německu byl 11.8.1919 přijat zákon o pozemkové reformě, jímž dostali junkeři možnost za výhodných podmínek prodat část méně kvalitní půdy malorolníkům. V praxi vedla tato "reforma" k tomu, že pracující rolníci a zemědělský proletariát obdržel jen malé množství a to nekvalitní půdy a navíc se zadlužili tak, že velkostatkáři získali v dalších letech nejen levnou pracovní sílu a finanční prostředky, ale mnohdy zpět i všechnu dříve vykoupenou půdu. Zákony nacistického státu měly sice zdánlivě přinést zlepšení poměrů na vesnici (zejména zákon z 29.9.1939 o dědičných statcích), ale fakticky jen opět přispěly k utužení pozic velkostatkářů.[17)]

O situaci na území dnešní NDR si můžeme učinit obraz z několika čísel: před válkou vlastnilo šest tisíc statkářů 1,5-krát více půdy než 300 000 malých a středních rolníků,[18)] v roce 1939 patřilo zemědělským závodům s výměrou 5-10 ha 10,6% půdy, kdežto statkům nad 100 ha 28,3%. Jinak řečeno, 7/10 hospodářství mělo výměru do 30 ha, ale připadaly na ně jen 2/10 půdy, statky do 100 ha, které tvořily desetinu hospodářství, měly 30% a vše ostatní patřilo velkým latifundistům.[19)] O vysoké rozdrobenosti a velkém hladu po půdě svědčí i to, že 66,4% zemědělských závodů mělo výměru 0,05-2 ha.

Obdobně jako v předcházejících zemích se vyvíjely i poměry v Rumunsku. K uklidnění mas a zvýšení bojové morálky armády, byla již v březnu 1917 slíbena pozemková reforma, ale příslušný dekret s mocí zákona číslo 3697 byl vydán až 14.12.1918. Podle původních předpokladů měla být pro účely reformy vyvlastněna půda královské rodiny, cizinců, osob, které opustily zemi, statkářská půda nad 100 ha apod. Tato dosti radikální ustanovení byla ovšem v roce 1921 omezena zákonem vydaným jakoby k provedení reformy, ve skutečnosti přinášejícím významné ústupky statkářům (byl omezen okruh vyvlastňovaných pozemků i rolníků, jimž měla být půda přidělena atd.). Za příděl navíc měli rolníci platit vysoké ceny, což v praxi vedlo ke stejným důsledkům, jaké jsme mohli vidět např. v Německu. Půda byla navíc přidělována bez inventáře. A konečně, s vlastní realizací reformy se otálelo tak, že ještě v roce 1940 nebyla ukončena, ba ještě pro více než 400 tisíc ha nebyly ani připraveny parcelační návrhy.[20)]

V praxi vedla tato tzv. demokratická pozemková reforma toliko k dalšímu posílení velkostatkářů a zbídačování chudého rolnictva.

---

17) N.D. K a z a n c e v, Zakonodatelnye osnovy zemelnych otnošenij v Germanskoj demokratičeskoj respublike, str. 4-5, Moskva 1956.
18) E. D o e r n b e r g, Kurze Geschichte der DDR, str. 41, Berlin 1969.
19) M. T u r s k i, Niemiecka republika demokratyczna, str. 289, v Europejskie kraje demokracji ludowej 1944-1948, Warszawa 1972.
20) Dějiny Rumunska, str. 390-392, Praha 1957.

Vždyť v celém předválečném Rumunsku 2,5 miliónů hospodářství (75% z celkového počtu) mělo od 1 do 5 ha půdy a takřka tři čtvrti miliónů rodin bylo vůbec bez půdy a na druhou stranu 12 000 statkářů vlastnilo stejné množství půdy, jako oněch 2,5 miliónů rolníků.[21] Konkrétně 92% drobných vlastníků náleželo jen 48% půdy a stejné množství patřilo i 0,4% velkostatkářů a kulaků.[22]

Rovněž v nově vzniklém Království Srbů, Slovinců a Chorvatů byla vládnoucí klika postavena před rezolutní požadavek rolnictva provést ihned pozemkovou reformu. Tento tlak byl natolik silný, že již 27.1. 1919 došlo k vydání Předběžného nařízení o pozemkové reformě, které mělo otupit revoluční ostří rolnických vystoupení. Rozdělena měla být půda Habsburků a jiných cizinců a výměr, který přesahoval stanovené maximum pro danou oblast země. Jako v ostatních zemích byla ovšem reforma jen polovičatým opatřením. Tak zejména maximální výměra, kterou si mohli statkáři ponechat, byla až 500 ha, přičemž výkup byl prováděn za vysokou náhradu.[23]

Kromě toho museli přídělenci pracovat u statkáře tak dlouho, dokud nezaplatili státu celou částku za půdu, jíž bylo k rozdělení skutečně minimální množství. Konečně se počítalo s tím, že reforma bude uskutečněna v průběhu 20 let.[24]

Po celou dobu existence království trvala nespokojenost rolnictva a soustavný hlad po půdě. Vždyť hospodářství do 5 ha tvořila více než 67% všech hospodářství země, ale disponovala jen 28% půdy. Kromě toho bylo kolem 700 000 bezzemků. Naproti tomu existovalo 208 velkostatků s více než 500 ha půdy.[25] Jugoslávie konečně patřila k zemím s největším agrárním přelidněním v Evropě.

*

Není tedy divu, že agrární reforma byla tak aktuální otázkou národní a demokratické revoluce, a že se k ní musely vyslovit i ty politické strany, které se jinak na venkovské politické složky neorientovaly.

Mimořádnou důležitost této oblasti ovšem přikládaly komunistické strany, které se k řešení problému připravovaly již v období národně osvobozovacího boje a požadavek po radikálním vyřešení poměrů byl obsažen ve všech jejich programech přijatých po osvobození.

---

21) S.G. S l e p j a n, Uspechi rumynskogo naroda v socialističeskom stroitelstve, str. 5, Moskva 1953.
22) N.D. K a z a n c e v, Zakonodatelnye osnovy zemelnych otnošenij v Rumynskoj narodnoj respublike, str. 4, Moskva 1956.
23) Dějiny Jugoslávie, str. 386-387, Praha 1970.
24) Istorija Jugoslavii v dvuch tomach, tom II, str. 46, Moskva 1963.
25) C. B o b r o w s k i, Socjalistyczna Jugoslawia, str. 27-28, Warszawa 1957.

1.3.1943 vydala Polská dělnická strana tzv. malou deklaraci Za co bojujeme?, kde se mimo jiné pravilo, že po válce musí dojít k vrácení majetku těm rolníkům, kterým byl okupanty konfiskován a dále k vyvlastnění statkářské půdy nad 50 ha a jejímu rozdělení mezi maloroln íky. Obdobné myšlenky byly obsaženy i v dalších programových dokumentech levicového odboje, jako byla např. další deklarace Za co bojujeme? z listopadu 1943, Manifest demokratických společenských a politických organizací z prosince 1943 a podobně.[26)]

Konečná koncepce levice byla vytvořena na jednáních, která probíhala v květnu 1944 v Moskvě mezi delegací Zemské národní rady a Svazem polských vlastenců. Mimo jiné bylo dohodnuto, že obecně bude maximální výměr půdy v soukromém vlastnictví 50 ha a za vyvlastněnou půdu bude vypláceno jen odškodné a nikoli náhrada.[27)]

Ještě předtím, než došlo ke konečnému formulování základních zásad pozemkové reformy v Manifestu z 22.7.1944, musela levice svést boj jak s domácí reakcí, tak emigrační vládou v Londýně. Šlo o celou řadu otázek, jako např. výše částky za vyvlastněnou půdu, velikost přídělu a cena za něj atd.[28)] Pravice byla nakonec donucena alespoň dočasně ustoupit a reforma byla v demokratické podobě zakotvena v Manifestu Polského výboru národního osvobození z července 1944. Ten pravil, že cílem nové moci je přebudovat polské zemědělství likvidací velkostatkářů a rozdělením jejich půdy drobným žadatelům. Reforma se výslovně neměla dotknout majetku velkých sedláků.

Boj o důsledné provedení demokratické reformy tím ovšem ještě ani zdaleka neskončil. Šlo např. o to, že reakce navrhovala, aby půda byla přidělována jen zemědělským dělníkům a malorolníkům a nikoli např. žadatelům z řad městského proletariátu, čímž chtěla postavit pracující třídy proti sobě. V průběhu reformy se vyskytly tendence ji sabotovat, byly otevřené snahy vyloučit rolníky z rozhodování o přídělech, Polská lidová strana šířila propagandu, že dojde k nucenému zakládání kolchozů atd. Nepřátelské akce pokračovaly ještě v letech 1945-1946, např. pokusy o vytváření kulackých hospodářství, o revizi pozemkové reformy ve prospěch velkých sedláků, která byla obsažena v programu Polské lidové strany z roku 1946 a podobně.[29)]

Přirozeně, že pokrokové síly vedené Polskou dělnickou stranou nezůstaly v této situaci pasivní. Z jejich středu nejen vycházely všechny koncepce vlastní reformy, ale zároveň se nekompromisně zasahova-

---

26) W. G ó r a, R. H a l b a, O utworzenie i utrwalenie władzy ludowej, str. 44, 55, 64, Warszawa 1968.
27) J. S e l w a, A. S t e l m a c h o w s k i, Prawo rolne, str. 62, Warszawa 1970.
28) W. G ó r a, Reforma rolna PKWN, str. 59-62, Warszawa 1969.
29) Tamtéž, str. 98-118; Pjat let narodnoj Polái, str. 182-183, Moskva 1953.

ly o její důsledné provedení. Prosadily zejména, aby realizace reformy byla v rukách samotných žadatelů o příděl, zasadily se o očistu státních orgánů, které se na reformě podílely, důsledně prosadily zásadu, že půda má patřit těm, kdo na ní pracují atd. Důležitá byla pomoc poskytovaná odbory, které již koncem roku 1944 vyhlásily heslo zapojení odborářů do akce za urychlené provedení pozemkové reformy. Značný význam měl dále program přijatý na I. sjezdu Polské dělnické strany v roce 1945, jehož závěry o potřebě urychlené realizace pozemkové reformy, jíž měla být vytvořena zdravá individuální hospodářství, získaly na stranu levice rozhodující masu rolnictva a přispěl tak k vítěznému dovršení všech revolučních opatření.[30]

Bouřlivý charakter měla i cesta k uzákonění a provedení pozemkové reformy v Rumunsku. V období tří tzv. generálských vlád (srpen 1944 - únor 1945) se totiž čím dále tím zřetelněji projevovala tendence pravice fakticky slíbenou reformu nerealizovat či provést ji jen v omezeném rozsahu. V této situaci publikovala komunistická strana 26.9. 1944 svůj návrh platformy Národně demokratické fronty, v němž jako jeden z hlavních bodů bylo obsaženo i vyvlastnění statkářské půdy nad 50 ha a její přidělení bezzemkům a drobným rolníkům, jakož i anulování dluhů, které měli malí zemědělci u státní banky. Obdobné závěry byly též v programu vlády Národně demokratické fronty z ledna 1945, kde byl dále vysloven požadavek konfiskace půdy válečných zločinců, osob, které uprchly s Němci a statkářů, sabotujících provedení reformy.[31]

Nebezpečným protivníkem pokrokových sil vedených komunistickou stranou se stala právě v této otázce pravice sociální demokracie. Ta totiž vystoupila se zdánlivě radikálním požadavkem zabrání veškeré půdy, k jejímuž obdělávání byla používána cizí pracovní síla. Praktické provedení takového programu by ovšem mělo za následek rozkol mezi rolnictvem, znemožňovalo by neutralizaci kulactva, které by se nutně přidalo na stranu velkostatkářů. Kromě toho vycházel návrh z předpokladu, že za vyvlastněnou půdu se má vyplácet spravedlivá náhrada předem, což v podmínkách poválečného rozvratu hospodářství fakticky znamenalo, že se reforma odsouvá do nedohledna.[32]

Vysloveně reakční charakter měly programy tzv. historických stran, tj. taranistické a národně liberální, které navrhovaly jednak vytvořit tzv. silná a soběstačná hospodářství po vzoru skandinávských zemí, jednak zvýšit hranici rozhodnou pro konfiskaci nad 50 ha.[33]

---

30) W. G ó r a, cit. práce.
31) Istorija Rumynii novogo a novejšego vremeni, str. 283, 287, Moskva 1964.
32) Istorija Rumynii 1918-1970, str. 444, Moskva 1971.
33) V.A. M a r j i n a, cit. práce.

V důsledku otevřeného bojkotu reakce vystoupili nakonec představitelé Národně demokratické fronty z komise pro přípravu pozemkové reformy a komunistická strana vydala heslo k revolučnímu zabírání půdy rolníky. Ve svém prohlášení z 11.2.1945 upřesnila svůj program tak, že mělo dojít ke konfiskaci statkářské půdy a jejímu přidělení rolnictvu za nízkou náhradu. Reformu měli provést samotní žadatelé, prostřednictvím rolnických výborů. Tato taktika se ukázala být velmi úspěšnou, protože již počátkem roku 1945, tedy ještě před vydáním zákona o reformě, byla proti vůli vlády generála Radesca půda na řadě míst země rozparcelována.[34)]

Ihned po převzetí moci pokrokovými silami v březnu 1945 formulovala komunistická strana program, jehož důležitou součástí bylo i provedení pozemkové reformy, což byl nezbytný krok k upevnění důvěry rolnictva k nové vládě. To ostatně jasně sdělil předseda vlády dr. Groza králi, který chtěl provedení reformy opět oddálit.[35)]

Velmi podobným vývojem prošlo z tohoto hlediska též Maďarsko. Komunistická strana již v květnu 1943 vystoupila s programem bezplatné parcelace statkářské půdy nad 300 holdů a jejího rozdělení pracujícímu rolnictvu. Své návrhy dále rozpracovala v Programu demokratické obnovy a rozvoje Maďarska (listopad 1944), kde vytýčila požadavek radikální pozemkové reformy, zrušení polofeudálních poměrů na vesnici, konfiskace půdy zrádců, válečných zločinců a podobných živlů a jejího rozdělení bezzemkům.[36)]

Tyto body byly formálně přijaty všemi stranami fronty nezávislosti a staly se součástí vládního programu, třebaže pravicové a reformistické strany je v praxi nechtěly realizovat, i když se je v prvém období neodvažovaly otevřeně odmítnout.

Vlastní návrh na provedení reformy podala po dohodě s komunisty Selská strana, aby byly předem paralyzovány snahy pravice zasít nedůvěru mezi rolnictvo. Protifeudální program obsahoval požadavek úplného zabavení statků nad 1000 a vyvlastnění půdy nad 100 holdů, což mělo zajistit neutralizaci středních rolníků a kulaků. Rolníci byli zároveň vyzváni k vytváření výborů žadatelů o půdu, které měly reformu připravit. Počátkem roku 1945 došlo již nejen k ustavení těchto orgá-

---

34) N.I. L e b e d ě v, Borba za ustanovlenija narodnoj vlasti v Rumynii v period s 23 avgusta 1944 g po 6 marta 1945 g, str. 146-147, v Novaja i novejšaja istorija Rumynii, Moskva 1963; K. N i r i, Ot jedinogo rabočego fronta k jedinoj partii rabočego klassa Rumynii (aprel 1944 goda - fevral 1948 goda), str. 67, Bucharest 1972.

35) Ju.K. T o m š i n, Borba komunističeskoj partii Rumynii za jedinstvo rabočego klassa v 1944-1948 gg, str. 66, v Novaja i novejšaja istorija Rumynii.

36) A.I. P u š k a š, Vengrija v gody vtoroj mirovoj vojny, str. 309, 474, Moskva 1966.

nů, ale i k zabírání opuštěné půdy chudými rolníky, což ještě zvýšilo tlak na urychlené provedení reformy.[37]

Jinak se k této otázce stavělo vedení sociální demokracie, které s návrhy levice nesouhlasilo a hodlalo dlouhými diskusemi co možná přijetí reformy oddálit.

Představitelé malorolnické strany sice prohlašovali, že v zásadě jsou pro reformu, ale zdůrazňovali potřebu její pečlivé, vědecké přípravy, nejvyšší výměra půdy v soukromém vlastnictví měla podle nich být 400-500 holdů a její provedení mělo být svěřeno tzv. specialistům, nikoli tedy samotným žadatelům o příděl. Mimo to ovšem pravicové křídlo této strany jakékoli zásahy vůbec odmítalo.

Tlak rolnictva byl však nakonec tak silný, že reakce kapitulovala a souhlasila s uzákoněním reformy.[38] Přesto se ovšem i nadále pokoušela její výsledky zvrátit. Okamžitě začala šířit mezi rolnictvem poplašné a lživé zprávy, které měly vést k tomu, že by uchazeči příděl odmítali. Komunistická strana však za pomoci Selské strany a odborů toto nebezpečí odvrátila především vhodnou agitačně osvětovou prací na venkově i konkrétní pomocí městského proletariátu.[39]

Zvláště příznivou situací se pro kontrarevoluční zvrat zdálo pravicí období po jejím vítězství ve volbách v roce 1945. Byla vyvolána přímo záplava soudních procesů s přídělenci a dokonce i připravován zákon o revizi pozemkové reformy, který musel však být dík rozhodnému vystoupení komunistů stažen. Postupující upevňování pozic progresivních složek se nakonec odrazilo i v tom, že soudní procesy o navrácení půdy byly zakázány a v květnu 1947 byly výsledky reformy zvláštním zákonem definitivně potvrzeny.

V únoru 1945 vydalo zahraniční vedení komunistické strany Německa směrnice ke všem antifašistům, kde mimo jiné doporučilo, aby byla připravena agrární reforma, v jejímž rámci měla být rozdělena půda válečných zločinců, fašistického státu a velkostatkářů. Provedení reformy se mělo svěřit rolníkům, kteří byli na jejích výsledcích zainteresováni.[41] Stejné požadavky byly obsaženy i v programu strany z 11.6.1945, který byl v této části namířen proti junkerům, označeným za tradiční představitele reakčních složek, aniž se na druhou stranu dotýkal vlastnictví kulaků. Z iniciativy komunistů byla v létě 1945

---

37) Dějiny maďarského revolučního dělnického hnutí, str. 487-488, Praha 1974.
38) A.I. P u š k a š, Borba za agrarnyje preobrazovanija v Vengrii, str. 101-110, Moskva 1959.
39) Istorija Vengrii v troch tomach, tom III, str. 497, Moskva 1972.
40) Tamtéž, str. 529, 535-536.
41) V.A. M a r j i n a, cit. práce.

uspořádána řada schůzi a vystoupení rolnictva, které za podpory městského proletariátu žádalo urychlené přijetí zákonů o reformě.

Pozemková reforma probíhala v sovětském okupačním pásmu vcelku hladce, třebaže se i zde vyskytly snahy pravice po jejím zmaření nebo alespoň okleštění. Tak se např. objevily návrhy, aby půda nebyla přidělována rolníkům, ale státu, přičemž se ovšem zároveň předpokládalo, že po čase bude navrácena původním majitelům. Někteří statkáři se pokoušeli prohlásit své majetky za rodinné, které nepodléhaly parcelaci nebo je urychleně rozdělit mezi své příbuzné. Byly též snahy po získání podpory u západních spojenců a některé pravicové strany se uchýlily k zastrašování obyvatelstva (zejména pravicové křídlo křesťansko-demokratické a liberální strany).[42]

Tyto tendence však byly odraženy. Potvrzením vůle pokrokových sil důsledně konečným způsobem dovršit plány demokratické přestavby zemědělství bylo prohlášení stran antifašistického bloku z 15.9.1945, v němž byla označena likvidace velkého pozemkového majetku za nezbytný předpoklad pokojného a demokratického vývoje Německa a pracující byli vyzváni k tomu, aby přispěli k její urychlené realizaci.[43]

Poněkud jiná byla situace v Bulharsku. Dík zmíněným reformám z počátku 20. let, nebyla zde již potřeba přeměn tak akutní jako v jiných zemích, protože velkostatkářské vlastnictví půdy bylo do značné míry zlikvidováno.[44] To ovšem neznamená, že by komunistická strana s provedením reformy nepočítala. Např. program Vlastenecké fronty z roku 1942 obsahoval takové požadavky jako vytvoření podmínek pro správný hospodářský život Bulharska, zajistit prosperitu a lidskou existenci všeho pracujícího lidu atd., což v sobě nutně zahrnovalo i provedení demokratické, protikapitalistické agrární reformy.[45]

Bezprostředně po osvobození země byl vydán program vlády Vlastenecké fronty (září 1944), který předpokládal, že dojde k pozemkové reformě, v jejímž rámci bude přidělena půda malorolníkům a bezzemkům v maximálním rozsahu 30 ha. Levice předpokládala i realizaci dalších zásahů, jako např. důsledné uplatnění zásady, že půda patří těm, kdo na ní pracují, konfiskaci a rozdělení půdy osob, které se za války obohatily spekulací atd.[46] Obdobně J. Dimitrov ve svém projevu v Národním shromáždění v prosinci 1945 zdůraznil, že bude připrave-

---

42) Germanskaja istorija v novoje i novejšeje vremja v dvuch tomach, tom 2, str. 342, Moskva 1970.
43) E. D o e r n b e r g, cit. práce, str. 42-43; N.D. K a z a n c e v, Zakonodatelnyje osnovy zemelnych otnošenij v Germanskoj demokratičeskoj respublike, str. 9.
44) Hospodárske dejiny socialistických krajín, str. 278, Bratislava 1972.
45) G. D i m i t r o v, Výbor z prejavov a článkov, str. 304-306, Bratislava 1971.
46) V.A. M a r j i n a, cit. práce.

na pozemková reforma, která spolu s dalšími opatřeními zvýší životní úroveň pracujícího rolnictva.[47]

Vcelku rychlá porážka reakce, která ostatně neměla v období po II. světové válce silnější pozice, přispěla k tomu, že pravicové síly se nijak zvlášť výrazně nemohly proti tomuto programu postavit a ovlivňovat rolnictvo.

I v Jugoslávii měl boj o prosazení agrární reformy poněkud zvláštní charakter. Skutečnost, že národně osvobozenecký boj zde měl od počátku výrazné rysy občanské války a byl namířen i proti vlastní buržoazii jako celku,[48] silně ovlivnila koncepci pozemkové reformy. Již v samotném průběhu války docházelo k revolučnímu zabírání půdy na územích, která byla v moci partyzánských oddílů a lidové armády.

Požadavek parcelace statkářské půdy se stal jedním z hlavních bodů programu komunistické strany a vlády bezprostředně po osvobození země. Např. vládní program z 9.3.1945 sliboval okamžité řešení této otázky v rámci všeobecných demokratických přeměn.

V podmínkách, kdy mocenské problémy byly v Jugoslávii prakticky již v průběhu války vyřešeny, nesetkal se tento program s vážnějším odporem. Přesto se ovšem zbytky buržoazie, které mohly zpočátku vyvíjet legální činnost na bázi tzv. demokratické opozice, pokoušely dosáhnout alespoň co možná nejvýhodnějšího pro ni řešení. Tak byl např. podán návrh na odložení reformy na vhodnější dobu a vynětí půdy domácích statkářů, pokud nepřesahovala její výměra 521 jiter (tj. kolem 100 ha).[49] Tyto pokusy však byly bez větších potíží likvidovány a přijetí příslušných normativních aktů i vlastní průběh reformy byly již relativně hladkou záležitostí.

*

Ekonomické i politicko sociální poměry, které se vykrystalizovaly v zemích střední a jihovýchodní Evropy v průběhu války a po osvobození, se odrazily přirozeně i v příslušných právních předpisech, upravujících provedení pozemkové reformy. V této souvislosti není bez zajímavosti si povšimnout, že tyto normy měly celou řadu velmi podobných rysů, forem a cílů, které byly jejich vydáním sledovány.

Základním předpisem, který upravil pozemkovou reformu v Polsku, byl dekret Polského výboru národního osvobození z 6.9.1944 (Dz.U. nr.

---

47) G. D i m i t r o v, cit. práce, str. 315.

48) Srovnej např. P. M o r a č a, KSJ a vytvoření NF v osvobozeneckém boji v revoluci 1941-1945, sborník Národní fronta a komunisté, Praha 1968; týž O podstawowych cechach charakterystycznych Jugosłowianskiej wojny wyzwoleńczej i rewolucji, v Rewolucja i wladza ludowa w krajach europejskich 1944-1948, Warszawa 1972.

49) V.A. M a r j i n a, cit. práce.

3, poz. 13, 1945) o provedení pozemkové reformy a prováděcí nařízení ministra zemědělství o provedení pozemkové reformy z 1.3.1945 (Dz.U. nr. 10, poz. 51, vícekrát novelizované v letech 1946-1947).

Ve svém úvodu stanovil dekret, že pozemková reforma, která je nutná z hlediska státu a hospodářství a bude provedena za účasti lidu, má zajistit silné a zdravé zemědělství Polska. Jejím cílem bylo podle článku 1 odst. 2 posílit hospodářství vesnické chudiny, malých a středních rolníků, vytvořit samostatná hospodářství pro dřívější bezzemky, dělníky a malorolníky, zajistit pozemky pro zásobování státu potravinami, školské a jiné veřejné účely.

Za tím účelem byla bez náhrady převedena do Státního pozemkového fondu půda státní, půda občanů německé Říše, Poláků německé národnosti, osob odsouzených podle retribučních dekretů, půda konfiskovaná z jakéhokoli jiného důvodu a pozemky, jejichž výměra v rukách jednotlivce přesahovala 100 ha veškeré nebo 50 ha orné půdy (na navrácených územích 100 ha půdy vůbec). Reforma se nevztahovala na půdu církevní, o níž mělo být rozhodnuto později.[50] Předpisy z let 1947 a 1949 byla do parcelace zahrnuta též půda osob, které se na základě smlouvy se Sovětským svazem přestěhovaly a v některých vojvodstvích dále půda, kterou rolníci fakticky disponovali, ale která nebyla v jejich vlastnictví.

Ze Státního pozemkového fondu byla půda přidělována oprávněným uchazečům, tj. bezzemkům, malým a středním rolníkům apod. v maximálním rozsahu 5 ha.

Provedení reformy bylo svěřeno dekretem Polského výboru národního osvobození z 15.8.1944 rezortu (resp. později ministerstvu) zemědělství a pozemkové reformy, který ji prováděl svými vojvodskými a poviatovými pozemkovými úřady. Zároveň však bylo stanoveno, že společenskou kontrolu nad úřady vykonávají národní rady svými rolnickými komisemi složenými z bezzemků, malých a středních rolníků a odborníků, s tím, že jejich pravomoc byla toliko poradní a doporučující.[51]

Tato koncepce vedla v praxi k tomu, že provedení reformy mělo být odňato uchazečům a svěřeno státním orgánům, v nichž měly mnohde převahu reakční síly. To vyvolalo ostrou diskusi v Polském výboru národního osvobození, která vyústila ve vydání instrukce rezortu pro zemědělství z 11.10.1940 o urychleném provedení pozemkové reformy, jíž byla zřízena instituce zmocněnců pro pozemkovou reformu se značnou

---

50) Srovnej např. A. J e z i e r s k i, Historija gospodarcza Polski Ludowej 1944-1968, str. 85, Warszawa 1971.

51) Srovnej např. dekret o organizaci pozemkových komisí z 13.9.1944, Dr.U. nr. 61, poz. 340.

pravomocí a aparát pozemkových úřadů jim byl podřízen.[52] Jejich postavení bylo výslovně potvrzeno i v novele k dekretu o pozemkové reformě ze 17.1.1945.

Zvláštní charakter pozemkové reformy v Polsku, plynoucí z potřeby osídlit území, z nichž byli odsunuti Němci, vyvolal v život i speciální právní úpravu, jíž se stal dekret o osídlení navrácených území z 6.9.1946 (Dz.U.nr. 49, poz. 279). Šlo o předpis platný právě jen pro tuto oblast státu: na rozdíl od obecné úpravy zde byla stanovena větší výměra přídělů, konfiskovány byly fakticky toliko německé majetky a podstatně větší byla od počátku účast společenského činitele v podobě gminných komisí, složených z drobných žadatelů o půdu, které měly rozhodující hlas.[53] Jinak ovšem platily obecné zásady dekretu ze září 1944.

Situace se značně zkomplikovala vstupem Mikołajczyka do vlády, kde mu byl mimo jiné svěřen rezort ministra zemědělství. Ten vzápětí zrušil instituci zmocněnců pro reformu, dále omezil pravomoc místních rad v této oblasti a naopak posílil pozice státních orgánů ve snaze dostat realizaci reformy zcela do svých rukou. Již v polovině roku 1945 se začali bývalí statkáři snažit soudními procesy získat zpět svoji půdu.

Rolníci ovšem nalezli spolehlivou ochranu v Polské dělnické straně, která byla iniciátorem vydání řady předpisů, jež útok reakce zmařily. Tak zejména oběžník ministra spravedlnosti ze srpna 1945 potvrdil již dříve přijatou zásadu, že soudy nemohou o otázkách reformy rozhodovat, náčelník milice zakázal jejím příslušníkům účastnit se na neoprávněných vyklizováních přídělů a konečně dekret z 28.11.1945 potvrdil, že i parcelace provedené nad rámec právních předpisů jsou platné.[54]

K vyjasnění situace a uklidnění pracujících přispěly i takové předpisy, jako zmíněná novela ze 17.1.1945, která vztáhla konfiskaci jen na půdu občanů III. Říše, čímž vyjasnila složité národnostní problémy ve Slezsku,[55] zákon ze 16.6.1948, jímž bylo potvrzeno vlastnictví k půdě osobám, jež ji nabyly na základě předválečných pozemkových reforem a podobně.

Pro úplnost je třeba ještě zmínit, že dekretem Polského výboru národního osvobození z 12.12.1944 (Dz.U. nr. 15, poz. 82) byly všechny významnější lesní majetky prohlášeny za vlastnictví státu.

---

52) N. K o l o m e j c z y k, B. S y z d e k: Polska w latach 1944-1949, str. 44-45, Warszawa 1968.
53) W. G ó r a, cit. práce, str. 93.
54) Tamtéž, str. 215, 219.
55) J.W. G o ł e b i o w s k i, cit. práce, str. 85.

V Bulharsku mohla být agrární reforma, jak již bylo naznačeno, uzákoněna později než v jiných zemích a její charakter byl určen již spíše antikapitalistickými než protifeudálními cíli.[56] Zákon o pracovním pozemkovém vlastnictví (Državen Vestnik No 81) byl přijat 12. 3.1946.[57]

V úvodní části stanovil své cíle tak, že jde o určení výměry pozemků, která může být v soukromém vlastnictví a je nutná k zajištění slušné existence, z toho plynoucí potřeba vytvořit životaschopná hospodářství, vycházející z principu, že půda patří těm, kdo na ní pracují, která se mohla realizovat buď ve formě soukromých hospodářství nebo pracovních zemědělských družstev. Půda pro takové účely měla být rozdělována ze státního pozemkového fondu. Zákon konečně počítal i s přesídlením rolníků z míst, kde byl nedostatek půdy, do oblastí s jejími přebytky.

Ve smyslu bodu 8 části II. zákona byla maximální výměra v rukách soukromníka (jednotlivce či rodiny) stanovena na 200 dektarů, tj. 20 ha, resp. v oblasti Dobrudže 30 ha. Jestliže však někdo se svojí půdou spekuloval, tj. systematicky ji pronajímal, snižovala se mu výměra na 10 ha. Vše co přesahovalo stanovenou hranici, bylo vykoupeno za pevné ceny a zařazeno do Státního pozemkového fondu.[58]

Provedení reformy bylo svěřeno obecním komisím pro pracovní pozemkové vlastnictví, zemědělské radě a ministerstvu zemědělství.

Agrární reforma byla tedy v rukách především samotných rolníků, což plynulo již ze struktury a pravomoci obecních komisí. Ty se totiž skládaly ze zástupců zemědělců volených výbory Vlastenecké fronty, místní správy a státního agronoma a ve smyslu odst. 4 hlavy II. rozhodovaly o vyměření a ocenění půdy, přídělu do pozemkového fondu i jednotlivým uchazečům atd.

Na příděl půdy ze Státního pozemkového fondu měli nárok rolníci a osoby, jejichž hlavním zdrojem příjmu byla zemědělská výroba, pokud jejich dosavadní výměra půdy byla menší než zákonem stanovené maximum, a to ve velikosti stanovené obecní komisí, podle místních podmínek, přičemž středním typem hospodářství se rozumělo takové, které mělo 50 dektarů.

Kromě toho mohla dostat půdu též družstva, a to do trvalého užívání. Tam, kde byla nebo měla být vytvořena družstva, mohli rolníci navíc žádat o příděl půdy také její členové a v tomto případě jim bylo přidělováno větší množství půdy a za nižší cenu.

---

56) O. O s t o i c z, N. S a m o k o w l i j e w, Specyfika rewolucji socjalistycznej w Bułgarii, str. 66-67, v Rewolucja i władza ludowa ...

57) Zákon byl doplněn a pozměněn zákonem z 5.12.1947 (Državen Vestnik No 291).

58) Stopanska istorija na novo i nai-novo vreme, str. 509, Sofija 1968.

V další části upravil zákon některé zvláštní otázky týkající se přídělu půdy rolníkům, kteří se dobrovolně přestěhovali do oblastí s přebytky půdy a opustili svoje hospodářství v místech, kde jí byl nedostatek.

Aby bylo zabráněno hromadění půdy a vytváření kulackých hospodářství, byl v roce 1948 vydán zákon o zákazu pachtu a dalších smluv (Državen Vestnik No 304). Podle něj bylo nadále možno pronajímat půdu jen družstvům, státním zemědělským statkům, malým a středním rolníkům a podobným subjektům. Všechny dosavadní pachtovní smlouvy byly zrušeny.

V Maďarsku byla agrární reforma provedena dekretem Prozatímní vlády o likvidaci systému velkých pozemkových majetků a o přídělu půdy pracujícím rolníkům z 15.3.1945 (Magyar Közlöny 1945, No 10). Jako v předchozích případech hovořil i zde § 1 o cílech, které byly vydáním předpisu sledovány. Šlo o uskutečnění dávného přání pracujícího rolnictva po získání půdy do vlastnictví, cestou likvidace velkých pozemkových majetků. Parcelace půdy a její předání rolníkům měla zajistit demokratický rozvoj země i celkovou politickou, hospodářskou, sociální atd. prosperitu. Zemědělství se mělo nadále opírat o pevná, zdravá a produktivní malá hospodářství, založená na vlastní práci a soukromém vlastnictví.

K provedení reformy byl vytvořen Pozemkový fond, do něhož vplynula půda: náležející zrádcům národa (tj. těm Maďarům, kteří podporovali hitlerovské Německo nebo se přihlásili za Němce), vedoucím strany Šípových křížů, NSDAP a podobných organizací a válečným zločincům, a to bez ohledu na velikost. Na rozdíl od těchto subjektů, jimž byla půda konfiskována, v dalších případech se vykupovala, a to podle § 10-13 všechny pozemky, které v soukromých rukách přesahovaly výměru 1000 holdů (1 hold = 0,57 ha), u statků od 100 do 1000 holdů se ponechávalo nejvýše 100 holdů, resp. byl-li v dané oblasti nedostatek půdy i méně.

Měl-li vlastník zemědělský podnik do 200 holdů a šlo o výkonného zemědělce, byla mu tato výměra ponechána a dále mohla být ponechána rozloha až 300 holdů osobám, které se zvláště zasloužily o národně osvobozenecký boj.[59)]

Zákon měly provést Všemaďarská rada, komitátní rady pro rozdělení půdy a zemědělské pozemkové výbory pod vedením ministerstva zemědělství (§ 3 dekretu).

Úkolem pozemkových komisí složených z volených zástupců uchazečů

---

59) Srovnej např. K. L a c o, Ústava Maďarskej ľudovej republiky, Právny obzor 9/50.

o půdu, bylo zejména sestavit seznamy osob, které měly právo na příděl a pozemků podléhajících konfiskaci nebo výkupu. Rozhodnutí o výkupu a rozdělení prováděla Všemaďarská rada na návrh pozemkových výborů, prostřednictvím komitátních rad. Podrobnosti o složení a činnosti pozemkových výborů a komitátních rad upravilo vládní nařízení číslo 600 z roku 1945.

Maximální výše přídělu mohla činit 15 holdů, u bezzemků a rolníků s mnohačetnými rodinami se příděl zvyšoval o pět holdů.[60] Půda byla přidělována do soukromého vlastnictví rolníků. Obdobně, jako např. v Bulharsku, počítal i citovaný dekret s možností přesídlení rolníků z oblastí, kde byl nedostatek půdy do vhodných částí země jak jednotlivě, tak i po skupinách.

Lesy přecházely vesměs přímo do vlastnictví státu, toliko menší celky mohly být ponechány ve vlastnictví obcí, ovšem pod státní kontrolou.[61]

Za účelem zajištění výsledků reformy byl v roce 1947 přijat zákon číslo V. o některých opatřeních k dovršení pozemkové reformy, který především potvrdil vlastnictví přídělenců k nabytým pozemkům a vyňal z pravomoci soudů rozhodování o věcech, týkajících se pozemkové reformy. Nově též upravil organizační zajištění reformy, jež svěřil demokraticky ustavovaným orgánům Všemaďarské zemědělské správě a komitátním správám.

V Rumunsku byl zákon o pozemkové reformě přijat 23.3.1945 I on ve své úvodní části zdůraznil, že jde o národní, ekonomickou a sociální nezbytnost a článek 2 stanovil jako cíl reformy: zvětšení plochy orné půdy u hospodářství do 5 ha, vytvoření nových hospodářství dosavadních bezzemků, zajistit zásobování měst potravinami a utvoření státních zemědělských škol.

Parcelaci podléhala půda: fyzických i právnických osob národnosti německé a rumunské, které spolupracovaly s nacistickým Německem, válečných zločinců, osob, které prchly do zemí, s nimiž bylo Rumunsko ve válečném stavu nebo do ciziny po 23.8.1944, osob, které v posledních sedmi letech půdu neobdělávaly a nepřítomných, občanů Rumunska, kteří dobrovolně bojovali proti spojencům a konečně přebytky nad 50 ha u jednotlivce.[62]

Realizace reformy byla velmi výrazně v rukách drobných rolníků, protože zákon přikazoval starostům obcí, aby do 10 dnů po vyjití zá-

---

60) Viz např. K. K u c h y n k a, Hospodářství Maďarska po druhé světové válce (materiál ministerstva průmyslu), Praha, neuvedeno.

61) D.L. Z l a t o p o l s k i j, Gosudarstvennyj stroj Vengerskéj narodnoj respubliki, str. 20, Moskva 1951.

62) Dějiny Rumunska, str. 525-526.

kona svolali shromáždění bezzemků a malorolníků, kde měl být zvolen místní výbor pro příděl půdy. Tyto výbory delegovaly své zástupce do okresních komisí, jejichž úkolem bylo řešit spory mezi vesnicemi a osobami, jimž měla být půda přidělena a koordinovat všechny akce. Listiny, potvrzující nabytá vlastnictví, vydávala okresní prefektura.

Důležitým ustanovením zákona byla zásada, že veškerá půda se vyvlastňuje bez náhrady. Zákon dále vytvářel přehradu proti drobení pozemků, které bylo přímo metlou předválečného rumunského zemědělství tím, že zakázal bez zvláštního svolení přidělené pozemky zcizovat nebo pronajímat.[63]

Půda byla i v Rumunsku přidělována do soukromého vlastnictví rolníků a to v maximální výměře do 5 ha.

V souvislosti s velkým suchem v roce 1946, chtěli kulaci využít tíživých poměrů nových hospodářů a začali od nich masově vykupovat pozemky. K zajištění výsledků reformy byl 7.6.1947 přijat zákon o vyjasnění některých zásad zákona o provedení pozemkové reformy, který stanovil, že opatření příslušných zemědělských orgánů mají charakter aktů státní správy a nepodléhají přezkoumání soudy. Kromě toho byly za neplatné prohlášeny smlouvy uzavřené v období sucha za tíživých poměrů pro některou ze stran.

Uvedené předpisy se zatím nedotkly vlastnictví královské rodiny, ale ani majetků kulackých. První oblast byla řešena zákonem z 26.5. 1948, kterým byl vyvlastněním postátněn majetek bývalého krále Michala a členů jeho rodiny. Zároveň byly za neplatné prohlášeny všechny smlouvy, učiněné ohledně tohoto majetku po 6.3.1945.[64]

Dovršení pozemkové reformy znamenal zákon z 1.3.1949 o provedení některých zásad zákona z 23.3.1945 o provedení pozemkové reformy, jímž byla postátněna veškerá statkářská půda s živým i mrtvým inventářem včetně poloprůmyslových objektů.[65]

V sovětské okupační zóně byla pozemková reforma upravena pěti v podstatě shodnými nařízeními zemských vlád Saska (z 3.9.1945), Meklenburska (z 5.9.1945), Brandenburska (z 6.9.1945), Saska-Anhalt a Durynska (z 10.9.1945) o zemědělské reformě. Význam této jednotné úpravy tkvěl mimo jiné v tom, že řada komplikovaných právně politických otázek mohla být řešena analogicky ve všech zemích východního Německa.[66]

---

63) K. K u c h y n k a, Obnova rumunského hospodářství po válce a jeho dnešní stav, str. 15-16, ministerstvo průmyslu, studijní oddělení, Praha 1949.
64) Istorija Rumynii 1918-1970, str. 511.
65) N.D. K a z a n c e v, Zakonodatelnye osnovy zemelnych otnošenij v Rumynskoj narodnoj respublike, str. 13-14.
66) K.H. S c h ö n e b u r g, Staat und Recht in der Geschichte der DDR, str. 77, Berlin 1973. Text je citován podle nařízení vlády země Saska.

Pozemková reforma měla v souladu s přáními pracujícího rolnictva zajistit likvidaci feudálního junkerského vlastnictví půdy a její rozdělení mezi bezzemky, malorolníky a přesídlence. Zákonodárce zdůraznil její demokratický a antifašistický charakter tím, že ji výslovně zaměřil proti junkerským velkostatkům, tradiční baště reakce a fašismu v zemi (článek 1 odst. 1).

Cílem reformy bylo, obdobně jako v předchozích případech: zvýšit výměru půdy v rukách malorolníků, kteří měli pod 5 ha, zabezpečit možnost založení nových hospodářství pro bezzemky a přesídlence, jakož i zásobování měst potravinami a vybudovat zemědělské výzkumnictví.

Ve smyslu článku 2 byl vytvořen pozemkový fond, do něhož spadala půda konfiskovaná válečným zločincům, členům NSDAP, jakož i všem dalším vedoucím činitelům nacistického státu. Junkerská půda byla vyvlastňována, přesahovala-li 100 ha.[67)]

Provedení reformy bylo svěřeno žadatelům o půdu, tedy malorolníkům, zemědělským dělníkům a přesídlencům.[68)] Konkrétně to byly obecní komise pro pozemkovou reformu volené na schůzích oprávněných uchazečů, dále okresní a krajské komise vytvářené demokratickými správními orgány a vrcholným stupněm byly zemské komise pro pozemkovou reformu. Hlavním úkolem těchto orgánů bylo provést soupis půdy a inventáře spadajících pod reformu, ale jejich rozdělení mělo být provedeno na shromáždění malorolníků a bezzemků.

Maximální výměra přidělované půdy byla 5 ha, resp. v územích s nízkou úrodností půdy 8-10 ha. I zde platilo, že pozemky nesměly být děleny, zcizovány či zatěžovány bez zvláštního souhlasu vlády.

Zákon o pozemkové reformě a osídlení byl přijat Prozatímní lidovou skupštinou Jugoslávie 22.8.1945 (Službeni list No 64, 1945). I tato norma stanovila v článku 1, že pozemková reforma se provádí za účelem uplatnění zásady, že půda patří těm, kdo na ní pracují a přiděluje se proto bezzemkům a malorolníkům. Zákon dále zdůrazňoval, že příděly přecházejí do soukromého vlastnictví rolníků a jako takové se ihned registrují v pozemkových knihách.

Pro účely reformy se vytvářel pozemkový fond, do něhož spadala půda dvou kategorií: jednak velké zemědělské majetky, tj. nad 45 ha (resp. 25-35 ha orné půdy), k jejichž obdělávání byla používána cizí pracovní síla, pozemky bank, pojišťoven a podobných právnických osob,

---

67) Srovnej např. též text nařízení vlády země Durynska ve sborníku Boderecht (Textausgabe ausgewählter Rechtsvorschriften mit Anmerkungen und Sachregister), str. 274-277, Berlin 1975.

68) S. D o e r n b e r g, cit. práce, str. 44.

pozemky, které v průběhu války z jakéhokoli důvodu pozbyly majitele atd. Dále to byla půda konfiskovaná osobám německé národnosti bez ohledu na občanství, jakož i těm, kteří byli odsouzeni podle retribučních dekretů a půda státní.[69]

Z pozemkového fondu byla přidělována půda bezzemkům a malým rolníkům v nejvyšším rozsahu 8-12 jiter (zvláště zasloužilí účastníci války mohli dostat až o 30% více.[70]

Zákon umožňoval též přidělení půdy do kolektivního družstevního vlastnictví, resp. též spojení přídělenců k společnému obdělávání půdy.[71]

Provedení reformy měla zabezpečit jednak federální Zemědělská rada Jugoslávie, jednak místní orgány, složené ve smyslu republikových zákonů z uchazečů o půdu obdobně, jako tomu bylo v jiných zemích.

Zákon provedl též nacionalizaci lesů, které náležely peněžním ústavům, nepřátelům a zrádcům.

*

Význam pozemkových reforem, které byly zakotveny v podobě, již jsem se pokusil naznačit, byl skutečně mnohostranný nejen na venkově, ale v celkové struktuře ekonomického, sociálního a politického života tehdejší společnosti zemí střední a jihovýchodní Evropy.

Pokud jde o Polsko, je na prvém místě zdůrazňován fakt, že reforma přispěla k likvidaci statkářů jako třídy. Na části vyvlastněné půdy vznikly státní statky, jako základ socialistického sektoru v zemědělství. Jejím ukončením zmizel též jev, typický pro předválečné poměry, totiž hlad po půdě. Stranou pozornosti nelze nechat ani to, že právě reforma umožnila urychlené osídlení a obhospodaření navrácených území.[72]

V Polsku ovšem nešlo o to ihned zlikvidovat venkovskou buržoazii. Právě naopak, stanovením relativně vysoké hranice soukromého vlastnictví půdy, byly šetřeny její zájmy, což ve složitých poměrech zajistilo dělnické třídě nejen podporu pracujícího a středního rolnictva, ale i neutralizaci kulaků.

A ještě na jednu skutečnost je třeba upozornit: vedle antifašistického a protifeudálního charakteru, měla reforma v Polsku též zá-

---

69) Usnesením Antifašistické rady národního osvobození Jugoslavie z listopadu 1944 byla konfiskována půda nepřátel a zrádců a sekvestrován veškerý opuštěný majetek.
70) C. B o b r o w s k i, cit. práce, str. 76.
71) Dějiny Jugoslávie, str. 499.
72) M. M i e s z a n k o w s k i, O stopniowej socjalizacji rolnictwa, str. 77-78, v O socjalistyczny rowój wsi (Dyskusji ciag dalszy), Warszawa 1966; H. C h o ŕ a j, Budowa socjalizmu na wsi i polityka rolna, str. 73.

sadní význam pro řešení národnostní otázky především na přinavrácených územích, kde přispěla k úplné likvidaci cizáckého, nepřátelského živlu, který byl tradiční hrozbou polskému národu.[73]

V průběhu boje o uzákonění reformy a její realizaci došlo v zemi jednak k zvýšení politické aktivity na venkově, byly utvořeny základy svazků pracujících rolníků a městského proletariátu a značně se změnila třídní struktura vesnice. Zcela zmizela třída velkostatkářských latifundistů, poklesl i počet velkých sedláků a domkařů. Převažující složkou se stali malí a střední rolníci.

Pokud jde o konkrétní čísla, lze říci, že na původních územích Polska bylo získáno 3,5 miliónů ha půdy (9907 statkářských majetků) a na územích navrácených 9,4 miliónu ha. Průměrná velikost příděłu činiła 5,4 ha u nových a 1,9 ha k doplnění stávajících zemědělských podniků. Celkem bylo rozděleno více než šest miliónů ha půdy mezi milión rolnických rodin a na zbylé půdě vytvořeny státní statky.[74]

V Maďarsku vystupoval do popředí spíše protifeudální a demokratický než národnostní charakter pozemkové reformy. To ovšem na druhou stranu neznamená, že by národnostní moment zcela ztrácel na významu, protože do rozlohy konfiskované půdy spadalo i vlastnictví německé Říše, občanů Německa atd., třebaže z tohoto pramene nebyla získána nijak rozhodující část půdy pro parcelaci.

Jejím prostřednictvím byla reakce zbavena ekonomické opory, kterou do té doby měla v podobě polofeudálních poměrů, především dík ohromné koncentraci půdy v rukách tenké vrstvy velkostatkářů.[75] I přesto, že obdobně jako v Polsku ponechávala v rukách soukromníků poměrně velkou výměru půdy, vztahovala se reforma na 34,6% všech pozemků v Maďarsku.[76]

Stejně i zde došlo k změně v třídní struktuře společnosti, tj. likvidaci velkostatkářů a bezzemků na straně jedné a posílení středních a malých rolníků na straně druhé, při neutralizaci kulactva.

Svými důsledky ovšem reforma překračovala rámec buržoazně demokratický a nabývala charakteru antikapitalistických opatření. Ustanovení o zásazích proti fašistům a válečným zločincům jí též dávala demokratický ráz.[77]

V průběhu agrární reformy bylo vyvlastněno celkem 5,6 miliónů holdů půdy, z čehož bylo 660 tisícům žadatelů rozděleno 3,3 miliónů hol-

---

73) W. G ó r a, Niektóre zagadnienia reform agrarnych w europejskich krajach demokracji ludowej, str. 54, v Materialy i studia z najnowszej historii Polski 1, Warszawa 1963.
74) Leninskij dekret ..., str. 277; Polska 75, str. 61.
75) D.L. Z l a t o p o l s k i j, cit. práce, str. 30.
76) R. F r a n ě k, cit. práce, str. 88.
77) Istorija Vengrii v troch tomach, str. 501.

dů. Půdu dostalo 371 tisíc bezzemků (v průměru 4,8 ha), 214 tisíc drobných rolníků (v průměru 2,2 ha), 75 tisíc malých rolníků atd.[78] I v Maďarsku si zbylou půdu ponechal stát, který zde vytvářel zárodky budoucí socialistické zemědělské velkovýroby.

Na rozdíl od předcházejících zemí, měla pozemková reforma v Bulharsku již zřetelně přímo protikapitalistický charakter. Jejím účelem bylo zlikvidovat buržoazni, především kulacký živel na venkově. Velmi výrazně se též projevily bezprostřední kroky k přípravě socialistické přestavby zemědělství.[79] Zároveň se i zde v jisté míře objevil prvek likvidace cizího, nepřátelského majetku, třebaže jeho význam byl, obdobně jako v Maďarsku, omezený. Reforma měla též ráz demokratizačních opatření, protože podkopala ekonomické pozice fašistické reakce.

Celkem bylo k počátku roku 1948 vyvlastněno a začleněno do Státního pozemkového fondu 224 372 ha půdy.[80] Z této výměry byla více než polovina (kolem 125 tisíc ha) přidělena 128 tisícům bezzemků a malorolníků. Toto opatření mimořádně přispělo k vytvoření a utužení třídních svazků mezi městským proletariátem a pracujícím rolnictvem. Přirozeně, že zároveň došlo k posílení pozic levicových sil, zejména komunistické strany a celkovému zvýšení společensko politické aktivity rolnictva.[81]

Konečně je třeba podtrhnout, že reforma bezprostředně posílila společenský sektor zemědělské výroby, protože značnou část vyvlastněné půdy dostaly státní statky (74 370 ha) a družstva (6400).[82]

V Rumunsku měla pozemková reforma též zpočátku především protifeudální a demokratický charakter. Šlo především o to, že bezzemci a drobní rolníci pod vedením dělnické třídy bezprostředně uskutečnili parcelaci velkostatkářské půdy. Postižením reakčních živlů byl urychlen proces demokratizace společnosti a zároveň již v této fázi přispěla reforma k ekonomickému rozvoji země.[83]

V jejím průběhu se posílily svazky mezi pracujícími třídami a vzrostla autorita komunistické strany, což bylo o to důležitější, že značná část půdy zůstala nadále v rukách kulaků, kteří si tak podrželi i vlivné ekonomické a politické pozice. Důležitým momentem bylo to, že i v Rumunsku zcela převládla střední hospodářství, která zahrnovala 70% půdy.[84]

---

78) Dějiny maďarského revolučního dělnického hnutí, str. 490; Konstitucija i osnovnye zakonodatelnye akty Vengerskoj narodnoj respubliki, str. 14, Moskva 1954.
79) Dějiny Bulharské komunistické strany, str. 179, Praha 1973.
80) Hospodárske dejiny socialistických krajín, str. 279.
81) Viz např. K. K o ž u c h a r o v, Blgarskite seljani po ptja na progresa i socializma, str. 259 a následující, Sofija 1949.
82) Stopanska istorija na novo i nai-novo vreme, str. 509.
83) Ju.K. T o m š i n, cit. práce, str. 67-69.

Další etapa pozemkové reformy v Rumunsku nabyla již charakter přímo protikapitalistický, protože svým ostřím směřovala především proti kulakům. V této fázi byl posílen státní socialistický sektor, do jehož rukou byla půda předávána.[85]

V průběhu celé pozemkové reformy bylo vyvlastněno 1 443 991 ha půdy 143 218 majitelům. Mezi oprávněné uchazeče bylo rozděleno 1 057 674 ha půdy, zatím co zbylých 27% si ponechal buď stát k vytváření vzorových zemědělských podniků nebo šlo o půdu nevhodnou k obdělávání. Půdu obdrželo 918 913 žadatelů, převážně malých rolníků a bezzemků, z čehož bylo utvořeno kolem 400 tisíc nových hospodářství.[86]

V Jugoslávii měla podobně jako v Bulharsku pozemková reforma od počátku výrazně protikapitalistický charakter, byť v sobě přirozeně zahrnovala i řešení požadavků buržoazně demokratické revoluce. Kromě toho zde byl i významný moment nacionální, projevující se v konfiskaci pozemkového majetku Němců a Italů, kteří byli zároveň vysídlováni ze země.

Stejně jako ve všech předchozích případech nelze ponechat stranou ani demokratický charakter agrární reformy, daný jak účastí pracujícího rolnictva na její realizaci, tak i tím, že byl konfiskován majetek reakčních, protilidových sil.[87] Z hlediska třídní struktury vesnice, došlo též v Jugoslávii k posílení středních rolníků při likvidaci bezzemků a velkostatkářů. Konečně je též charakteristické konstituování poměrně velmi silného socialistického (státního a družstevního) sektoru zemědělství. Významně se zvýšila aktivizace rolnictva a její zájem na politickém i společenském dění v zemi.[88]

V průběhu reformy bylo vyvlastněno 1 556 tisíc ha půdy, z čehož plných 90% představovala půda náležející velkým vlastníkům (235 tisíc ha), Němcům (637 tisíc ha), bankám atd. Z této výměry byla větší polovina rozdělena mezi drobné rolníky a bezzemky (uspokojeno bylo kolem 366 tisíc žadatelů), přičemž došlo k přesídlení asi 60 tisíc rodin do oblastí s dostatečným množstvím půdy.[89]

Celý ohromný zbytek země byl předán jednak státním organizacím (730 tisíc ha), jednak družstvům (asi 40 000 ha).[90]

Na území dnešní NDR se prosadily především dva základní rysy po-

---

84) Leninskij dekret o zemle ..., str. 289.
85) Istorija Rumynii novogo i novejšego vremeni, str. 322.
86) K. K u c h y n k a, Obnova rumunského hospodářství ..., str. 14; N.D. K a z a n c e v, Zakonodatělnyje osnovy zemelnych otnošenij v Rumynskoj narodnoj respublike, str. 14; Dějiny Rumunska, str. 526-527.
87) Ju. G i b i a n s k i j, Socialističeskoje stroitělstvo v Jugoslavii, Novaja i novejšaja istorija 1/77.
88) I.B. T i t o, Izbrannyje stati i reči, str. 173-174, Moskva 1973.
89) L. B o h á č, Socialistická federativní republika Jugoslávie, str. 76, Praha 1968.

zemkové reformy, a to protifeudální a demokratický. V jejím průběhu zmizeli junkeři, ale zároveň i nejreakčnější špičky fašistického režimu. Reformu provedli především samotní žadatelé o půdu a v jejím průběhu se nejen zvýšila politická aktivita venkova vůbec, ale došlo k celkovému ozdravění poměrů, posílení pozic progresivních sil, zejména komunistů.[91]

Právě cestou vyvlastnění velkostatkářů za široké pčasti pracujících rolníků, kteří byli zastoupeni v příslušných zemědělských orgánech, bylo možno dosáhnout úspěchu v tak ekonomicky i politicky důležitém procesu, jakým reforma byla.[92]

Významným prvkem charakterizujícím reformu v dnešní NDR bylo též vytvoření základů zespolečenštění zemědělství. V souvislosti s jejím uskutečňováním, usazováním přesídlenců atd., vznikaly jako ekonomicky, ale i politicky velmi vlivné výbory vzájemné rolnické pomoci, které byly jakousi předzvěstí socialistických zemědělských družstev.[93]

Není snad ani třeba zdůrazňovat, že i zde došlo k zásadním změnám v sociálním složení venkova. Tak např. v roce 1946 se zvýšil oproti předválečnému stavu počet zemědělských závodů střední úrovně více než dvojnásobně, kdežto množství statků nad 100 ha se snížilo více než pětkrát.

V průběhu reformy bylo vyvlastněno 3 298 tisíc ha půdy, která patřila 14 089 hospodářství, tedy 35% veškeré půdy této části Německa. Z toho připadalo 2 517 tisíc ha na 7 160 velkostatkářů, 538 tisíc na na 1 672 majetky nacistického státu a 132 tisíc náleželo 4 537 aktivním nacistům a válečným zločincům.[94]

Z této výměry byly 33% ponechány státu, 29% dáno bezzemkům, 23% přesídlencům a zbytek drobným a středním rolníkům.[95] Nově bylo vytvořeno 210 tisíc hospodářství, z čehož připadalo 91 000 na rodiny přesídlenců.

•

Pozemková reforma sehrála tedy bezesporu ohromnou úlohu při rozvíjení národní a demokratické revoluce. V mnoha případech šla dokonce nad tento rámec. Komunistické strany využily zkušeností bolševiků při

---

90) R. H o f m a n, I. K r a t o c h v í l: Jugoslavia, str. 34, Bratislava 1965; A.A. U s p e n s k i j, Ekonomičeskaja istorija zarubežnych socialističeskich stran, str. 208, Moskva 1971.
91) Viz např. Bodenrecht der DDR, str. 20-21, Berlin 1971.
92) Germanskaja istorija v novoje i novejšeje vremja, str. 541.
93) K.H. S c h ö n e b u r g, cit. práce, str. 81.
94) Hospodárské dejiny socialistických krajín, str. 303.
95) A.I. M u c h i n, Germanskaja demokratičeskaja respublika, str. 55, Moskva 1966.

provádění dekretu o půdě i vlastního revolučního boje. Za aktivizace nejširších vrstev rolnictva důsledně realizovaly zásadu, že půda patří těm, kdo na ní pracují, což bylo mimo jiné vyjádřeno též ve všech ústavách lidových demokracií.

Provedení reformy zásadně změnilo třídní strukturu vesnice, byť ještě v prvé etapě byly zachovány vykořisťovatelské elementy, které bylo možno zlikvidovat až v příznivějších podmínkách dalšího rozvíjení revoluce.

Posílení pracujících tříd na venkově významně přispělo k vytvoření a upevnění třídních svazků, které tvoří jednu z důležitých podmínek ke konečnému vítězství socialistické revoluce.

АГРАРНЫЕ РЕФОРМЫ В СТРАНАХ СРЕДНЕЙ И ЮГОВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ - ПОБЕДА ПОЛИТИКИ КОММУНИСТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ

Павел Матес

Резюме

В течение второй мировой войны и национально-освободительной борьбы осуществились принципиальные изменения в социальной и политической жизни стран средней и юговосточной Европы. Левые силы во главе с коммунистическими партиями, выдвинувшими в рамках решения общих общественных преобразований программу аграрных реформ, добились руководящего положения.

Ввиду того, что практически во всех указанных странах в области аграрных отношений имели место сильные пережитки феодализма, особенно огромная концентрация землевладения в руках узкого слоя феодальных магнатов с одной стороны и острая нужда мелького и безземельного крестянства в земле - с другой, этот вопрос имел исключительное значение. Так наз. демократические аграрные реформы, осуществляемые в период после первой мировой войны, обеспечили только его частичное решение.

Вопросы реализации программы на самом деле радикальных преобразований в этой области стали составной частью общего столкновения правых и прогрессивных сил.

Законы об аграрных реформах выполняли задачи буржуазно-демократической революции, то есть ликвидации пережитков феодализма; однако, в ряде случаев они выходили за эти рамки - они были направлены и против кулачества, членам вражеских национальностей и т.д.

Интересной чертой является также наличие ряда общих элементов этих норм, касающихся например значения органов, состоящих из претендентов на землю, наказания реакционной фашистской верхушки, создания основы социалистического производства и прежде всего образования и укрепления союза трудящихся классов как важной предпосмлки победы социалистической революции.

„KLADENÍ" SVOBODNÝCH NEMOVITOSTÍ MĚŠŤANY A MĚSTY DO ZEMSKÝCH DESEK

Karolina Adamová

K institutům českého práva novější odbornou literaturou neprávem opomíjeným patří "kladení" svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desek. Tento institut si zaslouží pozornost, neboť jeho rozbor v širších ekonomicko-politických souvislostech přispěje k vyjasnění představy o postavení českých měst v období stavovské monarchie. Umožní i hlubší pohled na právní život ve městech, který byl velmi pestrý a jehož bohatost a složitost vynikne nejlépe tehdy, uvažujeme-li komplexně o všech otázkách, které mají vztah k městskému právu.

Nutným východiskem je tu práce místoregistrátora zemských desek J. Hasnera, Handbuch des landtäflichen Verfahrens im Königreiche Böhmen (Prag 1824). Hasner zastával četné funkce u úřadu zemských desek[1] a byl proto dobře obeznámen se zemskými deskami, s jejich vývinem a zvláště se způsobem intabulace do jednotlivých kvaternů. Svoji práci věnoval hraběti L. Lažanskému, nejvyššímu sudímu království českého a předsedovi zemského soudu. Handbuch obsahuje cenné údaje pro poznání deskové praxe. Jedná se o dílo ryze popisné a vzhledem k době vzniku svým zpracováním pro dnešní dobu již zastaralé. Přes tyto nedostatky má tato práce dodnes svůj význam. Pozdější autoři zabývající se tímto tématem převážně pouze přejímali faktografický materiál shromážděný Hasnerem.[2]

Nejbohatší měšťané v období stavovské monarchie vlastnili vedle jiných nemovitostí také nemovitosti deskového charakteru.[3] Jednalo se o statky svobodné, nepodrobené městské (šosovní) dávce a zapisova-

---

1) J. Hasner byl v roce 1806 kancelistou, v roce 1809 ingrosátorem, od roku 1812 byl viceregistrátorem a od roku 1830 ředitelem registratury desek zemských a zemského soudu - Schematismus, fond ÚDZ, SÚA.

2) F. M a a s b u r g, Die Entwicklung des Institutes der Öffentlichen Bücher in Böhmen, Prag 1877.

3) "... nemovitý majetek měšťanů se neskládal jen z objektů, které byly zapsány v knihách dávek ... Nejbohatší měšťané byli vlastníky celých vsí, dvorů, částí vsí apod., které nebyly podrobeny městské dávce. Šlo o statky zapsané v zemských deskách". J. M a r e k, Společenská struktura moravských královských měst, Praha 1965, str. 42.

né do zemských desek. Tyto statky nepodléhaly žádnému feudálnímu pánu a byly v plném vlastnictví svého majitele.[4]

Jednotlivá města mohla panovníka žádat pro své měšťany o udělení privilegia kladení nemovitostí do zemských desek ad personam. Jestliže panovník takovéto privilegium městu udělil, měli měšťané právo nabývat svobodný nemovitý majetek, disponovat s ním a nechat jako jednotlivci zapisovat právní jednání týkající se takového majetku do zemských desek.[5]

Jedno z nejstarších zachovaných privilegií ad personam bylo uděleno Karlem IV. dne 4. srpna 1366 Starému Městu pražskému.[6] Na jeho základě mohli staroměstští měšťané "klást" svobodný nemovitý majetek, který nabyli jako jednotlivci do vlastnictví, do zemských desek.

V Karlově privilegiu je stanoveno[7]

"... tun wir derselben Grozzen stat ze Prag sulche gnade, alz her nach geschrebin steent; also daz alle burger da selbst, ire erben vnd nochkomen ewiclich vorwerk, erbe, eygen, czinse, guelte, heuser vnd ekker vf dem land kaufen moegen vnd dy selben wider vorkaufen, als oft in des noet geschicht, weme sie wellen in der stat vnd vf dem lande; auzgenommen der pfafheit, den sie sulche guete nicht vorkaufen suellen."

"... činíme tomu Velikému městu Pražskému takovú milost, jakož vezpod psáno stojí, tak aby všickni měšťané tu, jich dědicové a potomni, věčně forberky, dědictvie, zvlastnosti, platy, penieze, domy a dědiny na zemi kupovati mohli a ty zas prodávati mohli, jakož často jen potřebie bude nebo kdyby oni chtěli, v městě i na zemi, kromě kněžského zbožie, neb takového zbožie kupovati nemají."

Město, kterému bylo uděleno panovnické privilegium ad personam, nemuselo již žádat panovníka o privilegium in corpore, na základě kterého by mohlo jako právnická osoba nabývat deskové nemovitosti a disponovat s nimi.[8]

---

4) Srv. V. P r o c h á z k a, Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století, Praha 1963, str. 155-156. K šosovní dávce viz V. V a n ě č e k, Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1975, III. vydání, str. 252.

5) J. H a s n e r, Handbuch des landtäflichen Verfahrens im Königreiche Böhmen, Prag 1824, § 250; pokud jde o výrazy privilegium ad personam a in corpore, jedná se o terminologii, která se vyvinula až v moderní právní praxi.

6) J. M e z n í k, Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské, Praha 1965, Rozpravy ČSAV, řada SV, ročník 75, sešit 2, str. 12. Též V. T o m e k, Dějepis města Prahy, Praha 1871, II, str. 415.

7) J. Č e l a k o v s k ý, Privilegia měst pražských, I, Codex iuris municipalis, Praha 1886, str. 26. Text privilegia tamtéž, str. 142-143 - německé znění. Na str. 143-144 český překlad z 15. století. Jak je zřejmé z juxtapozice, je český překlad velmi nepřesný.

8) J. H a s n e r, cit. dílo, § 25, str. 231, tamtéž, § 254, str. 250. Zde je uvedeno, že městu Mostu bylo od Marie Terezie 18. října 1749 uděleno in corpore právo nabývat a zapisovat deskový majetek.

Již Viktorin Cornelius ze Všehrd se ve svém díle O práviech, súdiech a o dskách země české knihy devatery zabývá otázkou kladení deskového majetku měšťany a městy do zemských desek. "Pro toho, ktož kupuje, nemóž ve dsky kladeno býti, jestli že jest měščenín, sedlák nebo dědinník; neb žádnému měščenínu, žádnému městu, žádnému dědinníku, sedláku, žádnému nic nemá ve dsky kladeno býti, neb jest jim kupování zboží svobodných zapovědieno ... Lečby k tomu král MJst povolenie ráčil dáti, tehdy městu nebo osobám svrchu psaným mohlo by ve dsky kladeno býti ..."[9]

Obyvatelé města, kterému bylo uděleno panovníkem privilegium ad personam, byli oprávněni, trpěli-li s městem a měli v takovém městě dům, nabývat deskový majetek a nechat tento majetek zapsat do zemských desek. Jestliže nebyly tyto podmínky splněny, připadl majetek, který nechal měšťan zapsat do zemských desek, panovníku.[10]

Všehrd zdůrazňuje, že Pražané mají právo kšaftovat o svém svobodném nemovitém jmění a mohou dávat zapisovat dispozice s tímto jměním do zemských desek.[11]

Po požáru zemských desek v roce 1541 bylo vydáno 5. prosince 1541 sněmovní usnesení, které ustanovovalo, aby "Pražanuom a Horníkuom v dsky kladeno bylo a svobodně šlo, cožby sobě koli k obci anebo osoby na zemi statkuov svobodných koupili, jakž na to jich privilegia se vztahují a toho od starodávna v užívání byli, též také kšaftové jich mají jim v dsky kladeni býti bez zvláštní relací JMKské, jiným pak městuom s povolením JMKské do dsk tak jíti má".[12]

Z usnesení českého zemského sněmu z roku 1541 vyplývá, že měšťané Starého Města pražského (patrně i Nového Města pražského)[13] a Kutné

---

9) Vyd. H. J i r e č e k, Praha 1874, kapitola IV, 5, O kupujícím, str. 171.

10) Tamtéž, str. 173.

11) Tamtéž, str. 171. Srv. též Zemská zřízení z roku 1549 G 40 a Zemská zřízení z roku 1564 E 28, edice Codex iuris Bohemici IV, I, Sectio I, J. a H. Jirečkové, Praha 1882.

12) J. H a s n e r, cit. dílo, § 252, str. 245-246, srv. také Sněmy české I, str. 510 a edice Desky zemské, kvatern trhový černý od roku 1541-1542, I, vyd. A. Vavroušková. Praha 1941, str. 67.

13) Všehrd, str. 171, uvádí, že Staré i Nové Město pražské jako celek a jejich měšťané jako jednotlivci mohou nabývat svobodný deskový majetek. Viz také F. M a a s b u r g, Die Entwicklung des Institutes der Öffentlichen Bücher in Böhmen, Prag 1877, str. 9-10. Srv. také J. A u e r s p e r g, Komentar zu Balbin's Liber Curialis, Brünn 1816, str. 303. J. H a s n e r, cit. dílo, str. 233-234, uvádí, že Novému Městu pražskému bylo uděleno privilegium ad personam Rudolfem II. roku 1595. Bylo intabulováno do zemských desek a je v něm zdůrazněno, že Novému Městu pražskému přísluší již dlouhá léta a že měšťané Nového Města pražského mohou klást do zemských desek "jak předešle bejvalo". Menší Město pražské získalo od Ferdinanda II. privilegium ad personam v roce 1629 a Hradčany od Marie Terezie v roce 1751. V obou chybí formulace "jak předešle bejvalo". (J. H a s n e r, str. 234-239).

Hory mohli klást svobodné (zpupné) dědiny do zemských desek. V zemských deskách sice není privilegium ad personam pro Kutnou Horu intabulováno, ale právo kutnohorských měšťanů klást svobodné nemovitosti do zemských desek je nesporné. Výslovně se o něm hovoří ve sněmovním usnesení z roku 1541 (viz slova "a toto od starodávna v užívání ...").[14]

Zvláště se tu zdůrazňuje oprávnění měšťanů Prahy a Kutné Hory kšaftovat o deskovém nemovitém majetku a kšafty zapisovat do zemských desek.[15]

Po roce 1547 byla městům po jejich nezdařeném protihabsburském povstání Ferdinandem I. některá privilegia zrušena, mezi jinými také privilegium klást do zemských desek svobodné dědiny jak ad personam, tak in corpore.

Staroměstským bylo toto privilegium obnoveno na základě jejich "ponížené prosby" Ferdinandem I. dne 24. září 1554.[16] Král tehdy nařídil nejvyššímu hofmistru Českého království Janu staršímu z Lobkovic na Zbiroze a nejvyššímu písaři Českého království Volfovi z Vřesovic na Doubravské Hoře, aby list s obnovením privilegia ad personam vložili Staroměstským do zemských desek a to s platností podobu Ferdinandovy vlády. V roce 1593 bylo toto privilegium Rudolfem II. potvrzeno "nyní i na časy budaucí a věčný a to beze vší překážky naší císařské, dědicův a budaucích našich Králův Českých".[17]

Před nastoupením Matyáše na český trůn jednali Staroměstští dne 4. května 1611 o požadavcích, které chtěli předložit Matyášovi před jeho korunovací.[18] Mimo jiné požadovali, aby jim bylo potvrzeno jejich staré privilegium klást majetek do zemských desek, a aby toto

---

14) J. H a s n e r, cit. dílo, str. 243. V žateckém privilegiu ad personam, které vydala roku 1746 Marie Terezie, je stanoveno, že Žatec má právo individuálního kladení deskového majetku měšťany do zemských desek. Toto právo přísluší prý Žatci podobně jako městům Pražským, Kutné Hoře, Budějovicím a Kadani. Budějovice získaly privilegium ad personam od Ferdinanda II. roku 1620 (J. Hasner, str. 240-241). Kadaň neměla, podobně jako Kutná Hora privilegium o individuální deskové způsobilosti zaneseno v zemských deskách, nicméně i Kadani příslušelo, jak můžeme vyvodit právě ze žateckého privilegia (J. Hasner, str. 246, 248-250). Na straně 248 je uvedeno, že měšťané města Kadaně mohli získat zemské statky do svého vlastnictví prý již na základě povolení daného jim od krále Jana Lucemburského.

15) V této souvislosti srv. ZZ z roku 1549, H 1 a ZZ z roku 1564, G 40, CIB, Tomi IV, Pars I.

16) Privilegium Ferdinanda I. je otištěno u Čelakovského, CIM, I, str. 478. Je zaneseno v bílém kvaternu relací zemských desek v roce 1554.

17) J. Č e l a k o v s k ý, l.c., str. XXVII, I. Viz tamtéž str. 476 - Rudolfovo privilegium. Toto privilegium bylo potvrzeno Matyášem dne 31. ledna 1613 (dále v textu), Ferdinandem II. 8. dubna 1627, Ferdinandem III. 13. května 1649, Marií Terezií 16. června 1747 a Františkem I. 13. května 1808.

18) Sněmy české, rok 1611, II, str. 353, 336, na str. 510-511 Megerlovo diarium (navazuje na ujednání Staroměstských ze 4. května 1611).

právo bylo uděleno i ostatním královským městům, pokud je neměla. Od splnění toho požadavku si městský stav sliboval upevnění svého postavení.

Požadavky Pražanů byly předloženy 17. května 1611 zemskému sněmu k vyjádření[19] a sněm věc doporučil novému panovníku ke kladnému vyřízení.[20] Vyšší stavové podporovali proti svému dřívějšímu postoji požadavky měst, což lze vysvětlit tím, že si šlechta uvědomila nutnost spojenectví s městy, aby mohla snáze čelit absolutistickým tendencím habsburských panovníků. Avšak v roce 1613 potvrdil král privilegium ad personam pouze Pražanům.[21] Zřejmě si nechtěl vytvořit z městského stavu tím, že by je majetkově posílil, dalšího silného oponenta.

Měšťan privilegovaného města mohl klást svobodný majetek do zemských desek,[22] jestliže splňoval současně čtyři požadavky: musel být ve městě zrozen; musel "trpět s městem"; musel být ve městě trvale usazen; musel vlastnit ve městě nějakou nemovitost.[23]

Měšťané neprivilegovaných měst mohli nabývat a klást svobodný majetek do zemských desek pouze s individuálním povolením panovníka.[24] Toto povolení bylo obvykle dáváno na doživotí a jen zřídka se vztahovalo i na potomky. Při povýšení do vyššího stavu přirozeně výsada trvala dále.[26]

Cizinci, kteří byli usedlí v privilegovaných městech a vlastnili nějakou nemovitost ve městě situovanou, i když měli "Bürgerrecht", neměli právo nabývat zemské statky.[26] Privilegium ad personam udělené městu se na ně nevztahovalo. Nesplňovali první podmínku nutnou k tomu, aby mohli být subjekty tohoto práva - totiž zrození v privi-

---

19) Tamtéž. Podobné požadavky třetího stavu byly předloženy zemskému sněmu k vyjádření již roku 1609 a 1610.

20) Sněmy české z roku 1611, str. 527 - n. Srov. také J. J a n á č e k, Královská města česká na zemském sněmu r. 1609-1610, str. 226-251, Sborník historický IV, 1956, zejména str. 234-241 a 250.

21) Srv. pozn. č. 17.

22) Viz výše str. 3, V š e h r d, Knihy devatery.

23) F. M a a s b u r g, Die Entwicklung, str. 12. J. A u e r s p e r g, Komentar, str. 31. Zde je zejména citována instrukce z 28. května 1653. Povinnost měšťana trpět s městem je v této instrukci vyjádřena "... und mit diesen Städten hegen, legen und leiden". Viz též J. H a s n e r, cit. dílo, str. 253 a d., zejména str. 254. Srv. též B. B a x a, Inkolát a indigenát v zemích Koruny české, Sborník věd právních a státních, řada státovědecká, č.XVI, Praha 1908, str. 11-12.

24) K tomu např. trhový kvatern zemských desek větších, sign. 138 f. h 2 - zápis z roku 1616 - v outerý po svatém Martinu -, kde je zapsána trhová smlouva, při níž prodávajícím byl měšťan Českého Brodu Václav, kupujícím byl Jan Ledecký z Branova, hejtman brandýského panství. Viz též kvatern relací Nový zelený, zápis z roku 1616. Souhlas dal král Matyáš ke vkladu této trhové smlouvy do zemských desek.

25) J. H a s n e r, cit. dílo, str. 200-202.

26) V š e h r d, Knihy devatery, cit. edice, str. 172, viz též J. H a s n e r, str. 200-256.

legovaném městě. Mohli ovšem požádat pro svoji osobu a popř. i pro své potomky o příslušné privilegium individuální.

Bližší analýza institutu "kladení" do zemských desek v Čechách by byla velmi žádoucí. Bylo by zapotřebí podrobněji osvětlit zejména tyto body:

1. Jaké byly kořeny a příčiny vzniku institutu "kladení" v Čechách?

2. Jaký byl ekonomický a politický význam "kladení" pro městský stav?

3. Existovala analogie českého institutu "kladení" také na Moravě?

DIE "EINVERLEIBUNG" FREIER LIEGENSCHAFTEN IN DEN LANDTAFELN DURCH DIE BÜRGER UND STÄDTE

Karolina Adamová

Zusammenfassung

Das Institut der "Einverleibung" freier Liegenschaften in den Landtafeln durch die Bürger und Städte wurde von der neueren Literatur einigermassen vernachlässigt. Grundlegende Arbeit bleibt daher hier noch immer das Handbuch des landtäflichen Verfahrens im Königreiche Böhmen (Prag 1824) von J. Hasner. Dieses Werk ist aber rein deskriptiv und für die heutige Zeit bereits veraltet.

Eine tiefere Erkenntnis der Problematik der "Einverleibung" vermag nur eine komplexere Betrachtungsweise des Rechts- und Wirtschaftslebens in den böhmischen Städten im Feudalismus zu ermöglichen.

ADMINISTRATIVNÍ PROBLÉMY ANTICKÉHO ŘÍMA DO POLOVINY 3. STOLETÍ PŘ. N. L.

Milan Bartošek

ÚVOD

K založení velké říše stačila často mohutná armáda, ale udržet takovou říši po dlouhá staletí, k tomu bylo vždy třeba velkého státnického umu, jehož součástí je i administrativní dovednost. A Římané vytvořili světovou říši a udrželi ji přes tisíc let! Sama tato skutečnost dokazuje, že organizace její správy musela být - za tehdejších podmínek - na značné výši.

Právní romanistika se však problémy římské administrativy zabývá poměrně málo, a to hlavně ze dvou důvodů:

a) Zásadní přednost má pro ni veškerá problematika, která se váže na výuku římského práva na vysokých školách a v učebnicích římského práva se klade hlavní důraz na právo soukromé a zčásti též na právo ústavní a procesní. Naproti tomu zmínky o ostatních úsecích práva se v těchto učebnicích objevují jen sporadicky a okrajově, na doplnění ostatní látky, pro zajímavost apod.;

b) Římští právníci, jejichž tvorba má pro adepty práv prvořadý význam, se otázkám správního práva věnovali jen málo (zájmy zámožných vrstev římských se soustřeďovaly hlavně na otázky soukromoprávní), takže naprosto převažující část pramenů tohoto úseku tvoří nápisy, papyry a literární zprávy. Proto vytvořit právnické konstrukce z této oblasti je velmi obtížné až ošidné a často se jich dosahuje jen pomocí odvážných závěrů z nepřímých svědectví.

Odtud není divu, že tato oblast římského práva zůstává víceméně vyhrazena badatelům, kteří ovšem nejsou vázáni žádnými praktickými hledisky a jimž jde jen o to, hledat v husté spleti zachovaných památek správná řešení, nalézat historickoprávní pravdu.

Ale to vše ještě neznamená, že by otázky římského správního práva měly význam jen podřadný, právě naopak. Jak všichni sami ze zkušeností moderní doby víme, správní právo prolíná život všech občanů i celého státu a na zásadách a řešeních správního práva závisí často ne-

jen uspořádání soukromých zájmů, nýbrž a hlavně prvořadé zájmy státu, ba i řešení otázek pro celý stát osudových.

Jsou-li dějiny skutečně pramenem moudrosti pro pozdější generace - a nikdo rozumný nepopírá pravdivost poučky h i s t o r i a e s t m a g i s t r a v i t a e - pak lze očekávat, že také ve správním právu Římské říše lze nalézt četná místa, která pomohou osvětlit některé složité a obtížné otázky moderní doby.

Proto nebude snad neužitečný pokus nahlédnout blíže do správní teorie a správní praxe antického Říma, osvětlit z tohoto hlediska některé právní instituce a získat tak o nich pravdivější a hlubší obraz. Přitom bych chtěl zaměřit pozornost laskavého čtenáře též méně obvyklým způsobem, totiž nejen na přijatá řešení, jako spíše na vlastní problematiku, před kterou Římané vždy stáli a kterou museli tak či onak vyřešit. Bude nás zde tedy (podle možností daných stavem pramenů) zajímat doba, kdy bylo nutno nějaký správní problém řešit, eventuality, které se zde nabízely a řešení, která Římané nakonec zvolili i s jejich společenským dopadem; nebudeme se však pouštět do spekulativních dohadů, proč to či ono řešení přijali. Budeme tedy sledovat jejich činnost již od skromných počátků státu-obce, přičemž vynikne velmi úzký vztah mezi právem správním a právem ústavním: zatímco ústava vychází z ústavních orgánů a jejich pravomocí, správa se přednostně zajímá o věcnou stránku praktických problémů, které stát musí řešit a teprve pak o orgány, které správu zajišťují.

Státní správa rozvinutého státu je ovšem oblast nesmírně rozlehlá. Nezbude tedy než se v tomto stručném příspěvku omezit na problémy zásadní povahy, a to jen v údobí raného otrokářského práva (do poloviny 3. století př.n.l.) a jen v oblasti správy ústřední, územní, finanční a vojenské.

Protože pak tento článek má povahu státoprávní úvahy a informativního přehledu správních orgánů a jejich pravomocí, upouštím od citování pramenů, od polemiky s jinými názory a výklady a vůbec od poznámkového aparátu, který by podle povahy látky musel být velmi obšírný a z hlediska sledovaného účelu a zaměření tohoto časopisu by článek nadměrně zatížil.

A. ÚSTŘEDNÍ SPRÁVA

1. Král

Zabýváme-li se zde administrativou římského státu, musíme - přísně vzato - vyloučit celou dobu předřímského a římského rodového (tj.

předstátního) zřízení, nesmíme však opomenout podmínky, za nichž vznikaly prvotní formy státní správy.

Na sklonku údobí rodového zřízení stál již v čele prvobytně pospolné předřímské a pak i římské společnosti král, označovaný jako r e x (tento název je ještě předetruského původu), jehož pravomoc jakožto hlavy gentilní federace byla spíše reprezentativní (symbolizoval federaci, měl čelné postavení při náboženských obřadech apod., obdobně jako na nižší úrovni p a t r e s g e n t i u m) než mocenská, jak vyplývá z toho, že ještě první (legendární) římští králové z údobí latinského byli sice nejvyššími kněžími a vojevůdci, ale vcelku velmi omezeni silným vlivem senátu a lidových shromáždění (kuriátních komicií). K opravdové samovládě se moc králů rozvinula až v údobí etruském (byli to právě Etruskové, kteří do Říma zavedli pojem i m p e r i u m jakožto nejvyšší moc nad vojskem); tehdy také nastal patrně zásadní zlom, přechod od rodového zřízení ke státu. Teprve v této době se král stal orgánem, jehož moc se nevyčerpávala nějakými přesně vymezenými funkcemi, nýbrž byla v zásadě celistvá a neomezená a proto r e x směl též podle své volné úvahy rozhodovat o všech důležitých administrativních otázkách a věcech, na nichž měli občané společný zájem, a též o otázkách státní správy, takže se také jemu - a patrně právem - připisuje i opatření, které můžeme považovat za první známý správní akt antického Říma (viz dále č. 9).

Senát a komicie tím pochopitelně nebyly zcela vyřazeny, zato však zatlačeny do pozadí: jejich hlas se sice uplatňoval, ale jen potud, pokud to král připouštěl.

2. Konzulové I

Po ustavení republiky se zprvu nic neměnilo na administrativním řízení státu, protože nová hlava státu, vrchní republikánští magistráti, konzulové (zde již pro jednoduchost nepřihlížíme k mezidobím 452–451 př.n.l., kdy vládní moc měli v rukou d e c e m v i r i l e g i b u s s c r i b u n d i s a 445–367 př.n.l., kdy pro celkovou nejistotu poměrů vládli v Římě t r i b u n i m i l i t u m c o n s u l a r i p o t e s t a t e v počtu 3, 4 a posléze 6 mužů), prostě převzali pravomoc krále a na jeho místě a se stejnými oprávněními pokračovali v jeho dosavadní činnosti.

To však trvalo jen do té doby, než se ukázalo, že konzulové již nemohou zvládnout všechny své úkoly (zejména povahy finanční a hospodářské vůbec) a kdy tedy vznikla otázka, jak dále postupovat, zda zvýšit počet konzulů nebo vytvořit vedle nich speciální orgány pro

správu vůbec nebo jen pro jednotlivé druhy správy a v tomto případě jaké, kolik a s jakou kompetencí.

Římané postupovali obezřetně. Nesnažili se o nějakou překotnou reformu, o zásadní zlom oproti dosavadní praxi, nýbrž hledali způsob, jak co nejjednodušeji vyřešit naléhavou potřebu řízení mohutnějícího státu. Trvali na zásadě, že nejvyšší vládní moc (i m p e r i u m) musí zůstat v rukou dvoučlenného kolegia (tj. obou konzulů), ale rozhodli, že se obtíže, vznikající při řízení státní správy, budou řešit pružně, podle naléhavosti agendy, a že se do ní zapojí další orgány, ať už dříve existující nebo nově vytvořené, aby vyřizovaly správní úkoly, a to buď výlučně nebo jen zčásti.

3. Senát I

Prvním takovým orgánem, který zde přicházel v úvahu, byl senát. Byl to sice původně jen poradní orgán krále a později konzulů, ale jeho vliv neustále sílil, protože oproti dočasnému fungování konzulů byl orgánem trvalým. Konzulové se na senát obraceli při řešení každé důležité otázky a protože senát vydával svá dobrozdání uváženě, konzulové je vesměs přijímali (tím spíše, že jak senátoři, tak i konzulové byli příslušníky jedné a téže společenské třídy, takže i jejich hlavní zájmy byly společné) a tak se fakticky vytvářela kompetence senátu v několika směrech. V 5. století př.n.l. pokročil tento vývoj již tak daleko, že senát si mocensky vynutil důležité pravomoci, uznávaně řídil státní finance, spravoval státní majetek a dohlížel na a e r a r i u m (srv. č. 14). Rozsáhlých pravomocí nabyl i v oblasti vojenské správy (podrobněji viz č. 20).

Mimořádně významnou se stala správa zahraničních záležitostí, zahraniční politika a mezinárodní vztahy, které pak už byly výlučnou doménou senátu. Zatímco lidové shromáždění rozhodovalo jedině o vyhlášení války, vše ostatní již zařizoval senát, zejména veškerá jednání s cizími státy, přijímání cizích vyslanců v Římě a naopak vysílání zástupců Říma k cizím státům, sjednávání mezinárodních smluv aj. Pokud šlo o zahraniční vztahy a dokonce i o způsob vedení války, museli se též magistráti řídit pokyny senátu.

Vynikající úlohu hrál senát také v otázkách kultu, pečlivě dbal, aby výkon kultu nepoškozoval politické zájmy státu; přitom zvláště důležitá byla kontrola římského národního kultu (senát určoval i mimořádné slavnosti, schvaloval vysvěcení nových chrámů aj.).

Při správě Říma měl senát sice jen úlohu poradního orgánu konzulů, ale jeho mocné faktické postavení předurčovalo jeho dobrozdáním za-

časté rozhodující význam stejně tak jako i v jiných odvětvích státního života; prakticky velmi důležitá byla též součinnost senátu při vypracovávání různých norem nižšího řádu (směrnic, vyhlášek aj.), vztahujících se ke správě Říma (např. o veřejném pořádku, o náboženských obřadech, o spolcích nebo o tržištích).

Zato správa území dobytého Římany spadala výlučně do kompetence senátu, protože dobytí předcházely mezinárodní vztahy Říma k nepřátelskému státu, jež řídil senát (konzulové vystupovali v tomto směru jen jako vojevůdci). Přitom hlavní zásadou bylo, že poražené státy, připojené k Římu, podléhaly přímo jeho vládě, tj. souhrnu římských vládních orgánů, nikoli jednotlivým magistrátům. K významným funkcím senátu při správě těchto států-obcí patřilo omezování jejich mezinárodních vztahů a styků, zvaní občanů závislých obcí do Říma, projednávání stížností těchto obcí proti Římu a naopak Říma proti nim, dobré služby ve prospěch těchto obcí samých (za nichž se zpravidla podařilo získat nějakou výhodu pro Řím), zákroky při porušení závazků vyplývajících ze spojeneckých smluv apod.

4. Kvestoři

Rovněž od 5. století př.n.l. začínali působit q u a e s t o r e s a e r a r i i, kteří přímo spravovali státní pokladnu a vyřizovali veškerou agendu spojenou s přijímáním a vydáváním státních peněz (přičemž nenápadně kontrolovali konzuly).

Problematika spojená s úřadem římských kvestorů skrývá v sobě mnoho nejasného až záhadného pro velké mezery v pramenech.

Bezpečné je to, co vyplývá ze samého jejich názvu (q u a e r e r e, vyšetřovat), že totiž první jejich pravomoc souvisela s vyšetřováním trestných činů. To byli dva q u a e s t o r e s p a r r i c i d i i, kteří stíhali hrdelní zločiny a které některé prameny kladou již do doby královské, kdy měli být královými pomocníky pro tuto agendu; jiné prameny zase dokládají vznik kvestury do doby pozdější až mnohem pozdější, ale patrně neprávem. Jako pomocníci králové byli nutně jím jmenováni, později pak je jmenovali konzulové; teprve v r. 447 př.n.l. byli poprvé voleni lidovým shromážděním a tedy až od této doby je lze považovat za řádné římské magistráty.

Zato naprosto není známo (a dokonce je dosti podivné), jakým způsobem se tomuto orgánu, který se zabýval výlučně trestním právem, dostalo navíc další a velmi důležité pravomoci v oblasti finanční správy - snad nejschůdnější výklad je ten, že (za předpokladu, že Římané v této době ještě nechtěli vytvářet zvláštní administrativní magis-

traturu a protože kvestoři byli tehdy vedle konzulů jedinými magistráty) v hrdelním procesu vybírali pokuty a spravovali je, takže když později tyto peníze připadaly státní pokladně, stali se správci této pokladny samé (k tomu blíže v č. 15).

Kvestura byla prvním stupněm úřednické kariéry (rozumí se ovšem nejvyšších úředníků, kteří byli především politikové a měli obdobné postavení jako dnešní ministři) v Římě. Z našeho moderního hlediska a při našich zkušenostech se zdá jako zcela neobvyklé svěřovat státní pokladnu dvěma nezkušeným mladíkům, ale to právě patřilo ke zvláštnostem římského státního života, totiž dávat nadějným jedincům již záhy příležitost, která je však zavazovala zvýšenou odpovědností - a tento způsob zde patrně vedl k dobrým výsledkům, protože se v něm pokračovalo a protože z dějin římské kvestury nejsou známy žádné skutečnosti, které by naznačovaly opak.

Kromě finanční správy se kvestoři zabývali různými jinými záležitostmi státní správy, což bylo dáno jejich původním postavením jakožto pomocníků a později blízkých spolupracovníků konzulů, kteří jim svěřovali vyřizování záležitostí, jež sami vyřídit nestačili. Tato spolupráce se mnohdy vystupňovala až k zastupování konzulů, což bylo zvláště důležité u těch kvestorů, kteří byli pomocníky konzulů na válečných výpravách, spravovali vojenskou pokladnu a obstarávali všechny hospodářské a finanční záležitosti bojujících jednotek.

O tom, že vztah mezi konzulem a jeho kvestorem býval vždy velmi úzký, svědčí skutečnost, že ještě Cicero připomíná (při příležitosti, kdy kvestor Verres zpronevěřil armádní peníze svému konzulovi Carbonovi), že konzul se vždy svěřoval svému kvestorovi s důvěrnými věcmi a zasvěcoval ho i do svých nejtajnějších plánů, jednával s ním tedy tak jako jedná otec se synem.

5. Édilové

Pro přístup Římanů ke změnám a novotám ve státním životě jsou zvláště příznačné dějiny římské édility a proto stojí za to pojednat o nich trochu podrobněji. Žel, prameny, které se o nich zmiňují, jsou ještě kusejší a rozpornější než v jiných směrech, hlavně pro dobu nejstarší až do r. 367 př.n.l., takže si jen stěží můžeme učinit aspoň v hrubých rysech pokud možno spolehlivý obraz tohoto vývoje.

Jeho začátky sahají až do nejranější republiky, kdy a e d i l e s byli revoluční vymožeností plebejů, podobně, ale ještě dříve než lidoví tribunové (t r i b u n i p l e b i s).

Jak sám název édilů ukazuje (a názvy římských pojmů a institucí

většinou velmi spolehlivě dokládají jejich původ a smysl, protože pocházely z hovorové řeči všem srozumitelné a těsně se přimykaly ke sledovanému účelu), pečovali o veřejné budovy (a e d e s) plebejů, hlavně o chrámy a svatyně a především o plebejský chrám zasvěcený Cereře, starobylé bohyni orby a úrody. V první době byli vyšším úřadem než tribunové a hodnosti édila dosahovali uchazeči až po úspěšně završené hodnosti lidového tribuna.

Další jejich pravomoci silně ovlivnila skutečnost, že početnější a agilnější tribunové nad nimi rychle nabývali převahy, čímž význam édilů úměrně klesal, i když se ani poté nestali pouhými pomocníky tribunů, jak se neprávem někteří moderní autoři domnívají.

Tak édilové, kteří stejně jako tribunové byli nedotknutelní (s a c r o s a n c t a p o t e s t a s), pečovali nyní již společně s tribuny o plebejský archív uložený v Cereřině chrámu, v němž byly zakládány všechny důležité plebejské listiny a též senatuskonzulta, na nichž závisela platnost plebiscitů. Jako tribunové, tak i édilové měli i u s c u m p l e b e a g e n d i, tj. právo vyvolat usnesení plebejského shromáždění (p l e b i s c i t u m), ale řídit takové shromáždění směli jen při návrzích na pokutu.

Vlastní důležitou pravomocí édilů byl dohled nad nucenými pracemi plebejů (i pro veřejné stavby celé obce) a policejní pravomoc v plebejské čtvrti (Aventinu); s tím byla spojena nižší pravomoc (c o ë r c i t i o m i n o r) a oprávnění ukládat pokuty ve prospěch chrámů plebejských božstev (Ceres, Liber, Libera).

A právě dohled nad nucenými pracemi plebejů (neboť v prvních dobách si veškeré veřejné a společensky nutné práce muselo obstarávat svobodné obyvatelstvo bezplatně samo, veřejných otroků bylo ještě málo) vedl shodou okolností k zásadnímu rozšíření édilských pravomocí. Když po galském požáru (kolem r. 390 př.n.l.) nastala nutnost obnovit zničené město, tu dozor nad veškerými stavebními pracemi zůstal édilům, kteří tak poznenáhlu z orgánů ryze plebejských nabývali povahu římských magistrátů, tedy ještě mnohem dříve než tribunové. Tato okolnost je mimořádně příznačná, ukazuje jasně, že Římanům nešlo úzkoprse o přísné zachovávání určitých a dlouhodobě vžitých kategorií, nýbrž že tam, kde se to jevilo účelným, projevovali značnou pružnost a hledali řešení pro daný účel co nejvhodnější a pokud možno též nejúspornější.

Při posuzování celkového postavení těchto plebejských édilů nelze pominout jednu typicky římskou zvláštnost, totiž nápadnou shodu s pravomocemi kvestorů (správa plebejského a státního pokladu, správa plebejského a státního archívu, zásadní neomezenost správních pravomocí obou orgánů), takže je zřejmé, že vzorem pro plebejské édily by-

li právě kvestoři, což je jeden z dokladů pro širší jev římských dějin, že totiž plebejové budovali své instituce (tribuny, édily, koncília) podle vzoru institucí státních.

V době velkých ústavních změn okolo r. 376 př.n.l. si patricijové vymohli (jakožto kompenzaci při obtížných politických bojích a jednáních s plebeji) zřízení nové a výlučně patricijské magistratury, dalších dvou édilů, avšak vybavených zvýšenou pravomocí. Tuto svou výsadu udrželi ovšem jen jediný rok, poté bývali do této hodnosti voleni vždy na jeden rok dva patricijové, na druhý rok dva plebejové; naproti tomu nepozměněná co do obsahu hodnost dřívějších édilů zůstala i nadále vyhrazena plebejům.

Od této doby se pak podstatně lišilo postavení obou druhů édilů: noví édilové-magistráti byli voleni na tributních komiciích za předsednictví konzula (kdežto dřívější édilové na lidových koncíliích za předsednictví lidového tribuna), byli řádnými městskými magistráty v úředním pořadí mezi kvestory a prétory (dřívější édilové zůstali pouhými orgány plebejů), měli výrazné vnější znaky své moci jako togu lemovanou nachovým pruhem, i u s i m a g i n u m, tj. právo mít v átriu busty předků a dávat je nést při pohřbech (dřívější édilové tato oprávnění neměli) a ještě koncem 3. století př.n.l. získali významnou jurisdikci a s ní spojené kurulské křeslo (kdežto pravomoc dřívějších édilů se rozšiřovala jen postupně a jen v oblasti správy). Teprve pak se rozlišoval i název obou druhů édilů, kteří se nazývali a e d i l e s p l e b i s (dříve prostě a e d i l e s), kdežto noví a e d i l e s c u r ú l e s (pro zjednodušení a odlišení od édilů plebejských je i zde budeme v dalším nazývat édily kurulskými).

Přes značné rozdíly v postavení obou druhů édilů byla však édilita jednotnou institucí, což vedlo časem k vyrovnávání hlavních rozdílů mezi oběma skupinami tím, že plebejští édilové přibírali další pravomoci týkající se celého Říma (které předtím příslušely výhradně édilům kurulským) a tak se stali skutečnými římskými magistráty.

Správní pravomoci édilů (za jejichž vzor se považuje řecká právní instituce a g o r a n o m o s) se dělily do tří skupin:

a) c u r a u r b i s, což byla jejich policejní pravomoc v Římě a ještě v okruhu 1 000 římských kroků (tj. vlastně dvojkroků v délce 1,48 m) od obvodu města; tu vykonával každý ze čtyř édilů v jedné ze čtyř velkých městských čtvrtí (r e g i o n e s u r b a n a e). Tato pravomoc zahrnovala dohled nad náměstími, ulicemi a ostatními veřejnými místy a budovami (tak např. ulice musely zůstat volné pro nerušený provoz, čisté a s dlažbou neporušenou (o to museli pečovat vlastníci přilehlých nemovitostí), nesměla se po nich pohybovat nebezpečná zvířata ani lidé nevhodně oblečení,

pohřby nesměly bránit veřejné dopravě, náboženské obřady a slavnosti na veřejnosti se musely odbývat v mezích stanovených édily), zvláště nad tržišti (tam patřil zejména dozor nad správnými měrami a vahami, zabavení zakázaného zboží, prodávaného na veřejných místech a hlavně dozor nad řádným prodejem dobytčat a otroků), ale také nad soukromými zařízeními, které sloužily veřejnosti jako lázně, hostince, stravovny a v neposlední řadě i nevěstince (to z hlediska dozoru nad veřejnou mravností a proto, že édilové kromě jiného stíhali s t u p r u m (pohlavní styk muže s neprovdanou ženou vyššího společenského postavení), neboť četné ženy toho druhu se uchylovaly do bordelů právě proto, aby unikaly trestům za s t u p r u m).

Dozor nad veřejnými pracemi édilům zůstal a velmi se rozvinulo jejich řízení protipožární služby, která byla za tehdejších podmínek v Římě zvláště důležitá.

Jako donucovacích prostředků používali édilové pokut (m u l c t a e) a nucených zástav (p i g n o r i s c a p i o n e s) v rámci jim přislušející nižší koercice;

b) c u r a a n n o n a e, obsahovala péči édilů o zásobování města potravinami, zejména obilím, ale také o ceny potravin - velmi přísně zakročovali proti jakémukoli předražování, zvláště potravin životně nezbytných jako chléb, olej, sůl. Byli též správci veřejných skladů potravin a později jejich věcí bylo rozdělovat potraviny za sníženou cenu nebo i zdarma, usneslo-li se tak lidové shromáždění nebo senát.

S tím souvisí i boj édilů proti přepychu jídel na hostinách, stíhaném četnými zákony (l e g e s s u m p t u a r i a e);

c) c u r a l u d o r u m, péče o veřejné hry, v Římě tehdy stále populárnější, přičemž příslušnost obou druhů édilů se dělila, nejdůležitější hry, zvláště starobylé l u d i R o m a n i, měli na starosti kurulští édilové, kdežto plebejské hry řídili édilové plebejští. Tato agenda se postupně stávala velmi významnou, protože jí si édilové získávali popularitu mezi lidem a tedy přízeň svých budoucích voličů v kampani o vyšší úřady. Proto do veřejných her investovali vlastní peníze a závodili mezi sebou o stále nádhernější hry, třebaže se přitom mnohdy silně zadlužili; spoléhali však právem na to, že si při výkonu vyšší magistratury všechny výlohy bohatě vynahradí.

Tito původně patricijští řádní a vysocí magistráti měli zcela osobité postavení i pravomoci. Jejich vznik vyvolala jednak zesílená politická moc senátu, který koncem 4. století př.n.l. strhl pomocí nové magistratury vládu nad státními financemi z konzulů na sebe, jednak politicko-ekonomická potřeba vést přesný přehled o majetkových poměrech římských občanů, který by byl základem celého centuriátního zřízení. Agenda s tím spojená příslušela přirozeně konzulům, ale průběhem doby se stávala stále náročnější a konzuly, zaneprázdněné vážnějšími státními úkoly, velmi zatěžovala (nehledě ani na to, že sčítání lidu se považovalo za práci málo důstojnou pro hlavu státu). Proto již od 5. století př.n.l. působili čas od času samostatní cenzoři, od poloviny 4. století př.n.l. pak pravidelně jako řádní magistráti.

Jednou ze zvláštností jejich postavení bylo, že jejich úřední období bylo dlouhodobé, zpravidla trvalo celé pětiletí, ale vlastní úkol, k němuž byli povoláni, měli vykonat za 18 měsíců a poté se museli poděkovat. Nastupovali do úřadu ihned po volbách (neexistovali tedy dezignovaní cenzoři), a to obvykle časně na jaře a pak většinou v květnu následujícího roku ukončili cenzus, nejpozději do října, jinak už k tomu pozbyli oprávnění.

Další zvláštností bylo, že museli vždy fungovat oba dva; jakmile jeden z nich z jakéhokoli důvodu odpadl, druhý musel vyčkat, až bude zvolen další jeho kolega, nebo se musel poděkovat. Cenzor tedy neměl (jako tomu bylo v jiných kolegiích) samostatnou a plnou pravomoc vystavenou právu intercese druhého kolegy, nýbrž cenzorská pravomoc byla přidělena oběma cenzorům nedílně a proto ji také museli vykonávat jen společně.

Cenzoři neměli impérium (jejich moc se zvala p o t e s t a s) a tedy ani ne liktory, zato však nejvyšší auspicie a kurulské křeslo, pohřbení museli být v nachovém oděvu jako žádní jiní magistráti. Požívali nejvyšší vážnosti a jejich úřad se považoval za vrchol státnické kariéry, ještě vyšší než úřad konzulů (do jejich hodnosti bývali také voleni téměř výhradně konzulárové, tj. bývalí konzulové). Cenzura se tak stala mocnou zbraní nobility, jejím vrcholným kontrolním orgánem.

Cenzoři byli voleni v centuriátních komiciích (nikoli jako ostatní vyšší magistráti v komiciích kuriátních) za předsednictví konzula a dosazeni do úřadu na základě zvláštního zákona (l e x d e p o t e s t a t e c e n s o r i a). Právo intercese proti cenzorům měli jen lidoví tribunové, a to ještě jen proti jejich jurisdikci.

Původně měli cenzoři jen jediný úkol, totiž pořídit soupis všech

občanů a zařadit je podle jejich věku, majetku a stavu do centurií a tribuí. Tento soupis sloužil pak účelům vojenským i daňovým a byl též základem pro aktivní i pasivní volební právo občanů (i u s s u f f r a g i i, i u s h o n o r u m).

Za prvotních poměrů měla moc cenzorů povahu převážně náboženskou, ale čím dále tím více, jak se jejich úkoly prohlubovaly a jejich pravomoc rozšiřovala, se její váha přesouvala do oblasti ryze politické.

Samotný cenzus vyžadoval náležité přípravy a proto cenzoři vydávali nejprve edikt (f o r m u l a c e n s e n d i), který obsahoval různé pokyny občanům o jejich povinnosti při sčítání, o lhůtách apod. Cenzus byl vlastně revizí cenzu předchozího, takže nové údaje se vždy porovnávaly s údaji dřívějšími.

Každý občan se musel dostavit k cenzorovi osobně a s plnou výzbrojí. Kdo se nedostavil, stával se i n c e n s u s a nakládalo se s ním jako s insolventním dlužníkem (podléhal exekuci majetku a ztrátě svobody); k procesu s ním si cenzor ovšem musel vyžádat pomoc konzula.

Každý údaj občana cenzorovi se považoval za přísežný, protože se opíral o jeho předběžné přísežné ujištění o pravdivosti celé jeho výpovědi.

Cenzor zaznamenával především plné osobní údaje občana i s jeho zařazením do tribue, dále jeho způsob vedení života až po intimní podrobnosti, veškerý jeho zdanitelný majetek a také, zda jeho výzbroj je v pořádku.

Nejchoulostivějším bodem bylo zkoumání osobního života občanů a jejich mravů (c u r a m o r u m). Cenzoři se přitom zajímali zejména o špatné chování občana jako vojáka, zvláště před nepřítelem, o zneužívání úředního postavení nebo volebního práva, o trestné činy, hanebná povolání, nečestná jednání, zanedbávání rodinných nebo náboženských povinností, rozhazování majetku, nadměrný přepych atd.

Zjištěné skutečnosti posuzovali cenzoři podle své volné úvahy a při zápisech do jednotlivých seznamů směli i uplatňovat svou libovůli (což vlastně vyplývalo již ze samého jejich názvu, odvozeného od c e n s e r e, odhadovat, uznávat za dobré apod.).

Shledali-li v chování občana nějakou vážnou závadu, učinili o tom v daném soupise záznam (n o t a c e n s o r i a), v němž museli uvést skutečnosti, které vytýkají. Pro občana měl takový záznam v zápětí újmu na občanské vážnosti (i g n o m i n i a), neboť sami cenzoři proti němu zakročili, např. vyloučili ho ze senátu, bývalého magistráta nezařadili do senátu, vyřadili z jezdectva (v e n d e e q u u m!), zařadili do nižší třídy nebo do jiné tribue, ba i vyloučili ze všech tribuí či zbavili aktivního i pasivního volebního

práva. Nebyli však oprávněni zbavit občana jeho občanského práva ani na druhé straně neobčanovi římské občanství přiznat - existence římského občanství byla předpokladem cenzu.

Daňový soupis (později již samostatný) se zakládal na nemovitém majetku a zahrnoval i ženy a děti a též Neřímany, kteří vlastnili pozemky na římském území. V propracovanější již podobě obsahoval tři základní skupiny poplatníků:

1. t r i b u l e s, tj. občané zařazení do tribuí jednak venkovských (ti museli mít nemovitý majetek), jednak městských: tito buď neměli nemovitý majetek (a buď byli schopni platit daně nebo nebyli) nebo byli vyřazeni z venkovských tribuí pro nesvobodný původ nebo pro nehodné chování;

2. a e r a r i i, tj. občané, kteří nebyli zařazeni do žádné tribue, ale byli povinni platit daně (sem patřili i někteří neplnoprávní občané);

3. m u n i c i p e s, tj. Latinové, kteří vlastnili nemovitý majetek na římském území.

Vojenský soupis se vcelku shodoval se soupisem daňovým, ale nadto rozepisoval ještě občany podle majetku do pěti tříd a podle věku do dvou skupin, i u n i o r e s (muži od 17–45 let) a s e n i o r e s (muži od 46–60 let), kteří už byli jen zálohou a vojenskou službu prakticky nekonali.

Cenzus zakončoval vždy očišťovací náboženský akt (l u s t r u m, které vykonával na Martově poli jeden z cenzorů), spojený s tradiční slavností obětí tří zvířat, prasete, kozla a býka (s u o v e t a u r i l i a). Teprve tímto aktem se cenzus stal pravoplatným, ovšem byl závazný jen v úředním období daných cenzorů.

Do poloviny 5. století př.n.l. bylo členství v senátě doživotní, ale poté dostali cenzoři další úkol, totiž pravidelně revidovat seznam senátorů a nehodné členy vylučovat. Pořizovali tedy po revizi nový seznam senátorů a vyhlašovali jej (l e c t i o s e n a t u s). Kdo nebyl do nového seznamu pojat, byl automaticky vyloučen.

Z uvedených pravomocí cenzorů je patrno, že nabyli nad římskými občany velké moci, směli hluboce zasahovat do jejich veřejného i soukromého života. Tato jejich moc se vyvíjela postupně a naplno se projevovala od konce 4. století př.n.l., kdy se již postavení plebejské špičky upevnilo (od r. 340 př.n.l. býval také volen vždy jeden z cenzorů patricij, druhý plebej).

Tím všim se však působnost cenzorů nevyčerpávala, dostalo se jim ještě dalších úkolů správních (viz dále č. 16) a příslušela jim též omezená jurisdikce (což ovšem přesahuje rámec tohoto článku).

7. Konzulové II

Zřízení nových orgánů pro státní správu nebo pověření stávajících orgánů správními úkoly ještě neznamenalo, že by pak konzulové zůstali bez jakékoli pravomoci v oblasti státní správy. Vždyť také moc konzulů byla jednotná a celistvá, takže byli zásadně příslušni ve všech směrech, pokud jen některá pravomoc nebyla vyhrazena jiným magistrátům (a také, pokud speciální orgány své správní úkoly z nějakého důvodu /jako třebas cenzoři/ nevyřizovali) nebo senátu. A protože agendy vyčleněné z pravomoci konzulů, i když velmi důležité, zahrnovaly přece jen toliko určitý úsek státní správy, nikoli státní správu veškerou, zůstaly všechny ostatní úseky i nadále v pravomoci konzulů. Patřily sem zejména tyto úkoly:

a) vypisování odvodů (patrně v dorozumění se senátem) včetně svolávání spojeneckých jednotek a sestavování vojska a válečné výpravy;
b) jmenování všech druhů důstojníků (spadali sem i t r i b u n i m i l i t u m, c e n t u r i o n e s a p r a e f e c t i s o c i o r u m), což se považovalo za součást sestavování vojska;
c) zásadní rozhodování o ukládání daní (kdežto úkolem cenzorů bylo postarat se o vybírání daní) a dispozice státními penězi včetně finančních závazků státu (ovšem v praktické součinnosti s kvestory), přičemž u velkých výdajů si konzulové opatřovali dobrozdání senátu;
d) vrchní správa Říma i ostatního římského území (viz č. 2);
e) udržování veřejného pořádku pomocí městské policie, spojené někdy s preventivními zákazy (např. nosit zbraně) nebo i s tvrdými opatřeními represivními v případech vážných nepokojů;
f) vrchní správa veřejného kultu a s tím spojené různé náboženské úkony a obřady (též zajišťování kultovní služby ve všech obecních chrámech římských municipií).

8. Podřízení úředníci a pomocné síly

Římských magistrátů, kteří plnili administrativní úkoly, bylo jen několik a tu je pochopitelné, že museli mít k ruce mnoho podřízených úředníků a dalších pomocníků.

Podřízení úředníci - výhradně svobodní - se souhrnně zvali a p p a r i t o r e s (odtud vznikl moderní termín aparát jakožto organizační soustava). Dostávali za svou práci z erária poměrně slušnou mzdu. Jejich postavení se navzájem značně odlišovalo podle toho, jakou práci konali a komu byli přiděleni; dokonce se někdy i podíleli

na výhodách, které příslušely jejich magistrátům. Měli vlastní organizaci (o r d o), která se dělila na dekurie. Právně měli působit jen po úřední období svého magistráta, ale fakticky se jejich úřad vytvářel často jako doživotní.

Nejdůležitějšími podřízenými úředníky byli písaři (s c r i b a e) a mezi nimi zase nejváženějšími byli písaři kvestorů. S c r i b a ovšem nebyl pouhým opisovačem (l i b r a r i u s), nýbrž úředníkem koncepčním, který pracoval ponejvíce jako tajemník nebo vrchní účetní. Uplatňovali se hojně v erário, ale také u jednotlivých magistrátů, kde vedli protokoly, vyhotovovali dekrety apod. Mnoho písařů toho druhu potřebovali pro složitost svých úkolů kurulští édilové a hlavně cenzoři. U kvestorů a édilů působili písaři znalí práva a mnozí z nich dosáhli i jezdeckého stavu, ostatní byli propuštěnci jako u jiných magistrátů.

Magistráti s impériem (ne tedy cenzoři, édilové, kvestoři) směli ke svým službám používat liktorů, kteří při veřejném vystoupení magistráta kráčeli jednotlivě před ním v předepsaném počtu, nesli svazek prutů (f a s c e s; kromě samotného Říma s vetknutou sekerou) jako odznak nejvyšší úřední moci; nejvlivnější byl l i c t o r p r o x i m u s, který kráčel přímo před magistrátem a nesměl nikoho pustit mezi něho a sebe. Liktoři udržovali okolo magistráta volný prostor a pořádek, dbali o to, aby mu občané projevovali náležitou úctu. Před lidovým shromážděním nebo před vyšším magistrátem svazky prutů skláněli. Nosili obvykle tógu, při triumfech červený oděv a při pohřbech černé smuteční roucho. Jejich korporace sestávala ze tří dekurií.

Podle vzoru z armády, kde velitelé pěších i jízdních jednotek používali ke svým službám občanů, kteří nebyli zařazeni do vojenského soupisu cenzorů a proto sloužili jen jako neozbrojení náhradníci (tzv. a d c e n s i, a d s c r i p t i c i i), si také magistráti dávali přidělovat takové pomocníky, kteří ovšem měli poněkud jiné postavení než ostatní a p p a r i t o r e s. Neměli stálý a pevný úřad, nýbrž byli úzce vázáni na svého magistráta (u magistrátů s impériem sloužili nejprve jako náhradníci liktorů), jehož byli zpravidla propuštěnci, a stávali se někdy i jeho důvěrníky. Často vystupovali a c c e n s i též jako hlasatelé.

Nezbytnými pomocníky magistrátů byli za tehdejších podmínek poslové (v i a t o r e s), kteří obstarávali potřebná spojení, ale jinak bývali zaměstnáváni jako liktoři, při různých služebních úkonech jako zřízenci, pokladní apod. Většinou to byli propuštěnci a lidé nízkého původu.

Hojně používali magistráti též služeb hlasatelů (p r a e c o -

n e s), ale to už nebyli státem placení úředníci, nýbrž soukromí živnostníci, kteří na výzvu magistráta ohlašovali veřejnosti jeho příkazy a vysvětlení, svolávali lidová shromáždění všeho druhu a pomáhali při nich, uplatňovali se při dražbách, veřejných slavnostech aj.

Kromě uvedených již hlavních skupin podřízených úředníků existovalo ještě více dalších kategorií pomocných sil, např. n o m e n c l a t o r e s (obyčejně propuštěnci svého pána-magistráta, jemuž hlásili jména osob, s nimiž přicházel do styku), g e r u l i (nosili dopisy a spisy), h a r u s p i c e s (jimiž byli přednostně rodili Etruskové, hádali mimořádné události z vnitřností zvířat nebo z nebeských jevů), p u l l a r i i (vykládali znamení podle zobání kuřat pěstovaných k tomu účelu), v i c t i m a r i i (pečovali o obětní zvířata a pomáhali při obětních obřadech), t i b i c e n s e s (vyhrávali na píšťaly při státních obětech a též v divadlech), m e d i c i (lékaři), a r c h i t e c t i (stavitelé), i n t e r p r e t e s (tlumočníci) aj.

Pro služby nižšího druhu byli magistrátům k dispozici všichni státní (obecní) otroci, s e r v i p u b l i c i. Měli v zásadě stejné postavení jako otroci soukromníků, ale jejich práce ve veřejných službách jim přece přinášela určité výhody: měli vlastní ubytovny na veřejných pozemcích, dostávali menší částky peněz jako stravné (c i b a r i a), měli dvě jména, směli uzavírat se svobodnými ženami vztah blízký manželství a pořizovat o polovině vlastního majetku. Také šatem se lišili, chodili opásáni zástěrou. Sloužili magistrátům různým způsobem hlavně v takových záležitostech, kde magistrát nepřicházel do styku s veřejností, dále jako biřici, poslové apod.; mnohdy pracovali jako sluhové v chrámech, lázních, čistili ulice, stoky atd.

B. ÚZEMNÍ SPRÁVA

9. První příděly půdy

Počátky Říma jsou sice zahaleny hustou mlhou neznáma, ale ať už byl obvod města jakkoli omezený, nějak bylo nutno jej spravovat a jistě nechyběly úvahy o tom, jak nejlépe by se tak mělo dít. Jako v okolních obcích, i v Římě bylo veškeré obecní území kolektivní a proto zde zprvu nebylo obtíží, když stačilo přidržovat se pravidel ustálených tisíciletým obyčejem o soužití v beztřídní společnosti.

Jenomže už v počátcích královské doby, na přelomu od prvobytně pospolné společnosti k ranému otrokářskému státu, existovaly v Římě dvě

antagonistické třídy, patricijové a plebejové, a vznikající soukromovlastnický pud (který se stal tak osudovým pro dějiny lidstva v třídní společnosti) patricijů byl již natolik silný, že si vynutil uspokojení v prvotní formě soukromého pozemkového vlastnictví.

Římská tradice totiž tvrdí, že hned Romulus, první římský král, přidělil římským občanům po dvou jitrech pozemků do soukromého a zděditelného vlastnictví (tzv. h e r e d i u m).

Jako všechny zprávy o nejstarších římských dobách, i tato zní legendárně, ale z pozdějšího vývoje je zřejmé, že měla své pevné historické jádro. Orgánem, který pozemky přidělil do soukromého vlastnictví, nemusel být a jistě ani nebyl zrovna Romulus, ale podstatné je, že k nějakému takovému rozdělení obecního území skutečně došlo (tyto příděly nebyly ovšem míněny pro zemědělskou výrobu, nýbrž toliko pro dům, zahradu, hroby předků a ohradu pro dobytek). Přitom lze stěží pochybovat o tom, že občany, kteří pozemky dostali, byli výlučně nebo téměř výlučně patricijové. Musíme tak usuzovat nejen podle dalších římských dějin o bojích mezi patriciji a plebeji o půdu, nýbrž především z hlediska třídního, které nemůže připustit hospodářskou rovnost mezi třídou vládnoucí a ovládanou, a také z pouhé skutečnosti, že území tehdejšího Říma bylo příliš malé, než aby všichni občané dostali takové poměrně značné příděly půdy a ještě aby zůstala převážná část obecního území jako kolektivní zemědělská půda pro celou obec.

Tak bylo římské obecní území poprvé rozděleno na dvě části, jedna nově utvořená část se stala soukromoprávní, kdežto veškeré ostatní území zůstalo, spravováno dosavadním způsobem, v kolektivním vlastnictví celé obce.

10. Státní pozemky

Mezitím vznikaly další a mimořádně důležité problémy státní správy. Území obcí, které Řím porazil vojenskou silou, mu připadlo jako válečná kořist a stalo se součástí římského území, jež podle tehdejšího nazírání bylo jakoby součástí města samého. Malou část dobytého území dostávali zpravidla přidělenu po dílcích patricijové a někteří plebejové do soukromého vlastnictví (jakožto a g e r a d s i g n a t u s a tedy a g e r p r i v a t u s), kdežto veškeré ostatní dobyté území zvětšovalo dosavadní půdní fond, který byl v přímém vlastnictví římského státu (jakožto a g e r p u b l i c u s). Šlo nyní o to, jak se mělo tohoto fondu využívat.

Dané a vcelku nesporné bylo, že v tehdejších římských podmínkách (na rozdíl od států orientálních, v nichž veškerá půda patřila pa-

novníkovi nebo obcím a kde pozemky byly jednotlivcům přidělovány k obdělávání v různých formách vztahů v podstatě feudálních) se tak mohlo dít jedině pomocí soukromých osob. Ale - kterých?

Možností bylo jistě více a půdy bylo postupně tolik, že mohla bohatě stačit pro všechny římské občany-zemědělce (ovšem na úkor dřívějších majitelů, jimž byla vyrvána a o jejichž další osudy vítězný Řím nedbal). Jenomže to se nehodilo vládnoucí třídě patricijů, která nejen žárlivě chránila své dosavadní výsady a výhody, nýbrž navíc stále usilovala o to, jak je i nadále zvětšovat. Na druhé straně plebejů byla obrovská většina, takže z politických důvodů nebylo možno jejich oprávněné požadavky zcela nevšímavě přehlížet.

A tu je opravdu zajímavé, jak dovedně si přitom patricijové počínali. K hospodářskému využití státních pozemků totiž vytvořili rozmanité způsoby, jež umožňovaly římským občanům (jakoby bez rozdílu sociálního postavení), aby na nich přímo hospodařili. Z těchto možností známe jen některé:

a) a g e r c o m p a s c u u s, propůjčovaný jako společné pastviny občanům větších kolektivů (např. vlastníkům pohraničních pozemků) za pravidelně odváděný poplatek;
b) a g e r c o l o n i c u s, určený k pozdějšímu přídělu do soukromého vlastnictví pro římské kolonisty na italské půdě;
c) a g e r o c c u p a t o r i u s, obsazovaný prvním soukromníkem, který se pozemku ujal, ať už bez jakékoli úhrady nebo za pravidelný poplatek - vztahy mezi státem a okupantem měly povahu kdykoli odvolatelné výprosy (p r e c a r i u m), jež nemohla vést k vydržení (u s u c a p i o);
d) a g e r q u a e s t o r i u s, jehož používání propůjčovali kvestoři soukromníkům na základě zákona nebo senatuskonzulta podle přesně stanovených podmínek (včetně určené úhrady);
e) a g e r s c r i p t u r a r i u s, propůjčovaný soukromníkům k pastvě za pravidelný poplatek (zvaný s c r i p t u r a);
f) a g e r l o c a t u s e x l e g e c e n s o r i a, pronajímaný cenzory tomu, kdo podal nejvyšší nabídku (tato forma měla spíše povahu prodeje plodů, které pozemek poskytoval);
g) a g e r v e c t i g a l i s, pronajímaný na pět let (a později bez časového omezení) za pravidelnou dávku (v e c t i g a l);
h) a g e r p r i v a t u s v e c t i g a l i s q u e, prodávaný při dražbě prétorem nebo kvestorem k používání za pravidelný poplatek (v e c t i g a l) - nabyvatel směl toto své právo (jež bylo neodvolatelné na rozdíl od kategorie d)) převést na jiného i n t e r v i v o s nebo m o r t i s c a u s a.

Teoreticky bylo tedy všechno v pořádku: v zásadě mohl kterýkoli

občan použít některé z uvedených forem a hospodařit na státním pozemku. Fakticky však všechno záleželo na tom, komu stát (jejž ovládali patricijové) tyto pozemky k používání propůjčí. A skutečností zůstává, že při veškerých jednáních toho druhu si patricijové zachovávali přednost a formu daleko nejvýhodnější, a g e r o c c u p a t o r i u s, si i přes nejtužší odpor plebejů vyhradili výlučně pro příslušníky vlastní třídy (s odůvodněním, že obhospodařování velkých ploch vyžaduje značných finančních prostředků, které měli oni, nikoli chudí plebejští zemědělci). Tím patricijové docílili přijatelný (pro ně) kompromis, podle něhož smetanu z úspěšných výbojů sebrali sami a jen zbytek předhodili plebejům. Konkrétně řečeno, pro sebe zabrali největší a nejcennější části dobytého území, kdežto ostatní méněcenné pozemky přenechali plebejům, a to samozřejmě jen některým plebejům.

Kromě uvedených forem se termínu a g e r p u b l i c u s používalo též v užším smyslu, pokud byl využíván přímo státem samým (tak především velmi úrodný a g e r C a m p a n u s).

11. Podrobené obce

Nepřátelského území se Římané zmocňovali tím, že nejprve vojensky porazili obce-státy, jimž toto území náleželo. Tím vznikl obtížný problém, jak naložit s těmito namnoze již kvetoucími městy. Římané měli přitom na vybranou různé možnosti, mohli na římském a dobytém území zřídit nový územní stát, mohli všem dobytým obcím dát jednotnou správu, mohli vytvořit skupiny či druhy obcí s jednotným statutem a mohli také posuzovat každý jednotlivý případ zvláště a každé nově dobyté obci uložit jiné podmínky.

Řídili se některými zásadními hledisky a především trvali na svém ústavněprávním pojetí vlastního státu typu c i v i t a s, takže každé nově přivtělené cizí území chápali jako rozšíření samotného města Říma. Při zapojování dalších a dalších měst a území se vyhýbali jednotnému řešení a jakékoli schematické úpravě - z pramenných zpráv je dobře patrno, jak každý nový případ bedlivě posuzovali z různých stránek a jak jej řešili podle jeho zvláštností a ke svému maximálnímu prospěchu. Protože sami měli k dispozici jen početně nepatrný správní aparát, snažili se vždy dosáhnout s nejmenším možným úsilím největšího možného účinku. Tento praktický zřetel a státnická prozíravost je vedly k tomu, že omezovali své mocenské zásahy na nejnutnější míru, jen aby prosadili své politické a ekonomické zájmy; jinak však ponechávali podrobenému obyvatelstvu jeho řeč, náboženství, zvyky, způsob života a do značné míry i jeho samosprávu.

To vše tedy znamená, že i když Římané vytvořili několik typů obcí na svém rozšířeném území, uvnitř každého typu bylo takové množství odchylek, že snad nebylo dvou měst, která by se spravovala dopodrobna týmž statutem.

Obecným termínem pro italská města, která si Řím podrobil, jimž zpravidla a v zásadě ponechal jejich samosprávu a jejichž občanům přiznal římské občanství, bylo m u n i c i p i u m (c i v i u m R o m a n o r u m); užívalo se však i pro ně termínu c i v i t a s.

Podrobená města, která si zachovala svou předchozí politickou organizaci a jejichž obyvatelé byli římskými občany, měla nejvýhodnější právní postavení (m u n i c i p i a o p t i m o i u r e, m u n i c i p i a (c i v i t a t e s) c u m s u f f r a g i o e t i u r e h o n o r u m); k nim patřila nejstarší latinská a středoitalská města, později všechna města rozpuštěného Latinského svazu. Jejich samospráva se vztahovala na městskou policii, zásobování, trhy, veřejné hry, kultovní záležitosti aj.

Naproti tomu obyvatelé jiných podrobených měst neměli politických práv v Římě a někdy ani ne c o n u b i u m s římskými občany (m u n i c i p i a /c i v i t a t e s/ s i n e s u f f r a g i o), měli však právo na vlastní samosprávu. Ale přibýváním dalších a dalších měst toho druhu se jejich postavení zhoršilo a podléhali též jurisdikci delegáta římského magistráta (p r a e f e c t u s i u r e d i c u n d o).

Po rozpuštění Latinského svazu ponechal Řím samostatnost některým latinským městům (m u n i c i p i a L a t i n a), ovšem ta mu za to musela poskytnout vojenské oddíly a vzdát se jakékoli samostatné politiky; jejich obyvatelé byli L a t i n i p r i s c i, kteří měli římské c o n u b i u m i c o m m e r c i u m a pouhým přestěhováním do Říma se stávali římskými občany.

Uvnitř všech těchto typů existovaly více či méně závažné rozdíly, zejména pokud jde o autonomii: některá města ji měla plnou, jiná jen různým způsobem omezenou a existovala též města, která neměla vůbec žádnou vlastní správu. O statutu každého jednotlivého města rozhodoval římský stát podle volného uvážení svých orgánů jednostranným aktem (l e x) a ten byl pro město závazný. Na italské půdě existovalo dále mnoho měst, jejichž konstitutivním aktem bylo f o e d u s (viz č. 13).

Všechny italské obce měly mnoho společného s Římem, který byl také jednou z nich. Proto ve středoitalských obcích, jež se měnily na římská municipia, existovala správa města v malém obdobně tak, jako tomu bylo ve velkém v Římě. Při mnohých odchylkách a pestrosti řešení byla podstata této správy přibližně stejná.

Vrchní magistráti těchto měst se nazývali zejména d i c t a t o r nebo p r a e t o r, ale vývoj směřoval od jediného magistráta ke kolegiím, jakými byli p r a e t o r e s, a e d i l e s, m e d i c e s aj. a dále I I v i r i, V I I I v i r i apod. Rovněž měřa tato města svá lidová shromáždění, komicie tributní a kuriátní a též své senáty zvané s e n a t u s, c u r i a, o r d o (d e c u r i o n u m) aj.

Nahradit místní správu těchto měst vlastními orgány by stálo Řím příliš sil a budilo by zbytečný odpor - mnohem úspornější a politicky chytřejší bylo využívat vlastní samosprávy těchto měst, ale omezit ji všude tam, kde by mohla škodit zájmům Říma. A touto cestou se také Římané dali a v této první fázi měli plný úspěch.

12. Kolonie

V nově dobytých územích nestačilo jen vyřešit četné otázky týkající se měst již existujících, nýbrž bylo nutno uvážit, zda by nebylo třeba měst dalších. Důvodů pro zakládání nových měst bylo více a hlavně to byla nutnost zajistit dobyté území spolehlivými posádkami a potřeba odčerpávat z Říma plebeje a proletariát, jehož počet povážlivě vzrůstal, i osídlovat celé krajiny.

Římané vyřešili tyto a podobné otázky zakládáním měst zvláštního druhu, zvaných kolonie.

Zakládacím jednostranným aktem římského státu byla d e d u c t i o c o l o n i a e. Návrh zákona, který přesně udával místo a území budoucí kolonie i počet kolonistů, předkládal senát a odhlasovalo lidové shromáždění plebiscitem. Kolonisty byli v zásadě dobrovolníci, ale pokud by se jich nedostávalo, byly určeni podobně jako při odvodu. Vlastní založení kolonie zařídilo tříčlenné kolegium (t r i u m v i r i c o l o n i a e d e d u c e n d a e) zvolené na tributní komicii a vybavené k tomu účelu potřebnými pravomocemi, hmotnými prostředky a personálem. Po slavnostním příchodu kolonistů na místo jeden z triumvirů objel pluhem, do něhož byl zapřažen býk a kráva, obvod budoucího města, a kde měly stát brány města, pluh nadzdvihl. Středem tohoto obvodu vytyčili zeměměřiči dvě kolmé osy pro hlavní ulice: od severu k jihu (c a r d o m a x i m u s) a od západu k východu (d e c u m a n u s m a x i m u s). Rovnoběžně s nimi vyznačili ve stejných vzdálenostech další a další ulice, které ohraničovaly naprosto stejné čtverce nebo obdélníky pro příděly kolonistům. Ulice měly nestejnou šířku, od 8 do 40 stop. Při zakládání

kolonie se ovšem konaly různé náboženské obřady. Na celkové splnění úkolu měli triumvirové obvykle tři až pět let.

Kolonie jakožto města uměle vytvořená byly dvojího druhu:

a) c o l o n i a e c i v i u m R o m a n o r u m zřizované zprvu zejména v přístavech jako vojenské posádky pro malý počet občanů (obvykle 300), kteří si zachovali plnoprávné římské občanství, takže byli zařazeni do některé tribue a vůči domácímu podrobenému obyvatelstvu tvořili nadřazenou složku;

b) c o l o n i a e L a t i n a e pro větší počet usedlíků (až 6 000), kteří byli buď rodilí Latinové nebo Římané, kteří však ztratili římské občanství a stali se stejně jako ostatní L a t i n i c o l o n i a r i i, tj. měli římské c o n u b i u m i c o m m e r c i u m a byli-li v Římě, směli hlasovat a měli právo přestěhovat se do Říma (i u s m i g r a n d i) a tím získat římské občanství. Tyto kolonie měly širokou samosprávu. Bylo též možné, aby latinské město získalo výhodnější statut latinské kolonie.

Kolonie, které byly formálně součástí Říma a tedy netvořily samosprávné obce, řídili zpravidla dva prétoři (konzulové), ale v latinských koloniích působili navíc ještě cenzoři, kvestoři a i n t e r r e x, někdy i t r i b u n i p l e b i s a a e d i l e s p l e b i s. Jinak se správa kolonií do značné míry řídila jako svým vzorem správou municipií.

13. Anexe a mezinárodní smlouvy

Když Římané vojensky napadali své sousedy v nejbližším okolí, pak tato agrese, vyvolaná závažnými důvody ekonomicko-sociálními, měla z vojenského hlediska za účel lépe zajistit vlastní obec před jakýmkoli nebezpečím hrozícím zvenčí. Po porážce těchto okolních obcí (důležitým mezníkem bylo dobytí Veii s rozsáhlými a úrodnými pozemky r. 396 př.n.l.). Římané jejich území - jak jsme již viděli - prostě zabrali a o ně zvětšili území vlastní. Svědčí však o jejich státnické prozíravosti, že si zavčas uvědomili, kde jsou hranice jejich tehdejších možností a že od dalších anexí prozatím upustili.

Svůj vliv na vzdálenější obvody poloostrova pak uplatňovali formou mezinárodních vztahů a především smluv, jednak rovnoprávných (f o e d e r a a e q u a), jednak nerovnoprávných (f o e d e r a i n i q u a). V každé z nich byl jednou ze smluvních stran Řím, který si vždy zajistil výhodnější postavení, i ve smlouvách formálně opravdu rovnoprávných, protože za Římem stála jeho vojenská moc, jíž žádný

z ostatních smluvních partnerů nemohl čelit. Římané je nazývali spojenci (s o c i i p o p u l i R o m a n i) nebo dokonce přáteli (a m i c i p o p u l i R o m a n i), ale to vše byly pouhé formy, které nemohly nikoho mýlit o skutečném stavu věcí.

Koncem našeho období ovládal tedy Řím fakticky celou Itálii; z toho vlastní a g e r R o m a n u s měřil asi 25 000 km^2, kdežto území "spojenců" asi 90 000 km^2. Toto jejich území Římané přímo nespravovali, ale stejně z něho měli značný prospěch, i hospodářský, a hlavně v něm prosazovali svůj politický vliv a bedlivě dbali, aby nikde nemohlo vzniknout proti Římu nějaké spiknutí. Smutně proslulou zásadu "D i v i d e e t i m p e r a!" (Rozděl a panuj!) rozvedli v těchto státečcích až k nejvyšší dokonalosti: různě odstupňované výhody nebo zase povinnosti vyvolávaly mezi "spojenci" vnitřní rozbroje, z nichž pak Řím politicky těžil.

Prakticky to vše znamenalo, že italské území bylo tehdy až nepřehledně rozdrobené, samotný a g e r R o m a n u s byl protkán spoustou enkláv a exkláv a na ostatním území se každý státeček řídil jiným statutem, přičemž nitky odevšad se sbíhaly v Římě.

Uvážíme-li, že i s moderními kartografickými pomůckami by nebylo snadné vyjádřit tehdejší skutečně existující politický stav, pak si snáze učiníme představu o tom, jaké asi úsilí musel za tehdejších podmínek vyvíjet římský senát, aby neustále udržoval žádoucí přehled o celkové situaci politické, hospodářské a jiné a aby vhodně zasahoval všude tam, kde toho bylo právě potřebí.

C. FINANČNÍ SPRÁVA

14. Státní majetek

Majetkem římské obce byla původně jen stáda dobytka pasoucí se na obecní pastvině, z nichž kněží vybírali obětní zvířata pro náboženské účely (obřady). Žádné hotovosti ani třeba nebylo, protože vojenskou povinnost konali občané zdarma a s vlastní výzbrojí a všechny veřejné práce a stavby obstarávalo nuceně svobodné obyvatelstvo (časem pomocí nevelkého počtu otroků), rovněž zdarma.

O státní pokladně lze hovořit až teprve od 6. století př.n.l., kdy obec ve zvláštní komoře, zvané a e r a r i u m shromažďovala získanou měď (a e s), kterou v poměrně krátké době vytlačilo zlato a stříbro, nejprve jenom jako kov, později i s mincemi raženými z těchto kovů.

Toto a e r a r i u m p o p u l i R o m a n i bylo již umís-

těno v Saturnově chrámu a klíče od něho měli jen kvestoři. Obsahovalo především státní poklad a pak veškerou peněžní hotovost Říma (právně k němu patřily i dílčí pokladny jednotlivých kněžských sborů, i když fakticky zůstávaly oddělené), ale též veškeré pohledávky i finanční závazky státu. Do erária pak plynuly dávky a daně, výnos ze státního majetku, hotové platby, pokuty (stanovené v soukromoprávním procesu, na něž zástupce státu uplatnil nárok), podíl z válečné kořisti aj.

Kromě státního pokladu a hotovosti byly v eráriu uloženy též vojenské odznaky (s i g n a m i l i t a r i a, jež vojevůdce dostával před branami města při odchodu každé vojenské výpravy a jež musel po skončené výpravě zase do erária vrátit) a hlavně všechny důležité státní listiny, hlavně finanční, ale též nefinanční povahy (pokladní kniha, smlouvy, doklady, záznamy o pohledávkách a dlužích apod.), jakož i znění zákonů a senatuskonzult. Erárium tedy fungovalo zároveň jako státní archiv, ovšem jeho správci (kvestoři) nebyli městskými archiváři.

Pozemky, kteřé měli římští občané v soukromém vlastnictví, byly zásadně nezávislé a neomezené, takže jakákoli daň z nich byla pojmově vyloučena. Stát hradil veškeré své řádné výdaje z výnosu státního majetku, kdežto výdaje mimořádné, zvláště na vedení války a na budování veřejných staveb, přenášel na občanstvo. Pokud pak státní příjmy nestačily, vypsal nucený příspěvek (t r i b u t u m), stanovený poměrně podle posledního majetkového soupisu, pořízeného cenzory. Tento příspěvek se však považoval spíše jen za nucenou půjčku, takže po úspěšné válečné výpravě nebo po doplnění hotovosti v erráriu jej stát občanům vracel. Daň se z tohoto příspěvku při častějším používání vyvinula teprve později, ale nebyla to daň pozemková, nýbrž majetková.

Státu náležely především všechny pozemky, jež nebyly v soukromém vlastnictví občanů, tedy orná půda, louky, lesy, ale též výnos z těchto pozemků, dále státní podniky a zařízení jako zejména přístavy, doly a mlýny, veškerá zařízení používaná občanstvem a ve veřejném zájmu jako hlavně chrámy a divadla, veškeré dopravní cesty a vodní toky i výnos z nich.

Státní (obecní) majetek spravovali zprvu vrchní magistráti, ale později, když už se valem zvětšoval, se jasně projevilo, že při svém velkém zatížení, především pro neustálá válečná tažení, již nemohou řídit i nadále a úspěšně správu tohoto majetku.

Nestačil-li tedy již dosavadní způsob, kdo měl nastoupit na místo vrchních magistrátů v tomto směru? Měli si snad přibrat pomocníky pro finanční záležitosti? Měla být tato agenda přikázána jiným magistrátům, aby ji vykonávali vedle své agendy vlastní? Měli být zřízeni další magistráti výlučně pro finanční věci? A mělo se přitom rozlišo-

vat mezi jednotlivými druhy státního majetku a zvláště mezi majetkem movitým a nemovitým?

Z těchto a dalších možností zvolili Římané modifikaci, kterou uznali za nejúčelnější, že totiž v zásadě měli napříště finanční agendu vyřizovat existující již magistráti, tj. kvestoři měli spravovat státní pokladnu a cenzoři všechen ostatní státní majetek. Kromě toho se na správě veškerého státního majetku měli i nadále podílet vrchní magistráti, nově pak ještě senát.

15. Kvestoři II

Ze skutečnosti, že kvestoři spravovali erárium (patrně již od jeho založení), vyplývalo mnoho jejich povinností a úkolů.

Především byli povinni dozírat na vše co bylo v eráriu uloženo a vést o těchto věcech písemné záznamy.

Jejich důležitou povinností bylo vyplácet hotové peníze z erária. Konzul byl sice oprávněn disponovat podle vlastní úvahy se státními penězi, ale při každém výdaji se musel obrátit na kvestora, musel mu udat důvod zamýšleného vydání; kvestor pak byl povinen peníze vyplatit a poznamenat do svých záznamů, že se tak stalo na příkaz toho nebo onoho konzula. To vedlo k větší odpovědnosti konzulů za svěřené peníze a zároveň i k jejich nepřímé kontrole.

Kvestoři vedli též seznamy občanů, kteří zůstali státu dlužni na daních a tyto pohledávky (stejně jako i jiné pohledávky erária) vymáhali. Proti dlužníkům, kteří své dluhy státu neplatili, vedli exekuci, jež vyúsťovala v dražbu celého jejich jmění (s e c t i o b o n o r u m).

Z prodejů státního majetku patřily do působnosti kvestorů takové, jež spadaly do běžné správy, tak zejména prodej válečné kořisti, kterou vojevůdce odevzdal do erária, a prodej majetku, který eráriu připadl z nějakého dědictví nebo jako konfiskace.

Četné platby do erária vyřizovali kvestoři jen zprostředkovaně, jednak pomocí různých speciálních pokladen, které však právně byly součástí erária (viz č. 14), jednak pomocí náčelníků tribuí (tak hlavně platby daňových poplatníků a výplata vojenského žoldu).

Ne zcela zanedbatelnou starostí pro kvestory byly návštěvy státních hostů - museli pečovat o jejich ubytování a zaopatření (někdy i pohřbení), některé zvláště vznešené hosty museli nejprve doprovodit do Říma a tam jim ještě ukazovat pamětihodnosti města; výše výdajů na takové návštěvy se řídily podle smlouvy nebo podle zvyklostí.

Významnou skupinou výdajů byly též platby různým podnikatelům, kte-

ří něco budovali na účet státu; nařídil-li takové vydání jiný magistrát než konzul, muselo být kryto v rámci úvěru, který takovému magistrátovi k danému účelu poskytl senát.

16. Cenzoři II

K dřívějším úkolům cenzorů (viz č. 6) přibyly záhy další, totiž péče o některé úseky státních financí, jakož i vrchní správa veškerého státního majetku, movitého i nemovitého (kromě erária), přenesená na ně z pravomoci vrchních magistrátů. Tato nová pravomoc cenzorů zahrnovala všechna jednání a opatření směřující k udržování, používání a výnosu státního majetku (s vyloučením těch záležitostí peněžního rázu, které spadaly do pravomoci kvestorů), a to ve dvou skupinách:

a) v e c t i g a l i a byly v zásadě všechny řádné a stálé příjmy obce, plynoucí z jejího majetku (kromě příjmů z erária). Cenzoři vedli podrobný soupis všech státních (obecních) nemovitostí a v případě potřeby nebo pochybnosti rozhodovali o hospodářském určení dané součásti státního majetku; žádná možnost výnosu nesměla zůstat nevyužita.

Základní formou těchto příjmů bylo pronajímání státních pozemků soukromníkům na určitou dobu za určitou úhradu. Podobně mohly soukromé osoby získat za úplatu právo pást dobytek, jezdit, přistávat, brát vodu z veřejného vedení, dobývat nerosty, lovit ryby aj.;

b) u l t r o t r i b u t a byla v zásadě všechna veřejná vydání pro státní účely nezbytná nebo žádoucí (výjimkou byly např. výdaje s opatřováním koní a pice pro jízdu pomocí daňových dlužníků nebo opatřování kultovních předmětů pomocí kněžských sborů).

Pravidelnou formou těchto výdajů byly smlouvy s věřiteli státu a jmenovitě smlouvy s různými podnikateli, kteří něco budovali pro státní účely (veřejné budovy, silnice, vodovody apod.).

Pokud státní majetek nepřinášel žádný výnos, cenzoři se snažili jej prodat. Protože však zcizování státního majetku nepatřilo do běžné správy, museli k tomu mít souhlas lidového shromáždění a senátu. Jiného druhu a politické povahy byly příděly státní půdy do soukromého vlastnictví (a d s i g n a t i o). K tomu, stejně jako ke každému jinému zcizení státní půdy, bylo třeba zvláštního usnesení komicií; ty pověřily provedením takového usnesení vrchního magistráta a později speciální magistráty (obvykle jimi byli t r e s v i r i a g r i s d a n d i s a d s i g n a n d i s), kteří byli povinni

splnit daný úkol v určitém termínu; zpravidla zakládali zároveň novou obec.

Cenzoři ovšem nesměli volně zavazovat stát, nýbrž senát jim vyhrazoval pro každý jednotlivý závazek pevně ohraničený úvěr a na ten a v jeho rámci směli pak kvestoři uvolňovat k danému účelu peněžní prostředky. Zvláště důležitá byla stavební činnost cenzorů: téměř všechny velké stavby v Římě a blízkém okolí té doby jsou jejich dílem.

Skutečnost, že veškerá uvedená hospodářská opatření cenzorů patřila původně do pravomoci vrchních magistrátů, je nejlépe patrna z toho, že cenzoři ve svém pětiletém úředním období (l u s t r u m) fakticky fungovali jen 18 měsíců, kdežto ve zbývající době jejich agendu opět vyřizovali konzulové a městský prétor.

Pro spory vzniklé z cenzorské správy státního majetku byli cenzoři nadáni omezenou jurisdikcí (přesahující rámec tohoto článku).

17. Senát II

Státní finance byly oblastí, v níž snad nejdříve padla zásada souhrnné, celistvé moci vrchních magistrátů, a to ve prospěch senátu. I když konzulové byli příslušníky téže společenské třídy jako senátoři, senát jako sbor přece jen považoval za nutné pojistit se proti možným překvapením ze strany některého nadmíru ctižádostivého konzula. Proto si postupně a již záhy na počátku republiky vymohl jako vlastní pravomoc, že napříště bude rozhodovat o některých důležitých finančních otázkách a že platnost některých rozhodnutí konzulů finanční povahy bude vázána na jeho souhlas. V dalším pak senát probojoval dvě zásady širší platnosti, ale zároveň s užším dopadem ve finanční správě, že totiž bude též rozhodovat o všech finančních otázkách vyplývajících z mezinárodních vztahů Říma (včetně válek) a o všech mimořádných záležitostech římského státu. A teprve ve druhé řadě si vymáhal další a další ingerence i v jiných otázkách státní finanční správy. Tak dostal senát pod svou kontrolu (vrchní administrativní dohled) hlavní finanční zdroje, na nichž závisela existence římského státu, totiž výnos ze státního nemovitého majetku a kořist z válečných výbojů.

V podrobnostech a pokud jde o otázky, které se častěji vyskytovaly, bylo věcí senátu rozhodovat např. o darech z ciziny, o způsobu využití státního nemovitého majetku a jmenovitě o zcizovacích jednáních Říma (původně zde byly příslušné vždycky komicie, ale to se prakticky dodržovalo jen v závažných případech): tak dedikace (zasvěcení státního majetku pro náboženské účely), adsignace, zakládání ko-

lonií, přijetí nebo poskytnutí výkupného za zajatce, dary občanům (zvláště zlevněné obilí), propouštění obecních otroků na svobodu, snížení nebo odepsání pohledávek státu z nějakého důvodu hodného zvláštního zřetele, výdaje na chrámy, svatyně aj., to vše se neobešlo bez souhlasu senátu. Kromě konzulů dostávali všichni magistráti od senátu ke svým zamýšleným opatřením finanční úvěr, do jehož výše pak sami hospodařili - magistráti se tak stali vlastně vykonavateli vůle senátu.

A tak z původní všemoci konzulů a omezené pravomoci senátu se ještě v našem období vyvinul pravý opak: fakticky všemocným se stal senát a konzulům zůstala v oblasti finanční správy jen omezená pravomoc (viz č. 7).

D. VOJENSKÁ SPRÁVA

18. Gentilní vojsko

Pro nejstarší, heroickou dobu se předpokládá, že jednotliví hrdinové bojovali proti sobě na válečných vozech.

V římském rodovém zřízení - jak se toho podle dochovaných zpráv (nebo přesněji náznaků) můžeme dohadovat - byla základním článkem pro organizaci vojska a řádným odvodovým obvodem c u r i a, která měla v zásadě povinnost dodávat 110 branců (tj. deset dekurií pěšáků a jednu jezdeckou), což znamenalo pro každou z tribuí, udávaných římskou tradicí (R a m n e s, T i t i e s, L u c e r e s) po 1 000 mužích pěchoty a po 100 mužích jízdy, tedy celkem 3 000 mužů pěšího vojska a 300 mužů jezdců, zvaných c e l e r e s; tito jezdci s těžkou hoplitskou výzbrojí bojovali samostatně, nikoli jako sevřené jednotky (pro přechodnou dobu se předpokládají hoplitští jezdci bojující roztroušeně mezi válečnými vozy). V pozdější době dodávaly tribue dvojnásobné počty jezdců (v každé tribui c e l e r e s p r i o r e s a c e l e r e s p o s t e r i o r e s). Je pochopitelné, že skutečné počty vojska se lišily od uvedených směrných čísel - zpravidla bojovníků bylo ve skutečnosti více.

Pro dobu gentilního zřízení můžeme vůbec předpokládat spíše jen občasné nebo příležitostné válečné či loupežné výpravy některé části gentilního vojska než soustavně řízenou brannou moc.

19. Centuriátní vojsko

Jenomže uvnitř římské společnosti nově vzniklé společenské třídy rozkládaly rodové zřízení, až si vynutily i novou organizaci vojska i lidových shromáždění, neboť obojí šlo ruku v ruce (politické postavení občanů odpovídalo jejich postavení vojenskému a naopak), protože lidová shromáždění byla zprvu jen shromážděními mužů ve zbrani.

Zásadní reformu připisuje sice tradice mýtickému králi Serviu Tulliovi, ale nepochybně šlo zde o dlouhodobý proces, jehož jednotlivé stupně neznáme. Římané však jistě hledali takovou organizaci svého vojska, jež by co nejlépe odpovídala nově ustavenému pořádku.

Někteří moderní romanisté popírají autorství Servia Tullia a kladou řečenou reformu až i do 4. století př.n.l. Takové názory jsou však upřílišněné a naopak, podle závažných argumentů a hlavně podle archeologických památek, lze dnes již téměř bezpečně říci, že tato reforma spadala skutečně do konce 6. století př.n.l., i když legendární osobnost Servia Tullia zůstává samozřejmě stranou.

Podstatou "Serviovy" reformy (kterou zde již pojímáme jako celek, aniž přihlížíme k jednotlivým vývojovým stupňům, které stejně nelze spolehlivě rekonstruovat) bylo, že vojsko rodové společnosti se změnilo ve vojsko státu, že centurie byly sestaveny nikoli podle hlediska osobního, nýbrž majetkového (rozhodovaly v zásadě třídy majetkové a nikoli společenské), že vojsko nyní přijalo taktiku hoplitskou (původu řeckého, ale zprostředkovanou Etrusky) s jádrem těžkooděnců a kolegiem velitelů. Vlastním těžištěm celé reformy byl pak prvek timokratický, zřetel na majetek občanů. Předpokladem nové úpravy bylo ústavněprávní i u s m i l i t i a e každého občana, tj. jeho právo sloužit v římském vojsku; druhou stranou téže medaile byla ovšem povinnost občanů k vojenské službě.

Jako v rodovém zřízení, tak i v centuriátním vojsku tvořily všechny centurie jedinou l e g i o, která se nyní skládala ze 60 centurií pěšího vojska a 18 centurií jízdy. Za čas po ustavení republiky měl každý z obou konzulů k dispozici jednu legii, takže bylo nutno zvýšit početní stav vojska na dvojnásobek.

Z hlediska vojenského byla rozhodující změnou skutečnost, že pilířem se v každé bitvě nyní stala pěší hoplitská p h a l a n x (sevřený střední bitevní šik), kterou tvořili plebejové, kdežto patricijové si zachovali jízdu, protože pro ně nebylo obtížné opatřit si podstatně dražší vojenskou výzbroj. Taktickou bojovou jednotkou byla c e n t u r i a o 100-120 mužích. Tato nová vojenská taktika zjednala Římanům jasnou převahu nad sousedy a plebejům silnější postavení ve státě.

Ve 4. století př.n.l. vystřídaly těžkopádnou hoplitskou falangu nové, menší a pohyblivější jednotky zvané m a n i p u l i o 120–200 mužích. I když se přitom způsob využití těžkooděnců a lehkooděnců častěji měnil, manipulní vojsko zůstalo nadlouho. U jízdy se z obdobných důvodů stala základní taktickou jednotkou t u r m a o 30 mužích. I tato reorganizace bojových jednotek ve změněných již podmínkách přispěla k mimořádným vojenským úspěchům Římanů.

Pokud jde o početní stavy vojska, pro 3. století př.n.l. se odhaduje na 250 000–300 000 zbraně schopných Římanů, což by odpovídalo množství asi 1 000 000 římských občanů (v Římě i mimo Řím).

20. Vojenská služba a její organizace

Řím neměl stálého vojska, válčilo se vždy od jara do podzimu a v zimě se odpočívalo. O přípravu každého dalšího tažení, o svolávání, řízení i propouštění vojska se dělili vrchní magistráti se senátem. Ten vždy v zimě určil jarní odvody a potřebný počet branců (každé takové rozhodnutí bylo vlastně mimořádným správním aktem) a poté bylo věcí nejvyšších magistrátů, aby na jaře povolali k výkonu vojenské služby občany, kteří byli povinni uposlechnout jejich výzvy. V nebezpečí z prodlení povolával vojáky do zbraně kterýkoli jiný nositel impéria a za výjimečného stavu tak mohl dokonce učinit kterýkoli občan.

Vlastní zařazování občanů do určité vojenské jednotky spadalo již do pravomoci vojevůdce. Ten také jmenoval velitele, jimiž byli především t r i b u n i m i l i t u m (velitelé legií), různí prefekti, jmenovitě p r a e f e c t u s f a b r u m (velitel vojskových řemeslníků) a p r a e f e c t u s s o c i o r u m (velitel oddílů "spojenců"), d u o v i r i n a v a l e s (námořní velitelé, kteří pečovali o potřeby celého loďstva a nadto zajišťovali obranu pobřeží), ale také c e n t u r i o n e s (velitelé pěších centurií) a d e c u r i o n e s (velitelé menších jezdeckých jednotek) ad.; stejně tak směli tyto velitele odvolávat a ztráty doplňovat. Velitelé měli mít náležité předpoklady pro své funkce (např. t r i b u n i m i l i t u m měli být bývalí magistráti).

V řízení boje se konzulové každého dne střídali, ale později, od poloviny 5. století př.n.l., kdy se již povolávaly do zbraně čtyři legie po 4 000–5 000 mužích, se vytvářela dvě konzulární vojska a každý z konzulů velel jednomu z nich.

Římští vojáci bojovali původně zdarma, na vlastní náklady. Koncem 5. století př.n.l. však stát začal vojákům vyplácet žold (s t i p e n d i u m) a vytvořil též novou kategorii jezdců, jimž pro-

půjčoval koně a hradil i náklady na jeho udržování (e q u i t e s e q u o p u b l i c o). Tato důležitá změna zasáhla hluboce do pojetí vojenské služby a do organizace vojenských jednotek.

Způsobilost občanů k vojenské službě zjišťoval cenzor, který tak nepřímo sestavoval římské vojsko. Při výkonu svého úřadu zjišťoval především věk občanů, protože jen muži od skončeného 17. a do skončeného 45. roku svého věku směli sloužit jako řadoví bojovníci při válečném tažení. - Dále to byla tělesná způsobilost občanů, důležitá zejména v jezdeckých jednotkách. Stáří nebo tělesná nezpůsobilost však nebyly na újmu výkonu hlasovacího práva postižených občanů. - Majetek občanů předurčoval jejich zařazení do té či oné skupiny centurií; syna v otcovské moci zastupoval otec. - Konečně cenzor zabraňoval ve vojenské službě občanům, kteří měli nějakou újmu na cti nebo nebyli zcela plnoprávní (jako třebas propuštěnci).

Vrchní magistrát povolával občany do zbraně, i když šlo jen o vojenské cvičení. Protože šest nejteplejších měsíců v roce bylo pravidelně věnováno vojenské službě, vojáci nevyšli ze cviku a to velmi přispívalo k jejich bojeschopnosti. Na druhé straně však tento způsob znamenal fakticky třicet let trvající půlroční vojenskou službu vždy v údobí pro zemědělství nejdůležitějším, takže již z tohoto důvodu zemědělské usedlosti římských plebejů nutně upadaly.

Vítězství nad nepřáteli se zásadně přičítalo k dobru jen nejvyššímu veliteli: po vyhrané bitvě získával čestný titul i m p e r a t o r (zpravidla ho takto vojsko provolávalo ještě na bitevním poli); za vítěznou válku směl slavit triumf (okázalý průvod vojska Římem se zajatci a kořistí, vedený vojevůdcem).

Majetek získaný v řádně vedené válce (b e l l u m i u s t u m) připadal státu, nikoli vojákům nebo vojevůdci, i když ten měl (pokud šlo o movité věci) v tomto směru volnější ruku než při nakládání s jiným státním majetkem, takže vojáci si někdy odnášeli z dobytých měst i bohatou kořist. O osudu dobytých nemovitostí rozhodovaly komicie a senát.

V zásadních věcech týkajících se vojska (nikoli ovšem přímého řízení boje, kde rozhodoval výlučně sám vojevůdce - ten jen musel podávat senátu průběžné zprávy o sledu vojenských událostí) senát někdy přímo rozhodoval (např. povoloval peníze na válečné tažení), někdy si konzul musel vyžádat jeho souhlas a někdy zase senát zasílal konzulovi pokyn, který vyjadřoval jeho naléhavý požadavek, jemuž konzul obvykle vyhověl - senát mu ostatně mohl odepřít triumf.

ZÁVĚR

Předchozí výklad, i když mnohem podrobnější než bývá v obecných pojednáních, podává samozřejmě obraz správního práva v antickém Římě jen v hrubých rysech - skutečný právní život daného úseku byl mnohem bohatší. Ale nám šlo jen o hlavní problémy, hlavní vývojové linie a hlavní řešení a po těchto stránkách přinášejí snad předchozí řádky leckteré užitečné poučení.

Zejména pak nutno zdůraznit, že v postoji oficiálního Říma se prolínaly dva základní a rozdílné prvky, které se nakonec projevily ve všech správních opatřeních, o kterých zde byla řeč: prvek třídní a prvek odborný.

V prvním směru to byla snaha vládnoucí třídy za všech okolností si zachovat co nejvýhodnější postavení. Původně si patricijové osobními zásluhami získali značný pozemkový majetek, poté si pomocí něho udržovali nabyté politické výsady a pomocí těch zase dále rozmnožovali své majetky v obrovská pozemková panství. Měli sami (a později i jejich nástupci, patricijsko-plebejská šlechta, zvaná nobilita) v rukou fakticky rozhodující instituci ve státě, totiž senát, i vrcholné vládní orgány - magistratury, i dostatečně silné mocenské prostředky (až po náboženské podvody), jak udržovat v mezích moc lidových shromáždění. A jak jsme viděli, valná většina opatření, která jsme zde probírali, se děla v jejich přímém zájmu, žádná proti nim.

Ve druhém směru to bylo úsilí, charakteristické pro celý právní život antického Říma a projevující se i ve správním právu, tj. vycházet vždy z daných základů, jež zůstávaly v podstatě pevné, a uváženě je doplňovat nebo i v některých částech pozměňovat novými opatřeními vyvolanými naléhavými sociálně ekonomickými potřebami. Tato opatření (nová řešení), ať už šlo o zřízení nových orgánů, rozdělení pravomocí, vytvoření nové agendy či co jiného, se vždy těsně přimykala ke sledovanému účelu a často až obdivuhodně přesně uspokojovala danou potřebu. Nebylo zde místa ani pro násilné zvraty či zásadní přelomy, ani na druhé straně pro bezradné tápání či lehkovážné improvizace v přijatých opatřeních, jež by bylo nutno co nejdříve zase zrušit. V tom právě byla síla práva volně tvořeného, nevázaného na tuhé předpisy či kodifikaci, a naustále živě reagujícího na sociálně ekonomické podněty.

V dané první fázi vítězných výbojů a hospodářské konjunktury měla i učiněná správní opatření plný úspěch.

BIBLIOGRAFICKÁ POZNÁMKA K LÁTCE PROBRANÉ V TOMTO ČLÁNKU

O všech termínech a pojmech, o nichž se v článku hovoří, existuje více či méně bohatá literatura, která je však rozeseta do množství velmi specializovaných článků a statí, našemu čtenáři nyní prakticky téměř nedostupných.

Pro první informaci doporučuji nahlédnout do monumentálního mnohosvazkového a stále doplňovaného díla P a u l y - W i s s o w a, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaften, 1894 ad.

Souhrnná monografie, věnovaná výlučně římské správě, existuje vlastně jen jediná, ovšem již zastaralá: M a r q u a r d t, Römische Staatsverwaltung,[2] Leipzig I (1881), II (1884), III(1885).

Některé právní instituce zpracovávají samostatné souborné monografie, většinou rovněž zastaralé jako např. znamenitá práce W i l l e m s o v a Le Sénat de la République romaine, Paris I-III (1883--1885). Podobné monografie z poslední doby se vyskytují jen ojediněle, např. o cenzorech: S u o l a h t i, The Roman Censors, Helsinki 1963 a P i é r i, L´ histoire du cens jusqu´ à la fin de la République, Paris 1968. Všechna taková díla jsou však pojata z hlediska práva ústavního, nikoli správního.

Z těchto všech důvodů se domnívám, že pro čtenáře, který by se rád blíže použil o problémech římské správy, bude nejúčelnější uvést z novější literatury několik souborných a snadněji dostupných děl, v nichž naleznou hledané jevy v širší souvislosti a pro jednotlivé otázky často speciální literaturu.

Nejprve tedy díla historická:

A l t h e i m, Römische Geschichte,[2] Berlin I (1956, II (1956)

P a r e t i, Storia di Roma, Torino I-V, I-II (1952)

M a š k i n, Istorija drevnego Rima,[3] Moskva 1956, české vydání 1957

V o g t, Die römische Republik,[4] Basel I (1959)

D e S a n c t i s, Storia dei Romani,[2] Firenze I-V, I (1956), II (1960)

P i g a n i o l, Histoire de Rome,[5] Paris 1962

A l f ö l d i, Early Rome and the Latins, Ann Arbor 1963

H e u s s, Römische Geschichte,[2] Braunschweig 1964

P a l m e r, The archaic Community of the Romans, Cambridge 1970

Dějiny římského práva:

B o n f a n t e, Storia del diritto romano I-II, Milano 1934 (přetisk 1959)

A r a n g i o - R u i z, Storia del diritto romano,[7] Napoli 1957

K u n k e l, Römische Rechtsgeschichte,[4] Weimar 1964

K a s e r, Römische Rechtsgeschichte,[2] Göttingen 1967
G u a r i n o, Storia del diritto romano,[4] Milano 1969
D u l c k e i t - S c h w a r z, Römische Rechtsgeschichte,[5] München 1970

Obecná díla o římských právních institucích:

M o n i e r - C a r d a s c i a - I m b e r t, Histoire des institutions et des faits sociaux des origines à l´aube du Moyen Age, Paris 1955
E l l u l, Histoire des Institutions de l´Antiquité, Paris 1961
G a u d e m e t, Institutions de l´Antiquité, Paris 1967

Veřejné a ústavní právo:

R u d o l p h, Stadt und Staat im alten Italien, Leipzig 1935
D e F r a n c i s c i, Arcana imperii I-III, III/1, Milano 1948
C o l i, Regnum, SDHI 17, Roma 1951
S i b e r, Römisches Verfassungsrecht in geschichtlicher Entwicklung, Lahr 1952
D e F r a n c i s c i, Primordia civitatis, SDHI 2, Roma 1959
W i e a c k e r, Vom römischen Recht,[2] Stuttgart 1961
B u r d e s e, Manuale di diritto publico romano, Napoli 1966
D e M a r t i n o, Storia della costituzione romana[2] I-VI, Milano I (1972), II (1973)
B a r t o š e k, Verrinae. Význam Ciceronových řečí proti Verrovi pro základní problémy státu a práva, Praha 1977

ADMINISTRATIVE PROBLEME IM ANTIKEN ROM BIS ZUR MITTE DES 3. JAHRHUNDERTS V.U.Z.

Milan Bartošek

Zusammenfassung

Im allgemeinen Bewusstsein der Juristen bedeutet das römische Recht einen Komplex von Erkenntnissen aus dem Bereich vor allem des Privatrechtes und teilweise auch des Prozess- und Verfassungsrechtes. Man sollte aber nicht vergessen, dass das römische Recht noch weiters bedeutende Abschnitte enthält, denen die Rechtsstudenten an der Fakultät überhaupt nicht begegnen. Und ein solcher Abschnitt ist das für die Rechtspraxis ungemein wichtige Verwaltungsrecht, das in dieser Abhandlung erörtert wird.

Im Verlauf der ganzen Darstellung legt der Autor besonderes Gewicht auf die eigentliche Problematik, vor der die Römer standen und die sie stets so oder so lösen mussten. Da es sich um einen sehr weitgespannten Bereich handelt, beschränkt sich die Abhandlung bloss auf vier seiner Teilgebiete, die alle eng an die staatliche Politik anknüpfen:

1. d i e Z e n t r a l v e r w a l t u n g behandelt die Verfassungsorgane, die sie sicherstellten, sowie die Formen, in denen dies geschah. Ein anderer Gesichtspunkt bewirkt, dass diese Organe in neuer, plastischerer und wahrhaftigerer Form auftauchen, als dies im Verfassungsrecht unmittelbar der Fall ist;

2. i n d e r T e r r i t o r i a l v e r w a l t u n g mussten die Römer besonders komplizierte Probleme lösen: wie man möglichst tunlich das sich immer mehr ausweitende Staatsgebiet verwalten, wie man mit den unterworfenen Gemeinden umgehen und wie man durch verschiedene Massnahmen künstlich Zwistigkeiten zwischen den "Verbündeten" Roms auslösen und sie dann möglichst fest beherrschen und möglichst ausgiebig ausbeuten solle;

3. d i e F i n a n z v e r w a l t u n g zeigt mehr als jedweder andere Abschnitt die Ausgeglichenheit der Kompetenzen der Konsuln, Quaestoren, Zensoren und des Senats, der im Laufe der Zeit zu einem entscheidenden Faktor wurde und als solcher frei über die wichtigsten Finanzquellen des Staates verfügte;

4. das Verdienst der M i l i t ä r v e r w a l t u n g beruhte

darin, dass die Römer ständig das militärische Übergewicht über ihre Nachbarn behaupteten, die sie einen nach den anderen besiegten. Die Kriegsführung war damals eine regelmässige Beschäftigung, und kriegerische Erfolge bildeten eine Quelle ungeheurer Beute, die stets dem Staat zufallen sollte - selbstverständlich kamen allerdings die Soldaten auch nicht zu kurz, ganz zu schweigen von den Befehlshabern.

Im allgemeinen zeigte sich, dass die Staatsverwaltung eines der wirksamen Mittel bildete, mit denen sich die herrschende Klasse ihre Macht bewahrte; in dieser ersten Phase ging sie allerdings wohlüberlegt vor und wahrte ohne heftige Rückschläge durch nicht allzu zahlreiche, aber wichtige Neuheiten eine Übereinstimmung zwischen dem eingebürgerten Recht und den neuentstehenden gesellschaftlichen Erfordernissen.

RECENZE

Vznik a vývoj socialistického práva (Sborník příspěvků přednesených na mezinárodní právněhistorické konferenci pořádané právnickou fakultou UK v Praze ve dnech 22. - 26. září 1975. Uspořádal Karel Malý. I. část, 267 str., Kčs 37,50; II. část, 271 str., Kčs 40,-. Vydala Univerzita Karlova, Praha 1976)

Konference, která se sešla v Praze u příležitosti 30. výročí osvobození ČSR sovětskou armádou, si vytkla za úkol objasnit historické podmínky a předpoklady vzniku socialistického právního řádu, úlohu práva v socialistické revoluci a obecné zákonitosti a specifické rysy vývoje práva jednotlivých zemí socialistického tábora.

Zatímco dosud se scházeli právní historikové socialistických zemí jen k dvoustranným jednáním, bylo to tentokrát poprvé, co se podařilo soustředit na společném zasedání právní historiky ze všech evropských socialistických zemí (s výjimkou Albánie). Navíc, a to dalo jednání dosud neobvyklé dimenze, se aktivně této konference s referáty o historickém vývoji svých oborů v období socialismu účastnila i řada teoretických a pedagogických reprezentantů oborů platného práva.

V první části recenze se pokusím volně parafrázovat podstatný obsah a smysl jednotlivých vystoupení.

A.

1. S p o l e č n é z a s e d á n í

V úvodním referátu akademika Václava V a n ě č k a (Praha) nazvaném "K problematice vzniku a vývoje socialistického práva" byla zdůrazněna nutnost vytvořit celkový, syntetizující a srovnávací přehled vzniku a dosavadního vývoje socialistického práva. Jde především o konkrétní vyličení a zhodnocení průkopnické úlohy sovětského práva a sovětské právní vědy, jejíž zkušenosti byly přejímány a přenášeny do právních řádů ostatních socialistických zemí. Jde dále o problém kontinuity a diskontinuity s právem zaniklé předchozí společenské formace. Právo nemá svůj samostatný vývoj, ale doprovází vývoj společnosti a svým způsobem jej zrcadlí. Přitom historie je jen jedna jediná.

Jsou v ní tzv. mezníky, jevící se v tom, čemu říkáme periodizace, ale nejsou v ní přehrady, které by jednotlivé úseky dosavadních dějin lidstva neprodyšně od sebe oddělovaly. Dalšími úkoly právních historiků socialistických zemí jsou: téma souvislosti revolučních proměn 20. století s lidovým právním vědomím; vědecké zpracování dějin právní vědy za revoluce a po ní aj. Pokud se mluví o srovnávacích aspektech našeho bádání o vývoji státu a práva v našich zemích v 20. století, nemůže to znamenat jen pohled na skutečnost ve směru horizontálním, ale vyžaduje to i pohled vertikální, do hlubin minulosti. Nelze totiž nevidět, že zde hrály roli i momenty, jejichž kořeny sahají daleko do minulosti.

Miloslav D o l e ž a l (Praha) v referátu "Hlavní etapy vývoje socialistického státu a práva" poukázal na to, že od doby Říjnové revoluce vstoupilo socialistické právo do právní vědy jako samostatný pojem, jeden ze základních právních systémů současnosti. Pro pochopení jeho základní podstaty je důležitá řada faktorů, které ovlivňují jeho podobu, jsou však převážně mimojuristické povahy (vedoucí úloha strany, fungování politického systému socialistického státu, jeho ekonomická struktura aj.). Svým třídním obsahem je socialistické právo zcela novým jevem. Staré právo je v nové společnosti nepoužitelné ve své podstatě, ve svém zaměření na společensko-politické cíle i na sociálně ekonomickou základnu. V budoucnu je nutné věnovat pozornost i rozvoji právního vědomí dělnické třídy v období jejího potlačování. Je to období, v němž se formují základní myšlenky socialistického práva. Pokud se jedná o vlastní období socialistické revoluce, bude třeba více pozornosti věnovat i tzv. revolučnímu právu, tj. nepsanému právu realizujícímu však už vůli nastupující třídy a tímto způsobem předjímajícímu budoucí vývoj. Soužití buržoazního práva a socialistického práva v jednom státě je pojmově neuskutečnitelné. Snad jen v krátkém období po revoluci může povrchní pohled vzbuzovat dojem symbiózy obou právních systémů. Je to však symbióza pouze formální, obsah práva je určován tou složkou společnosti, která má dostatek síly k tomu, aby určitá opatření provedla. Pojímáme-li socialistické právo jako celek a chceme-li zkoumat jeho základní znaky a rysy, musíme vzít v úvahu i skutečnost vzájemného ovlivňování jednotlivých socialistických právních řádů, vznikajících v rozdílných historických obdobích i v rozdílných podmínkách. Specifické postavení tu má právo sovětské, jako první historicky vzniknuvší socialistický právní řád, který měl nesmírný vliv na socialistické zákonodárství v ostatních socialistických zemích. Důležité je však i zpětné působení socialistických právních řádů na rozvoj práva sovětského. Důležité by bylo věnovat pozornost tomuto vzájemnému působení právních řádů socialis-

tických zemí. Vždyť ani v socialistickém právu nebudou mít převahu originální způsoby řešení problémů a potřeb socialistické společnosti, které jsou obecného charakteru (viz např. rozdělení úpravy hospodářskoprávní problematiky v socialistických právních řádech, když přece obecné podmínky rozvoje jednotlivých států dávaly zhruba obdobné možnosti).

Při výzkumu vzniku a vývoje socialistického práva v evropských socialistických zemích se setkáváme s těmito vývojovými stadii:

1. Období, kdy socialistické právní vědomí dělnické třídy a lidových mas vytváří zároveň i představy o vhodném budoucím řešení základních problémů. Pokusy o realizaci těchto představ končí neúspěchem, ale zanechávají stopy pronikající do právního vědomí lidu.

2. Období převzetí moci revolučním proletariátem, které je procesem navazujícím podle dosavadních historických zkušeností na demokratickou revoluci, resp. vyrůstajícím z národně osvobozeneckého boje.

3. Období budování socialistického právního řádu, kdy dochází ke kodifikačnímu procesu většího rozsahu. Především se zakotvují nové hospodářské vztahy ve společnosti. Je to i období usilovného hledání. Celý tento rozvoj směřuje k odstranění třídních antagonismů a k dovršení stavu, kdy socialistické právo bude nahrazeno "pravidly komunistického soužití". Může mít řadu mezistupňů.

Na společném zasedání byly dále přednešeny tyto referáty:

Pál H o r v á t h (Budapešť): "Role srovnávacího výzkumu právního vývoje v dějinách socialistického práva." Podrobně se zaměřil na tradice uplatňování komparativní metody v právní historiografii. Poukázal na to, že jejímu prosazení v minulosti bránilo často přílišné zdůrazňování různých specifičností v právním vývoji jednotlivých národů. Omezenost buržoazní komparatistiky však spočívala v tom, že zkoumala právní řády různých epoch a vývojových stupňů nezávisle od určující role výrobních vztahů.

A.P. C i r t a u t a s (Vilnius): "Úloha převzetí státněprávních institucí v průběhu socialistické revoluce v Litvě v r. 1940." V referátu byly rozebrány možnosti využití jednotlivých prvků starých předrevolučních státněprávních institucí v socialistické revoluci v Litvě, která v r. 1940 probíhala pokojnou cestou. (Před vstupem do SSSR v r. 1940 byla Litva buržoazním státem.) Kromě toho šlo v litevské revoluci i o převzetí institucí stejného, socialistického typu, které existovaly před r. 1940 v Sovětském svazu.

Andor C s i z m a d i a (Budapešť): "Třicet let maďarského ústavního vývoje." Jde o podrobný a komplexní výklad, v němž stěžejní místo zaujímá příprava ústavy z r. 1949, její klíčová ustanovení (jako v první lidově demokratické ústavě se zde zakotvuje stát jako spe-

cifická forma diktatury proletariátu) a její další změny (zejména změny z r. 1972).

Ingetraut M e l z e r (Berlín): "K vytváření socialistického práva v NDR." Počínaje porážkou hitlerovského Německa v r. 1945 vytvářela se na území dnešní NDR postupně tato struktura nového práva: zákony Spojenecké kontrolní rady; rozkazy sovětské vojenské administrativy a konečně právní akty nových německých demokratických orgánů (zemských a provinčních správ). Kromě toho byla převzata řada starých zákonů (např. BGB a jiné). Právní akty s fašistickým obsahem vydané v době hitlerovského fašismu, byly však okupačním orgánem výslovně prohlášeny za neplatné. V současné době se dokončuje rozsáhlá kodifikace, v důsledku které zmizí i poslední, vývojem překonané staré právní formy.

Josef M e č l (Praha): "Vznik lidově demokratického práva v ČSR z hlediska marxisticko-leninské teorie historického typu práva." Proletářská revoluce rozbíjí buržoazní stát a právo jako systém, rozrušuje to, co sjednocuje politickou organizaci buržoazní společnosti v jednotně uspořádaný systém třídního útlaku. Teprve poté je možný diferencovaný přístup k jejím jednotlivým složkám, z hlediska jejich funkčnosti a disfunkčnosti v podmínkách přechodného období od kapitalismu k socialismu. Jedině s vědomím zásadní kvalitativní odlišnosti sociálně politické podstaty socialistického a buržoazního práva je možno přistupovat k souvislostem mezi nimi. V přechodném období od kapitalismu k socialismu, kde charakteristickým rysem ekonomiky je současná existence mnoha systémů, může být rozsah používání jednotlivých předrevolučních právních norem poměrně rozsáhlý.

2. I. S e k c e: Obecné otázky historického vývoje státu a práva

Kálmán K o v á c s (Budapešť): "Některé otázky zákonodárství a aplikace práva v Maďarsku od osvobození až k ústavě (1945-1949)." Problematika vývoje práva v tomto období náleží dle mínění autora spíše již do vědního oboru dějin práva. Kromě charakteristiky hlavních zákonodárných orgánů zabývá se příspěvek zajímavými a méně známými diskusemi z přípravy některých zákonů (např. o právním postavení nemanželských dětí, o jmenování a propouštění soudců aj.). Dále se hodnotí soudní praxe tohoto období.

Ladislav H u b e n á k (Bratislava): "Niektoré štátoprávne a politické aspekty obnovenia Československa po druhej svetovej vojne." Kromě analýzy dvou základních koncepcí obnovy ČSR - moskevského a londýnského centra odboje, přináší příspěvek zajímavý přehled různých variant zapojení a postavení Slovenska, které byly prosazovány koncem války.

Márta F o d o r (Pětikostelí): "Orgány zákonodárství bez samostatné sféry působnosti v období socialismu." Autorka v úvodu konstatuje, že v Maďarsku nepatří obecné (srovnávací) dějiny socialistického státu a práva do oboru právních dějin, nýbrž mají své místo v rámci jednotlivých specializovaných oborů práva. To dle jejího názoru nevylučuje uplatňování historické srovnávací metody, která se již osvědčila při zkoumání feudálních a buržoazních společenských formací, i v těchto oborech - a to s cílem odhalovat zvláštnosti socialistického vývoje. Poté autorka srovnává některé orgány, které jsou ve všech socialistických zemích zřizovány nejvyšším zastupitelským orgánem a pomahají mu plnit funkci nejvyššího orgánu státní moci v zemi, tedy nejen zákonodárství, ale i kontrolu správy atd. Jsou to předsednictva, komise, poslanecké kluby apod.

Karol R e b r o (Bratislava): "Moskevské rokovania - položenie nových základov obnoveného ČSR." Autor pozitivně hodnotí moskevská jednání z března 1945 mezi socialistickými a konzervativními silami československého odporu, na nichž bylo dohodnuto vytvořit novou vládu a připraven její program. Dosažený kompromis umožnil zaměřit činnost čsl. státních orgánů k pokojnému demokratickému přechodu k socialismu.

Alajos D e g r é (Zalaegerszeg): "Změny v organizaci a funkcích žup, měst a osad v Maďarsku (1945-1950)." Až do roku 1950 existovala v místní správě dvojkolejnost. Jednu kolej představovaly staré místní orgány státní správy a druhou orgány místní samosprávy. Příspěvek rozebírá vzájemné vztahy těchto dvou struktur a snahy o reorganizaci tohoto stavu.

Bohumil K u č e r a (Brno): "Právní charakter Košického vládního programu." Autor obhajuje tezi, že Košický vládní program z dubna 1945 nebyl jen politickým a právním dokumentem, nýbrž rovněž právní normou. Byl též dlouho jako právní norma používán. Měl všechny náležitosti právní normy, s výjimkou předepsané formy.

Ferenc P é c z e (Budapešť): "Poznámky k vytvoření nových univerzit v lidově demokratickém Maďarsku." V první etapě vývoje (1945--1949) byla vytvořena Agrární univerzita, Univerzita ekonomických věd (obě v Budapešti) a Polytechnická univerzita těžkého průmyslu v Miškolci (kromě toho dvě nové akademie).

Eduard V l č e k (Brno): "Stát a právo v období národní a demokratické revoluce." Přehled základních koncepčních otázek státu a práva v ČSR - od ustavení prozatímního státního zřízení v Londýně, přes Košický vládní program a jeho realizaci, Ústavodárné Národní shromáždění, Budovatelský program, Dvouletku až k mocensko-politickému střetu v únoru 1948.

Révész T a m á s (Budapešť): "Některé otázky administrativní správy v Maďarsku v r. 1945." Na základě archivních materiálů některých oblastí Maďarska zabývá se autor konkrétní činností místních administrativních orgánů. Zastává názor, že již v prvním období (tj. do listopadových voleb v r. 1945) byly učiněny významné kroky na poli demokratizace a normalizace činnosti místních orgánů správy.

Leonard B i a n c h i (Bratislava): "Charakter čsl. práva v přechodném období v letech 1944-1948." Z hlediska třídní podstaty byla lidově demokratická ČSR v této vývojové etapě státem, který už nemohl být počítán mezi buržoazní typy států, ale nejednalo se ještě ani o stát socialistický. Podobný přechodný charakter mělo i lidově demokratické právo. Vnitřní rozpornost tohoto práva nacházela svůj výraz v tom, že různé třídy přičítaly právním předpisům různý význam. Velký význam proto měla interpretace a aplikace práva. Boj o výklad starých předpisů ve shodě se zájmy pracujících a o prosazení nových právních předpisů připravoval přechod do další, už socialistické etapy vývoje čsl. práva.

Dragutin P e l i k á n (Praha): "Právo jako nástroj revolučních přeměn čsl. zemědělství v letech 1945-1948." Autor ukazuje, jak úloha práva v pozemkových reformách po r. 1945 odpovídala revoluční povaze prováděných změn a současně specifické taktice, jakou byla národní a demokratická revoluce rozvíjena a transformována v socialistickou. První etapa - konfiskace půdy Němců, Maďarů, kolaborantů a zrádců a její rozdělení do vlastnictví zemědělských dělníků a chudých a drobných rolníků - byla pojata jako profilující součást národní a demokratické revoluce, jako lidové řešení pozemkových poměrů po linii národní. V druhé a třetí etapě převládal třídní antagonism pracujícího rolnictva a velkých majitelů půdy bez ohledu na jejich národnost.

G.I. L i t v i n o v a (Moskva): "Rovnost národů v podmínkách socialismu." Příspěvek se týká zabezpečení nejen právní, ale i faktické rovnosti národů v podmínkách socialismu. Reálnost rovnoprávnosti se zabezpečuje principem faktické rovnosti, který je vlastní pouze socialistickému státu. Autorka na příkladech doložila rozsáhlou materiální a kulturní pomoc, která v rámci SSSR byla a je poskytována národům nacházejícím se na nižším stupni vývoje. Vyrovnávání úrovně sociálně ekonomického rozvoje je nyní charakteristické nejen pro sovětské národy, nýbrž i pro všechny ostatní socialistické národy. Jeho cílem je vytvořit nové mezinárodní socialistické společenství lidí.

Jan V a š e č k a (Brno): "Stát a právo v pokošickém období." Podle autora byla právě v tomto období, jímž rozumí období od dubna 1945 až do třetí pražské dohody v červnu 1946, učiněna důležitá poli-

tickohospodářská opatření, což se projevilo i v právní normotvorbě, která se později stala základem nového socialistického práva.

Vladimír V e v e r k a (Praha): "Ke vzniku marxisticko-leninské vědy o státu a právu v ČSR." Autor charakterizuje ideovou přípravu socialistického práva tak, jak se projevila v dílech sociálních demokratů před rokem 1918 (Pecka, L. Zápotocký a zejména Šmeral), skupiny komunistické inteligence činné především v dvacátých a třicátých letech (Vl. Procházka, Bartošek, Dolanský). Zvláště pak vyzdvihuje teoretický přínos Kl. Gottwalda, zejména v otázce podstaty buržoazního státu a práva, buržoazní demokracie a forem přechodu moci do rukou proletariátu.

Marta K a d l e c o v á (Brno): "Několik poznámek k legislativě Slovenské národní rady, souvisejících s realizací úloh Košického vládního programu." Zvláštností počátečního období československé revoluce byla existence dvou zákonodárných orgánů. Zákonodárnou činnost vykonával jednak prezident republiky ve formě dekretů, jednak Slovenská národní rada formou nařízení. Některé požadavky, vtělené později do Košického vládního programu, byly SNR realizovány v předstihu již v době Slovenského národního povstání.

Vladimír Č a r v a g a (Bratislava): "Právní úprava prvej etapy pozemkovej reformy, jej charakter na Slovensku po r. 1945." Konfiskace zemědělské půdy nepřátelských živlů je důležitým poválečným opatřením. Nebyla však upravena celostátně. Na Slovensku platily jiné předpisy, než v Čechách a na Moravě. Rozsah konfiskace byl na Slovensku daleko menší, což lze vysvětlit očekáváním dalších přeměn.

Valentin U r f u s (Brno): "Výzkum konkrétní aplikace právních norem v procesu revolučních přeměn v zemědělství v Jihomoravském kraji." Příspěvek je založen na výsledcích průzkumu podnikaného katedrou dějin státu a práva právnické fakulty v Brně. Využity jsou zejména materiály Státního archívu v Brně. Dokládají např. jednotlivé pokusy o obcházení dekretu o pozemkové reformě. Zajímavé jsou též způsoby, jak se řešily případy dočasné restituce vlastnických poměrů tam, kde velkostatkářský majetek byl za okupace podroben vnucené správě a kde vlastník nebyl německé, nýbrž české národnosti.

Jozef K a r p a t (Bratislava): "Predstava Vl. Clementisa o socialistickom práve." Vl. Clementise je třeba chápat jako jednoho z průkopníků marxistické teorie práva v době buržoazní republiky. Autor shrnuje jeho přínos v boji proti principům a třídnímu zaměření buržoazního práva. V úsilí o nastolení práva nového typu se Clementis stavěl proti právnímu formalismu a veškerým abstraktním fikcím právní vědy.

Emil C e r n e a (Bukurešť): "Proces kodifikace rumunského so-

cialistického práva." Autor v širších historických souvislostech podává komplexní charakteristiku hlavních etap socialistických kodifikací v Rumunsku, včetně specifických metod jejich přípravy.

3. II. S e k c e: Historický vývoj soudní organizace, práva procesního, vlastnických vztahů, práva pracovního

Katarzyna S ó j k a - Z i e l i ń s k a - Witold W o l o d k i e w i c z (Varšava): "Unifikace civilního práva v Polsku 1945/46." Po obnovení samostatnosti Polska v r. 1918 existovalo na jeho území několik systémů civilního práva - Napoleonův kodex, BGB, ABGB, X. tom Svodu zákonů. Tento stav setrval až do konce druhé světové války. V oblasti práva bylo proto jedním z prvních kroků nového zřízení odstranění tohoto partikularismu.

Horst S c h r ö d e r (Berlín): "Podstata a funkce socialistického civilního práva a buržoazních kodifikací soukromého práva." Bylo by iluzí a výrazem buržoazního právnického myšlení, jestliže bychom v zachování právnických norem a institucí (např. BGB) spatřovali kontinuitní právní vývoj od buržoazního soukromého práva k socialistickému právu civilnímu. Se zlomením ekonomické a politické moci kapitalistického soukromého vlastnictví ztrácí i buržoazní soukromé právo své dominující postavení. Autor ukazuje zásadní protiklady mezi buržoazním soukromým a socialistickým civilním právem.

Michail A n d r e j e v (Sofie): "Některé podstatné rozdíly mezi socialistickým a buržoazním občanským a rodinným právem v Bulharsku." Autor ukazuje tyto rozdíly na některých typických příkladech ze smluvního práva (např. odpovědnost za skrytou vadu) a manželského práva (odlišná úprava důvodů pro rozvod).

Věra Č í ž k o v s k á (Praha): "Vývoj pojetí osobního vlastnictví v čsl. právu." Autorka ukazuje jak se tento institut, typický pro socialistické právo, rodil v ČSR. Zabývá se současným vývojem osobního vlastnictví, změnami v jeho struktuře a formách (předmětem je nyní větší počet věcí dlouhodobé spotřeby). Předkládá návrhy na novou právní úpravu.

Jerzy S e n k o w s k i (Varšava): "Vytváření nových právních základů hospodářské ústavy Polské lidové republiky 1944-1946." Příspěvek pojednává o právním zabezpečení nacionalizace průmyslu, která zaručila státu suverenitu v základních hospodářských otázkách, a agrární reformy, jíž byl vytvořen typ středního, individuálně hospodařícího rolníka (s průměrnou výměrou půdy cca 7 ha).

Senta R a d v a n o v á (Praha): "Vznik a vývoj socialistického rodinného práva v ČSR". Komplexní pohled na historický vývoj celého

právního odvětví, od roku 1945 až po dnešní dobu. Zabývá se i vývojovými tendencemi a úkoly čsl. rodinného práva v nejbližší budoucnosti (zejména zesilujícím celospolečenským působením vůči rodině).

E.Ja. S t u m b i n a (Riga): "Formování základních principů organizace soudů v průběhu socialistické revoluce." V dosavadní literatuře byly zachyceny pouze změny orgánů soudu, nebyly však podány dějiny soudního zřízení jakožto právní odvětví. Autorka k tomuto širšímu pojetí přispívá výkladem o tom, jak se principy organizace soudů (volitelnost soudců, účast lidových přísedících atd.) formovaly už v prvních programech Ruské (1903) a Lotyšské (1905) sociálně demokratické strany.

Horst S c h r ö d e r (Berlín): "Pomoc a podpora SSSR při výstavbě a vývoji socialistické justice v NDR." Větší část příspěvku je věnována zrodu nové justice na území dnešní NDR ještě před rokem 1949. Zajímavé je zejména srovnání s odlišným vývojem v Durynsku á západním Sasku, kde okupační právo zprvu vykonávaly americké jednotky. Např. v Lipsku nechali Američané nedotčen Nejvyšší říšský soud, který předtím poslušně sloužil fašistům.

Eva N o v o t n á (Praha): "Vznik a vývoj socialistického pracovního práva v ČSSR." Autorka líčí genezi pracovního práva jako samostatného právního odvětví v ČSSR a jeho další vývoj, zejména význam prvního pracovního zákoníku z r. 1965 a jeho novelizaci z let 1969 a 1975. Srovnává s vývojem pracovního práva v ostatních evropských socialistických zemích a zabývá se perspektivami jeho dalšího vývoje v podmínkách prohlubující se ekonomické integrace členských států RVHP.

Vojtěch C e p l (Praha): "Vývoj kategorií univerzální a singulární sukcese v socialistickém právu." Autor poukazuje na to, že pojem univerzální sukcese, přežívající ve vědomí právníků od doby římského práva až do současnosti, má v praxi, která trvá na nutnosti přijetí či odmítnutí dědictví jakožto celku, za následek nežádoucí důsledky. Vede totiž k přesunování soukromého vlastnictví (zejména půdy) na další generace.

Jozef S u c h o ž a (Košice): K otázke vzniku a vývoja hospodársko právnych vzťahov v ČSR." Autor charakterizuje proces postupného vydělováni hospodářských smluv a jiných institucí z dosud jednotného komplexu občanskoprávních vztahů. Vytvořeni hospodářského práva a přijetí hospodářského zákoníku v r. 1964 je kulminačním bodem tohoto vývoje.

Karel K n a p (Praha): "Význam právněhistorického výzkumu pro vývoj socialistické teorie práv k nehmotným statkům." Autor shrnuje výsledky dosažené v tomto oboru v období socialistického vývoje

ČSR. V zákonodárství se prosadila ucelená socialistická osobnostně právní teorie autorského práva. Na úseku průmyslových práv krystalizace uceleného teoretického pojetí dosud trvá (srov. též existenci rozdílů mezi právními úpravami jednotlivých socialistických zemí). Před právní vědou i legislativou stojí závažné úkoly na úseku známkového práva. Společně by měla právní věda všech socialistických zemí přistoupit k řešení problémů vznikajících v souvislosti s uskutečňováním socialistické mezinárodní ekonomické integrace.

4. III. S e k c e: Vývoj ústavního, správního, trestního, zemědělskodružstevního práva

Ján G r o n s k ý (Praha): "Vznik a rozvoj lidově demokratických a socialistických ústavních systémů v zemích střední a jihovýchodní Evropy." Rozsáhlá syntéza, podávající základní etapizaci revolučního a na něj navazujícího ústavního vývoje evropských socialistických zemí (kromě SSSR), které až do vybudování základů socialismu jsou charakterizovány jako lidové demokracie. V rámci dvou základních vývojových etap těchto zemí se srovnávacím způsobem vysvětlují hlavní změny v oblasti mocenskopolitické, společenskoekonomické a jejich odraz v ústavním vývoji.

L.K. B i r z i ň (Riga): "Rozvoj právního základu sovětské zastupitelské soustavy v Lotyšské SSR." Popisují se obecné rysy hlavních etap rozvoje sovětské státnosti v Lotyšské republice po vítězství socialistické revoluce v r. 1940 až do dnešní doby, přičemž hlavní pozornost je věnována zastupitelské soustavě.

Horst K u n t s c h k e (Berlín): "Utváření demokratického principu suverenity lidu do ústavy NDR ze 7.10.1949." Příspěvek je věnován různým formám společenské iniciativy v prvním období po porážce německého fašismu. Tato iniciativa přerůstala v nové pojetí státnosti, přesahující pouhý parlamentarismus (zakotvený v prvních revolučních dokumentech jako počáteční programový požadavek).

Hodimir S i r o t k o v i č (Záhřeb): "Počátky ústavního práva nové Jugoslávie v průběhu národně osvobozovacího boje (1941-1945)." Těžištěm je vznik a vývoj národně osvobozovacích výborů a AVNOJe jakožto nejvyššího orgánu nového státu, jejich činnost, která vyústila v jejich transformaci v orgány nového státu.

Helmut M e l z e r (Berlín): "K vytvoření a vývoji socialistického systému práva v NDR a jeho ústavním základům." Autor ukazuje, jaký vliv měly první ústavy zemí z let 1946/7 a zejména ústava NDR z r. 1949 na celkový vývoj nového práva. Vedly k zrušení a změně četných starých právních předpisů (např. ustanovení o právu na práci

učinilo do značné míry bezpředmětnými ty části BGB, které pojednávaly o tzv. služební smlouvě). Nový občanský zákoník NDR z r. 1975 prakticky dovršil kompletizaci nového, socialistického právního systému v NDR.

Maria M a n o l o v a (Sofia): "Formování některých socialistických právních principů a jejich odlišnost od principů buržoazního bulharského ústavního práva." Autorka rozebírá některá buržoazně demokratická ustanovení Trnovské ústavy z r. 1879 (zejména týkající se základních občanských práv a svobod), která nebyla dostatečnou překážkou při nástupu bulharského fašismu v dvacátých letech XX. století. Po vítězství socialistické revoluce byla tato ústava nahražena Dimitrovskou ústavou z r. 1947, která základní práva a svobody už nejen proklamovala, ale kladla důraz na záruky jejich výkonu.

Lieselotte J e l o w i k (Halle-Wittenberg): "Vytváření základních občanských práv a jejich vývoj v NDR od r. 1945 do r. 1961." Již v prvních zemských ústavách a pak v ústavě NDR z r. 1949 došlo k záměrnému odklonu od buržoazního pojetí základních občanských práv, v němž jsou tato práva prezentována jako výlučná práva individua, která mu mají zabezpečit sféru svobodnou i od státních zásahů. Naproti tomu jsou v socialistickém zřízení základní občanská práva koncipována převážně jako práva na spoluúčast a spoluutváření při výkonu státních funkcí.

Leslaw P a u l i (Krakov): "Občanská práva v ústavě Polské lidové republiky." Autor podal obraz historického vývoje občanských práv v předrevolučním Polsku, který zakončil charakteristikou nového pojetí občanských práv v ústavě Polské lidové republiky z r. 1952.

Antonín R ů ž e k, Jiří N e z k u s i l (Praha): "Charakteristické rysy čsl. socialistického trestního práva v průběhu jeho historického vývoje." Autoři věnovali svůj příspěvek hlavním zásadám čsl. socialistického trestního práva (demokratismus, socialistická zákonnost, socialistický humanismus, jednota represe a výchovy, pomocná role trestní represe, socialistický internacionalismus) a problematice jejich uplatňování a zdokonalování. Jako pseudohumanismus hodnotí autoři tendenci, uplatňující se v ČSR v šedesátých letech, kdy byly prostředky trestní represe omezovány i v těch směrech, kde nebylo o ochranu společnosti náležitě postaráno jinak.

Fanny M i l k o v a (Sofie): "Vývoj socialistického trestního práva v Bulharsku a vliv sovětského a čst. trestního práva." V první části nastínila autorka proces likvidace starého a zrodu nového socialistického trestního práva v Bulharsku. Poté osvětlila, do jaké míry se v přípravě trestních zákonů využívaly zkušenosti a poznatky ostatních socialistických zemí.

Gábor M á·t h é (Budapešť): "Vládní orgán hospodářského řízení v Maďarsku (1945-1949)." Autor se ve svém příspěvku zabývá činností prvních orgánů státního řízení národního hospodářství, zejména pak Nejvyšší hospodářskou radou, která v Maďarsku působila v letech 1945--1949, než byla nahražena orgány plánovitého řízení národního hospodářství.

Valér F á b r y (Praha): "Vznik a vývoj čsl. pozemkového práva." Kritická analýza vývoje československého zákonodárství týkajícího se půdy a ostatního přírodního bohatství. Je nastíněna i perspektiva dalšího vývoje, který by měl vyřešit otázku samostatné kodifikace československého pozemkového práva. V této souvislosti se poukazuje na příklad práva sovětského.

V závěrečném vystoupení akademik V. V a n ě č e k poděkoval všem účastníkům konference za jejich příspěvky a připomněl charakteristiku Bohumíra Šmerala, který hned po Říjnové revoluci rozpoznal epochální skutečnost vzniku socialistického práva, které se rodí jako nový řád - novarum rerum novus nascitur ordo. Dále poukázal na ohromné možnosti, které se při výzkumu vzniku a vývoje tohoto nového řádu, tj. socialistického státu a práva v budoucnu naskytají. Podle jeho názoru by příští setkání měla býti tématicky více specializovaná.

B.

Jak je vidět z obsahu publikovaných příspěvků, byl obsah jednotlivých vystoupení velmi různorodý. Úkol, který před pořadateli konference stál, to jest převést tyto příspěvky na jednoho společného jmenovatele a seřadit je podle určitých okruhů, nebyl zdaleka snadný. Především je nutno konstatovat, že přednesené referáty nepokrývaly zcela rovnoměrně všechnu problematiku významnou z hlediska předmětu konference a v tomto rámci ani všechny socialistické země.

Zejména vznik a vývoj státu a práva SSSR, kde se jednotlivé státoprávní instituce rodily, neměl na konferenci vzhledem ke svému významu i pro vývoj v ostatních socialistických zemích, zcela adekvátní vyjádření. Na tom nic nemění ani skutečnost, že kromě publikovaných příspěvků byly na konferenci navíc přednešeny dva referáty účastníků z Charkova, soudruhů Rogožina a Puškina, jejichž text nebyl autory k publikaci dodán. V důsledku toho není až na malé výjimky (srv. G.I. Litvinova, E.Ja. Stumbina) ve Sborníku téměř analyzována obrovská a významná zkušenost, nahromaděná v SSSR v první vývojové fázi sovětského státu a práva, kdy se jednotlivým státoprávním institucím, rodícím se za konkrétních historických podmínek, vtiskl určitý ráz,

který pak byl více či méně respektován při analogickém vývoji v ostatních socialistických zemích.

Zde je však právě asi jeden z hlavních směrů, kde by se mohla uplatnit srovnávací metoda, po níž se v několika referátech volalo, tj. s r o v n á v á n í m e z i S S S R a o s t a t n í m í s o c i a l i s t i c k ý m i z e m ě m i. K tomu, aby se takové srovnávání mohlo úspěšně provádět, je však nutno znát dobře a do hloubky i podmínky, v nichž se sovětské státoprávní instituce zrodily a vyvíjely. Jinými slovy, ještě více se věnovat tomu, k čemu je např. v západních zemích zřízena celá řada nejrůznějších sovětologických pracovišť, které vznik a vývoj sovětského státu a práva, samozřejmě že často za účelem zkreslování, ale v širokém rozsahu a pozorně sledují. Přitom by se měly daleko více využívat poznatky sovětské právní historiografie, s kterou však bohužel není zatím navázán uspokojivý kontakt. Ale nejen to - jednotlivé socialistické země potřebují propracovat též svůj vlastní pohled na vývoj sovětského státu a práva, v němž by byly akcentovány ty jeho rysy, které mají obecnější platnost. Musí být proto při nejmenším na takové úrovni poznání, aby tyto obecné rysy mohly od nejrůznějších specifik sovětského vývoje spolehlivě rozlišovat. Tomuto úkolu zůstala konference leccos dlužna, ne ovšem ani tak z viny jejich organizátorů. Naprostá většina příspěvků přednesených právními historiky a ve sborníku publikovaných, se týkala ostatních evropských socialistických zemí, a to převážně pouze jejich první vývojové etapy (např. všechny maďarské příspěvky, s výjimkou A. Csizmadii. Z formulace K. Kovácse - díl I., str. 82 - se zdá, že v Maďarsku se považuje za předmět právní historie pouze období do r. 1949, tj. do základní mocenské změny. Srv. též vystoupení M. Fodorové - díl I., str. 121 -, z něhož vyplývá, že v Maďarsku patří dějiny socialistického státu a práva do rámce příslušných speciálních oborů platného práva, zatím co obecná právní historie si doposud na ně nečiní nárok).

Příjemným překvapením a skutečně velkým přínosem byla na konferenci aktivní účast representantů jednotlivých oborů platného práva. Je zajímavé, že právě oni správně pochopili to nejnaléhavější poslání konference a při sledování genese jednotlivých institucí svých oborů usilovali o hledání nových, socialistických rysů, které představují odlišný stupeň ve vývoji státu a práva, vyšší než předcházející. Zdá se, že d ě j i n y s t á t u a p r á v a s o c i a l i s t i c k ý c h z e m í v e p o š e s o c i a l i s m u se jedině tímto způsobem, tj. v úzké spolupráci se specialisty jednotlivých oborů, mohou z m ě n i t v e s k u t e č n é d ě j i n y s o c i a l i s t i c k é h o s t á t u a p r á v a, které by-

ly předmětem konference (viz její název) a o jejichž všestranné vybudování usilujeme. Dílčí analýzy socialistického vývoje jednotlivých oborů a kategorií socialistického státu a práva by se při tom mohly zřejmě stát výborným podkladem pro příští zdokonalování syntézy socialistického vývoje státu a práva jakožto celku. Takováto syntéza vychází ovšem už ze širších dobových souvislostí, vnitřních i mezinárodních, a zůstane proto nesporně vyhražena obecné právní historii. Ta zde má už nyní, i když zatím jde o "mladou historii", své nezastupitelné poslání, a neměla by se ho zříkat (jak to např. plyne ze současného postoje maďarských právních historiků).

Existuje totiž rozdíl mezi tím, jak přistupují k vývoji socialistického státu a práva speciální právní odvětví na jedné a právní historie na druhé straně. Na tento rozdíl poukázal na konferenci např. J. Suchoža: "Danú problematiku treba skúmať z pozícií dejín štátu a práva socialistických krajín, t.j. komplexne, v širších historicko-právnych súvislostiach a jednak z pozície toho ktorého právneho odvetvia, napr. hospodárskeho práva, prípadně roľnícko-družstevného práva, finančného práva apod. Pri výskume, ktorého rámec je užšie koncipovaný, možno zaznamenať niektoré špecifiká skúmaného problému, napr. v sústave hospodárskych vzťahov vystopovať určité prvky hospodárskoprávnych vzťahov, finančnoprávnych vzťahov apod." (Díl II., str. 113.) Při respektování tohoto různého zaměření však by nic nemělo bránit úzké spolupráci právních historiků s pracovníky ostatních právních oborů, naopak, tato spolupráce je velmi žádoucí a obě strany by na ní měly mít zájem. Její zanedbávání v minulosti bránilo tomu, aby se dějiny státu a práva socialistických zemí v žádoucí míře prosazovaly především jako integrální součást vědy o státu a právu (a ne historické vědy, vůči níž existuje vztah jiného řádu). Při tom nezájem o právní historii škodil i rozvoji oborů platného práva, vedl ke ztrátě historického vývojového pohledu na platné právo a tendenci pouhého komentování platných právních norem.

Význam právní historie pro tvorbu koncepcí platného práva výborně ve svém vystoupení na konferenci osvětlil K. Knap, a to na konkrétním příkladě práv k nehmotným statkům. Podle K. Knapa "právně historický výzkum neslouží samoúčelné informaci o minulosti, poskytuje spolehlivé základy i pro výzkum současnosti. Teprve konfrontace s historicko-právním vývojem v předchozích společenských systémech spojená s komparatistickým výzkumem z hlediska práva ostatních socialistických zemí a navazující na ontologický výzkum předmětů práva, umožňuje řešit základní otázky teorie práva socialistického" (díl II., str. 125). K tomu je možné snad jen dodat, že nejen "konfrontace s historicko-právním vývojem v předchozích společenských systémech", nýbrž i

s vlastním, socialistickým vývojem státu a práva, který byl v jednotlivých zemích často velmi peripetický (proto ani v epoše socialismu se není možno omezit na pouhou, relativně statickou komparaci mezi socialistickými zeměmi), umožňuje oborům platného práva takovou jasnou orientaci.

Na konferenci bylo předneseno několik příspěvků, v nichž byla jasně a zcela konkrétně vystižena základní vývojová linie příslušného oboru v epoše socialismu (doplněná většinou o srovnání s ostatními socialistickými zeměmi). Např. S. Radvanová (díl II., str. 59-71) podala komplexní obraz vzniku a vývoje socialistického práva rodinného, a to při plném uplatnění základních souvislostí s celkovou společenskou situací. Podobně E. Novotná zpracovala vznik a vývoj socialistického práva pracovního. A. Růžek s J. Nezkusilem trestní právo, V. Fábry pozemkové právo, J. Gronský rozsáhle zpracoval vývoj ústavních systémů (snad až v příliš učebnicovém pojetí) atd.

Většina těchto studií se tak či onak dotýkala problematiky kontinuity a diskontinuity práva různých společenskoekonomických formací a zdůraznila to nové, co sebou přináší socialistický stát a právo. Toto náročné pojetí, kde je zapotřebí vycházet už z určitého zobecněného pojmu socialistických státoprávních institucí a předpokládá se tudíž i široké využití socialistické teorie státu a práva, se na konferenci snažili uplatňovat zejména právní historici z NDR, kteří jej obzvláště akcentovali. Z nich např. L. Jellowiková (díl II., str. 203-212) zcela originálním způsobem vysvětlila novou podstatu základních občanských práv za socialismu a jejich odlišné zaměření, které lze jen těžko pochopit právě bez objasnění širších souvislostí, a to novým způsobem demokratického charakteru státní moci za socialismu. Nebo H. Schröder (díl II., str. 19-28), který opět v širších souvislostech ukázal, jak vznik socialistického vlastnictví k základním výrobním prostředkům odstranil základní ekonomickou a politickou nerovnost buržoazní společnosti, zakrytou formální rovností buržoazního práva soukromého a jednotností práva vlastnického a byl počátkem zrodu nového socialistického práva civilního.

Nepochybně se zde právní historii odkrývá rozsáhlá a při tom klíčová oblast pro uplatnění srovnávací metody - s r o v n á v á n í m e z i p r á v e m b u r ž o a z n í m a n o v ý m p r á v e m s o c i a l i s t i c k ý m. Půjde tu nepochybně o dost obtížnou problematiku, a to už proto, že se v ní zájmy dějin státu a práva stýkají s oborem teorie státu a práva (viz např. už samotné zařazení tzv. historických typů státu a práva do systematiky tohoto oboru), event. i s nově se formující srovnávací pravovědou (srv. např. u R. Davida zařazení socialistického státu a práva mezi tzv. velké

systémy současnosti a jeho srovnávání s římsko-germánským, anglo-americkým a jiným právem). Dějiny socialistického státu a práva musí nepochybně s těmito hraničními obory úzce spolupracovat, neboť jen tak se vyhnou nebezpečí idiografismu a neutopí se v mnohotvárnosti a jedinečnosti historických jevů. Jen tak budou s to správně budovat hierarchii jednotlivých hodnot a rysů příslušných typů práva. V tomto ohledu je stále mnoho nejasností. Nezdá se např., že by ke skutečně podstatným rysům socialistického práva manželského patřila skutečnost, že v něm neexistuje taxativní výčet důvodů pro rozvod, zatím co v právu buržoazním ano, pokud vůbec lze tuto skutečnost řadit k rozdílům mezi buržoazním a socialistickým právem (srv. M. Andrejev, díl II., str. 34-36).

Vzhledem k obrovskému množství příspěvků nelze v jedné recenzi podat jejich komplexní zhodnocení. Mým záměrem bylo pouze pokusit se o základní přehled opublikovaných materiálů konference a použít této příležitosti k tomu, abych upozornil na stěžejní otázky dalšího rozvoje oboru dějin socialistického státu a práva. Poznámky a názory, které jsem na okraj jednotlivých vystoupení vyslovil, mají diskusní charakter. Samo postavení, v němž se nachází recentní právní historiografie, jí neumožňuje činit závěry, které by si dělaly nárok na absolutní platnost. Poněkud jiný přístup je asi možno zvolit při analýze, periodizaci atd. vývoje uzavřených už právních systémů, jako je právo antické či feudální, a jiný přístup ve vztahu k právnímu systému, který se ještě vyvíjí, resp. jehož vývoj teprve započal. Sova Minervina vzlétá až navečer (Hegel). V tomto závěrečném stadiu ještě ale nejsme. Socialismus, jak nám jeho dosavadní vývoj (na rozdíl od původních představ) ukázal, je dlouhý proces, tvoří celou historickou epochu. Ovšem nejsme už ani na úplném počátku, takže určité syntézy dosavadního vývoje si už můžeme dovolit. V zájmu dalšího vývoje se o ně dokonce musíme pokusit, jsouce si ovšem vědomi jejich relativní platnosti.

Organizátoři konference zaslouží proto nesporně pochvalu za tento první větší pokus o syntetické pojetí dosavadního vývoje socialistického státu a práva, pokus, který pomohl vyjasnit, kde jsou silné a slabé stránky dosavadního úsilí. Nutno ocenit rovněž práci pořadatelé Sborníku, který vzhledem k podmínkám (mezinárodní skladba autorského kolektivu a neobvykle veliký počet jeho členů) odvedl skutečně záslužnou práci. Připomínky by bylo možno vznést pouze k jazykové stránce některých cizojazyčných statí (příspěvky ovšem neprošly jazykovou korekturou vydavatele) a k částečně sporné redakci (např. místo publikovaného příspěvku F. Peczeho bylo snad lepší zařadit jeho původní příspěvek o vývoji ústředních zastupitelských orgánů v Maďar-

sku). Celkově však lze vydání Sborniku hodnotit jako významný mezník v rozvoji dějin státu a práva socialistických zemí, který umožní prohloubit další práci na integraci tohoto oboru a zkvalitnit jeho výuku na právnických fakultách.

Karel Malý st.

Milan Bartošek, Verrinae. Význam Ciceronových řečí proti Verrovi pro základní problémy státu a práva, Univerzita Karlova, Praha 1977, 234 s.

I. Dve postavy republikánskeho Ríma zaujali v knihe centrálne miesto - Cicero a Verres. Prvý ako kladný, druhý ako záporný štátnický typ, prvý ako populárny spisovateľ, rečník, politik i myslitel', druhý ako neobľúbený rímsky úradník, nenávidený širokou verejnosťou doma i v provinciách. Na rozbore týchto dvoch historických postáv a z textu Ciceronových obsiahlych súdnych rečí proti Verrovi, sa autor podujal osvetliť právnohistorický význam Verrin a niektoré základné otázky rímskeho štátu a práva. Jeho výklad sa neobmedzil pritom len na otázky právnické, ale snažil sa hodnotiť aj javy sociálne a ekonomické, determinujúce republikánske rímske zriadenie. Riešenie týchto otázok nebýva vždy v romanistike bežné a literatúra, zvlášť západná, sa viac menej vyhýba otázkam povahy nedogmatickej.

II. V prvej časti spisu (Cicero, Verres, Verriny) kladie Bartošek dôraz na vysvetlenie všeobecných otázok týkajúcich sa bezprostredne oboch hlavných aktérov procesu - Cicerona a Verra - ako aj na výklad o povahe a obsahu samotných Verrin. Ciceronove povahové a osobné vlastnosti hodnotí vcelku pozitívne i keď nezamlčal ani jeho negatívne črty (26-27, 29-30). Sústredil sa na Ciceronov život tesne pred procesom s Verrom, ktorý sa odohral v r. 70 pr.n.l., teda v čase, keď Cicero už bezmála ako 36-ročný mal za sebou bohatú advokátsku prax a štátnické skúsenosti získané v úrade kvestora (na Sicílii) a edila. Cicero v celom svojom živote - a rád to zdôrazňoval i v procese s Verrom - žil ako čestný a mravne bezúhonný občan rímskej republiky, verný a snáď i vnútorne presvedčený republikán, ktorý pochádzajúc z neurodzenej jazdeckej rodiny, po celý život zostal naklonený triede, z ktorej pochádzal.

Autor vidí v Ciceronovi nielen advokáta obžalovávajúceho, na žiadosť Sicílčanov, bývalého proprétora Verra, ale aj osobnosť politickú s vyhranenými triednymi postojmi a záujmami. Správne hodnotí z tohto hľadiska Cicerona, ktorý pôvodu nearistokratického, všemožne sa usiluje získať si náklonnosť vtedajšej špičky vládcov Ríma - nobility. Aj proces s Verrom využíva v podstate na dosiahnutie svojho cieľa - stať sa senátorom a dosiahnuť najvyššiu úradnícku funkciu v štáte - konzulstvo. Práve na pozadí Ciceronovej osoby a procesu s Verrom, autor vykreslil v prekrásnych pasážach hlavné spoločenské rozpory rímskej republiky, súperenie medzi jazdcami (finančná aristokracia), ku ktorým smeroval, rozpory medzi patricijmi a plebejcami, ktoré sa v čase Cicerona premieňajú už na rozpory medzi nobilitou (patricijo-

via a časť bohatých plebejcov) a jazdcami. V tejto spojitosti autor celkom správne zvláštny význam prikladá otázke, ktorá z tried - nobilita, jazdci - získa vplyv a prevahu v súdnictve, pretože prostredníctvom súdnej rozhodovacej činnosti sa v skorumpovanom Ríme sudcovia nielen hmotne obohacovali, ale udržiavali zámerne ako stav aj svoju triednu nadradenosť.

Autor sa zameral v prvej časti aj na Verra, o ktorom najviac správ a údajov z jeho života nachádzame práve u Cicerona. Verres pochádzal zo senátorskej rodiny a preto mal zaistenú svoju kariéru. V r. 83 pr. n.l. bol kvestorom v Galii, v r. 80 legátom v Kilikii, v r. 74 mestským prétorom. Autor vypočítava tieto Verrove úrady ako aj jeho protiprávne činy skôr než sa stal proprétorom na Sicílii (33-37). Roztopášnosť, priestupky proti mravnosti, ziskuchtivosť, krutosť, krádeže a lúpeže chrámov a svätýň, drancovanie miest v provinciách (Galia, Kilikia), zisky z dedičských sporov, atď. atď., to je hlavný výpočet Verrových zločinov do sicílskej proprétury.

V r. 73 sa stal proprétorom (miestodržiteľom, správcom) Sicílie, najbohatšej poľnohospodárskej zásobárne Ríma. Hlavným Verrovým záujmom bolo pokračovať aj na Sicílii vo svojich zločinoch a získať čo najviac bohatstva. Sústredil svoju pozornosť predovšetkým na sicílske obilie, predával úrady a hodnosti, drancoval umelecké pamiatky. Nikto si nebol istý, okrem jemu vernej družiny, majetkom ani životom. Ba dokonca ani rímskych občanov neochránila na Sicílii známa parémia: "Civis Romanus sum", opačne, prinášala im "len rýchlejšiu a krutejšiu smrť" (110). Za tri roky ožobračil Sicíliu o 40 miliónov sesterciov (ide len o predbežný odhad výsky škody, ktorú Cicero žaloval). Jediným pozitívnym činom Verrovým bolo zabránenie prístupu Spartaka na ostrov, pravda, pozitívnym z hľadiska triednych záujmov Ríma.

Bol Verres zjavom charakteristickým, alebo výnimočným? Túto otázku si položil aj Bartošek a odpovedal v tom zmysle, že Verres nebol v dejinách Ríma celkom výnimočným prípadom zvôle a vydierania, nakoľko aj pred ním dochádzalo vo väčšej či menšej miere k zneužívaniu úradníckej právomoci magistrátmi. A správne ďalej usudzuje, že Verres bol "typ, ktorý prekročil znesiteľné medze, bol priamo stelesnením všetkých hlavných negatívnych stránok rímskych magistrátov. Môžeme povedať, že už bol typickým javom r o z k l a d u rímskej otrokárskej spoločnosti v dobe jej prvej veľkem krízy, typom, s ktorým sa Rímska ríša nedala budovať, ale typom, s ktorým sa začala rútiť" (44). Keď po troch rokoch dravej činnosti skončil jeho úrad, Sicílčania si spomenuli na Ciceronov prísľub pomoci, ktorý im dal ešte pri ukončení sicílskej kvestúry v r. 75 a požiadali ho, aby sa ujal žaloby vo veci proti Verrovi.

V druhej časti knihy podáva autor právnohistorický rozbor Verrin, pričom sa zameriava na základné problémy, ako zdôrazňuje sám názov recenzovanej práce, rímskeho štátu a práva. Bartošek používa aj v tejto druhej časti Verriny ako historický prameň o ktorý opiera výsledky a závery svojich tvrdení. Vychádza pritom celkom správne z jedného veľmi dôležitého a nesporného faktu: Verriny obsahujú pre otázky štátu a práva prekvapujúco mnoho materiálu a hoci nie sú právnickym prameňom, ich cena je v tom, že vierohodne informujú o premnohých právnych inštitútoch a ich historickom pozadí.

V súvislosti s Verrinami rieši autor najprv zvlášť významnú, z hľadiska metodologického obzvlášť dôležitú otázku, problematiku tried a triednej štruktúry (Ordo, Genus hominum, Nobilitas, Equites Romani, Plebs, Servi, Homines novi). Oprávnene zdôrazňuje, v zhode s poslednými výsledkami bádania v tejto oblasti, že rímsku sociálnu štruktúru nemožno v žiadnom prípade redukovať na púhe dve triedy - otrokov a otrokárov - ale že tried bolo v Ríme predsa viac. Tento moment badať v jeho knihe na viacerých miestach.

Vzhľadom na veľké množstvo prípadov v ktorých sa vo Verrinách vyskytujú štátoprávne pojmy, zvolil autor podľa toho aj obsah kapitol druhej časti knihy. Do čela postavil problematiku rýdzo štátoprávnu, a to rímsky štát vo vnútorných vzťahoch (Civitas, Res publica, Populus Romanus) a vonkajších (Imperialistické myslenie Ciceronovo, Provincia, Sicilia). Poukázal pri tom na imperialistický ráz rímskeho štátu v čase Cicerona, ktorý sa prejavoval hlavne v hospodárskej oblasti a znamenal bezohľadné vykorisťovanie rímskych provincií. Sicília, ktorú Rím dobyl v r. 210 pr.n.l., sa stala prvou rímskou provinciou, pričom vyjadrenie jej právneho postavenia bolo pre Rím mimoriadne dôležité jednak z hľadiska vojenského (kto mal Sicíliu, mal otvorenú cestu do Afriky), jednak z hľadiska hospodárskeho (ako som už povedal, Sicília bola úrodným poľnohospodárskym krajom).

Akýsi spojovací článok k rozboru štátnych orgánov tvorí kapitola o rímskom občianstve (Comitia, Contiones, Cives Romani, Libertas, Proscriptiones). Plnú pozornosť sústredil ale Bartošek na rímskych magistrátov, o ktorých sa Cicero vo Verrinách neustále zmieňuje. Je to celkom pochopiteľné, veď Verres sám zastával významné úradnícke miesta. Autor v obsiahlejších úvahách sleduje niektorých magistrátov s menami a popisom obdobia ich činnosti tak ako o nich podávajú Verriny svedectvo (Dictator, Consules, Praetores, Censores, Aediles, Quaestores, Tribuni plebis, Propraetores, Legati, Cohors praetoria). Z nich všetci mali mnoho spoločného buď s Verrovou činnosťou, alebo s procesom proti nemu.

Kapitola o rímskom senáte (Senatus, Senatus consultum, Senatores)

má z hľadiska Verrin tiež celkom zvláštny význam. Každý miestodržiteľ v provincii bol povinný sa riadiť pokynmi senátu, k opatreniem presahujúcim jeho vlastnú právomoc potreboval súhlas senátu (129), podobne ako v prípadoch, ak chcel opustiť zverenú provinciu (130). Mal byť v stálom kontakte so senátom, ktorému bol povinný posielať správy o svojej činnosti a stave provincie (139).

Celkom zvláštná povahu majú ostatné kapitoly knihy (11-17); domnievam sa, že tvoria najprepracovanejšiu časť celého spisu. V nich zvláštny význam prikladá autor pojmu aequitas (Aequitas v súdobej literatúre o vo Verrinách, Iniquitas vo Verrinách a Ekvita v Ciceronovom diele). Podľa vyjadrenia autora je rímska aequitas etickou kategóriou práva rímskeho a zároveň jeho tvorčím princípom (146). Vo zvláštnej kapitole sa zaoberal Ciceronovským poňatím ius a pojmov jemu blízkych (fas, mos, consuetudo), ako aj dôležitou problematikou právnej praxe.

Pozoruhodný je jeho polemický tón a vcelku správne výsledky ku ktorým dospel v kapitole o výklade práva. Ako si predstavuje interpretáciu právnej normy, ukázal autor na príklade známeho Verrovho ediktu SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO (167) pri ktorom použil metódu štvorstupňového výkladu. O charaktere tohto ediktu sa rozprúdila v poslednej dobe polemika, ktorej sa zúčastnili, ako uvádza autor, A. Bongert, G. Broggini, G. Publiese, B. Schmidlin a M. Kaser, pričom závery tejto polemiky nepovazuje za uspokojivé. Edikt SI VTER VOLET navonok vyzerá z hľadiska právnického ako obyčajné nariadenie magistráta v zhode s bežnými procesno-právnymi zásadami. A predsa v skutočnosti viedol k poškodeniu jednej procesnej strany: sicílskeho roľníka v pomere k vyberačovi obilia. Z toho dôvodu nabáda Bartošek skúmať Verrov edikt v štyroch vrstvách: gramatický a logický výklad; Ciceronov výklad; rozbor Ciceronovho výkladu; a napokon syntetický, systematický a historický výklad (167-173).

V ďalších dvoch kapitolách sa autor zameral na zákony a ich úlohu v živote rímskeho štátu. K veci sa vzťahujú hlavne zákony proti vydieraniu zvané leges repetundarum (o ne totiž oprel Cicero svoju žalobu), o organizácii súdov a súdneho procesu (leges iudiciaria) a špeciálne zákony sicílske (lex Hieronica), alebo na Sicíliu sa vzťahujúce (lex Rupilia). Problematiku zákonov uzavrel kapitolou o lex Voconia a spätnej účinnosti právnych noriem. Na konkrétnom testamente istého zámožného P. Annia Asella kritizuje autor Verrov edikt CUM INTELEGAM LEGEM VOCONIAM, ktorý bol vydaný v úplnom rozpore s Vokoniovým zákonom a zásadami o retroaktivite právnych noriem. Knihu uzatvára autor úvahami o súdnom konaní (Praetor, Iudex, Súdna prax a právo), v ktorých pôsobivo načrtáva problematiku triednosti súdneho roz-

hodovania v Ríme. Prikladá zvláštny význam osobe prétora a rozhodcu; obaja ako príslušníci vládnucej triedy mali vždy rozhodujúci podiel na výsledku súdneho sporu. A tak popri otázke: Qualis actio? nadobúdala zvláštny význam otázka triedneho zafarbenia: Qualis praetor? Qualis iudex?

Kniha je ukončená záverom, ktorý obsahuje stručné základné výsledky skúmaného problému. Ku knihe je pripojený ukazovateľ prameňov (z nich najmä Ciceronove Epistulae, Orationes, Philosophica a Rhetorica), obrazová príloha o niektorých sicílskych mestách, sochách, stavbách a pod., tri vydarené portréty Cicerona s komentárom (2, 17, 65) ako aj mapka Sicílie. Škoda len, že zahraničný čitateľ postráda súhrn v aspoň jednom svetovom jazyku.

III. Bartošek sa podujal na ťažkú úlohu. Komplexne spracovať Ciceronove súdne reči proti Verrovi (skrátene nazývané Verriny) z hľadiska právnického doteraz nikto v literatúre neurobil. Autorov spis je preto z tohto hľadiska ojedinelým dielom svetovej romanistiky a našich romanistov iste teší, že je dielom československého vedca. Kniha je však aj z iných príčin mimoriadne cenná. Je to na prvom mieste autorov prístup k zvolenej tematike, ktorý je zásadne kritický a marxistický. Autor zastáva celkom jednoznačné triedne metodologické hľadisko, pričom buduje a nadväzuje na výsledky vlastných metodologických štúdií a doterajších prác publikovaných v spojitosti s Verrinami. Práve recenzovaná kniha je vyvrcholením autorovej erudície na tomto poli.

S metodologickým prístupom autora logicky vystupuje, pravda, do popredia aj ďalšia typická vlastnosť knihy: autor študuje vznik a vývin právnych inštitútov zásadne v politických, sociálnych a ekonomických súvislostiach, používa Verriny ako historický materiál aby ukázal na triedne boje a na rozpory vo vnútri samotnej vládnucej triedy Ríma. S týmto autorovým postupom úzko súvisí konfrontácia výsledkov buržoáznej romanistiky (64, 94, 11, 146 a n., 195) a jej kritiky.

Zvláštny význam spisu treba vidieť aj v tom, že jeho výklad sa zameriava v podstate na oblasť rímskeho práva štátneho, teda oblasť, v ktorej naša romanistika už tradične nenachádza impulzy pre vedecký výskum, že autor spracováva literárny, neprávnicky prameň a že na marxistickú monografiu z odboru rímskeho práva v českom či slovenskom jazyku sa čakalo presne 29 rokov!

Na záver môjho recenzného článku niekoľko drobných pripomienok. Výraz "provincia" používa autor síce v spojitosti so zámorskou Sicíliou, avšak iste nemá na mysli len zámorské územia, ktoré sa označovali týmto pojmom (96), podobne ako iste nemá na mysli základný zákon štátu v dnešnom zmysle, tj. systematicky spracovaný súhrn základných

noriem, ak používa výrazy "ústava", "provinčná ústava" (129, 136). V knihe sa v prevažnej miere, pochopiteľne, vyskytujú v poznámkach hlavne citácie z Ciceronových Verrin. Myslím si, že sa mali vysvetliť skratky odkazov na prameň, napríklad že II/III, 35 je druhé pojednávanie, tretia reč, 35. kapitola alebo §, čím by sa čitateľovi, najmä menej informovanému, uľahčila orientácia. Keď som pri poznámkach, chcem upozorniť na obsiahly kritický aparát knihy v rozsahu 1 446 poznámok (!); tento fakt hovorí sám o náročnej práci. Napokon sa domnievam, že proces proti Verrovi obžalovanom z vydierania mal trestný charakter; bolo by preto na mieste bližšie uviesť hlavné princípy rímskeho trestného procesu v období republiky. Tieto moje pripomienky ale nijako neznižujú vedeckú kvalitu knihy.

Peter Blaho

Ladislav Hubenák, Pramene našej istoty, Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1977, počet strán 116, príloh 140

Minulý rok bol rokom 60. výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, najväčšej a najvýznamnejšej udalosti dvadsiateho storočia, ktorá položila základy prvému socialistickému štátu na svete a ukázala príklad a cestu celému svetu, najmä robotníckej triede a roľníctvu ako riešiť a odstrániť sociálno-triedny, politický a národný útlak a nastoliť vzťahy oslobodenej práce, slobody a demokracie. Bola to práve VOSR, ktorá položila základy i novým vzťahom medzi národmi a štátmi, vzťahy založené na vzájomnej pomoci, spolupráci, priateľstve, rovnosti a rovnoprávnosti - vzťahy na princípoch proletárskeho a socialistického internacionalizmu. VOSR položila tedy základy i československo-sovietskym vzťahom, ktoré ZSSR a jeho vláda v čele s KSSZ voči československému ľudu, ČSSR a KSČ uplatňovali na princípoch proletárskeho a socialistického internacionalizmu. O československo-sovietskych vzťahoch, práve v týchto dňoch bola vydaná vo Vydavateľstve Obzor textovo-obrazová publikácia významného československého právneho historika doc. JUDr. et PhDr. Ladislava H u b e n á k a, DrSc. pod názvom: "Pramene našej istoty", ktorá vychádza na počesť 60. výročia VOSR. Tento edičný počin vydavateľstva Obzor a autora treba jednoznačne privítať a hodnotiť kladne. Uvedenú publikáciu z hľadiska jej obsahu, formy spracovania a významu, môžeme právom radiť na čestné miesto vedľa takých ako sú publikácia významného československého historika, člena korešpondenta SAV Viliama P l e v z u: Trvalé hodnoty a publikácia významného československého historika a archeológa, člena korešpondenta SAV Jána D e k a n a: Veľká Morava, ktoré boli v SSR vydané v poslednom období. Táto skutočnosť ukazuje, že naša socialistická historiografia venuje osobitnú pozornosť skúmaniu základných spoločensko-historických a politických vzťahov a pre náš dnešok veľmi významných otázok spoločensko-štátneho, hospodárskeho, politického a kultúrneho života.

Autor prácu rozdelil do troch častí: I. Na prahu novej epochy, II. V spoločnom boji proti fašizmu, III. V budovaní socializmu po boku Sovietskeho zväzu. Tieto tri časti práce sú potom ešte vnútorne členené na kapitoly, ktorých je 19. Systematika práce tvorí vnútorne uzavretý a logicky na seba nadväzujúci celok. Takto volená systematika práce autorovi umožnila vytvoriť vynikajúce dielo o vzniku a vývoji československo-sovietskych vzťahov a to až po našu súčasnosť.

V prvej časti práce autor správne z marxisticko-leninských pozícií poukazuje a hodnotí ohlas a vplyv ideí VOSR na vznik samostatného

československého štátu a na samotný vznik KSČ. Analyzuje a hodnotí na jednej strane politiku zradnej československej vládnúcej buržoázie a robí kritiku jej triedne obmedzenej politiky voči ZSSR a na strane druhej ukazuje na veľké úsilie robotníckej triedy a jej avantgardy KSČ a pokrokových síl, za rozvíjanie priateľských stykov medzi predmníchovskou ČSR a ZSSR, ako i za zahranično-politickú orientáciu ČSR na ZSSR. V tejto časti práce autor s osobitným akcentom ukazuje na internacionálnu pomoc československého proletariátu sovietskemu ľudu, ktorú organizuje KSČ. V tejto súvislosti hodnotí najmä význam družstva "Interhelpo" ako i iných skupín, ktoré organizovali pomoc Sovietskemu zväzu. Ďalej v tejto časti práce je venovaná veľká pozornosť i otázkam vzniku, práci a významu Spoločnosti pre hospodárske a kultúrne zbliženie s novým Ruskom, ako i založeniu a činnosti Zväzu priateľov ZSSR. Okrem toho táto časť obsahuje i významné pasáže o ponúknutej pomoci ZSSR pri obrane ČSR pred expanzívnym hitlerovským fašistickým Nemeckom. V tejto súvislosti poukazuje i na veľké úsilie KSČ, ktoré vynaložila pri organizovaní boja za obranu ČSR a za sociálnotriedne, politické a národné práva československého a slovenského národa a národností žijúcich na území ČSR voči vykorisťovateľskej vládnucej buržoázii, ktorá sledujúc svoje finančné a politické záujmy nechala republiku na pospas hitlerovskému Nemecku a ponúknutú pomoc od ZSSR neprijala. Žiaľ, orientovala sa na západné veľmoci, ktoré Československo v týchto kritických rokoch zradili, ako to autor v práci i správne a kriticky hodnotí.

Druhá časť práce analyzuje a hodnotí obdobie národnooslobodzovacieho boja proti fašizmu, najmä však obdobie Slovenského národného povstania. Osobitnú pozornosť a doraz autor v tejto časti práce venuje KSČ a KSS ako inšpirátorke, organizátorke a vedúcej sile národnooslobodzovacieho boja Slovákov a Čechov proti domácemu a nemeckému fašizmu. Správne z marxisticko-leninských pozícií hodnotí programové dokumenty moskovského vedenia KSČ a V. ilegálneho ústredného vedenia KSS (ktoré tvorili ss. K. Šmidke, G. Husák a L. Novomeský), ako i ilegálnej Slovenskej národnej rady. V tejto súvislosti správne poukazuje na to, že tieto orgány stojace v čele národnooslobodzovacieho boja proti fašizmu v Československu, jednoznačne presadzovali v týchto dokumentoch ako aj v praktickej činnosti zahraničnopolitickú orientáciu Československa na Sovietsky zväz. Tiež hodnotí a poukazuje na veľký význam uzavretia spojeneckej Československo-sovietskej zmluvy z 12. decembra 1943 pre národy Československa. V tejto súvislosti zdôrazňuje skutočnosť, že Sovietsky zväz si záväzky vyplývajúce zo zmluvy s plnou dôslednosťou plnil, dôkazom čoho je najmä i všestranná materiálna a vojenská pomoc ZSSR Slovenskému národnému povstaniu a

povstaniu českého ľudu. V práci autor poukazuje i na veľkú politickú a morálnu pomoc, ktorú Sovietsky zväz poskytoval československému ľudu pri obnove ČSR. Táto časť práce je ukončená kapitolou Sloboda prišla od východu, v ktorej autor poukazuje na veľké hrdinstvá a obete sovietskych vojakov, ktoré priniesli za našu slobodu.

V tretej časti práce autor analyzuje a hodnotí obdobie národnodemokratickej revolúcie, ktorá začala SNP a rozvoj československo-sovietskych vzťahov v rokoch 1945-1948. Taktiež rozoberá a hodnotí všestranný rozvoj československo-sovietskych vzťahov v rámci socialistického spoločenstva národov. Kriticky z marxisticko-leninských a triedno-internacionalistických pozícií analyzuje krízové roky 1968--1969. Ďalej v tejto časti práce hodnotí uzavretie novej Československo-sovietskej spojeneckej zmluvy, úsilie marxisticko-leninských síl v strane rozvíjané novým vedením KSČ na čele so s. G. Husákom, za obnovu v krízových rokoch narušených priateľských vzťahov so ZSSR, a za politickú a ekonomickú konsolidáciu v ČSSR. S osobitným akcentom hodnotí historický XIV. zjazd KSČ, ktorý uzavrel jedno z najťažších období v dejinách KSČ, zhodnotil úspechy, ktoré náš ľud pod vedením KSČ dosiahol a vytýčil program budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Autor v práci venuje tiež pozornosť historickému náčrtu vývoja Zväzu československo-sovietskeho priateľstva od oslobodenia po súčasnosť. V skratke, ale výstižne a presvedčivo hodnotí významnú úlohu, ktorú ZČSSP zohral pri prehlbovaní a rozvíjaní družby a priateľstva medzi národmi a národnosťami ČSSR a ZSSR ako i pri rozvoji československo-sovietskych vzťahov vôbec. V záverečnej kapitole tejto časti práce, vychádzajúc z uznesení XV. zjazdu KSČ a XXV. zjazdu KSSZ, autor poukazuje na základné smery ďalšieho rozvoja našich vzájomných vzťahov do budúcnosti.

Autor venuje patričnú pozornosť aj historicko-právnym aspektom rozvoja československo-sovietskych vzťahov. Hodnotí zmluvný systém medzi ČSSR a ZSSR a poukazuje na jeho pozitívny prínos pre oba štáty, najmä však pre ČSSR. Osobitnú pozornosť venuje realizácii československo-sovietskeho zmluvného systému v praxi, najmä však spojeneckej zmluve z roku 1970, na základe ktorej sa uskutočňuje všestranný rozvoj československo-sovietskych vzťahov. Autor zdôrazňuje, že dôsledná realizácia československo-sovietskeho zmluvného systému v praktickom živote je prejavom socialistického internacionalizmu v praxi.

Práca "Pramene našej istoty" okrem textovej časti, ktorá obsahuje syntetický pohľad na vývoj československo-sovietskych vzťahov od roku 1917 až po našu súčasnosť, má i mimoriadne cennú fotodokumentárnu časť, ktorá obsahuje vyše 400 fotografií a fotodokumentov, ktoré vhodným spôsobom dopĺňajú obsahovú stránku publikácie. Treba však

v tejto súvislosti povedať, že väčšina týchto materiálov je v ČSSR publikovaná po prvý raz, čo je veľkou prednosťou tejto publikácie.

Autor Ladislav H u b e n á k v predmetnej práci presne vedecky a pravdivo, na základe dokumentov ale pritom pútavo približuje 60 rokov vývoja československo-sovietskych vzťahov nášmu čitateľovi. Celá práce dokumentuje, že osudy Čechov a Slovákov a národností žijúcich v ČSSR sú tak či onak späté a podmienené Leninovým revolučným odkazom a dielom ako i nerozborným priateľstvom našich národov a národností so ZSSR, ktorý je zárukou našej národnej a štátnej suverenity. Práca je významným príspevkom do našej marxistickej historiografie.

Jaroslav Chovanec

Aktualnyje problemy istorii gosudarstva i prava (Aktuálne problémy dejín štátu a práva); Redakčný kolektív pod vedením V. M. Kuricyna, Moskva 1976, s. 169

Recenzovaná práca je zborníkom 29 príspevkov účastníkov všezväzovej konferencie právnych historikov ZSSR, ktorá sa konala v decembri 1974. Zúčastnili sa jej predstavitelia vyše 40 vedeckovýskumných inštitúcií a vysokých škôl z 22 miest Sovietskeho zväzu. Účastníci zamerali svoju pozornosť na dva základné okruhy problémov: a) o stave, úlohách a perspektívach vedeckovýskumnej práce v oblasti dejín štátu a práva, b) o úlohe sovietskeho štátu a práva pri formovaní a rozvoji nového historického spoločenstva - sovietskeho ľudu.

K prvému okruhu otázok odzneli tri úvodné referáty: O.I. Čistiakova o stave a úlohách rozvoja bádania v oblasti sovietskeho štátu a práva; O.A. Židkova o stave a úlohách výskumu v oblasti všeobecných dejín štátu a práva. Oba referáty sú v zborníku publikované. Tretí referát G.S. Kalinina - o stave a perspektívach rozvoja výskumu v oblasti dooktóbrovej histórie štátu a práva národov ZSSR, ktorý na konferencii odznel, nie je v zborníku publikovaný, pretože ako uvádzajú redaktori, referent, žiaľ, nedodal písomne svoj referát.

Profesor O.I. Čistiakov vo svojom referáte na pomerne malom priestore podal výstižnú charakteristiku súčasného stavu v oblasti dejín sovietskeho štátu a práva, uviedol úspechy, ktoré sa dosiahli, ale zaujal aj kritické stanovisko k niektorým nedostatkom, ktoré sa v tejto oblasti prejavujú. Vychádzajúc z analýzy publikovaných prác, dizertácií a štúdií, ako pozitívny jav zaznamenáva u viacerých autorov snahu vychádzať zo všeobecnoteoretických problémov historicko-právnej vedy. Ako príklad uvádza knihy G.B. Galperina, A.I. Koroleva, A.A. Tille, G.V. Švekova a kolektívnu akademickú prácu "Dejiny sovietskeho štátu a práva".

Pozitívne hodnotí rozvoj práce na dejinách štátu a práva vo zväzových republikách a v poslednom období i v niektorých autonómnych republikách. Najpočetnejšie je v historickoprávnych prácach zastúpená problematika národno-štátnej výstavby, ďalej otázky vývoja sovietskeho štátu v období prechodu od kapitalizmu k socializmu. Charakteristickou črtou väčšiny prác z oblasti dejín štátu a práva je široká pramenná základňa, zahrňujúc do toho i archívne pramene. Osobitnú pozornosť zasluhujú práce, ktoré sú zamerané na ideologický boj s buržoáznou falzifikátorskou históriou.

Súčasnú vedu charakterizuje nový rys - kolektívnosť. To charakterizuje aj súčasné tendencie v oblasti dejín štátu a práva. Väčšina základných prác z oblasti dejín štátu a práva v ZSSR sú práce kolektívne.

Prof. Čistiakov upozornil aj na ďalšie dôležité otázky, ako sú napr. spolupráca s historikmi, otázka periodizácie dejín štátu a práva. Kriticky poukázal na niektoré nedostatky v doterajšom zameraní prác; na nesprávnosť prežívajúceho názoru, akoby sa celozväzovou problematikou mali zaoberať len moskovskí právni historici; na prejavy duplicity vo výskume; na popisnosť niektorých prác; nerovnomernosť výskumu jednotlivých etáp vývoja sovietskeho štátu; na slabé miesta v skúmaní vývoja jednotlivých odvetví práva; na veľmi úzke zameranie niektorých prác a za hlavný nedostatok niektorých prác považuje tendencie priniesť v práci len chronologické údaje normatívnych aktov bez spojenia s historickými podmienkami a bez analýzy efektívnosti účinnosti tej či onej právnej normy.

V závere uviedol niektoré otázky kádrového budovania pracovísk a katedier, otázky materiálnotechnického vybavenia pracovísk a problémy okolo publikovania prác z hľadiska vydavatelských možností.

Problematiku výučby a výskumu všeobecných dejín štátu a práva uviedol referát O.A. Židkova. Táto problematika je veľmi aktuálna aj u nás, i v ďalších socialistických štátoch. Dovolujeme si tu odkázať čitateľa na diskusný príspevok doc. L. Bianchiho "Koncepčné problémy výučby všeobecných dejín štátu a práva" uverejnený v Právnom obzore č. 8, 1976, s. 713-721.

Celý rad príspevkov k obom uvedeným referátom sa dotýka problematiky dejín štátu a práva ZSSR tak v období pred Októbrovou revolúciou, ako aj v období socialistickej výstavby. Nie je možné uvádzať ani názvy všetkých publikovaných príspevkov. Chceme upozorniť preto aspoň na tie, ktoré majú obecnejšie zameranie. Je to zaujímavý článok I.A. Jemeljanova k metodike historicko-právnych výskumov, ďalej prof. A.I. Koroleva o potrebe zvyšovania teoretickej úrovne výskumu v oblasti dejín štátu a práva; prof. V.S. Tanenbauma o vzájomnom vzťahu teorie a dejín štátu a práva; prof. S.L. Fuksa k otázke periodizácie dejín sovietskeho štátu a práva a príspevok prof. E.A. Skripileva o koordinácii historicko-právneho výskumu.

Druhú tématickú oblasť uvádza príspevok V.M. Kuricyna a G.I. Litvinovej - Úloha štátu vo formovaní a rozvoji nového historického spoločenstva - sovietskeho ľudu. Autori vychádzajú zo základných dokumentov: XXIV. zjazdu KSSZ, z uznesenia ÚV KSSZ o príprave k 50. výročiu vzniku ZSSR, ref. L.I. Brežneva k 50. výročiu vzniku ZSSR a ďalších dokumentov a správne poukazujú na to, že rozpracovanie týchto otázok je spoločnou úlohou historikov, filozófov, ekonómov, jazykovedcov i právnikov. No žiaľ, kým v historickej a filozofickej oblasti existuje už celý rad prác, v právnickej literatúre sa táto otázka špeciálne nerozoberala. Autori v štúdii rozoberajú podstatu a charak-

teristické znaky nového historického spoločenstva - sovietskeho ľudu, skúmajú základné etapy formovania a rozvoja sovietskeho ľudu, ako nového historického spoločenstva ľudí. Zdôrazňujú, že tento proces vo svojom historickom vývoji prešiel niekoľkými etapami, ktoré sú nerozlučne späté so základnými etapami rozvoja sovietskej spoločnosti i štátu. Mimoriadne významnú úlohu v procese formovania nového historického spoločenstva - sovietskeho ľudu mal sovietsky štát a právo a preto sú aj vedy o štáte a práve zamerané všestranne skúmať túto problematiku a to tak v jej historickom vývoji, ako aj súčasné prejavy.

Osem autorov v publikovaných vystúpeniach rozoberalo otázku vzájomnej pomoci sovietskych národov a národností po štátnej línii a jej úlohu pre vznik a rozvoj sovietskeho ľudu (M.A. Binder); úloha inštitútu sovietskeho občianstva vo formovaní a rozvoji nového historického spoločenstva - sovietskeho ľudu (doc. I.V. Vitruk); otázku znakov sovietskeho ľudu a faktorov spolupôsobiacich pri jeho vzniku (doc. I.M. Kislicyn); problematiku vzájomnej spätosti procesov formovania sovietskeho ľudu ako nového historického spoločenstva ľudí a premena ZSSR zo štátu diktatúry proletariátu na všeľudový štát (prof. I. A. Korolev); úloha sovietskeho ústavného práva a jednoty zákonnosti v ZSSR pri formovaní a upevnení nového historického spoločenstva sovietskych ľudí (S.L. Ronin); otázku upevnenia sociálnej homogénnosti sovietskej spoločnosti ako spoľahlivého základu rozvoja demokracie (prof. N.P. Farberov); historické skúsenosti riešenia národnostnej otázky a úloha štátu v regulovaní národnostných vzťahov v ZSSR pre rozvojové krajiny (M.G. Šarce); Historické skúsenosti z prvých rokov národnoštátnej výstavby na Sibíri (R.S. Štejnman).

Recenzovaný zborník svojím obsahom iste zaujme nielen právnych historikov, ale aj pracovníkov z oblasti teórie štátu a práva, ústavného práva, pretože prináša rad veľmi závažných metodologických i ideologických otázok aktuálnych aj v našej práci.

Ladislav Hubenák

Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej /1947-1952/, pod redakcja M. Rybickiego, Zaklad Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1977, 350 stran

Kniha je kolektivní prací pěti autorů, kteří se zamýšlejí nad problematikou jedné z nejdůležitějších etap vývoje Polska a jeho vrcholného zastupitelského orgánu.

V první kapitole rozebírá M. Rybicki politickou situaci v Polsku před volbami do Ústavodárného Sejmu a počátky jeho činnosti. V úvodní části připomíná počátky nového mocenského aparátu země, problémy související s jeho vznikem, mezinárodním uznáním atd.

Vytvoření Prozatímní vlády národní jednoty napomohlo k stabilizaci poměrů v zemi, stejně jako vyhlášení amnestie v srpnu 1945, protože značně otupily akce ilegálního podzemního hnutí. Na druhou stranu od počátku existovalo v zemi politické napětí působené činností Polské lidové strany, která podporovala všechny reakční síly a složky, včetně podzemí. Boj se rozhořel kolem takových otázek, jako důsledného provedení pozemkové reformy, nacionalizace průmyslu atd. Na jedné straně stál v tomto střetu blok demokratických stran, vedený Polskou dělnickou stranou a proti němu pravicové uskupení, orientující se na obnovení kapitalistického pořádku v zemi.

Pro upevnění pozic pokrokových sil měl značný význam společný postup dělnické a socialistické strany, které vytvořily jednotný blok pro volby do Ústavodárného Sejmu. K nim se přidaly i další strany s výjimkou Polské lidové, která vytýčila natolik nereálné požadavky, že musela být odmítnuta.

Demokratický volební blok vystoupil poprvé již v souvislosti s referendem v roce 1946, kde jeho vítězství posílilo pozice demokratických sil a přispělo ke konsolidaci poměrů v zemi. Na druhou stranu došlo v této době k prudkému zhoršení mezinárodních poměrů, což zase nahrávalo pravici. V této situaci se v lednu 1947 konaly volby do Ústavodárného Sejmu, v nichž naprostou většinu (80,1%) hlasů získal právě Demokratický volební blok. Volby zároveň signalizovaly počátek rozpadu Polské lidové strany.

Pokud jde o otázku kontinuity, navázalo Polsko na řád předválečný, ale zároveň vyšla řada norem, která již vyrůstala z nových poměrů a tyto fixovala.

Od počátku fungování Sejmu se též změnil stranický systém a to tak, že již v roce 1947 zanikla Polská lidová strana, o rok později vznikla Polská sjednocená dělnická strana, vedle níž, uznávajíce její vedoucí úlohu, fungovaly Sjednocená lidová a Demokratická strana.

V závěrečné části hovoří autor o sociálních, institucionálních a

hospodářských změnách, k nimž hned na počátku činnosti Ústavodárného Sejmu došlo.

K. Działocha rozebírá prameny práva, týkající se Ústavodárného Sejmu. Státní právo let 1947-1952 bylo revolučním právem, které sice bylo ovlivňováno ústavními tradicemi, ale především se opíralo o revoluční legitimitu nové moci.

Boj o nové pojetí systému orgánů státní moci, zejména Sejmu, který by navazoval na zkušenosti Zemské národní rady, byl součástí celkového boje levicových sil s reakcí, která se snažila o zachování plné kontinuity s předválečnými poměry.

V souvislosti s rozborem vlivu tzv. březnové ústavy z roku 1921 na nové státní právo, zmiňuje autor především ty pasáže Červencového manifestu z roku 1944, které hovořily o zachování jejich demokratických zásad, až do přijetí nové ústavy. Pravice vykládala tuto dikci jako úplnou platnost buržoazně demokratické ústavy. Autor proti tomu staví správně konstatování, že Malá ústava a deklarace o občanských právech z roku 1947 znamenaly podstatný posun oproti ústavě z roku 1921, projev rozsáhlé diskontinuity.

Malá ústava z února 1947 byla prvním a z daného hlediska nejzávažnějším aktem Ústavodárného Sejmu. Šlo o soustavu norem přechodného charakteru, které neupravovaly všechny otázky, které bývají pravidelně obsahem ústav, ale toliko soustavu nejvyšších státních orgánů. Úprava soustavy státních orgánů navazovala sice na některé demokratické tradice, ale zároveň došlo k podstatným změnám ve směru zajištění a prohloubení demokratických revolučních principů. Jejími důležitými doplňky byly normy z roku 1950 (zejména o národních radách).

Autor dále rozebírá ostatní základní předpisy, které tvořily systém tehdejšího státního práva Polska, jako zákon o volbě prezidenta, předpisy upravující vypracování ústavy, deklaraci základních práv a svobod občanů atd.

V další kapitole se K. Działocha zabývá postavením Ústavodárného Sejmu, jako orgánu svrchovanosti lidu. První ústavní akty tuto zásadu sice výslovně neobsahovaly, ale na druhou stranu platila jako vůdčí princip uspořádání vzájemných vztahů mezi státními orgány. To bylo např. konstatováno při projednávání Malé ústavy, v níž byl právě Sejm označen za představitele a nositele svrchovanosti lidu.

Malá ústava nově formulovala postavení Sejmu např. v tom smyslu, že jeho poslanci měli imperativní mandát, který museli vykonávat v zájmu lidu, jako nositele moci. Demokratický způsob voleb, který sice obecně navázal na úpravu z roku 1922, ale odrazil i dosažené revoluční úspěchy, ještě podtrhl charakter Sejmu jako představitele moci lidu.

Pokud jde o postavení poslanců Sejmu, novými prvky, vedle již zmíněného imperativního mandátu, byla např. povinnost udržovat stálý styk s voliči, povinnost práce v orgánech Sejmu, nově byla upravena též jejich imunita, inkompatibilita a další.

V souvislosti s novým postavením Sejmu vznikla i diskuse o pojetí výkonu moci z hlediska její jednoty nebo dělby. Část teorie stála na stanovisku, že trvá dělba moci, další hledali kompromisní řešení a třetí skupina (např. S. Rozmaryn) konstatovala, že dělba moci byla překonána a nadále trvá jednotná státní moc. Toto stanovisko se ukázalo jako nejsprávnější.

Ke změnám došlo i ve vztazích k výkonným orgánům. Byla zřízena Státní rada s rozsáhlými kontrolními pravomocemi, prezidentovy pravomoci byly oproti předválečným zúženy a i jeho tradiční práva dostala v nových podmínkách jiný smysl.

J. Ciemniewski se zabývá zásadami organizace a fungování Ústavodárného Sejmu.

Na rozdíl od předválečné úpravy byl Ústavodárný Sejm vytvořen jako jednokomorový, o čemž rozhodlo již referendum v roce 1946. Konstrukce dvoukomorového zastupitelského sboru vycházela z představ o potřebě orgánu, který by bránil případnému přílišnému radikalismu poslanecké sněmovny. V poválečných poměrech se tyto představy staly zcela neudržitelné a pravice, která je hájila, byla v lidovém hlasování poražena.

Délka funkčního období Ústavodárného Sejmu byla Malou ústavou stanovena na pět let a v roce 1951 byla ještě o rok prodloužena. Zároveň bylo vyloučeno, aby jakýkoli jiný orgán Sejm v této době rozpustil a bylo dokonce zakázáno, aby se rozešel vlastním rozhodnutím.

Sejm se scházel k zasedáním, která svolával prezident, výjimečně maršálek Sejmu. Toto ustanovení bylo sice recipováno z ústavy z roku 1921, ale nabylo nového významu, zejména celkovým omezením práv prezidenta vůči Sejmu, ustanovením o mimořádných zasedáních atd. V praxi byla přitom zasedání Sejmu velmi dlouhá, což ještě zvýrazňovalo jeho pracovní charakter.

Orgány Sejmu byli: maršálek, tři vicemaršálkové, sekretáři a komise.

Postavení, volba a funkce maršálka vycházely z ústavních tradic. Šlo zejména o organizování práce a řízení činnosti Sejmu, dále měl jisté disciplinární pravomoci a zastupoval prezidenta.

Křesla vicemaršálků byla obsazena podle zásady parity stran. Na rozdíl od dřívější úpravy zastupovali maršálka ve všech jeho funkcích. Vzhledem k novým politickým poměrům odpadla jejich činnost zprostředkovatelů v politických sporech.

Sekretáři měli čistě technické a pomocné funkce, spojené s jednáními Sejmu.

Systém komisí vycházel ze zkušeností Zemské národní rady. Byly pojaty jako pomocné orgány, které připravují otázky pro jednání Sejmu. Dělily se na stálé a mimořádné a jejich členy volil Sejm k návrhu maršálka. V průběhu vývoje se jejich pravomoc posílila.

Podle polských parlamentárních tradic ustavovali si poslanci jednotlivých stran své kluby. Jejich postavení a fungování nebylo sice právně regulováno, nešlo ani o orgány Sejmu, ale zároveň měly zásadní význam pro jeho činnost. V nich se např. určovalo, jak budou poslanci hlasovat, na jejich návrh byli ustavováni členové komisí, mezi kluby byly rozdělovány referáty při rozpravách o zákonech atd. Zvláštní význam měl tzv. Konvent Seniorů, složený z maršálka, vicemaršálků a předsedů všech klubů, v němž byly projednávány zásadní otázky související s organizací prací Sejmu.

Z. Rykowski rozebírá otázku postavení Sejmu v systému nejvyšších orgánů Polska.

Jako jeden z prvních aktů byl ústavní zákon o volbě prezidenta, který byl s menšími odchylkami přejat z předválečné úpravy. Důvod jeho urychleného přijetí je shledáván jak ve sféře politické (konsolidace poměrů), tak ústavněprávní (potřeba urychleného jmenování vlády, což měl učinit právě prezident.

Prezident byl politicky neodpovědný, jeho akty kontrasignoval předseda vlády či ministr. Svolával Sejm, otevíral, odročoval a končil jeho zasedání. Jmenoval vládu k návrhu jejího předsedy, přičemž ovšem musel respektovat složení parlamentu.

Na rozdíl od březnové ústavy, kdy byl prezident chápán jako apolitický, uskutečňovala se nyní, zejména po roce 1948, vedoucí role proletářské strany.

Novým prvkem v soustavě nejvyšších státních orgánů se stala Státní rada, která dostala rozsáhlé rozhodovací, kontrolní i normativní pravomoci. Její konstrukce navázala na zkušenosti prezidia Zemské národní rady. Skládala se z prezidenta, maršálka a vicemaršálků Sejmu, předsedy Nejvyšší kontrolní komory, v době války též nejvyššího velitele ozbrojených sil a podle potřeby dalších členů volených Sejmem.

Státní rada vykonávala některé funkce mimo oblast činnosti Sejmu (např. dozor nad činností národních rad a generálního prokurátora), část ovšem souvisela s jeho činností (např. zákonodárná iniciativa).

Vztahy mezi Sejmem a vládou byly v podstatě recipovány z březnové ústavy s tím, že pozice Sejmu byly posíleny, zejména zdůrazněním odpovědnosti vlády i jejích členů. Vývoj ovšem překonal buržoazní po-

jetí vztahu kabinet-parlament a mezi oběma orgány se ustavily vztahy vzájemné spolupráce.

V předposlední kapitole rozebírají K. Działocha a Z. Rykowski funkce Ústavodárného Sejmu.

Sejm především svými předpisy upravoval základy státního mechanismu. Šlo jednak o vytváření a úpravu činnosti nejvyšších státních orgánů, ale též národních rad, soudů a prokuratury.

Další byla zákonodárná činnost. Ta byla teorií chápána jednak ve smyslu normativistickém: každý předpis musí mít buď povahu zákona nebo z něj vycházet (K. Grzybowski), jednak jako výlučné právo Sejmu vydávat zákony (S. Rozmaryn). V této souvislosti se též hovoří o dalších normách, normotvorném procesu atd.

Třetí funkce bylo určování zásadní linie státní politiky. Sejm určoval hlavní směry činnosti státu a zároveň kontroloval jejich realizaci. Zvláštní význam měly z tohoto hlediska hospodářské plány a státní rozpočet. Sejm se přitom, na rozdíl od březnové ústavy, zaměřoval na celou činnost vlády.

A. Gwiżdż se v závěrečné části zaměřil na organizaci a proces přípravy a vlastní přijetí ústavy Polské lidové republiky a to jak z hlediska politického, tak i organizačně právního.

Práce je doplněna několika přehlednými tabulkami a textem jednacího řádu Sejmu z roku 1948 a jeho novel.

Pavel Mates

S. R. Suchorukov, Zapadnogermanskaja buržuaznaja istoriografija sovetsko-germanskich otnošenij 1917-1932, Izdateľstvo Nauka, Moskva 1976, s. 232 (Západonemecká buržoázna historiografia sovietsko-nemeckých vzťahov)

Recenzovaná práca sovietskeho autora analyzuje a podrobuje kritike koncepcie západonemeckých buržoáznych historikov a politológov o problematike sovietsko-nemeckých vzťahov v období rokov 1917-1932. V polemike so západonemeckými historikmi autor vychádzajúc z marxisticko-leninskej teórie a metodológie ukazuje ako sa v tomto období v konkrétnom živote realizoval zahranično-politický kurz KSSZ a sovietskej vlády.

Autor rozdelil prácu okrem úvodu a záveru na dve základné časti a v rámci nich na šesť hláv. Prvá časť práce je venovaná obdobiu rokov 1917-1921 pod názvom "Buržoázni historici NSR o sovietsko-nemeckých vztahoch 1917-1921". V rámci nej obsiahla prvá hlava (str. 30-63) je venovaná problematike "V.I. Lenin a sovietsko-nemecké vzťahy". V ďalšej hlave skúma autor koncepcie brestskej politiky.

V druhej časti práce skúma, analyzuje a hodnotí buržoáznu historiografiu rapallskej politiky (1922-1932). V rámci nej v hlave tretej rozoberá buržoázne mýty o Rapalle a skutočnosť (s. 105-126), v ďalšej problémy sovietsko-nemeckých vztahov v locarnskej politike Nemecka (s. 126-150), berlínsku zmluvu z roku 1926 a v záverečnej, šiestej hlave sovietsko-nemecké vzťahy v rokoch 1929-1933.

Od prvých dní existencie sovietskeho štátu vystúpil problém regulácie vzťahov medzi ním a imperialistickým Nemeckom. Tento problém má veľký politický význam, pretože vzájomné vztahy oboch štátov od roku 1917 do súčasnosti sa odrážali na politickej klime Európy i v perspektíve zmiernenia medzinárodného napätia. V súčasnom období sovietsko-nemecké vzťahy sa skladajú zo vzťahov ZSSR s dvoma nemeckými štátmi - NDR a NSR - a so samostatnou politicko-administratívnou jednotkou - Západným Berlínom. A ak vzťahy ZSSR - NDR našli už dávno svoj výraz v bratskej spolupráci socialistických štátov na princípe uznania suverenity NDR, jej vstupu do OSN a potvrdení nemenitelnosti jej západných hranic, zatiaľ sovietsko-západonemecké vzťahy (včetne Západného Berlína) nadobudli pozitívny rozvoj len v posledných rokoch po podpísaní zmluvy 12. augusta 1970 a štvormocenskej dohody z 3. júla 1972 o otázkach Západného Berlína.

Sovietsko-nemecké vztahy zaujímajú významné miesto v medzinárodnej politike a okolo nich prehlbuje sa front ideologického boja ako "štvrtá sféra" zahraničnej politiky (popri diplomatickej, vojenskej a ekonomickej). Antikomunistická a antisovietska diverzia imperializmu v oblasti zahraničnej politiky je zameraná na podrývanie sovietsko-

skej zahraničnej politiky mierového spolužitia dvoch protikladných systémov a princípov socialistického internacionalizmu vo vzťahoch medzi socialistickými krajinami. Na základe sociálnej objednávky buržoázni historici vyzdvihujú antisovietske a antikomunistické koncepcie "exportu revolúcie", "sovietskeho expanzionizmu", "zodpovednosti" ZSSR za napätie v Európe, aby dokázali nevyhnutnosť "európskej integrácie v čelení nebezpečenstva komunizmu".

Autor zdôrazňuje, že KSSZ orientuje historikov na nekompromisný boj s ideologickými protivníkmi, podčiarkuje nevyhnutnost viesť systematický, ofenzívny boj proti antikomunizmu, podrobovať kritike súčasné buržoázne apologetické názory v oblasti filozofie, ekonómie. To plne platí i pre oblasť historiografie sovietsko-nemeckých vzťahov, ktorým venuje značnú pozornost tak sovietska, ako aj nemecká (NSR a NDR) historiografia. Osobitnú pozornosť z tohoto hľadiska má najmä obdobie rokov 1922-1932, teda obdobie, kedy sa vzťahy oboch štátov formovali zo sovietskeho hľadiska z leninských pozícií a idei mierového spolužitia a spolupráce štátov s rozdielnym spoločenským zriadením. Okolo týchto otázok sa rozvíja ideologický boj, ktorý nachádza svoj výraz aj v publikovanej literatúre. Kým časť reakčných západonemeckých historikov sa snaží vo svojich prácach dokazovať nemožnosť mierovej spolupráce, dobrých susedských vzťahov medzi štátmi s rozdielnym sociálno-ekonomickým zriadením (v sledovanom období medzi Weimarskou republikou a ZSSR), zatiaľ sovietska i nemecká marxistická literatúra obracia svoju pozornosť k sledovaniu skúseností z mierovej spolupráce oboch štátov v tomto období a dokazuje nielen možnosť, ale aj nevyhnutnosť dobrých vzťahov medzi oboma štátmi.

Západonemeckí buržoázni historici osvetľujú najmä diplomatickú, ekonomickú a politickú históriu sovietsko-nemeckých vzťahov, pričom politické vzťahy medzi oboma štátmi skúmajú izolovane od sociálno-ekonomických základov politiky. Na formovanie buržoáznych koncepcií v problematike sovietsko-nemeckých vzťahov hlboký vplyv majú súčasné filozofické, idealistické systémy existencionalizmu, neotomizmu a novokantovstva.

Súčasnú západonemeckú buržoáznu historiografiu sovietsko-nemeckých vzťahov charakterizujú podla autora recenzovanej práce nasledujúce črty: 1. popieranie objektívnych zákonitostí procesu rozvoja vzťahov medzi Weimarskou republikou a Sovietskym zväzom; 2. subjektivistický prístup k objasneniu udalostí v histórii sovietsko-nemeckej spolupráce; 3. rozširovanie doktríny "primátu" zahraničnej politiky na sovietsko-nemecké vzťahy; 4. popieranie triedneho boja v otázke sovietsko-nemeckých vzťahov a úlohy proletariátu pri formovaní zahraničnej politiky Weimarskej republiky vo vzťahoch k sovietskemu štátu. Tieto

črty západonemeckého buržoázneho historického myslenia ju podstatným spôsobom odlišujú od marxisticko-leninskej a hlboko protirečia dialektike vedy. Autor dokazuje, že v západonemeckých a buržoáznych koncepciách sovietsko-nemeckých vzťahov sa odrážajú základné zahraničnopolitické tendencie vojenských, politických a monopolistických kruhov Weimarskej republiky i zahraničnopolitická konjunktúra NSR. Agresívna podstata týchto tendencií, ich otvorený alebo zastretý charakter, formy vojenskej, ekonomickej alebo diplomatickej ofenzívy na ZSSR sa postupne menili pod vplyvom medzinárodných i vnútorných vojensko-politických i ekonomických faktorov a ovplyvňovali v tej alebo onej etape rozvoj sovietsko-nemeckých vzťahov. Tieto zmeny a tiež sociálna a stranícka príslušnosť historikov, ich sympátia alebo antipatia k rozným politickým činiteľom sa prejavili aj v mnohostrannosti koncepcií nemecko-sovietskych vzťahov obdobia rokov 1917-1932.

Autor hovorí o troch smeroch v západonemeckej buržoáznej historiografii nemecko-sovietskych vztahov. Prvý smer, najpočetnejšia skupina historikov, je reakčno-konzervatívneho zamerania. Sú to otvorení, alebo skrytí protivníci normalizácie vzťahov medzi NSR a ZSSR, alebo zastanci tzv. západnej orientácie. Ultraľavicové krídlo tohoto smeru podlieha vplyvu neonacistických nálad, stáva sa apologetom ídeí revanšizmu, militarizmu a antikomunizmu, stavia sa proti akejkoľvek nemecko-sovietskej spolupráci v ktoromkoľvek období, prehlasujúc, že akékoľvek zväzy so ZSSR, to je spojenie sa so svetovým komunizmom a jeho priama, alebo nepriama podpora.

Druhá skupina, to sú zastanci politiky "balancovania" medzi Západom a Východom. Vychádzajú z myšlienky, že Weimarská republika mala sa stať mostom medzi Východom a Západom a využívať túto pozíciu na získanie maximálnych výhod.

Tretí smer predstavuje nepočetná, ale stále rastúca skupina historikov a politológov, zastancov "východnej orientácie", normálneho a priateľského rozvoja nemecko-sovietskych vzťahov. Táto skupina progresívnych a liberálnych vedcov vychádza z toho, že dobré susedské a priatelské vzťahy medzi NSR a ZSSR sú nielen v záujme týchto štátov, ale majú rozhodujúci význam aj pre osudy celej Európy a pre zachovanie mieru vo svete.

V analýze i kritike súčasných smerov v západonemeckej historiografii autor vychádzal zo základných metodologických princípov vyplývajúcich zo základných prác V.I. Lenina pre oblasť sovietsko-nemeckých vzťahov. Velmi užitočné aj pre nášho čitatela je analýza jednotlivých smerov a skupín nemeckých historikov, uvedenie celého radu mien jej predstaviteľov, pretože predstavuje aj pre nás dobrú orientáciu

vzhľadom na to, že táto problematika sa veľmi živo dotýka aj stredoeurópskeho priestoru.

Ladislav Hubenák

Nové studie Marie Georgievy Manolové z bulharských právních dějin 19. století

I. Rusija i konstitucionnoto ustrojstvo na Iztočna Rumelija (Rusko a ústavní zřízení Východní Rumelie), BAN, Sofija, 1976, 218 s.,
II. Sadoustrojstvenata sistema na Iztočna Rumelija (Soustava soudní organizace Východní Rumelie), Godišnik na Sofijskija Universitet, Juridičeski fakultet, tom LXVI, 1975, 117-159, Sofija 1976.

Autorka, kandidátka právních věd a vědecká pracovnice Institutu státních a právních věd Bulharské akademie věd, se zabývá déle než deset let právními otázkami, spojenými s osvobozením Bulharska v letech 1877-1878, jakož i prvními kroky státu, obnoveného po půltisíciletí. Plody této činnosti jsou dvě desítky studií a článků, k nimž přistoupily obě shora uvedené. Autorka se obrací převážně na domácí odbornou obec, ale ve sborníku "Vznik a vývoj socialistického práva", vydaném u nás 1976, lze číst i její obecné úvahy. Rovněž obě právě uvedené mohou vzbudit zájem i českého čtenáře.

Jak to vyjádřil r. 1959 bulharský archeolog, akademik Krastju Mijatev, "Na úsvitu našich nejnovějších dějin vystupují na čelné místo dva hlavní činitelé: ruský a český národ. Veliký národ ruský nám dal politickou svobodu a revoluční ideje své pokrokové inteligence. Sotva se dočkal našeho osvobození, bratrský národ český poslal nám jedny z prvních pionýrů našeho osvětového a kulturního díla ..." Mezi těmito pionýry byli také čeští právníci, kteří od r. 1880 působili v jižním Bulharsku, v tehdy ještě politicky od severního oddělené Východní Rumelii. Pomáhali tam uvádět ve skutek to, o čem autorka píše, totiž uplatňovat právní řád, arci buržoazní, v zemi, která byla do té doby homogenní součástí feudální osmanské říše. Kus této české kulturní anabaze našel odezvu více v autorčině druhé studii. Protože obě spolu souvisí, považoval jsem za vhodné seznámit naše čtenáře s oběma.

I. O první, monografické práci, uveřejnil Recenzi již Michail Genovski (Istoričeski pregled 32, 1976, č. 5, 105-108). Souhlasím s ním hned pokud jde o název. Výraz "Rusko" je příliš široký, než aby vystihl dvojí vliv, který uplatňovali především oba ruští delegáti v tzv. Evropské komisi, pověřené Berlínským kongresem vypracovat Organický statut čili rumelskou ústavu, ale také vliv, kterým působila civilní správa, zorganizovaná Rusy během rusko-turecké války. Vždyť i jiné "Rusko" zaujímalo k dané problematice stanovisko, veřejné mínění, publicistika a vláda (pokud se její názory nepromítly do instrukcí delegátům Komise nebo organizátorům administrativy). Genovski uvádí i jiné argumenty.

Případnější název by tedy lépe vystihoval diplomatický zápas obou ruských členů Evropské komise, knížete Alexeje N. Cereteleva a plukovníka Alexandra A. Šepeleva, který svádělí po mnoho týdnů, kdy zasedala ona Komise, zprvu v Cařihradě, později v Plovdivu, se zástupci západních velmocí a Turecka, aby odčinili výsledky marného úsilí ruské diplomacie na Berlínském kongresu. Jeho závěrečný traktát vymezil sice základy nového politického útvaru, Východní Rumelie, jakožto autonomní provincie osmanské říše, ale vynikající právnické kvalifikaci i taktice ruských delegátů Komise podařilo se v jejím konečném elaborátu prosadit četná ustanovení, která místy podstatně modifikovala záměry velmocí. Základní myšlenkou západních mocností bylo zavést ve Východní Rumelii samosprávu pouze formálně a ponechat v činnosti "turecké hospodářství", ekonomické, politické a právní. To se projevovalo také v pozicích, na nichž stáli jejich zástupci v Komisi. Naproti tomu se snažili ruští zástupci dát výrazu "autonomie" co nejširší a nejúplnější výklad.

První recenzovaná práce má sedm kapitol, z nichž téměř všechny uvádějí obsah ještě podrobnějším označením. Názvy kapitol jsou tyto: I. Sociálně ekonomická, politická a mezinárodní situace, za které byla vytvořena Východní Rumelie, II. Kompetence, úkoly a povaha Evropské komise, III. Základní zásady Ústavního zákona Východní Rumelie, IV. Oblastní shromáždění - pravomoci, složení a vnitřní organizace, V. Stálý výbor Oblastního shromáždění, VI. Ústřední správa Východní Rumelie, VII. Občanská práva. Následuje závěr a ruské a francouzské resumé.

Monografie je tím disponována přehledně, snad bylo možné rozdělit ji celou na dvě části, a to první tři kapitoly jako genezi Organického statutu (Ústavního zákona), a zbylé jako jeho uvádění v život. Přirozeně vrací se autorka i v těchto kapitolách k otázkám vzniku Statutu, k stálému souboji obou Rusů se všemi ostatními členy Komise, Zástupci Velké Británie, Rakousko-Uherska, Francie, Itálie, Německa a Turecka. Zdůrazňujíc mimořádné schopnosti obou Rusů, autorka neopominula vyložit podíl, který na jejich podporu vytvářel odpor bulharského lidu, zvláště po přesídlení Komise do Plovdiva, a který se neminul s účinkem na západní delegáty. Z nich byl na výši svého úkolu bystrý zástupce Rakouska-Uherska, Benjamin Kállay, znalý srbštiny i ruštiny. Rozuměl natolik bulharsky, že byl s to prostředkovat mezi demonstrujícím lidem a členy Komise.

Zdařilé jsou autorčiny exkurse do bezprostřední minulosti, do zorganizování hospodářského, politického i sociálního života Rusy během války. Zde ovšem a spolu s ní je třeba se zmínit o záslužné mohografii Gorana Todorova (Vremennoto rusko upravlenie v Bălgarija prez

1877-1879) z r. 1958, a i zde připomenout, že zásluhy ruské civilní správy, a jmenovitě Vladimíra A. Čerkasského, se důstojně řadí k vojenskému hrdinství ruského lidu. Výsledky této činnosti a skutečnost, že přetrvaly i později až do sjednocení Rumelie s Bulharským knížectvím, autorka náležitě hodnotí.

Cenná jsou srovnání, která na četných místech provádí mezi normotvornou činností Evropské komise a jejím Organickým statutem na jedné, a mezi současnou obdobnou činností ruských justičních úřadů a jejími výsledky pro Knížectví na druhé straně. Shrnuje je (str. 163--164), citujíc soudobý ruský pramen.

Nepochybnou předností recenzované práce je její novost. Tkví v tom, že po studiích historiků - specialistů v oboru, zejména Gorana Todorova, ujala se látky právní historička, která nezanedbávajíc dogmatickou stránku, sledovala důsledně ekonomické, sociální a politické motivy. Těžiště práce je nicméně v juristickém uchopení a rozboru Organického statutu, v jeho hodnocení, stejně jako ve způsobu, jak byl po svém vstoupení v život (schválen Vysokou Portou 14./26.4.1879) interpretován a aplikován v praxi po dobu šestileté existence Východní Rumelie v činnosti jejích vrcholných ústavních orgánů, Oblastního shromáždění a Stálého výboru. Ježto významným ústavním orgánem byl i Generální guvernér (jeho "soukromá rada" - častěn savet opětovně zasahovala do politiky), mohly snad jeho prerogativy, o nichž autorka píše v jiných souvislostech, být stručně shrnuty v samostatné kapitole.

Zvláštní uznání zasluhuje autorčin zevrubný přehled po pramenech. Jejich rozhodující úryvky uvádí in extenso. Zde mám připomínku, že soudobý periodický tisk, zejména "Marica", která vycházela po dobu existence Rumelie v Plovdivu, přinášel mnoho zpráv i úvah, týkajících se geneze i výkladu Organického statutu, zvláště však pozdějšího ústavního a politického života. Autorka se opírá hlavně o jednací protokoly orgánů, uváděných v kap. IV. a V., "Maricu" uvádí dvakrát a "Balgarsko zname" také (str. 87, 88, 141 a 201). Bez studia, zaměřeného na recenzovanou práci, nemohu tvrdit, že by články tisku mohly ovlivnit podstatně autorčiny teze, rád bych jen upozornil, že jsem jej shledal pro podobné účely cenným pramenem.

V době, kdy bulharský národ vstoupil do stého výročí událostí, jež způsobily převratné změny v jeho dějinách, bylo uveřejnění recenzované knihy, při jejím ryze vědeckém obsahu a povaze čtivě psané, významným jejich připamatováním. Lze přisvědčit M. Genovskému, že autorčina práce je cenným vkladem do pokladnice bulharské historické literatury.

II. Druhá studie je do značné míry zvláštním zpracováním oněch částí Organického statutu, které normují soudnictví ve Východní Rumelii. Je rozdělena na dva hlavní oddíly: I. Základní principy soudní soustavy, II. Druhy soudů, s dodatkem o správním soudnictví. V prvním se ještě i zvláštní dispozicí rozlišují 1. princip jmenování a stálosti soudců naproti zásadě volenosti. a 2. je vyloženo, jak bylo těchto principů použito v Rumelii. Evropská komise věnovala organizaci soudnictví kapitolu IX. Organického statutu, jejíž návrh přípravil Kállay. Tísněni časem se na něm ostatní delegáti shodli, jenom ruští zástupci postavili proti zásadě jmenovací zásadu volenosti soudců. Autorka úvodem vykládá o všeobecném stavu teoretického hodnocení obou zásad v současné nauce a o zkušenostech v praxi. Na jejich základě mělo být soudnictví v Rumelii vybudováno jakožto výron nezávislé moci vládní. Zvláštní pozornost věnuje autorka zkušenostem Pařížské komuny (je ovšem otázka, do jaké míry byly známé členům Komise) a dosavadní organizaci soudů, provedené ruskou civilní správou v nedílné tehdy okupační zóně bulharských zemí. Tam zavedený a osvědčený princip volených soudců byl ruským delegátům hlavním argumentem pro jeho uzákonění také nadále v Rumelii. Kromě toho se ovšem snažili co možná omezit práva sultána, resp. Porty, jimž Kállayův návrh hodlal svěřit jmenování vyšších soudců, a jejich představiteli v Rumelii také jmenování soudců nižších stupňů. Opírali se také o obyčej, podle něhož si venkovské bulharské obce volily své soudce - kmety i za tureckého panství. Autorka zde vhodně těží ze svých dřívějších prací.

Výsledkem sporných stanovisek byl kompromis, podle něhož Generální guvernér jmenoval se schválením sultána soudce Vrchního soudu s tím, že když se sultán do měsíce nevyjádří, má se to za souhlas. Tak se pak dálo v praxi. Jiné soudce, zejména krajské, jmenoval Gubernér samostatně, ale na základě návrhů ředitele (ministra) justice, procházejících schvalovacím řízením Stálého výboru jakožto představitele parlamentu. Stálý výbor se přirozeně snažil uplatňovat své právo ve prospěch kandidátů své přízně, ale kladem bylo, že byli soudci nezávislí i ve skutečnosti na administrativě. Tak i v pozdějším rozvíření politického života stranickým zápasem zachovali si soudci nesesaditelnost a tím nezávislost. To byl velký pokrok proti současnému stavu v Knížectví, kde se ústavní záruky staly vbrzku iluzorními.

Poněvadž se nedostávalo osob, pro soudcovský úřad způsobilých, stanovila zvláštní příloha k Organickému statutu, že kdo neabsolvoval teoretické studium práv, může být jmenován soudcem pouze na čtyři roky, a teprve osvědčil-li se, stane se doživotním. Již zde se měla autorka zmínit, že důležitou právní pomocí takovýchto soudců byli čeští prokurátoři. Ti totiž podávali před poradou soudu své resumé, v němž

hodnotili výsledky řízení po stránce právní. Soud sice nebyl povinen se jím řídit, nicméně bývala tato resumé zpravidla základem rozsudků. I takto omezený princip nesesaditelnosti měl značné klady pro vývoj právního uvědomění obyvatelstva, a znamenal tedy v tomto směru Organický statut pokrok proti dosavadním "Dočasným ustanovením o organizaci soudnictví v Bulharsku", zavedeným ruskou okupační správou.

Kladem zmíněného kompromisního řešení, které umožnilo Bulharům bez teoretického vzdělání získat pouhou praxí soudcovskou kvalifikaci, bylo podle autorky také, že nebylo třeba povolávat za soudce právníky ze zahraničí. Stalo se tak jen ve výjimečných případech, a byli to, jak uvádí, jmenovitě Češi, Poláci a Rusové, kteří jednak jako odborní poradci ministerstva justice koncipováním norem, jednak jako prokurátoři posudky v konkrétních případech, si získali zásluhy o kvalitní fungování rumelské justice.

V druhé části studie popisuje M. Manolova druhy rumelských soudů. Zvláštní pozornost věnuje soudům kmetským, které fungovaly ve venkovských místech a zakládaly se na zásadě volenosti, což přispívalo k demokratizaci soudnictví. Neopomíjí též otázky překročení jejich kompetence a vykonatelnosti jejich rozsudků. Obecné zásady obsahuje popis soudů okresních a krajských, které fungovaly též jako odvolací instance. Ze zásady dvojí instance, zakotvené v Organickém statutu, plynulo, že k Vrchnímu soudu v Plovdivu bylo možné odvolat se jen z rozhodnutí krajských soudů. Zvláštní úvahy jsou věnovány trestnímu soudnictví a výkonu trestu, výstižně je podán institut prokuratury, jako vrcholné dohledací instituce. Nadmíru zajímavé je, že Komise obdařila Rumelii také účinnou kontrolou veřejné správy, a to soudnictvím správním. Také toto přispělo k zákonitosti administrativy a k upevnění respektu k zákonu.

Do celkového hodnocení (str. 152, 155) konstruktivně dost nezapadá jinak ve studii právem vyložená úprava advokacie (str. 153-154). K jejímu vývoji bych jen dodal, že první léta je zde úplná anarchie, a že teprve od 1.7.1883 vešel v účinnost zákon o advokátech (Marica, č. 479 z 8.4.1883).

Rád uznávám vynikající úroveň této studie. Je vhodným doplňkem monografie svrchu posuzované.

Jiří Cvetler

Očerki po istorii juridičeskich naučnych učreždénij v ZSSR (Náčrt dejín právnických vedeckých inštitúcií v ZSSR). Izdateľstvo Nauka, Moskva 1976, s. 238. Zodpovední redaktori V. M. Kuricyn a A. F. Šebanov

Sovietska právna veda dosiahla významné úspechy vo výskume otázok štátu a práva a priniesla mnoho pre riešenie praktických otázok riadenia spoločnosti a štátu. A práve preto poskytuje história vedeckých výskumov i inštitúcií v oblasti vied o štáte a práve veľmi vďačnú tému na spracovanie právnymi historikmi.

Jedným z najdôležitejších aspektov dejín sovietskej právnej vedy je história vzniku a rozvoja právnických vedecko-výskumných ústavov a zariadení. Recenzovaná práca je venovaná práve tejto problematike.

Monografia je kolektívnym dielom popredných sovietskych vedcov - doktorov právnych vied V.M. Kuricyna a A.F. Šebanova, ktorí sú aj zodpovednými redaktormi publikácie, ďalej členmi autorského kolektívu sú G.I. Litvinova, L.I. Ratner, I.I. Štamm.

Autori si dali za úlohu na základe publikácií, archívnych a dokumentárnych materiálov a prameňov osvetliť základné problémy pri ustanovovaní a rozvoji systému vedecko-výskumných inštitúcií v oblasti vied o štáte a práve a v súvislosti s tým aj niektoré otázky dejín sovietskej právnej vedy. Už v úvodnej časti autori vykonali a zdôvodnili periodizáciu dejín sovietskych vedeckovýskumných inštitúcií a hovoria o troch základných etapách a z tohoto hľadiska aj je koncipovaná štruktúra ich práce.

Prvá hlava recenzovanej práce je venovaná problematike t v o r e n i a a r o z v o j u s o v i e t s k y c h p r á v n i c k ý c h v e d e c k ý c h i n š t i t ú c i í v e t a p e p r e c h o d u o d k a p i t a l i z m u k s o c i a l i z m u a vnútorne sa delí na šesť častí. V prvej kapitolke podávajú autori všeobecnú charakteristiku tvorenia systému sovietskych právnických vedeckých inštitúcií. Vychádzajú z toho, že víťazstvo Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie a utvorenie sovietskeho štátu, štátu nového, socialistického typu, vyvolalo nevyhnutnú potrebu novej právnej vedy založenej na princípoch marxizmu-leninizmu. V podmienkach prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu šiel proces utvárania sovietskej právnej vedy, na báze marxistickej dialektickej metódy sa rozpracovávali základné, všeobecnoteoretické problémy štátu a práva. Prvým sovietskym vedcom - právnikom pripadla neobyčajne ťažká a zodpovedná úloha: v podmienkach ostrého triedneho boja rozvíjať marxisticko-leninské učenie o štáte a práve, obhájiť triednu, proletársku líniu v právnej vede, dať konštruktívne idey a teoretické zovšeobecnenia nevyhnutné pre realizáciu základných socialistických

premien sovietskym štátom. V týchto podmienkach mimoriadny význam nadobudla úloha organizačného zjednotenia právnikov marxistov, aby sa mohli úspešne postaviť proti vplyvu starej buržoáznej profesúry a výchovne vplývať v marxistickom duchu na kádre právnikov. Táto úloha mohla byť splnená len cestou organizácie marxistického vedeckého centra v oblasti spoločenských vied a konsolidáciou vedeckých síl na univerzitách. Takým centrom sa stala Komunistická (do roku 1924 Socialistická) akadémia. Na univerzitách boli vytvorené fakulty spoločenských vied, v rámci Komunistickej akadémie vznikli marxistické vedecké právnické bunky na základe ktorých bol potom vytvorený Ústav sovietskej výstavby a práva Komunistickej akadémie pri CIK ZSSR. Tieto prvé vedecké bunky pri Komunistickej akadémii položili základy budúceho systému vedeckých právnických inštitúcií.

Autori postupne približujú čitateľovi problematiku vzniku a činnosti prvých vedecko-výskumných inštitútov v Komunistickej akadémii, vzniku a činnosti Ústavu sovietskej výstavby, rozvoj centrálnych vedecko-výskumných ústavov v oblasti štátu a práva, proces vytvárania systému vysokoškolského právnického vzdelávania, utváranie vedecko-výskumných inštitútov vo zväzových republikách, hovoria o prvých sovietskych právnických časopisoch a o sovietskych právnických spoločnostiach.

V druhej hlave recenzovanej práce hodnotia autori právnické vedecké ustanovizne v období budovania rozvinutého socializmu. Aj táto sa vnútorne delí na šesť častí a autori v nich hodnotia vznik a činnosť Ústavu práva AV ZSSR, všezväzový ústav právnych vied a rezortné právnické vedecko-výskumné ústavy, ďalej vysokoškolské právnické fakulty a školy, právnické vedecko-výskumné inštitúcie vo zväzových republikách a v závere sovietske právnické časopisy ako aj vedecké právnické spoločnosti.

Obrovské zmeny v ekonomike i sociálnej štruktúre sovietskej spoločnosti, vybudovanie základov socializmu v polovici 30-tych rokov zakotvené v Ústave ZSSR z roku 1936, postavili ako základnú úlohu uviesť do súladu proces ekonomických zmien s ich právnou úpravou, a to si vyžiadalo rozpracovanie základných problémov jednotlivých odvetví práva, ďalší rozvoj právnej vedy i v jednotlivých zväzových republikách. To podmienilo reformu siete vedeckých ústavov pracujúcich v oblasti vied o štáte a práve. Akadémia vied ZSSR sa stala jediným všezväzovým vedeckým centrom v krajine. Do nej boli začlenené existujúce vedecké inštitúcie likvidovanej Komunistickej akadémie. Boli vytvorené špeciálne vedecko-výskumné inštitúty na rozpracovanie problémov práva v systéme národného komisariátu justície a ďalších centrál-

nych orgánov, vytvorená sieť vedeckých ústavov vo zväzových republikách a prebudovaný systém právnického vzdelávania.

Záverečná časť práce, tretia hlava, skúma vedecko-výskumné právnické inštitúcie v podmienkach rozvinutého socializmu. Aj túto časť autori vnútorne členia obdobne ako predchádzajúce dve kapitoly.

Nová etapa v rozvoji právnických vedeckých inštitúcií začala koncom šesťdesiatych rokov a je spojená s etapou vybudovania rozvinutého socializmu v ZSSR a dovŕšením procesu postupného prerastania štátu diktatúry proletariátu vo všeľudový štát. Túto etapu charakterizuje ohromné rozšírenie frontu vedeckých výskumov v oblasti práva, prehlbenie výskumu problematiky všeľudového štátu, ďalšieho rozvoja sovietskej demokracie, zdokonaľovanie zákonodarstva a upevnenie socialistickej zákonnosti.

V súčasnej etape zaznamenávame ďalší rozvoj vedeckých právnických inštitúcií, Akadémia vied ZSSR vystupuje teraz nielen ako najvyššie vedecké zariadenie v krajine, ale aj ako orgán celoštátneho vedeckého riadiaceho centra vo všetkých oblastiach vedy. Prebieha proces ďalšej špecializácie vedeckých ústavov a upresnenia ich úloh pri súčasnom posilnení koordinácie ich vedeckej činnosti a rozvoji komplexných výskumov. Rozšírila sa sieť školských zariadení pre výchovu právnikov. V súčasnom období úsilie vedcov-právnikov je zamerané na rozpracovanie záverov XXV. zjazdu KSSZ pre oblasť štátu a práva a otázok, ktoré priamo súvisia s procesom budovania komunizmu v ZSSR.

Sovietska právna veda disponuje ohromnými prostriedkami pre ďalší tvorivý rozvoj vied o štáte a práve, v riešení úloh štátoprávnej výstavby. V ZSSR existuje široká sieť vedeckovýskumných ústavov v systéme AV ZSSR a AV zväzových republík, ministerstiev, centrálnych orgánov a tiež katedier vysokých škôl. V oblasti vied o štáte a práve pracuje vyše šesť tisíc vedecko-pedagogických pracovníkov, z toho vyše 500 doktorov a vyše tri tisíc kandidátov právnych vied.

Recenzovaná práca si pravda nerobí nároky na úplné vyčerpanie problematiky výstavby, organizácie a práce vedecko-výskumných ústavov a zariadení za uplynulých šesťdesiat rokov existencie sovietskeho štátu. Je však vynikajúcim sprievodcom podávajúcim prehľad a základné údaje o ceste sovietskej vedy o štáte a práve a dosiahnutých výsledkoch za uplynulých šesť decémií a ukazuje na aktívnu úlohu, ktorú zohrali pracovníci z tejto oblasti v procese vybudovania rozvinutej socialistickej spoločnosti v ZSSR. Preto po práci iste so záujmom siahne každý právnik aj u nás.

Ladislav Hubenák

Pál Horváth, A módszertani és koordinációs problémák szerepe a modern jogtörténetben (Úloha metodických a koordinačných problémov v modernej právnej histórii). In: Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Tom. XVIII, 1976, s. 3-31

Táto štúdia vedúceho maďarského marxistického právneho historika obsahuje rozbor metodických otázok právnej historiografie a preto vyžaduje bližšiu pozornosť aj našich právnych historikov. To tým viac, lebo sa v nej nadväzuje na výsledky spolupráce československých a maďarských právnych historikov, ktorá sa rozvinula v posledných dvoch desaťročiach.

Konštatuje sa, že sa upevnili základy maďarskej marxistickej právnej historiografie a okrem toho prevládol poznatok, podľa ktorého sa právnohistorickým výskumom formuje aj verejná mienka. Za posledné dve desaťročia sa oproti niekdajšej buržoáznej právnej historiografii dosiahol významný pokrok. Pritom sa medzinárodnými stykmi získala informatívne koordinujúca základňa pre domáci výskum. V tejto súvislosti sa vyzdvihuje obdobný vývin, ktorý v Československu analyzovali právni historici Vaněček, Bianchi, Procházka a Malý.

Podrobne sa rozoberajú výsledky, ku ktorým vo svojich publikáciách dospel Karpat kritickým rozborom maďarsko-československých právnohistorických vedeckých stykov. Pritom sa s dôrazom poukazuje na požiadavku, ktorú vyslovil menovaný autor na adresu maďarskej právnej historiografie, aby sa totiž v Maďarsku dôsledne venovala pozornosť výsledkom slovenskej právnej historiografie. Toto stanovisko sa kvalifikuje ako účinná pomoc v záujme zdravého právneho myslenia v maďarsku, založeného na myšlienke koordinácie. Poslúži to významne marxistickému hodnoteniu výsledkov maďarskej právnej historiografie, ich porovnaniu s výsledkami slovenskej právnej historiografie, poznaniu ďalších úloh výskumu a objasneniu problémov moderného právnohistorického výskumu vo všeobecnosti.

Osobitná pozornosť sa venuje syntetickému dielu o dejinách štátu a práva v Československu v období kapitalizmu. Vznik tohto diela sa pripisuje úsiliu vedúcich právnych historikov, ako sú Vaněček, Bianchi, Procházka, Malý a i. Na tomto diele sa hodnotí ako dôležitý klad skutočnosť, že v ňom sa po prvý raz uplatnili súborné výsledky marxistického právnohistorického výskumu v Československu. No popri tom sa použili a kriticky prehodnotili všetky činitele buržoázneho právneho historizmu, ktoré bolo možno považovať za relevantné. Aj keď sa pozornosť v tomto diele sústredila na modernú právnu históriu, a

najmä na 20. storočie, predsa sú v ňom zahrnuté všetky podstatné výdobytky syntézy založenej na širokej výskumnej základni.

No aj ďalšie výsledky práce československých právnych historikov sú oporou snáh maďarských právnych historikov o metodiku a koordináciu v celej oblasti modernej marxistickej právnej historiografie. To platí predovšetkým o bibliografických prácach Vaněčka, Procházku a Malého. No pozornosť maďarských právnych historikov upútavajú historické skúsenosti výstavby moderného štátu, ktoré skúmali Vaněček, Klabouch a Houser. Ďalej sa táto pozornosť obracia na uplatnenie idey národného štátu v politických snahách Slovákov v revolučných rokoch 1848–49, čo skúmal Rebro. Ten istý autor tiež objasnil proces, v ktorom sa ukazuje ďalšie prežívanie rímskeho práva v našej kultúrnej oblasti. Kejř a Urfus významne prispeli k výskumu dejín miest. Týmito výsledkami československej právnej historiografie sa rozšíril výskum dejín triednej štruktúry feudalizmu a odhalili sa právnohistorické korene národnostnej otázky.

V tejto súvislosti sa kladne hodnotí aj pramenná edícia, o ktorú sa zaslúžili slovenskí historici Ratkoš, Butvin a Kropilák. Poukazuje sa na výsledky výskumu obdobia československých právnych dejín po r. 1918, ku ktorým dospel Hubenák. Napokon sa súhrnne hodnotí celkový rozmach československej právnej historiografie ako príklad rozmachu tohto odboru, ktorý je síce príznačný pre všetky socialistické krajiny strednej a východnej Európy, ale pre Maďarsko má osobitný význam.

Pokiaľ ide vo všeobecnosti o právny historizmus v práve uvedených krajinách, platí o ňom podľa autora, že jeho charakteristickou črtou je nový obsah, ktorým je naplnený výskum právneho vývoja jednotlivých národov. Tento obsah sa zakladá na úsilí začleniť každú jednotlivú zložku uvedeného vývoja do systému všeobecných súvislostí, ktoré presahujú hranice národných štátov. Pre toto úsilie, ktoré získalo medzinárodné uznanie, je charakteristická marxistická ideovosť. Lebo sa zameriava na to, aby sa odhalila každá doterajšia hodnota vedeckého pokroku, aby sa metodicky podložili snahy o analytický a syntetický výskum a vo všeobecnosti sa zdôraznila nerozlučnosť národných a všeobecných súvislostí právneho vývinu. Podľa tohto stanoviska sa uvoľňuje národnostná uzavretosť, odhalujú sa spoločensko-ekonomické príčiny, ozrejmujú sa všeobecné súvislosti a tak sa buduje moderná historiografia. Tým sa podarí prekonávať nevedecké predsudky a napomáhať medzinárodnú spoluprácu.

Napriek týmto výdobytkom sa časom rozmohli schematizujúce a popisné postupy. Spôsobili obmedzenie metodických možností alebo rozšírenie metodickej nenáročnosti. Analýzou príčin toho sa ukázalo, že pritom išlo o relatívne zanedbávanie metodického výskumu. Odhalením

týchto príčin sa však navodilo opätné oživenie metodického výskumu a v priebehu posledných dvoch desaťročí sa pritom nahromadila literatúra o možnostiach uplatnenia komparatívnych metód. Záujem o tieto metódy sa v posledných rokoch v marxistickej historiografii neprestajne stupňuje. Popri Československu, Polsku a NDR vystupuje v tom do popredia najmä ZSSR.

V sovietskej právnej vede sa bádatelia vo všeobecnosti neusilovali vybudovať azda abstraktnú metodiku komparatistiky pre všetky odbory vied o štáte a práve. Ale podľa novších metodických skúseností usporiadali do systému poznatky, ktoré sa nahromadili uplatňovaním porovnávacích metód v jednotlivých oblastiach právovedy. Na popud poznatkov klasikov marxizmu sa pritom podrobila prísnej kritike súčasná buržoázna právna komparatistika. Porovnávanie sa pripúšťa medzi rôznymi odbormi, ustanoviznami a funkciami práva, vyhľadávajú sa analógie, odhaľuje sa recepcia a vzájomné vplyvy. To všetko napokon vedie aj k analýze právneho historizmu, ktorý sa dostal tiež do spojitosti s komparatistikou.

V oblasti právneho historizmu sa v tejto súvislosti kladie dôraz na dve mimoriadne významné historiografické ťažiská. Prvé je vzťah právnohistorickej školy ku komparatistike, ktorý vznikol v prusko-nemeckej oblasti a rozšíril sa v buržoáznej právnej vede v celej strednej a východnej Európe. Druhé ťažisko je v objasnení úlohy, ktorú zohrali klasikovia niekdajšej ruskej právnej historiografie Vinogradov a Kovaljovskij. Z nich Kovaljovskij bol ten, ktorého prácu aj Marx vysoko hodnotil.

V modernom marxistickom výskume metodológie sa analyzujú skúsenosti pokrokových komparatistov, ale aj výsledky výskumu praslovanského právneho vývoja, ahistoricky skresleného politickým zameraním. Pre niekdajšie Uhorsko platí Leninov výrok, podľa ktorého táto krajina bola blízka Rusku nielen zemepisne, ale aj v oblasti právneho historizmu, ktorý sa vyvinul súčasne s reakčnými ideami. Preto v tejto oblasti Európy právnický nacionalizmus dlho hatil právnu komparatistiku.

Podľa marxistickej právnej vedy sa vyžaduje porovnávanie aj zo stránky špeciálnych javov právneho vývinu. Zásadne však podla autora je metodické zdôvodnenie porovnávacieho právnohistorického výskumu taký komplex vedeckých úloh, ktorý v právnej historiografii socialistických krajín patrí medzi najdynamickejšie. Pritom v oblasti právnohistorického výskumu sa ukazuje živý príklad toho, aké požiadavky kladie potreba integrácie vied. Dejiny štátu a práva, založené na marxistickej typologii právnych poriadkov, sú nerozlučne späté so spoločensko-ekonomicko-politickými dejinami, ba aj s kultúrnymi de-

jinami. Preto platí, že právnohistorická veda je metodická až potom, keď je vhodná na integrovanie poznatkov.

Medzi najvážnejšie omyly nedávnej minulosti patrilo to, že porovnávací výskum sa obmedzil na oblasť všeobecných právnych dejín, ktoré sa v tom čase osamostatňovali. Proti tomu podľa novších marxistických metodických skúseností nemožno stotožňovať porovnávaciu právnu históriu so všeobecnou. V protiklade k nacionalizmu buržoázneho obdobia sa hlása potreba porovnávať výsledky domáceho výskumu s medzinárodným. Mimoriadny význam pritom má spolupráca s právnou historiografiou susedných krajín. V tomto smere sa uplatnil vplyv všeobecných právnych dejín, ktoré sa vyvinuli v socialistickej vede. V Maďarsku a v susedných krajinách prevládli popisné všeobecné právne dejiny. To napomohlo prekonávať zvyšky buržoázneho nacionalizmu, zdolávať jednostrannú orientovanosť na stredovek a obrátiť pozornosť na novovek a najnovší vek.

Sovietski bádatelia podrobili v tomto duchu modernej analýze buržoázne štátne a právne systémy. Relevantné príklady hlavných právnych systémov sa pritom použili ako zložky celkového obrazu, ktorý vyjadruje základné tendencie právneho vývinu. Z tohto obrazu vystupujú do popredia tak analogické črty, ako aj význačné zvláštnosti. V porovnaní s týmito výsledkami sa v Maďarsku prejavuje zaostávanie. Hoci sa v tejto krajine od 60.-tych rokov vynára pod sovietskym vplyvom úsilie o metodickú koordináciu, predsa sa nevykonalo dosť v oblasti historického výskumu typov právnych systémov, ktoré majú socialistický charakter. Maďarská právna historiografia bude ešte určitý čas odkázaná na to, aby za svoju poprednú úlohu považovala výskum oneskoreného buržoázneho právneho vývinu, ktorý prebiehal podľa prusko-nemeckého vzoru. Podľa medzinárodných vedeckých skúseností tento vývin bol organickou zložkou vývinu buržoáznej skupiny práva rozvinutej na východ od Labi. Tento vývin spôsobil kompromisy a zložité pomery. Pokiaľ išlo o Rusko, podrobili sovietski autori tieto pomery dôkladnej analýze. Ich výsledky sa tu záverom reprodukujú.

Význam, ba záslužnosť tejto štúdie je v tom, že sa ňou upozorňuje na základné metodické úlohy právnej historiografie v podmienkach socialistického spoločenského zriadenia. To sú úlohy, ktorým doteraz nebolo možno venovať širšiu pozornosť, lebo bolo naliehavejšie vypĺňovať medzery zdedené z minulosti a odstraňovať nános nevedeckých predsudkov, najmä nacionalistických. Autor sa popri svojej pedagogickej činnosti sústreďuje práve na tieto úlohy. Jeho závery, ktoré pritom vyvodzuje, sú však aj výzvou, ktorá je adresovaná právnikom v oblasti dejín štátu a práva nielen v jeho vlasti, ale aj v ostatných socialistických krajinách. Platí najmä aj československým právnym

historikom, a to hlavne preto, lebo oblasť ich výskumu sa z veľkej časti časove aj priestorove prekrýva s oblasťou výskumu maďarských právnych historikov. Preto sa žiada, aby sme prácu autora uvítali ako iniciatívu a významný príspevok k integrácii práce právnych historikov socialistických krajín.

Jozef Karpat

Političeskije učenija: istorija i sovremennosť. Domarksistskaja političeskaja mysl, Izd. Nauka, Moskva 1976, 495 str.

Recenzovaná práce je dílem sedmičlenného autorského kolektivu pracovníků Ústavu státu a práva AV SSSR v Moskvě, vedeného redakční radou, jejímiž členy vedle odpovědného redaktora V.J. Gulijeva byli P.S. Gracijanskij a V.S. Nersesjanc. Jde o práci nanejvýš podnětnou a v mnoha směrech novátorskou, o práci, o níž lze - přes lecktery nedostatek - myslím plným právem říci, že jí bylo v marxisticko-leninské literatuře oboru dějin politických a právních učení už hodně dlouho zapotřebí. Proč?

Sama skutečnost, že syntetických děl z této oblasti rozhodně není v písemnictví socialistických zemí nadbytek a že tudíž každý nový pokus o zachycení něčeho více než jen úzkého výseku dějin předmarxistického politického myšlení je už sám o sobě přínosem, by sotva mohla takovéto hodnocení zdůvodnit. Důvod tkví jinde. "Výzkumy v oblasti politických učení - konstatuje se už v úvodu recenzované práce - jsou vcelku dosti roztříštěné, jejich počet je poměrně malý, mají popisný charakter a ne vždy odpovídají požadavkům soudobého ideologického boje. Jejich nejvážnějším nedostatkem je však vzájemná odtrženost, izolovanost základních složek vědeckého poznání politického učení - dějin politických učení, analýzy soudobých politických teorií a obecně teoretických a metodologických aspektů vědy o politických učeních." (str. 4). V literatuře oboru dějin politických a právních učení jako by se občas "zapomínalo" na jednu ze základních tezí marxistického historismu, že totiž veškeré lidské bytí je bytím historickým a že dějiny jsou sférou, perspektivou i horizontem veškeré lidské teoretické i praktické činnosti. Konkrétně, i když značně zjednodušeně řečeno: nikdo by jistě netvrdil, že dějiny teorií o státu, právu a politice do vzniku marxismu jsou pro dnešního marxistického čtenáře pouhým "hřbitovem mrtvých idejí". Často bohužel je to právě tento dojem, který nám zejména různé učební příručky chtě nechtě jaksi "sugerují". O jeho naprosté nesprávnosti se abstraktně a v obecné rovině často hovoří, práce kolektivu sovětských autorů však velice jasně ukazuje - a právě v tom je, soudím, jádro její záslužnosti - že je třeba nikoli jen obecně teoretického vyjasnění otázky, ale především také konkrétního tvůrčího činu, aby se ne v "koncepci", ale ve skutečné vědeckovýzkumné praxi ozřejmilo, že ani dějiny politických a právních učení nejsou pouhou sekvencí teorií, koncepcí a doktrín, ale něčím mnohem více. Že jsou totiž také "živou pamětí" politického vědomí třídních společností, dějinami vývoje a vzájemných interakcí

jednotlivých komponent složitého, sociálně ekonomicky a třídně zájmově sice determinovaného, ale zároveň i relativně samostatného segmentu ideové politické nadstavby a současně i jejím kritickým osvětlením. Že jsou souborem nejen otázek a odpovědí historicky podmíněných a tudíž historicky omezených, ale také otázek a odpovědí nadčasových, sférou, v níž dochází nejen k nahrazování jedněch poznatků jinými v historické posloupnosti, ale i k jejich kumulování. "Historická zkušenost dokazuje, že v politické teorii existoval a existuje pokrok poznání a nikoli jen proces pouhého vyjadřování a chaotického hromadění nejrozmanitějších subjektivistických mínění o různých problémech, souvisejících s politikou. Odhaluje se a nashromažďuje objektivně pravdivá a historickou praxí prověřená informace o nejrůznějších zákonitostech, vlastních světu politických jevů." (str. 39). Dějiny politických učení, které dosud existují téměř výlučně jen jako učební disciplina a mají spíše charakter historické encyklopedie, je tudíž třeba rozvíjet jako vědu teoreticko-historického typu, která se obrací nejen k minulosti, ale i k současnému vědění o politice.

Tuto koncepci (zde přirozeně zachycenou jen v nejhrubším obrysu) se autorský kolektiv snaží realizovat v práci, která, jak se dovídáme, představuje zatím pouze část celého projektu, jehož další část (možná stále ještě ne poslední) zahrne učení o státu, právu a politice v XIX. století. Teprve při jejím pečlivém čtení si ovšem můžeme uvědomit, jak relativně snadné je vytyčit úkol a jak obtížné je jej realizovat.

Recenzovaná práce je kromě úvodu a závěru rozdělena do pěti kapitol. První, z pera L.S. Mamuta, nazvaná P o l i t i c k é u č e n í j a k o p ř e d m ě t h i s t o r i c k o - t e o r e t i c k é h o z k o u m á n í je věnována kategorii politického vědomí, obecné charakteristice politické teorie a vztahu politické teorie a praxe. Společně s druhou kapitolou, nadepsanou P o l i t i c k á u č e n í v j e j i c h h i s t o r i c k é m p o h y b u a v e v z t a h u k s o u č a s n o s t i (autorem je jeden z nejpřednějších soudobých marxisticko-leninských specialistů v oblasti studia politickoprávního myšlení F.W.F. Hegela V.S. Nersesjanc) tvoří "obecnou část" celé práce a představuje zároveň její myšlenkové jádro. Hlavní myšlenky obou těchto kapitol jsem se pokusil shrnout v první části recenze. Obě kapitoly jsou čtenářsky náročné, především proto, že jejich autoři se snaží vyhnout jakékoli simplifikaci. O to vděčnější je jejich studium. Z Mamutovy kapitoly je třeba především vyzvednout partie o struktuře politického vědomí a o vztahu vědeckého a ideologického v obsahu politických učení. Čteme zde mj.: "Ideologicky neutrální politické učení, přesněji politické učení

oproštěné od ideologie je nonsens. V jediném textu politickoteoretického poznání na sebe ideologické a vědecké (objektivní a intersubjektivní informace o zákonitostech politických jevů) navzájem působí a organicky na sebe navzájem navazují. I když je zde však určitá shoda co do formy, jisté obsahové rozdíly mezi nimi existují a trvají." (str. 41). Podobně u Nersesjance zaujme filosoficky fundovaný a vedle Marxe zejména na Hegelovi a historickoprávní škole poučený výklad principu historismu, tohoto produktu "typicky nové doby". U obou autorů je kromě toho pozitivní výklad problematiky doplněn obšírnou a literárně bohatě podloženou kritickou analýzou přístupu soudobých buržoazních autorů (Theimera, Deiningera, Hättiche, Euchnera, Stillmana a Pfaffa aj.) k teoretickému dědictví minulosti.

Druhou, daleko rozměrnější část knihy tvoří "zvláštní část" (str. 96-486): kapitola třetí P o l i t i c k á u č e n í s t a r o v ě k u, kapitola čtvrtá P o l i t i c k á u č e n í s t ř e d o v ě k u a kapitola pátá P o l i t i c k á u č e n í n o v o v ě k u; na napsání každé z nich se podílela řada autorů, vedle Mamuta, Nersesjance a Gracianského ještě V.G. Grafskij, N.N. Dějev a O.V. Martyšin a dnes již zesnulý V.D. Lazurenko. Celá "zvláštní část" (v knize tohoto označení není použito, práce je členěna pouze na kapitoly, avšak naznačené rozdělení je zcela zjevné) je koncipována jako pokus o aplikaci základních koncepčně metodologických postulátů na analýzu myšlení jednotlivých reprezentativních postav příslušných období. Tak zde ze starověkých autorů figurují Platon, Aristoteles a Konfucius, ze středověkých Tomáš Akvinský a Luther a z novověkých Machiavelli, Morus, Grotius, Hobbes, Locke, Montesquieu, Rousseau, Jefferson, Radiščev, Kant a Hegel. Jednotlivé kapitoly (3.-5.) jsou nadto uvedeny "obecnou charakteristikou", která v řadě případů zahrnuje i autory, jimž není věnována zvláštní portrétní studie (ze středověkých myslitelů např. Augustinus, Jan ze Salisbury, Bernard z Clairvaux, Dante a Marsilius).

Je přirozeně možné diskutovat o zařazení či naopak nezařazení toho či onoho autora do serie monografických portrétů. V.D. Zorkin ve své recenzi, kterou otiskl Sovetskoje gosudarstvo i pravo (1977, č. 10, str. 144-146) např. postrádá speciální studie o Ciceronovi, Augustinovi, Bodinovi, Spinozovi a Černyševském. I když zejména v případě Aurelia Augustina je, myslím, třeba se Zorkinovou připomínkou zcela souhlasit, domnívám se, že v zařazení či nezařazení určitého myslitele - byť sebevíce významného v jeho současnosti a zejména (z hlediska tematu především!) v pozdější době - není podstata věci. Autorům rozhodně nešlo o kompletnost. Šlo jim o konkrétní příklady, na nichž by mohli dokumentovat základní tezi celé práce, totiž právě historickou

přesažnost díla a myšlení alespoň některých klíčových postav politickoteoretického ev. právněteoretického myšlení. Spíše upoutají (a to zase z hlediska problému "dějin a současnosti"!) proporce výkladu - 30 stran věnovaných Radiščevovi a na druhé straně 17 stran vymezených Rousseauovi nebo dokonce 12 stran, do nichž se musel vtěsnat výklad vázaný na dílo Tomáše Akvinského - a ještě spíše rozdílná míra nejen úspěšnosti, ale přímo i snahy vylíčit u jednotlivých autorů nejen podstatu a hlavní rysy jejich myšlení, ale i jeho význam pro další vývoj i pro dnešek, tj. především pro formování současných nemarxistických doktrín. Z tohoto hlediska existuje v práci skutečně jistá nevyváženost - zatímco v případě Platona, Aristotela, Machiavelliho, Mora (v souvislosti s ním je vykládán - i když v nutné zkratce - nejen následující utopismus, ale i "antiutopismus" takových děl, jakým je např. Orwellova kniha 1984), Locka, Kanta a zejména Hegela se myslím autorům příslušných částí podařilo realizovat záměr kolektivu i redakčního vedení na velmi vysoké úrovni, v jiných případech se v podstatě ustrnulo na prosté popisnosti, na výkladu vlastního díla autorova. Tak je tomu např. u Luthera, Rousseaua, Montesquieua (zde by bývalo bylo rozhodně užitečné osvětlit přímo zakladatelský význam Montesquieův pro pozdější právněsociologické myšlení v buržoazní právní vědě a ideologii) a zvláště u Tomáše Akvinského, jehož vliv na rozsáhlý proud katolického myšlení o státu a právu je přes všechny nuance a změny posledních zhruba dvaceti let sotva možno přecenit.

Ale snad ani toto vše není podstatné. Hlavní a podstatné je především to, s jakou perspektivou, s jakou koncepcí celý autorský kolektiv přistoupil k promýšlení a prezentaci celé materie, tolikrát předtím už téměř "sterilizované" a odživotnělé v různých příručkách a učebnicích. Kdyby nic jiného (a toho jiného, jak jsem se pokusil ukázat, je mnoho a velice hodnotného!), byl naznačen směr dalšího výzkumu, který svrchovanou měrou zaslouží, aby byl následován.

V závěru se setkáváme mj. i s touto - myslím, že pro nás, pro naše právnické fakulty - podnětnou myšlenkou: "Dějiny politických učení jsou jakousi historickou částí kurzu obecné teorie státu a práva a užitečnou školou teoretického myšlení v oblasti státu, práva a politiky." (str. 490). Domnívám se, že je třeba s ní velice vřele souhlasit, s tím ovšem, že dějiny politických a právních učení nebudou pojímány a traktovány jako více či méně respektované odkladiště dávno překonaných (či dokonce - pokud jde o učení předmarxistická - jen ve všem všudy "předvědeckých") názorů, ale jako přinejmenším nesmírně cenný a stále stimulující rezervoár o t á z e k, z nichž notná část dodnes neztratila význam a hodnotu problémů.

Kolektiv sovětských autorů se nesnažil - přímo a dokonce dvakrát

se o tom hovoří - napsat učebnici. Ve skutečnosti, troufám si říci, nenapsal pouze b ě ž n o u učebnici. Český překlad této práce by byl pro naši literaturu skutečným obohacením.

Zdeněk Masopust

Iván Bertényi, Az országbírói intézmény története a XIV. században (Dejiny ustanovizne dvorského sudcu v XIV. storočí). Budapest 1976, 270 strán, 20 obr.

Slovenským historiografom je meno autora dobre známe, lebo uverejnil viacero štúdií o činnosti Jakuba zo Spiša na dvorských miestach Uhorska v druhej polovici 14. storočia. Podľa svojej odbornej špecializácie je autor bádateľom v odbore pomocných vied historických. Pritom však je charakteristikou jeho pracovných výsledkov skutočnosť, že sa mu úspešne darí čiastkové poznatky získané v oblasti uvedených vied vždy zoskupiť do celistvej syntézy o určitom skúmanom jave. Osobitnú pozornosť venuje vždy aj právnohistorickej stránke predmetu svojho výskumu. To súvisí s celkovým zameraním jeho pracovného programu, v ktorom sa podujal bádať o súdnej organizácii centrálnych orgánov Uhorska v 14. storočí. Stredom pozornosti pritom bol najvyšší špecializovaný súdny orgán zvaný "judex curiae regiae". Tomuto názvu zodpovedá český termín "dvorský sudí". Ale v maďarčine sa ujal názov "országbíró", čomu zodpovedá český termín "zemský sudí". Vyhovoval by obdobiu feudálne stavovskému na označenie stavovského orgánu. Ale v 14. storočí išlo o orgán výrazne závislý od kráľa. Preto sa tu ďalej použije názov "dvorský sudca", hoci v súčasnej slovenskej historiografii sa uprednostňuje názov "krajinský sudca" odvodený z maďarského znenia "országbíró". Proti priliehavosti slovenského názvu "krajinský sudca" možno ostatne namietnuť, že maďarské slovo "ország", ktoré je zložkou názvu "országbíró" značí nielen "krajinu" (česky "země"), ale aj vládu pochopenú ako funkciu a aj z neho odvodené slovo "országlás" značí "vladárenie", "panovanie".

Recenzované dielo je výsledok mnohoročnej práce mladého bádateľa, jeho prvá a obsiahla knižná publikácia. Skúmanú tematiku spracoval na podklade veľmi dokladného výskumu uskutočneného v oblasti diplomatiky, genealógie, heraldiky aj sfragistiky. Takto získané poznatky zasadil - podľa svojej charakteristickej pracovnej metódy - do širšieho rámca výrazne právnohistorickej tematiky organizácie ústredného súdnictva v Uhorsku. Tým získal ucelený obraz, ktorý začlenil do spoločensko-ekonomických súvislostí skúmaného obdobia, a to nielen vo vnútrozemskej relácii, ale aj v celoeurópskych vzťahoch.

Pri výklade výsledkov svojho výskumu začal autor práve naposledy uvedenými celoeurópskymi vzťahmi. Porovnával totiž skúmanú uhorskú štátoprávnu ustanovizeň s jej obdobami vo Francúzsku, rímsko nemeckej ríši, Neapolskom kráľovstve, Čechách a Poľsku. V dvoch naposledy uvedených krajinách pritom zistil najvýraznejšie obdoby. Pre Čechy neriešil vyššie spomenutú terminologickú obtiaž, ale uspokojil sa poukazom na názvy "summus judex curiae" a Hofrichter.

Vo vnútrozemskej relácii rozoberal spoločenskú, resp. triednu základňu skúmaného javu. Zložitosť tejto základne bola daná predovšetkým vystriedaním dynastií, keď po vymretí Árpádovcov a dalších sporoch a bojoch o trón, napokon na takmer celé storočie dosadli na trón Anjouovci. K tomu sa družili výrazne triedne zamerané boje veľkostatkárskych feudálov o vládnu moc. Tieto boje smerovali nielen proti panovníkovi, proti nižším vrstvám šľachty a vznikajúcemu meštianstvu, ale prebiehali aj medzi uvedenými feudálmi navzájom. Títo feudáli sa združovali v ligách a navodili časom až anarchické pomery.

Zoči voči vnútropolitickým ťažkostiam usilovali sa panovníci z novej dynastie upevňovať ústrednú vládnu moc v duchu feudálne absolutistickom. Preto sa usilovali zmodernizovať orgány tejto moci. To sa týkalo aj súdnictva, ktoré sa v skúmanom období začalo v najvyššej inštancii sústreďovať na kráľovskom dvore, a to na rozdiel od dovtedajších ambulantných súdnych dňov konaných na vidieku. Ešte z čias vlády Árpádovcov sa zachovala zásada, podľa ktorej všetky ústredné dvorské orgány vystupovali v mene panovníka. Tak aj súdnictvo sa vykonávalo alebo v osobnej prítomnosti kráľa, alebo ho vykonávali dvorskí funkcionári, ktorí reprezentovali túto osobnú prítomnosť. Popri ústredných vládnych orgánoch, ako bola kráľovská rada, dvorská kancelária, palatin, tavernik, sa rozvíjala ako špecializovaná súdna ustanovizeň funkcia dvorského sudcu.

Formovanie tejto ustanovizne v skúmanom období sledoval autor podľa piatich časových období. Prvé obdobie (1301-1328) charakterizoval ako časový úsek, v ktorom prevládali tzv. partikulárne sily, tj. feudálna veľkostatkárska oligarchia, ktorú sa však napokon podarilo panovníkovi zdolať. V tomto období sa vystriedali piati dvorskí sudcovia. Druhé obdobie (1328-1349) charakterizoval autor ako čas ustálenia ustanovizne dvorského sudcu. Vtedy tiež vykonával funkciu dvorského sudcu jediný, ten istý magnát. Pre tretie obdobie (1349-1377) považoval autor za charakteristickú relatívnu ustálenosť skúmanej ustanovizne, vo výkone ktorej sa vystriedali šiesti dvorskí sudcovia. Vo štvrtom období (roky 1370-te) prebiehali reformy organizácie kráľovského dvora a vystriedali sa len dvaja dvorskí sudcovia. V poslednom, piatom období (1380-1395) sa opäť zvýšila moc feudálnej veľkostatkárskej oligarchie, najmä keď vládla kráľovna a keď nastalo dvojvládie na kráľovskom stolci.

Pre všetkých pať uvedených období rozviedol autor rozsiahle podrobnosti o kariére jednotlivých dvorských sudcov, o ich verejných politických funkciách, majetkových pomeroch a rodových vzťahoch. Najmä však analyzoval ich účasť na vláde v krajine a prípadné diplomatické pôsobenie. Podrobne skúmal sudcovskú činnosť dvorského sudcu.

Táto časť jeho pracovných výsledkov je právnehistoricky obzvlášť dôležitá. Ukázal, ako sa v skúmanom období ustanovizeň dvorského sudcu výrazne menila z funkcie reprezentujúcej osobnú prítomnosť kráľa ako sudcu na funkciu s byrokratickou stálosťou. Táto stálosť sa chápe tak, že napriek mocenskej závislosti od kráľa, dvorský sudca a celý jeho pomocný aparát predstavoval funkciu, ktorá sa odlučovala a osamostatňovala postupne od kráľovskej moci. Uvedená stálosť sa okrem toho v skúmanom období prejavila a stupňovala aj tým, že celý úradnícky aparát menil svoj vzťah závislosti voči dvorskému sudcovi. Dovtedy totiž tento aparát tvorili tzv. "familiares", tj. osobní pomocníci dvorského sudcu, ktorí boli natoľko viazaní na jeho osobu, že jeho odchodom z funkcie strácali tiež svoje úradné postavenie. V tom nastala v skúmanom období tá zásadná zmena, že novo ustanovený dvorský sudca si ponechával aparát svojho predchodcu. To veľmi prispelo k zachovaniu kontinuity súdnej praxe a tak zanikal aj vzťah familiarity.

Spomedzi členov úradníckeho aparátu dvorského sudcu autor bližšie sledoval funkciu zástupcu dvorského sudcu (viceiudex curiae regiae), ktorého funkcia v skúmanom období postupne zanikla. Nahradil ju vedúci orgán úradníckeho aparátu, tzv. protonotár. Aj osobnosťami viceiudexa a protonotára sa autor bližšie zaoberal zo stránky ich triedneho pôvodu, vzdelania a priebehu úradnej kariéry.

V spojitosti s pôsobením Jakuba zo Spiša vo funkcii dvorského sudcu autor poukázal na to, že v čase jeho úradnej činnosti sa prejavili náznaky reformy ústredného súdnictva v Uhorsku. Tento dvorský sudca totiž vystupoval v istom časovom úseku aj ako najvyšší sudca nad vznikajúcim mestským stavom, ba aj nad Židmi. No takáto centralizácia najvyššej súdnej právomoci ostala iba pokusom, lebo najvyššie súdnictvo nad mešťanmi napokon získal tavernik.

Záverečná časť spisu obsahuje popis zvláštností listín dvorského sudcu zo stránky diplomatiky. To sa týka materiálov použitých na listiny, písma, formúl, jednotlivých častí textu (intitulácia, inskripcia, promulgácia, dispozícia, koroborácia). Podrobne sa rozoberá aj spôsob pečatenia listín a druhy použitých pečiatok. V dodatku je chronologický zoznam dvorských sudcov a znenie textu, ako aj podrobný popis pečiatok z listín, ktoré autor použil v originále. V zozname prameňov a literatúry sa uvádzajú presné bibliografické údaje o podkladoch, ktoré autor v spise cituje pod riadkom len v skratke. Tento dôvtipný spôsob citácie umožnil ušetriť v spise priestor a urobil tým poznámkový aparát prehľadnejším. V abecednom mennom registre sa uvádzajú mená osôb. V abecednom zozname miestnych názvov sa uvádzajú k maďarským názvom paralely terajších úradných nemaďarských názvov

obcí a miest, ktoré sú mimo územie terajšieho Maďarska. Napokon na 21 obrázkoch sú reprodukcie vybraných listinných pamiatok a pečatí.

Recenzované dielo pre svoj obsah a nadpriemernú kvalitu sa radí medzi literárne výtvory, ktoré odteraz nemôže obísť ani u nás žiadon právny historik, ktorý sa zaoberá dejinami štátu a práva na území Slovenska. Kriticky sa predsa žiada podotknúť a odporúčať autorovi, aby menej používal formulácie, ktorými sa vyjadruje pravdepodobnosť, možnosť, predpoklad, ba pochybnosť. Pri bližšom sledovaní sa totiž ukazuje, že zhruba na 140 stránkach textu je takmer v 80 prípadoch vetná väzba tohto druhu. To však uberá tézam spisu presvedčivosť a preto je lepšie takéto výroky alebo vynechať, alebo formulovať ako subjektívny názor autora, ktorý pripúšťa prípadný protidôkaz. Touto pripomienkou sa ale nemá znížiť skutočná vysoká hodnota spisu, ale ide skôr o to, aby sa prispelo k ďalšiemu rozvoju kvality práce nádejného mladého bádateľa.

Jozef Karpat

Z NOVÉ LITERATURY

Liselot Huchthausen, Zum Problem der "Freiheitsbegünstigung" (favor libertatis) im römischen Recht, Philologus 120, 1976, 47-72

K popredným historikom v NDR zaoberajúcim sa aj otázkami rímskeho práva, patrí historička staroveku L. Huchthausenová z univerzity W. Piecka v Rostocku. Vybrala a spracovala v štúdii o favor libertatis vlastne hraničný problém právneho a zčasti aj sociálneho postavenia otrokov v antickom Ríme.

Počiatky problematiky f.l. vidí H. jednak v zákone XII tabúľ (6,6) v podaní Liviových Ab urbe condita libri, kde Livius vyličil (3,44-48) tragický prípad plebejskej dievčiny Verginie, jednak v menej známom mieste Liviá (6, 19, 6-7) týkajúcom sa prípadu M. Manlia Capitolina. Ďalej upozorňuje na dve miesta z doby principátu: deklamácia Pseudoquintiliana z konca prvého, ale začiatku druhého storočia a predovšetkým na Gaiove Institutiones - 4, 14 (Z. XII T. 2, 1).

Podľa všetkého považuje autorka f.l. za súhrnný výraz pre označenie pomerov týkajúcich sa otázok vzniku slobody, resp. uprednostňovania slobody, pričom skúma aj triednu podstatu pojmu "sloboda" (libertas): pre otroka znamená v prvom rade "stať sa osobne slobodným", pre slobodného nemajetného občana "zostať osobne slobodným", pre predstaviteľa vládnucej triedy okrem "mať určité politické práva a pomocou nich presadzovať hospodárske požiadavky" aj rímske "provincie ľubovoľne vykoristovať" apod. H. skúmala i frekvenciu výrazu f.l. a dochádza k presvedčeniu, že tento výraz sa najčastejšie vyskytuje v Corpus iuris civilis a tam hlavne v spojitosti s testamentárnym prepustením otroka na slobodu. V závere práce uvádza z prameňov ešte tri miesta (Gai. D.50,17,56; Ulp. D.50,17,161; Ulp. D.2,14,1 pr.), podľa ktorých vyplývajú pre otrokov isté výhliadky na slobodu.

Z celého príspevku je zrejmé, že jeho autorka chápe síce f.l. širšie, ale obmedzuje sa v prevažnej miere na problematiku slobody u otrokov, menej na slobodných žijúcich vo faktickom otroctve, pričom ponechala stranou otázky procesnoprávne (liberalis causa). Jej dôkladná a hĺbková analýza pomerov v antickom Ríme je zdarným príspevkom historika k dejinám rímskeho otroctva.

P. Blaho

Liselot Huchthausen, Zu kaiserlichen Reskripten an weibliche Adressaten aus der Zeit Diokletians (284-305 u.Z.), KLIO 58, 1976, 55-85

Rescripta principis, ktoré od doby Hadriana nadobudli značný právny význam pri tvorbe ius civile, zaraďuje rímska náuka medzi formálne pramene vzniku práva. V nich, podobne ako v responsách klasických právnikov, sa nenachádzalo rozhodnutie zamýšlaného sporu, ale reskripta sa obmedzovali len na odpoveď, ako sa má konkrétny prípad - za predpokladu pravdivého prednesenia skutkového stavu - posúdit po stránke právnej. Autorka v tomto príspevku sleduje práve problematiku cisárskych reskriptov (odpovedí) vydávaných na dotazy žien v čase vlády Diokleciána a jeho spoluregentov.

Vyjadrila názor, že v porovnaní s právnymi informáciami rímskych cisárov od Hadriana až po Caracallu, Alexandra Severa a tzv. vojenských cisárov, objavuje sa za Diokleciána relatívne vysoký počet ženských reskriptov, o čom podáva dôkaz Justiniánov Kódex. Tento počet reskriptov odôvodňuje H. odkazom na výskyt veľkého množstva ženských gréckych mien, čo nasvedčuje na pôvod reskriptov z rokov 293 a 294, keď Dioklecián cestoval medzi Sirmiou a Nikomédiou a vybavoval úradné záležitosti ríše. Pri tej príležitosti odpovedal aj na dotazy súkromných osob a teda aj žien. Tie sice netvorili osobitnú spoločenskú vrstvu rímskeho obyvateľstva, ale ich právne postavenie v porovnaní s mužmi z tej istej triedy bolo horšie a preto si nemohli dovoliť podnikať dlhé cesty na cisársky dvor a tam získavať potrebné právne rady od najvyššieho predstaviteľa štátnej moci.

Autorka zostavila aj tabuľku týchto reskriptov, podľa ktorej vysvitá - aj keď nie je vždy možné jednoznačne určiť ich spoločné znaky - ako je štatistické poradie dôležitosti súkromnoprávnych problémov za dominátu. Na prvom mieste ako najvýznamnejšie stáli otázky majetko-právnej povahy (dedičstvo, veno, svadobné dary apod.), na druhom mieste sa pertraktovávali rodinnoprávne problémy nemajetkovej povahy (adopcia, emancipácia, povolenie sobáša atď.) a nakoniec otázky osobného statusu, práva trestného a sakrálneho a ďalšie menej časté problémy.

Štúdia zachytáva v prehľadnom spracovaní dôležitú otázku právneho postavenia a socio-ekonomickej existencie ženy na začiatku dominátu a úspešne nadväzuje na doterajšie autorkine výskumy tohto druhu (napr. KLIO 56, 1974, 199-228).

P. Blaho

V. H. Galbraith, Domesday Book. Its Place in Administrative History, Oxford, 1974, XXXIV + 193 stran

Monografie V.H. G a l b r a i t h a se zabývá jedním z nejpozoruhodnějších pramenů feudální Anglie XI. století, tzv. "K n i h y p o s l e d n í h o s o u d u" (Domesday Book).[1]

Autor navazuje na svou předchozí práci "The Making of Domesday Book" (1961), v níž podal mimo jiné kritiku nesprávné představy, že údaje, shromážděné v "Knize posledního soudu" jsou velkou sbírkou setninových listin. Novější Galbraithova kniha poukazuje na mimořádný význam "Knihy posledního soudu" v pozdějších anglických právních dějinách.

Vlastnímu výkladu předchází ú v o d (v němž se autor zabývá přínosem právních historiků konce XIX. a počátku XX. století k poznání a hodnocení "Knihy posledního soudu"), v y b r a n á b i b l i o g r a f i e (obsahuje mimo jiné údaje o úředním vydání "Knihy posledního soudu" z r. 1783 atd.), seznam zkratek a mimořádně cenná "P o z n á m k a" o průběhu úřední edice "Knihy posledního soudu" r. 1783 (zahrnuje i obsah I. a II. svazku tohoto vydání).

Po těchto úvodních statích následuje jedenáct kapitol, které lze rozdělit s přihlédnutím k obsahu do několika částí. V p r v n í (kapitola I) podává autor nástin vědeckého výzkumu "Knihy posledního soudu" v letech 1833-1918. D r u h á (kapitoly II a III) pojednává o pramenech a metodách soupisu v letech 1085-1087, jehož výsledkem byla právě "Kniha posledního soudu". T ř e t í č á s t (kapitoly IV-VI) se zabývá jednak jednotlivými částmi "Knihy posledního soudu",[2] jednak rozborem tzv. "satelitních soupisů" (W. Finn)[3] a dvou pozdějších verzí "Knihy posledního soudu".[4] Č t v r t á část (kapitola VII) rozebírá úlohu, kterou hrála "Kniha posledního soudu" ve XIII. a XIV. století. P á t á a poslední část (kapitoly VIII-XI)

---

1) Srv. ukázky z ní in: S. B a l í k a kolektiv, Texty ke studiu obecných dějin státu a práva. II. Feudální stát a právo, Praha 1974, str. 258-261.

2) Jsou to "Velká kniha posledního soudu" (tvoří I. svazek úředního vydání z r. 1783), "Malá kniha posledního soudu" (tvoří II. svazek uvedené edice) a konečně "Exonské kniha posledního soudu" (zahrnutá do svazku IV. Additamenta, vydaného r. 1816).

3) Jde z větší části o kompilace z "Knihy posledního soudu", pořízené mnichy. Jsou to: "Liber feoffamentorum abbatis Baldewini", "Domesday Monachorum of Christ Church, Canterbury", "Excerpta de compoto solingorum" opatství sv. Augustina v Canterbury, "Textus Roffensis" katedrály v Rochestru, dále texty "Knihy posledního soudu", označované v literatuře jako "Evesham A", "Bath abbey" aj.

4) Jsou to "Herefordshirská kniha posledního soudu" (z let 1160-1170) a tzv. "Breviata" (zkrácená "Kniha posledního soudu", pořízená s největší pravděpodobností Alexandrem Swerefordem v první polovině XIII. století).

se zabývá problematikou staré korunní držby (ancient demesne), statistických údajů v "Knize posledního soudu", měst, městeček atd. a nesprávných závěrů starších vědců o pokutách apod.

V příloze je připojen obsah tzv. "Exonské Knihy posledního soudu".

Kniha, napsaná s hlubokou znalostí (autor se zabýval problematikou "Knihy posledního soudu" více než 50 let), obsahuje řadu nových poznatků, cenných nejen pro zájemce z řad prostých čtenářů, ale i pro odborníky.

S. Balík

R. E. Treharne - I. J. Sanders, Documentes of the Baronial Movement of Reform and Rebellion, 1258-1267. Oxford 1973, 353 stran

Kniha je věnována jednomu z nejdůležitějších a nejvypjatějších období nejen ve vývoji anglického feudálního státu a jeho institucí, ale ve vývoji anglického státního zřízení vůbec.

Prameny k tomuto pohnutému a mimořádně významnému období shromáždil a zčásti přeložil zesnulý profesor R.E. T r e h a r n e (+ 1967), známý řadou pojednání, vztahujících se k období 1258-1267. Vedle řady statí, věnovaných postavení rytířů v této době, úloze de Montfort v baronském povstání atd., je třeba uvést zejména jeho knihu "The Baronial Plan of Reform, 1258-63" (Manchester 1932). Vydavatel, anglický historik a žák profesora Treharna I.J. S a n d e r s, známý např. knihou "Feudal Military Service in England" (Oxford 1956), se neomezil na pouhé vydání shromážděných pramenů, ale s upřímným zájmem, citlivým přístupem a znalostí věci dokončil to, co už zesnulý profesor Treharne udělat nemohl.

Kniha obsahuje 44 dokumentů, a to jak v původním znění (v latině, anglonormanské francouzštině), tak v anglickém překladu. Vydavatel porovnal vydávané texty s rukopisnými originály a připojil ke každému prameni podrobné údaje, cenné pro každého, kdo by hledal originály rukopisných pramenů. Kromě pramenů obsahuje kniha i konfrontaci ustanovení nejdůležitějších dokumentů, jmenovitě petice baronů. Oxfordských a Westminsterských provisí atd. (přílohy I a II).

Pečlivě vybavená kniha obsahuje rozsáhlou bibliografii, soupis citovaných rukopisů a rejstřík.

S. Balík

George Holmes, The Good Parliament, Oxford 1975, 206 stran

Kniha G. H o l m e s e je pokusem o objasnění vysoce dramatického období středověkých anglických dějin, konkrétně období od dubna do července 1376, kdy do popředí dění v Anglii vystoupil tzv. "d o b r ý p a r l a m e n t" (Good Parliament) ve snaze zjednat pořádek v chaotických poměrech na konci vlády Eduarda III.

Jak se uvádí v úvodu knihy, ani doba, ani historická úloha "dobrého parlamentu" nebyly dosud - navzdory množství dostupných historických pramenů - dostatečně zpracovány. Autor upozorňuje právem na to, že jednou z příčin tohoto stavu bylo tradiční hodnocení úlohy a významu tohoto parlamentu v anglických dějinách: např. anglický historik XIX. století W. S t u b b s stál na stanovisku, že "dobrý parlament", hájící správné zásady, se nicméně nestal východiskem dalšího historického vývoje. Podle téhož autora "dobrý parlament" sice "poskytl dobrou ilustraci rostoucí moci sněmovny obcí, ale jako pokus o skutečnou reformu a pokrok byl neúspěchem". Podobné stanovisko zaujal ve dvacátých a třicátých letech XX. století T.F. T o u t ve svém díle "Chapters in the Administrative History of Medieval England" (Manchester 1920-1933). V novější době se k otázce "dobrého parlamentu" vrátilo několik autorů v menších příspěvcích, zaměřených na ústavní důsledky a na objasnění průběhu událostí, které vyvrcholily tím, že sněmovna obcí vznesla proti některým dvořanům a jejich druhům obžalobu pro porušení úředních povinností (impeachment). H o l m e s si dal za úkol odhalit podstatu politické krize v Anglii r. 1376 a historické okolnosti vystoupení sněmovny obcí proti zkorumpovaným dvořanům (patřili k nim mimo jiné králův komoří William Latimer, nejvyšší hofmistr John Neville of Raby a králova milenka Alice Perrers) a jejich společníkům. Rozbor historického pozadí tohoto opatření sněmovny obcí, které bylo prvním případem řízení pro porušení úředních povinností před parlamentem, pomohlo k dalšímu objasnění řady otázek, a to: vývoje této instituce, úlohy rytířů (mluvčím sněmovny obcí byl rytíř Peter de la Mare) a "dobrého parlamentu" nejen ve vývoji politického systému v Anglii, ale i při prosazování možnosti nezávislých, samostatných akcí sněmovny obcí.

Jako celek představuje kniha cenný příspěvek k objasnění problematiky dějin státu a práva v Anglii za feudalismu.

J. Balík

R. C. van Caenegem, The Birth of the English Common law, Cambridge, 1973, 160 stran

Kniha R.C. van C a e n e g e m a se zabývá vědecky závažnou problematikou vzniku anglického obecného práva (Common Law).

Autor, profesor středověkých dějin a právní historie na univerzitě v Gentu, známý u nás už z dřívější doby např. knihou "Royal Writs in England from the Conquest to Glanvill" (London 1959), se zaměřil ve své práci na několik otázek: na vývoj anglických soudů od příchodu Normanů do Glanvilla, na královské soudní rozkazy a soudní řízení na jejich základě, na porotu u královských soudů a konečně na srovnání anglického práva s vývojem práva na kontinentě. Jak je zřejmé z předmluvy, jde o temata, která prof. van Caenegem přednesl za svého pobytu v Anglii na univerzitě v Cambridge.

Pozoruhodná, bohatě dokumentovaná kniha (srv. poznámkový aparát) je opatřena rozsáhlým rejstříkem, který usnadňuje čtenáři studium této nevelké, leč obsažné knihy.

S. Balík

J. W. Bean, The Decline of English Feudalism, 1215-1540. Oxford-New York, 1970, XII + 355 stran

Kniha anglického historika J.W. B e a n a je pokusem odpovědět na řadu právních problémů, na něž autor narazil při vědeckém výzkumu ekonomického postavení anglické šlechty v pozdním středověku. Autor, známý např. prací "The Estates of the Percy Family, 1416-1537" (Oxford 1958), měl původně v úmyslu zpracovat užší problematiku užívacího a požívacího práva k půdě, dané sice do léna vasalovi (feoffee), leč výslovně ve prospěch osoby třetí (označované v dobové terminologii jako "cestui que use"). Postupně problematiku své práce podstatně rozšířil. I když autor sám není právní historik, podal - jak sám uvádí, po diskusích s anglickými právními historiky - pozoruhodnou práci, zabývající se řadou otázek, jako např. důsledky feudální držby půdy, úsilím o dosažení svobody zcizovat půdu (v letech 1215-1327), původem a vývojem užívacího práva k půdě (uses), postupným úpadkem právních náležitostí a složek feudální držby, počátky zápasu královské moci o znovunabytí práv (v letech 1461-1529) a posléze vývojem královské moci od vítězství ke kompromisu (v letech 1529-1540). Autor věnuje ve svém výkladu zaslouženou pozornost zejména také takovým důležitým zákonům, jako byly: královská ordonance z r. 1256, statut

"Quia Emptores" z r. 1290,*) "Statute of Uses" z r. 1536 či "Statute of Wills" z r. 1540.

Ke knize jsou připojeny, kromě obvyklých soupisů soudních rozhodnutí a statutů dvě přílohy, seznam literatury a rejstřík. Instruktivnost knihy zvyšuje i řada tabulek, umístěných přímo v textu.

*) K jeho latinskému znění a českému převratu srv. S. B a l í k a kolektiv, Texty ke studiu obecných dějin státu a práva. II. Feudální stát a právo, Praha 1974, str. 288-289.

S. Balík

John Bellamy, Crime and Public Order in England in the Later Middle Ages, London-Toronto 1973

Kniha se zabývá jednou z vědecky závažných, nicméně, podle autora, značně opomíjených oblastí středověkého anglického práva.

Autor, kanadský historik John B e l l a m y, známý řadou prací, z nichž bych chtěl připomenout alespoň monografii "The Law of Treason in England in the Later Middle Ages" (Cambridge 1970), chtěl jednak zaplnit mezeru ve vědeckém zpracování dané problematiky, jednak podat současný stav znalostí i bádání. Látku rozvrhl do několika kapitol pod přitažlivými tituly, jako "Zločin a středověká společnost", "Přestupky a přestupníci", "Zločinecké tlupy", "Vězení, trest a milost", "Obžaloba a výslech" atd. Už z uvedeného je zřejmé, že se prof. Bellamy snažil odpovědět na řadu otázek v širším kontextu.

Kniha vyšla jako jeden ze svazků edice "Studies in Social History", řízené profesorem Haroldem Perkinem.

Výklad doplňuje kritická bibliografie a rejstřík.

S. Balík

Donald W. Sutherland, The Assise of Novel Disseisin, Oxford 1973, XII - 235 stran

Americký právní historik Donald W. S u t h e r l a n d se zabývá ve své knize jednou z důležitých institucí středověkého anglického obecného práva, a to formou soudního řízení o bezprávném vypuzení z vlastnictví (assise of novel disseisin). Tato forma soudního řízení, s jejíž pomocí se mohl žalobce domáhat navrácení půdy či jiného

nemovitého majetku, z něhož byl bezprávně vypuzen, byla institucí mimořádně životnou. Rozkvétala a uplatňovala se v plné míře od XII. do XV. století. Po r. 1500 se přestává postupně užívat. Kolem r. 1650, tedy za anglické buržoazní revoluce (1640-1660), se stává zcela nepotřebnou a zbytečnou.

Autor, známý řadou pozoruhodných statí z dějin anglického práva, jako např. "Mesne Process" (LQR 1966), "Peytevin v. la Lynde" (LQR 1967), ukazuje správně, že instituce, nazývaná "assise of novel disseisin" prošla během tří století svého vývoje četnými změnami a že se v souvislosti s tím měnil i obsah pojmu.

V souladu s tímto stanoviskem postupuje autor i při své analýze. Nejdříve objasňuje vznik instituce, její název (už ten vyvolává jisté problémy, protože samo slovo "assise" znamená nejen "soudní řízení" či "postup práva", ale i "nařízení" či "zákon") a základy, na nichž se vytvořila. V dalším výkladu pak podává analýzu instituce v prvním a druhém století její existence a posléze se zabývá jejím úpadkem.

Bohatě dokumentovaný výklad je doplněn bohatou bibliografií prací a použitých pramenů a instruktivním rejstříkem.

S. Balík

György Bónis, L'état corporatif hongrois su commencement du XVIe siècle: théorie et pratique. In: Théorie et pratique politiques à la Renaissance. Paris 1977, s. 203-214

Feudálno stavovský štát v Uhorsku sa naplno rozvinul koncom 15. a začiatkom 16. storočia. Autor si preto časove vymedzil svoj výskum tohto zriadenia na roky od smrti kráľa Mateja (1490) do bitky pri Moháči (1526). Stavovská teória sa v Uhorská uplatnila až po r. 1500. Na rozhodnutia, ktoré sa týkali celej krajiny, sa vyžadoval súhlas všetkých stavov. Ale žiadon stav nemohol zrušiť rozhodnutia druhých stavov. Dovtedy sa politické slobody stotožňovali so slobodami šľachty. Potom mal každý stav vlastné slobody. Súhrn stavov, s vylúčením ľudu (plebs rustica), tvoril "krajinu" (regnum), ako právnickú osobu odlišnú od kráľa. Stavovskú teóriu vypracoval Werböczy vo svojom "Tripartitu". Rozvinul aj známu teóriu o sv. korune, ako organické chápanie štátu. Snem, zložený z predstaviteľov stavov, sa považoval za rovnocenného s kráľom a dožadoval sa účinnej účasti na verejnej moci.

Prax sa nezhodovala celkom so stavovskou teóriou. Štátnu moc ovládali najvyššie úrady, totiž kráľovská kancelária, najvyššie súdy a úrad tezaurária. Na výber osob do týchto úradov vplývali preláti a

magnáti, pričom rozhodovala hlavne humanistická vzdelanosť a menej znalosť práva. R. 1464 novo zriadený súd osobnej prítomnosti kráľa (personalis praesentia regia) bol časom obsadzovaný nielen prisluš-níkmi magnátov, resp. právnikmi, ale aj nižšou šľachtou. Úrad te-zaurária sa postupne byrokratizoval v tom zmysle, že jeho pracovníci ostávali ďalej, aj po odchode hlavného funkcionára z funkcie. Pochád-zali aj z radov mešťanov.

Na začiatku 16. storočia sa teda ústavná teória a prax nekryli. Werböczyho náuka o sv. korune nemala nijaký praktický dosah, ale až v 19. storočí ožila v službách celkom iných spoločenských záujmov. Zato však feudálno stavovské chápanie preniklo všetok verejný život za vlády Jagelovcov, ktorí boli prislabí na to, aby usmernili vývoj na absolutizmus.

J. Karpat

György Bónis, Vicari italiani in Ungheria durante il Rinascimento. In: Studia Humanitatis. 2. Rapporti veneto-ungheresi all'epoca di Rinascimento. Budapest 1975, s. 181-193

Uhorský snem vydal r. 1495 po smrti kráľa Mateja Korvina dekrét, v ktorom sa zakazovalo menovať v Uhorsku za vikárov a duchovných Ta-lianov alebo vôbec cudzincov. V pozadí tohto ustanovenia boli zásahy kráľovej manželky Beatrice, ktorej vplyvom boli dosadzovaní na arci-biskupstvo v Ostrihome jej príbuzní z Talianska. Tak r. 1486 dokonca dosadil kráľ na arcibiskupský stolec v Ostrihome sedemročného knieža-ta d´ Este. Ten síce r. 1494 odišiel, ale ustanovil za svojho zástup-cu ako vikára opäť Taliana. Ba aj keď sa stal arcibiskupom domáci šľachtic, postavil na čelo cirkevného súdu zase len Taliana, a to už za platnosti vyššie citovaného právneho predpisu. Tak sa prax utvára-la v priamom rozpore s platnou právnou normou.

Na pozadí týchto udalostí potom skúmal autor organizáciu a činnosť arcibiskupského súdu v Ostrihome. Vikár fungoval ako plnoprávny a všestranný, teda nielen súdny, zástupca arcibiskupa. Proti jeho roz-hodnutiam sa už nebolo možno odvolať na arcibiskupa. Podľa vtedajšie-ho právneho stavu bol cirkevný súd príslušný, okrem cirkevnej oblas-ti, aj vo veciach manželských, testamentových, desiatkových, poruše-nia prísahy (čo sa týkalo zmluvných vzťahov), útokov a lúpeže spácha-ných na duchovných, vdovách a chudobných. Pri kompetenčných konflik-toch medzi svetskými a cirkevnými súdmi rozhodovali ústredné súdne orgány svetské. Palatín, dvorský sudca, alebo iný predstaviteľ panov-

níka mohol vydat tzv. mandatum declinatorium, ktorým prikázal vikárovi prevod kauzy na svetský súd, resp. aj naopak.

Na príkladoch z praxe ostrihomského súdu sa napokon ukazuje, ako sa v Uhorsku formovala koncepcia manželského práva v súlade s celkovým vývinom kanonického práva. To sa týkalo najmä nerozlučnosti manželského zväzku a prekážok manželstva.

J. Karpat

Raoul C. van Caenegem, Procédure civile anglaise et continentale: problèmes de periodisation. In: La formazione storica del diritto moderno in Europa, vol I., Firenze 1977, s. 150–156

Zatiaľ čo civilný proces sa doteraz súhrnne skúmal v jednotlivých európskych krajinách, chýba celková história tohto právneho odvetvia a najmä porovnanie medzi anglickým a kontinentálnym občianskym procesom. Preto sa autor podujal spracovat periodizáciu, ako predpoklad na uvedené porovnávanie.

Na pevnine rozlišuje prvé obdobie do 12. storočia, kedy prevládal archaický, stredoveký proces, s formou ústnou a verejnou, založenou na obyčaji a praxi. V druhom období od 12. storočia do konca stredoveku nastala modernizácia, vznikla písomná forma, náuka o procese a racionalizácia dôkazných prostriedkov, ktoré boli dovtedy iracionálne. Hlavný podiel na rozmachu novôt mali univerzity, kde vznikol náučne podložený rímskokanonický proces. V tretom období od 16. do konca 18. storočia a začiatku 19. storočia, kedy vznikli veľké kodifikácie, sa rozvinul náučne podložený proces. Prevládla v ňom racionalizácia v tom zmysle, že vo veľkých štátoch sa vypracovali doktríny a systémy národných procesných postupov. Písomná forma spôsobovala zdĺhavosť procesu, ktorý sa izoloval od občianstva a vydal ho na pospas advokátom a poradcom.

V Anglicku nasledovalo po prvom, taktiež archaickom období procesu od 12. storočia obdobie systému Common Law. Dokazovanie bolo v rukách porotcov, malo racionálny charakter, pozbavený ordálov. Táto modernizácia sa uskutočnila z domácich prvkov a s minimálnym prispením rímsko-kanonického procesu. No napokon proces podľa Common Law koncom 19. storočia zrušili. Vedľa tohto procesu sa však používal proces podobný kontinentálnemu modelu. Preto anglický civilný proces ako celok sa nelíšil od kontinentálneho natoľko, ako by sa zdalo na prvý pohľad. Spomenutá druhá forma procesu prekonala po začiatočnom prvom období od 12. storočia v druhom období tiež modernizáciu, ktorá vyústila koncom stredoveku do rímsko-kanonických zásad. V treťom období,

od 16.-19. storočia, sa zdôrazňoval technický, učený a výrazne odbornícky charakter civilného procesu.

Podľa autora anglická periodizácia vykazuje nápadné podobnosti s kontinentálnou. Len rytmus a spôsob historického vývinu sa veľmi líši. Dlhé pretrvávanie procesu podla Common Law vysvetľuje tým, že tento proces predstihol časove formy rímsko kanonického procesu. Ale napokon sa tak v Anglicku udržal postup menej moderný, stredovekejší a feudálnejší než v iných európskych krajinách, kde sa modernizácia oneskorila.

J. Karpat

James F. Larkin, c.s.v. - Paul L. Hughes, ed., Stuart Royal Proclamations, Vol. I., Royal Proclamations of King James I, 1603-1625, Oxford 1973, XXXIV - 679 stran

Kniha je prvním dílem autory zamýšleného úplného vydání proklamací stuartovských panovníků. Tomuto vydání stuartovských královských proklamací předcházelo pouze dvousvazkové dílo R.R. S t e e l a "A Bibliography of Royal Proclamations of the Tudor and Stuart Sovereigns" (Oxford 1910), v němž se čtenář mohl seznámit s obsahem královských proklamací Steelovi dostupných.

Oběma americkým autorům, známým mimo jiné třísvazkovým dílem "Tudor Royal Proclamations" (New Haven 1964-1969), šlo o překlenutí dosavadní mezery v edicích pramenů dané epochy.

Svazek I zahrnuje 267 proklamací, z nichž téměř polovina je po r. 1625 vydávána tiskem poprvé. Jde o Jakubovy proklamace pro Anglii. Proklamace, určené Skotsku a Irsku nejsou do prvního svazku zařazeny. Podobně je tomu i v případě proklamací jiných orgánů, byť i byly vydány s královým vědomím či souhlasem, i v případě všech listin atd., které nemají povahu královských proklamací.

Vlastnímu textu královských proklamací předchází zasvěcený úvod. Autoři v něm ukazují význam těchto proklamací nejen jako důležitého pramene pro poznání hledisek a zásad, z nichž vychází královská moc, ale i jako - ústavně vzato - prvořadého zdroje sporů mezi králem a parlamentem, který upozorňoval neustále na to, že královské proklamace jsou v rozporu s obecným právem. Autoři charakterizují v úvodu proklamace jako králova nařízení, vydaná po poradě s Tajnou radou a opatřená velkou pečetí království. Královské proklamace, otištěné v plném znění i s průvodními údaji, jsou řazeny chronologicky. Věcnou orientaci umožňuje čtenáři rozsáhlý rejstřík. Seznam zkratek obsahuje řadu cenných bibliografických údajů.

Jako celek představuje kniha zdařilé dílo, umožňující hlubší analýzu anglického absolutizmu i jeho postoje k nejrůznějším otázkám, před které monarchii a celou společnost stavěla rychle narůstající revoluční situace v Anglii.

S. Balík

J. H. Gleason, The Justices of the Peace in England, 1558 to 1640, A later Eirenarcha, Oxford 1969, 285 stran

Jsou knihy, představující i po čase přínos pro čtenáře, který se zajímá hlouběji o problematiku, v nich zpracovanou. Takovou knihou je i monografie J.H. G l e a s o n a o smírčích soudcích v Anglii v letech 1558-1640. Jak je patrno z časového vymezení, zabývá se autor smírčími soudci za vlády Alžběty I. a prvních Stuartovců (Jakuba I. a Karla I.), tedy v posledních osmi desetiletích anglické feudální absolutní monarchie.

Autor knihy, americký historik J.H. Gleason, se pokusil o všestrannou studii, která by postihla nejrůznější stránky dané problematiky. Práce začíná rozborem L a m b a r d o v a spisu "Eirenarcha: or of the Office of tne Justices of Peace" z r. 1582 a deníku téhož autora, nazvaného "An Ephemeris of the Certifiable causes of the Commission of the Peace". Zatím co "Eirenarcha" byl psán pro smírčí soudce a o nich, "Ephemeris" ukazuje každodenní činnost kentského sboru smírčích soudců v r. 1584. V dalších kapitolách podává Gleason čtenáři údaje o některých soudcích, o složení smírčích komisí, analyzuje úlohu náboženství a politiky ve vztahu ke smírčím soudcům a pro výkon jejich úřadu, objasňuje otázku výchovy smírčích soudců, načrtává historické postavení smírčích soudců atd.

Obsahově všestranná, bohatě dokumentovaná kniha je doplněna řadou příloh (obsahujících soupisy smírčích soudců, majetkové poměry soudců atd.) a rejstříky.

S. Balík

Garneth Jones, History of the Law of Charity, 1532-1827, Cambridge 1969, 230 stran

Mezi knihy, které podrží svou vědeckou hodnotu i po čase, patří nepochybně kniha anglického právního historika G. J o n e s e. Jde o monografii, zabývající se vědecky závažnou problematikou anglického

chudinského práva (Law of Charity), které se dotkl kriticky např. K. M a r x ve své analýze procesu původní akumulace.[1)]

Autor se pokusil podat dějiny chudinského práva od r. 1532, kdy končí pádem kancléřské období Tomáše Mora, do r. 1827, kdy končí kancléřské období lorda E l d o n a. Jones upozorňuje právem na to, že v chudinském právu se výrazně projevily vlivy sociálních, ekonomických a náboženských podmínek dané doby.

Uspořádání knihy odpovídá autorovu úmyslu a cíli. Látka je rozvržena do dvou částí: P r v n í zahrnuje období od r. 1532 do r.1700, d r u h á období od r. 1700 do r. 1827. V prvních dvou kapitolách první části podal autor jednak výklad chudinské péče, uskutečňované do reformace katolickou církví, jednak vlivu reformace na chudinskou péči v Anglii. Východiskem právněhistorické analýzy v první části knihy se staly alžbětinské chudinské zákony z let 1597 (Alžběta I., 39,6) a 1601 (Alžběta I., 43,4), ve druhé části zákon o majetku mrtvé ruky (nezcizitelném majetku, Mortmain Act) z r. 1736 (Jiří II., 9,36). Výklad, bohatě dokumentovaný odkazy na chudinské zákony i soudní rozhodnutí, je doplněn 11 přílohami (obsahují mimo jiné text obou zákonů Alžběty I.) a rejstříky.

Monografie vyšla v edici "Cambridge Studies in English Legal History", řízené prof. S.J. B a i l e y e m.

Ve svém celku představuje kniha cenný přínos k poznání důležité problematiky anglických právních dějin v XVI.-XVIII. století.

---

1) Srv. K. M a r x, Kapitál, I, Praha 1953, str. 761 n.

S. Balík

V. M. Lavrovskij, Sbornik dokumentov po istorii angijskoj buržuaznoj revoljucii XVII veka. Z autorovy pozůstalosti doplnil a k tisku připravil kolektiv pod vedením M. A. Bagra, Moskva 1973, 342 stran

Jde o výbor pramenů k dějinám anglické buržoazní revoluce v XVII. století. Jeho jádrem jsou prameny, které shromáždil za svého života sovětský historik V.M. L a v r o v s k i j. Rukopis sborníku připravil k uveřejnění početný kolektiv vědců pod vedením prof. M.A. B a r g a. Prameny, připravené zesnulým autorem, byly doplněny o další, věnované tomu či onomu úseku anglických revolučních dějin.

Díky tomu vzniklo dílo, které se pokouší poskytnout čtenáři co nejrozmanitější materiál a podat co nejplastičtější obraz anglické buržoazní revoluce v XVII. století. Vzhledem k tomu, že jde o učeb-

ní pomůcku, určenou především studentům historie, je pochopitelné, že vedle pramenů právněhistorických najdeme ve sborníku i prameny z hospodářských, sociálních a politických dějin, z dějin politických a právních učení atd.

Prameny jsou rozděleny do osmi tematických celků.

První tři se týkají sociálně ekonomických a ideologických předpokladů revoluce a krize feudální absolutní monarchie. Další tematická skupina je věnována počátku buržoazní revoluce a jejímu tzv. ústavnímu období (1640-1642), kdy Karel I. byl nucen ustupovat tlaku revolučních sil, vedených parlamentem. Další tři tematické skupiny zahrnují prameny k dějinám první a druhé občanské války a boje lidových mas za prohloubení demokratického obsahu revoluce. Poslední, značně rozsáhlou tematickou skupinu (zabírá téměř třetinu celé knihy) tvoří prameny k dějinám anglické republiky.

Podobně jako v jiných sovětských výborech pramenů předchází i v tomto sborníku každé tematické skupině stručný výklad, který má čtenáři usnadnit orientaci a práci s prameny.

Posuzovaným sborníkem se dostává vysokoškolským studentům v SSSR do rukou nová, instruktivní učební pomůcka, schopná nejen nahradit starší speciálnější chrestomatii k dějinám anglické buržoazní revoluce,[1] ale splnit úspěšně i své poslání.

1) Srv. N.P. D m i t r e v s k i j, Zakonodatělstvo anglijskoj revoljucii 1640--1660 gg., Moskva-Leningrad 1946.

S. Balík

Valentin Urfus, Středověké představy o děleném vlastnictví a jejich oživení na konci feudalismu. In: Acta Universitatis Brunensis - Iuridica No. 20. Sborník prací učitelů Právnické fakulty - VI., Brno 1976, s. 183-201

V stručnej, ale myšlienkovo veľmi bohatej a zahustenej forme sa autorovi podarilo neobyčajne výstižne vymedziť historický vznik a ďalší vývoj ustanovizne deleného vlastníctva. Jej pôvod nadväzuje na recepciu rímskeho práva, ktoré síce túto ustanovizeň nepoznalo, ale myšlienkovými konštrukciami glosátorov a postglosátorov sa vypracovalo rozlišovanie dvojakého vlastníctva: "dominium directum" a "dominium utile". To kvalifikuje autor ako odraz súdobej spoločenskej skutočnosti v oblasti vznikajúcej vedy rímskeho práva. Postglosátori potom aplikovali pojmy vytvorené glosátormi na feudálne spoločenské a vlastnícke vzťahy, totiž na pomer medzi seniorom a vazalom. To však

bol pomer verejnoprávny. V období právnického humanizmu, najmä vo Francúzsku, podľahol pojem deleného vlastníctva zmenám, ba napokon ho odmietali. Oproti tomu v prakticky orientovanej nemeckej právnej vede sa v 17. storočí tento pojem opäť "privatizoval" tj. rozpracoval pre oblasť čiro súkromnoprávnych vzťahov. To súviselo s utužením pozemkovo vrchnostenských vzťahov, tzv. druhým nevolníctvom. Nový rozmach náuky o delenom vlastníctve spôsobila aj prirodzenoprávna doktrína. Pretože bola protifeudálna, prijímali ju ochotne aj prívrženci osvietenstva. Oproti tomu radikálni západoeurópski osvietenci ju rozhodne odmietali. V Nemecku ožila táto náuka práve vplyvom prirodzenoprávnej argumentácie. Rozlišovalo sa "horné" vlastníctvo a "užitkové". Druhé sa priznávalo aj poddaným, čím sa upevňovalo ich právne postavenie. Pritom "horné" vlastníctvo ostalo iba akýmsi reálnym bremenom.

Na podklade početných archívnych materiálov aj výsledkov výskumu potom autor taktiež nadmerne úspešne ukázal, aký odraz mali vyššie uvedené podmienky právnej náuky v českých krajinách. Delené vlastníctvo v týchto krajinách kvalifikoval ako cudzí import, ktorý však splynul s domácimi pomermi.

J. Karpat

Werner Ogris, Das Erlöschen der väterlichen Gewalt nach deutschen Rechten des Mittelalters und der Neuzeit. In: "L'Enfant", Recueils de la Société Jean Bodin, T. 36, Bruxelles 1976, s. 417-452

Jednotlivé formy zániku otcovskej moci sa sledujú v troch obdobiach: v období starého práva, po recepcii a vo veľkých kodifikáciách novoveku. Pôvodne zanikala otcovská moc nad synmi získaním ich samostatného hospodárskeho postavenia a nad dcérami výdajom. Hospodárske osamostatnenie mohlo mať charakter vyčlenenia dedičského podielu alebo vybavenia prostriedkami potrebnými na samostatnú existenciu. Tieto právne javy neboli známe v rímskom práve, ale po recepcii sa predsa udržali. Ba podľa usus modernus sa kodifikovali ako emancipácia. Napokon ich prevzali aj do novovekých kodifikácií v Bavorsku, Rakúsku a potom v nemeckom občianskom zákonníku.

Vstup do manželstva spôsoboval pravidelne zánik otcovskej moci od prvoti. Ale po recepcii sa obmedzoval len na plnoleté dcéry. Podľa pruskej kodifikácie sa nad neplnoletou vydatou dcérou zachovávala otcovi tútorská právomoc.

Menej častý spôsob zániku otcovskej moci nastával emancipáciou, uskutočnenou vyhlásením otca učineným pred súdom alebo iným verejným

orgánom. Tento inštitút sa zachoval aj po recepcii a hoci sa nerozšíril, predsa ho prevzali aj do velkých kodifikácií novoveku.

Dosiahnutie plnoletosti nadobudlo vedúcu úlohu ako dôvod zániku otcovskej moci až v novoveku. To preto, lebo išlo o jasnú a jednoduchú úpravu, ktorá zaručovala aj právnu istotu. Radikálnu zmenu privodil tento spôsob úpravy až v rakúskom OZO. Plnoletost sa získavala v 24. roku a od r. 1919 už od 19. roku. Spôsobovala zánik otcovskej moci bez každého ohľadu na majetkovoprávne pomery.

Ako zvláštne dôvody zániku otcovskej moci sa napokon uplatnili vlastnosti otca spôsobujúce stratu, odňatie alebo spočívanie tejto moci. Týkajú sa trestnej činnosti alebo morálnych nedostatkov otca.

J. Karpat

Philippe Contamine, Guerre, État et Société à la fin du Moyen Âge. Études sur les armées des rois de France 1337-1494, Paris - La Haye 1972, XXXVIII - 757 stran

Autor knihy, Ph. C o n t a m i n e, je znám řadou větších a menších prací, z nichž bych připomněl alespoň pozoruhodnou stať "Batailles, bannières, compagnies: aspects de l´organisation militaire française pendant la première partie de la guerre de Cent ans" (Actes du colloque international de Cocherel. Les cahiers vernonnais, 1964, n° 4) nebo monografii "La guerre de Cent ans" (Paris 1958). Podnícen nepřímo Ferdinandem Lotem (+ 1952) a Robertem Fawtierem, pokusil se Contamine o ucelené zpracování problematiky, které by se opíralo o původní vědecký výzkum válek ve Francii ve XIV.-XV. století.

Svou práci rozdělil autor do čtyř částí: P r v n í je věnována ozbrojeným silám francouzské monarchie v polovině XIV. století (1337--1369), d r u h á armádě v období 1369-1380 (je v práci nazývána "armádou znovudobytí", armée de la reconquête). Ve t ř e t í se pojednává o osudu vojenských reforem K a r l a V. v letech 1380-1445 pod názvem "Od přežití ke zhroucení". Č t v r t á část se zabývá počátky armády "starého režimu", které autor klade do let 1445-1494.

Rozsáhlá, dobře dokumentovaná práce je doplněna 13 přílohami (zabírají 122 stran), bohatou bibliografií, obsaženými rejstříky a seznamem map a vyobrazení.

Kniha, vydaná jako 24. svazek edice "Civilisations et Sociétés" byla pro nakladatelství Mouton Éditeurs vytištěna v Maďarské lidové republice.

S. Balík

Michel Antoine, Le Conseil Royal des Finances au XVIIIe siècle et le Registre E 3659 des Archives Nationales, Genève 1973, 286 stran

Kniha, zabývající se tematicky dějinami státu a práva ve Francii za absolutismu, vyšla jako XXI. svazek edice "Mémoires et Documents", vydávané péčí Société de l´ École des Chartes.

Autor Michel A n t o i n e, je znám vědecké obci řadou prací, z nichž bych uvedl pro informaci alespoň "Le fonds du Conseil d´ Etat et de la chancellerie de Lorraine aux Archives nationales" (Nancy 1954), "Le fonds du Conseil d´ Etat du Roi aux Archives nationales" (Paris 1955), dvousvazkovou "Correspondance secrète du comte de Broglie avec Louis XV (1756-1774)", vydanou ve spolupráci s Didierem O z a n a m e m (Paris 1956-1961), "Henry Desmarest (1661-1741)" (Paris 1965), "Les manufactures de tapisserie des ducs de Lorraine aux XVIIIe siècle (1698-1737)" (Nancy 1965), dvousvazkové dílo "Inventaire des arrêts du Conseil du Roi. Règne de Louis XV (t. I, 1715--1720, Paris 1968; II, 1721-1723, vyšel v polovině sedmdesátých let), atd.

Kniha je osobitým zpracováním rejstříku E 3659[1] Archives Nationales v Paříži. Nejde totiž o vydání jednotlivých textů, obsažených v objemném svazku, představujícím rejstřík E 3659. Autor knihy se omezil na chronologicky řazené stručné obsahy, vycházející z odkazu na přijatá rozhodnutí, na oddělení, které je připravovalo atd.

Kniha je rozdělena do několika částí. V p r v n í, pod titulem "Le Conseil royal des Finances et le registre E 3659", se čtenář dozví o královských radách, o práci kanceláře, o složení finanční rady atd. Ve d r u h é jsou stručné obsahy (résumé) 151 zpráv, předložených královské finanční radě r. 1736. T ř e t í část tvoří přílohy s údaji o složení vládních rad a úřadu pro obchod v r. 1736, o pravomoci generálního kontrolora financí, intendantů financí a obchodu v r. 1736, s životopisnými údaji o generálním kontroloru, intendantech financí a obchodu a členech královské finanční rady v r. 1736 atd. V příloze najdeme dále ukázku zprávy, předložené královské finanční radě r. 1736, výňatky z protokolu úřadu pro obchod atd. Kniha obsahuje analytický a chronologický soupis zpráv, soupis zpráv podle kanceláře jejich vzniku atd.

Kniha poskytuje čtenáři bohatý pramenný materiál. Současně ukazuje i osobitý způsob zveřejňování pramenů z bohatých zdrojů v Archives

---

1) Podle dosavadního uspořádání obsahují série E a podsérie V^6 v Archives Nationales archivy královských rad (včetně finanční) za "starého režimu".

Nationales. Dílo je doplněno rejstříkem, bibliografií, seznamem zkratek a odkazy na další archívní prameny v Archives Nationales.

S. Balík

J. R. Suratteau, La Révolution française, Certitudes et controverses, Paris 1973, 96 stran

Nevelké, obsahově zajímavé dílo vyšlo v edici "Dossiers Clio", vydávané nakladatelstvím Presses universitaires de France a řízené Claudem Fohlenem.

Autor knihy, francouzský historik Jean-René Suratteau, známý čtenářům mimo jiné prací "L´idée nationale de la Révolution à nos jours" (Paris 1972), dal své knize příznačný podtitul "Jistoty a spory" (Certitudes et controverses). V souladu s tím je koncipováno celé dílo, rozdělené do tří částí.

V ú v o d n í části, nazvané "Proces stále otevřený", podává autor přehled nejdůležitějších protikladných názorů na čtyři ústřední problémy, a to na výklad revoluce, na její místo, význam a dosah v dějinách. Výklad úvodní části dokládá pak v části druhé a třetí.

D r u h á část obsahuje, jak je zřejmé už z titulu "Dokumenty", soudobé prameny, zabývající se různými otázkami (hospodářstvím, výchovou, mírem a osvobozením národů atd.).

Do t ř e t í části, označené "Hlediska", zařadil autor - s přihlédnutím ke zkoumaným základním problémům - výňatky z historických prací.

Všechny části knihy jsou přitažlivé a instruktivní a poskytují čtenáři zajímavý materiál k bližšímu poznání různých aspektů francouzské buržoazní revoluce. Výklad a ukázky jsou doplněny stručnou bibliografií vybraných prací.

S. Balík

Stanislav Balík, Státní zřízení Francie v letech 1789-1814, Univerzita Karlova, Praha 1977, 133 stran

Veľká francúzska buržoázna revolúcia, ktorá dala impulz prevratným zmenám v dejinách ľudstva, sa stala celkom prirodzene častou témou pre historikov celého sveta. Dokonca aj v relatívne tak úzkej doméne akou je problematika legislatívnej činnosti a praxe výkonu štátnej

moci počas revolúcie a v období po nej bezprostredne následujúcem možeme siahnuť po početných tituloch celej plejády autorov.

Stanislav Balík sa vo svojej štúdii venuje práve oblasti legislatívneho vytvárania a praktickej realizácie štátnej moci v období Veľkej francúzskej buržoáznej revolúcie a v období prvého cisárstva. Pritom sa pokúsil podať sústredený, koncízny a zároveň jednoduchý a prehladný obraz jednotlivých vývojových fáz, ktorými prešlo štátne zriadenie Francúzska v tomto období.

Autorovi išlo, ako sám hovorí, o štúdiu vývoja štátu a jeho orgánov v "období hľadania nových foriem a princípov a vytvárania nového svojou podstatou buržoázneho štátneho aparátu". Vzhľadom na to, že cielom práce bolo "načrtnúť v hlavných rysoch tento proces a ukázať akými premenami prechádzal štát" vo zvolenom období, môžeme konštatovať, že svoj ciel dosiahol.

Štúdia je rozdelená, okrem úvodu a záveru, do troch častí. Každá zodpovedá periodicky velkým obdobiam dejín revolúcie a cisárstva. Jednotlivé časti sú ďalej veľmi vhodne rozdelené na kapitoly venované užším úsekom historie daného obdobia. Samotné kapitoly sú napokon rozdelené na podkapitoly, ktoré sledujú systematicky a od začiatku štúdie až po záver v rovnakom poradí genézu politického a sociálno-ekonomického milieu daného obdobia, najdôležitejšie štátoprávne dokumenty, ústredné a miestne štátne orgány a spojovacie články medzi nimi, ďalej orgány súdnictva a napokon aj zvláštne revolučné orgány a organizmy. Autor tak dosiahol, čo treba zdôrazniť, veľkú prehľadnosť a inštruktívnosť štúdie, umožňujúcu ľahkú komparáciu rôznych vývojových etáp.

Každú podkapitolu dopĺňuje cenný pramenný a bibliografický aparát, ktorý neobyčajne uľahčuje orientáciu eventuálnemu záujemcovi o hlbšie a podrobnejšie poznanie tej-ktorej užšej problematiky.

Prvá časť štúdie je venovaná obdobiu od vypuknutia francúzskej revolúcie až po jej vyvrcholenie v čase jakobínskej diktatúry. Druhá sa zaoberá procesom upevňovania buržoázneho štátneho zriadenia po thermidore a hľadaním nových foriem konsolidácie buržoázneho štátu v predvečer prvého cisárstva. Posledná, tretia časť, je napokon venovaná prvému cisárstvu samotnému, ktoré "položilo základy aj pre vývoj buržoázneho štátu v nasledujúcom období" (str. 7).

Celkove, vzhladom na ciele, spôsob podania i zvolený stranový rozsah štúdie, možno povedať, že práca Stanislava Balíka je veľmi pozitívnym prínosom pre systematické, prehľadné, koncízne a pritom inštruktívne a jednoduché poznanie epochy Veľkej francúzskej buržoáznej revolúcie a prvého cisárstva z hľadiska štátneho zriadenia. V neposlednom rade treba vyzdvihnúť aj bohatý pramenný a bibliografický

aparát, ktorý je tiež veľkým prínosom štúdie. Bude bez pochyby prínosom pre najširší okruh záujemcov o poznanie jednej z najvýznamnejších etáp francúzskych, ale aj svetových dejín z hladiska vývoja štátneho zriadenia.

A. Jančo

Marc Bouloiseau, La République jacobine (1792-1794), Paris 1972, 288 stran

Kniha je věnována vrcholnému období Velké francouzské buržoazní revoluce, období jakobínské diktatury, jejíž historický význam zdůraznil nejednou např. V.I. L e n i n ve svých pracích.

Autor knihy, žák, později spolupracovník a přítel předních francouzských historiků Alberta M a t h i e z e a Georgese L e f e b v r a, je znám řadou prací, z nichž bych uvedl alespoň některé, jako např. "Les comités de surveillance des arrondissement parisiens en l´an III" (Paris 1933), "Les comités de surveillance de Havre-Marat (1792- an III)" (Rouen 1935). "Le séquestre et la vente des biens des émigrés (1792- an X)" (Paris 1937). "Le monde devant la Révolution française et la conquete napoléonienne" (vyšlo jako II. kniha díla "XVIIIe siècle" ve sbírce "Histoire générale des Civilisations", Paris 1953), "Robespierre" (coll. "Que sais-je?", Paris 1957), "Le Comité de salut public" (coll. "Que sais-je?", Paris 1962), "Étude de l´ émigration et de la vente des biens des émigrés (1792-1830)" (Paris 1963), "La Révolution française: Continuité et perspective" (vyšlo jako 8. díl edice "Civilisations, Peuples et Monde", Paris 1968) atd.

Bouloiseau se zabývá ve své práci řadou důležitých otázek: V I. hlavě rozebírá třídní situaci a smýšlení revolučních složek, ve II. hlavě analyzuje rozkol uvnitř francouzské buržoazie. Z hlediska právněhistorického jsou zvlášť přitažlivé následující tři kapitoly, v nichž autor píše o revoluční vládě, o ozbrojených silách a o jakobínském teroru v provinciích. V poslední kapitole se zabývá koncem jakobínské diktatury.

Kniha vyšla v nakladatelství "Éditions du Seuil" jako svazek 2 řady "Nouvelle histoire de la France contemporaine" série "Histoire", řízené Michelem W i n o c k e m a rámci sbírky "Points".

Zbývá jen dodat, že zajímavá, dobře psaná kniha je doplněna stručnou chronologií, orientační bibliografií a rejstříkem.

S. Balík

Denis Woronoff, La République bourgeoise de Thermidor à Brumaire (1794-1799), Paris 1972, 250 stran

Kniha francouzského historika D. W o r o n o f f a je věnována období od 9. thermidoru II. roku (27. července 1794) do 18. brumairu VIII. roku (9. listopadu 1799). Jinak řečeno, období thermidoriánského konventu a období Direktoria.

Woronoff se pokusil ve své práci podat všestranný rozbor tohoto období. V souladu s tím analyzuje problémy přechodného období po pádu jakobínské diktatury (hl. I), ukazuje vratké politické postavení vládnoucí buržoazie, ohrožované zprava i zleva (hl. II) a rozebírá růst hospodářské aktivity ve Francii za Direktoria, tedy jev, na který upozornil už v minulém století např. K. M a r x. Autor ukazuje také podrobně francouzskou zahraniční politiku a její cíle a proměny (hl. III a VI). Zbývající kapitoly jsou věnovány otázkám náboženství, školství atd. (hl. V) a pádu Direktoria (hl. VII).

Kniha vyšla v nakladatelství "Éditions du Seuil" jako svazek 3 řady "Nouvelle histoire de la France contemporaine", série "Histoire", řízené Michelem W i n o c k e m v rámci sbírky "Points".

Kniha, která je cenným příspěvkem k bližšímu poznání důležitého období Velké francouzské buržoazní revoluce, je doplněna stručnou chronologií daného údobí, orientační bibliografií a rejstříkem.

S. Balík

Rolf Lieberwirth, Die historische Entwicklung der Theorie vom vertraglichen Ursprung des Staates und der Staatsgewalt. Akademie - Verlag, Berlin 1977, s. 54

Práca Rolfa Lieberwirtha "Historický vývoj teórie o zmluvnom pôvode štátu a štátnej moci" je rozdelená na päť častí a je opatřená bohatými poznámkami odkazujúcimi na dalšiu literatúru.

V prvej časti autor načrtáva vznik, vývoj a miesto zmluvnej teórie medzi predmarxistickými európskymi učeniami o štáte, ktorá kulminovala v učení Jeana Jacquesa Rousseaua. Z hľadiska toho, že marxizmus predpokladá vznik štátu súčasne so vznikom práva, autor kritizuje možnosť realizácie tejto teórie v praxi, lebo podľa nej "štát je produktom práva" (s. 3), teda právny poriadok musel by existovať už pred štátom.

Jednotlivým súčastiam a otázkam zmluvnej teórie je venovaná druhá časť. Aj keď autor upozorňuje na antickú zmluvnú teóriu, predsa naj-

väčšiu pozornosť sústreduje až na rannostredoveké učenie o zmluvnej teórii, a to počínajúc Gregorom VIII. cez anonymných autorov 11. storočia až po mnícha Manegolda von Lautenbacha. Toto obdobie bolo poznačené bojom medzi prívržencami cisárstva a pápežstva o nadvládu v krestanskej univerzálnej ríši, nedokonale chápanom ako boj o investitúru, pričom autori sa pohybovali zo začiatku na poli tradičného cirkevného učenia, ale neskôr sa už opierali aj o rímske právo.

Tretia časť sa zaoberá vývojom zmluvnej teórie, jej chápaním a jednotlivými jej otázkami v 13. až začiatkom 16. storočia, najmä tým či pochádza cisárstvo od boha, či od pápeža, a či od ľudu; či je panovník ľudu za výkon svojej moci zodpovedný alebo nie a nakoľko je ľud sám suverénny, čím sa narážalo na právo odporu proti cisárovi.

Veľká pozornosť sa venuje v štvrtej časti rozvoju zmluvnej teórie v diele N. Macchiavelliho, v morálnofilozofických úvahách F. de Vitoria, v scholastickofilozofickom učení o štáte D.Covarruviasa y Leyva, v rozvoji systému prirodzenoprávneho učenia F. Vasqueza de Menchaca apod. V závere tejto časti obracia autor pozornosť najmä na učenie J.J. Rousseaua a jeho predchodcov, lebo "Rousseau má obsiahle poznatky o dielach svojich predchodcov Althusiusa, Hobbesa, Lockea a Pufendorfa vo francúzskom preklade od Barbeyraca a používa ich vo svojich prácach" (s. 41). So svojím učením bol Rousseau ideologickým vodcom Francúzskej revolúcie, i keď ju sám už nezažil. Vzhľadom na teoretické názory o štáte G.W.F. Hegela, buržoázna štátoprávna filozofia upustila od zmluvnej teórie a začala sa vyvíjať inými smermi.

V záverečnej piatej časti autor konštatuje, že osem storočí hrala dôležitú úlohu zmluvná teória ako štátnoteoretický základ v politickom vývoji Európy a neskôr tiež v Severnej Amerike, lenže Marx a Engels svojím učením dali základ pre rozvíjanie novej marxistickej teórie štátu a práva, ktorá medzi štátom a spoločnosťou pre ich triednu podstatu nevidí žiaden rozpor, a ktorá sa dnes uplatňuje v praxi socialistických štátov.

Uvedená práca R. Lieberwirtha veľmi stručne a zhustene podáva prehľad o historickom vývoji teórie o zmluvnom pôvode štátu a štátnej moci a je prínosom pre poznanie dejín štátnych a politických učení. Preto veľmi dobre poslúži nielen teoretikom a právnym historikom, ale i ďalším.

P. Mozolík

Ludmila Kubátová, K otázkám ústřední a české zemské finanční správy v 16. až 19. století (SAP, roč. XXV/1, str. 95-142)

Úkol archívně zpracovat zbytky registratury české státní účtárny vedl autorku k tomu, aby se podrobněji seznámila s problematikou české a v této souvislosti nezbytně i ústřední finanční správy v 16. až 19. století. Spolehlivou základnou ke splnění tohoto náročného úkolu jí byla potřebná znalost tématicky blízkých archivních pozůstatků českých úřadů centrální povahy získaná dlouholetou praxí ve Státním ústředním archivu, ucelená ještě průzkumem příslušných archivních pramenů dvorských finančních úřadů vídeňských. Tyto předpoklady usnadnily autorce hlouběji vniknout do nepřehledné spleti zemských i centrálních finančních agend a jejich nositelů, podchytit jejich vzájemnou věcnou i dobovou návaznost i funkční náplně ve značné organizační složitosti postupné centralizace celého státního aparátu habsburské monarchie a v důsledku toho i neodvratné provincializace kamerálních orgánů bývalého českého státu i jeho jednotlivých zemí v průběhu téměř čtyř století.

Na stručný a výstižný přehled vývoje státního finančního systému po nástupu Habsburků, vyrůstajícího z dobových ekonomických podmínek, jež si vynucovaly přesnou účetní evidenci k zajištění rovnováhy mezi stále členitější soustavou příjmů i vydání, navazuje výklad o ústřední finanční správě se zaměřením na revizní a kontrolní funkci centrální účtárny obrážející svou členitostí stále naléhavější hospodářské požadavky vzrůstající úměrně s pronikáním merkantilistických a centralizačních tendencí.

Do tohoto širšího, celostátního rámce finanční organizace, na jejíž poslední fázi navázala v roce 1918 i finanční správa československá, je zasazen podrobný obraz etatizace finanční správy české se zvláštním zřetelem k jejím kontrolním a účetním orgánům. S použitím archívního materiálu i s odkazem na dobovou odbornou literaturu podává tu autorka zdařilý přehled vývoje od komorní k české státní účtárně, o jejím členění i jejích představitelích a uvádí tyto skutečnosti do souvislosti s obdobnými jevy v centrální finanční správě.

Přes to, že studie je zaměřena především na potřeby archivářů, shrnutím účetních materiálů správní, právní, finanční i hospodářské povahy, přináší nové poznatky o české a rakouské finanční správě a objasňuje některé dosud málo známé souvislosti, jež jsou významným příspěvkem k celkovému poznání ekonomických podnětů pro finanční politiku habsburského soustátí v uvedeném období.

V. Šolle

Josef Hanzal, Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848 (SAP, roč. XXVI/2, str. 221–258)

Pronikavé zásahy rakouských monarchů poslední třetiny osmnáctého století do všech oblastí státní správy se pochopitelně nemohly vyhnout ani školství, tím spíše, že právě ono počalo být v této době chápáno jako významné politicum. Vlivy osvícenských idejí ve spojitosti s pronikavými změnami hospodářské i sociální skladby obyvatelstva jednotlivých částí říše si stále naléhavěji vynucovaly jednotné avšak pružné řešení otázek vzdělání poddaných. Skutečnost, že právě české země a v jejich rámci především Čechy byly živnou půdou pro urychlení výstavby reformovaného školství, byla jen přirozeným výrazem jejich populačního, hospodářského i kulturního potenciálu.

Svým systematickým přístupem k uvedené tématice a jejím důkladným zpracováním podává autor přehledný obraz všech základních vývojových fází nižšího, středního i vyššího školství v Čechách v průběhu uvedených let.

Aniž by odezíral od ústředních opatření podmiňujících celostátní linii školských reforem, promítá postupnou reorganizaci školství do českých poměrů. Bedlivým vysledováním kvantitativních i kvalitativních ukazatelů ve srovnání s ostatními zeměmi monarchie dochází k závěru, že právě Čechy byly ve všech směrech na prvním místě nejen co do počtu, ale i co do úrovně škol, profesorů i studentů, dosahované nikoli podporou vídeňských úřadů, ale soustavnou prací a zájmem zemských i městských institucí a jednotlivců.

Zabývaje se postupně správními i právními úpravami školství všech stupňů, věnuje autor zvláštní pozornost střednímu, po výtce gymnaziálnímu školství tohoto období, jehož zásadní význam pro celý další kulturně politický rozvoj národa nebyl v naší odborné literatuře bezpochyby ještě plně doceněn.

V rámci podrobného rozboru příslušných dobových fází školských reforem představovaných význačnými osobnostmi ústředního i oblastního formátu, všímá si autor obzvlášť bedlivě období uměřených zásahů za Leopolda II., které při zachování progresivních prvků reforem tereziánských a josefinských omezovaly pouze jejich přílišné tendence unifikační. Do protikladu tohoto příznivého vývoje staví pak tuhý policejní režim metternichovské éry omezující všechny liberální snahy projevující se zvláště na středních a vysokých školách.

Ze širokého okruhu svých odborných poznatků získaných sledováním starší i novější literatury i průzkumem bohatých pramenů archivních, jež se staly podkladem jeho rozsáhlejší, historicky založené studie,

převzal autor do této, v celku i v jednotlivostech vyvážené práce jen ony, jež odpovídaly tématickému zaměření sborníku. Podrobnější zpracování normativních a správních zásahů do oblasti školství v období předcházejícím liberálně revolučním opatřením roku 1948 by bylo celkový obraz zajisté ještě dokreslilo. Přesto zůstává práce beze sporu velmi zdařilým přehledem českého školství vytčeného období, o to cennějším, že právě z této doby vyrůstalo naše národní obrození.

V. Šolle

Zesílený zájem o dějiny horního práva

Zákony a jiné právní předpisy, normativní obyčeje a zvyklosti, jimiž bylo provázeno těžení nerostného bohatství země, těšily se vždy značné pozornosti, ať již ze strany právníko nebo ze strany technických odborníků či posléze ze strany historiků, v tomto případě zvláště z řad těch, kdož se zabývali dějinami hospodářskými a právními. U nás v poslední době můžeme zaznamenat několik publikací, které jsou věnovány jevům a problémům sem spadajícím. A je potěšitelné, že není zanedbávána ani stránka metodická, ani péče o vydávání právních pramenů, i když vše to se děje ne vždy na téže vědecké úrovni a často s cílem daleko širším než právněhistorickým.

Mimořádnou pozornost historicky orientovaného právníka vyvolává sborník, který vydalo Národní technické muzeum (Praha 1973, 390 str., Rozpravy, č. 59) a v němž dal podnět k živé diskusi František H o f f m a n n článkem nazvaným "K metodám a metodologii dějin českého horního práva do 16. století" (str. 117-120). Odpovídá mu zde argumentací, které na některých místech lze snad i přitakat, jednak Jaroslav B í l e k statí "Nejen k metodám, ale i ke koncepci báňskoprávních dějin" (str. 125-144), jednak Pavel V i t o u š (Několik poznámek etc., str. 149-151).

Jako výsledek jednání konference se zahraniční účastí v rámci "Hornické Ostravy 75" s námětem "Horní právo" vyšly dva svazky "Sborníku přednášek" (I-II, 1975, 238 a 220 str.), kde nelze opomenout úvodní příspěvek prof.dra Jaroslava P o š v á ř e "Horní právo, jeho pojem a začlenění v systému čs. práva" (str. 1-22) založený zásadně historicky s některými cennými postřehy na poli vývojové syntézy. Tamtéž na str. 54-70 je uveřejněn dobrý přehled "Vývoje banského práva na Slovensku za feudalizmu" z pera dra Jozefa V o z á r a. Obě stati mají bohatý seznam odborné literatury.

Pod souborným názvem "České horní právo" začala vycházet bez jaké-

hokoli bližšího označení (nákladem autora v Kolíně?) edice, v níž jako svazek I (1977) "vybral a přeložil" dr. Ladislav J a n g l "České horní zákony" (ofset, 256 str.). V úvodu autor píše, že "překlady jsou výsledkem zájmu o horní právo a důsledkem přehodnocování hledisek, k němuž došlo v nedávné době" (str. 5). Uvádí zároveň, že "látka byla rozvržena na pět svazků", totiž "1. Horní zákony, 2. Ius regale montanorum, 3. Jáchymovský báňský řád z r. 1548 s tzv. Appendixem, 4. ostatní významné báňské řády, 5. právní předpisy doplňkového charakteru". V tomto prvním svazku nalezneme překlady 40 dokumentů, počínaje tzv. jihlavským privilegiem a konče Rakouským obecným horním zákonem z r. 1854. Překlady byly jistě mimořádně obtížným úkolem a bude lze je hodnotit až po podrobném srovnání s originály, k němuž postupně by mohlo dojít např. při používání materiálů z této sbírky v seminárních cvičeních historickoprávních na právnických fakultách. Toto srovnání budou umožňovat i autorovy pečlivé údaje o provenienci jednotlivých textů, z nichž byly překlady pořizovány.

Že zájem o minulost těchto závažných úseků lidské činnosti je opravdu značný, o tom svědčí i další nová publikace z řady "Rozprav Národního technického muzea v Praze" (č. 69, 1977, 320 str., ofset) s názvem "Z dějin hutnictví". Právní historik v ní najde téměř ve dvou desítkách statí vítaný doplněk z dějin základny k tomu, čím se profesionálně zabývá ve sféře nadstavbové, a to od počátku doby železné až do 20. století.

V souvislostech mezinárodních a historicko-srovnávacích lze posléze zároveň uvést i poněkud kuriózní, nádherně vyprávenou publikaci západoněmeckého průmyslového podniku "Westfalia Lünen" nazvanou "Bergbuch Massa Marittima 1225-1335" (1977). Podává se tu jednak pečlivé faksimile rukopisu tohoto pramene italského středověkého horního práva (Constitutum Comunis et Populi Civitatis Massae) na 30 tabulích, jednak jeho moderní německý překlad z pera vydavatele dra Kurta P f l ä g i n g a (str. 49-95), jednak konečně podrobné vysvětlivky resp. komentář (str. 97-118). Přepis latinského textu bohužel chybí. Zato jsou připojeny bohaté a pestré ilustrace (str. 113-144), věcný rejstřík a seznam literatury, ve které nalezlo místo i klasické dílo Kašpara Sternberga (1838) o českém právu horním. Není ostatně vyloučeno, že pro bádání o horním právu našeho středověku mohly by se tu vyskytnout i některé podněty ze starobylého horního práva tohoto italského střediska těžby stříbra a mědi v horách těsně nad Tyrrhenským mořem.

V. Vaněček

Jaroslav Pánek, Hrdelní soudnictví městečka Čechtic v 17. a 18. století, Příspěvek k poznání pozdněfeudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice smolných spisů. Středočeský sborník historický 12, 1977, 129–181

Autor se tématikou, k níž se jeho příspěvek hlásí, nezabývá poprvé. Jeho jméno známe z jiných podobně zaměřených prací a je třeba říci, že jejich výsledky mu vynesly již zasloužené uznání. Proto je možno jen opakovat, že si dovede poradit s prameny dotčené povahy, že z nich dovede vytěžit opravdu mnoho a navíc že dovede zpřístupnit jejich obsah způsobem, jenž se rovná účinkům edice. Práce o Čechticích a jejich hrdelní jurisdikci je však zajímavá i jinak: můžeme tu totiž pozorovat, jak autor rozšiřuje své již osvědčené metodické přístupy a uvažuje v intencích jakési historické kriminologie. A právě tady čtenáře nezbytně napadají ještě další myšlenky. Je všeobecně známo, jaký význam pro naši historiografii měl svého času rozvoj studií o venkovské patrimoniální oblasti. A je stejně dobře známo, že tentýž proud dospěl záhy k určitým mezím: na podkladě pramenů, jichž užíval, byl totiž schopen osvětlit jen určité stránky života venkovských selských a lidových vrstev. Dokumenty o výkonu hrdelní jurisdikce, jejichž cena pro poznání městského života v 15. a 16. století je známa již od časů Zik. Wintra, jsou nyní jaksi znovu objevovány jako výtečný pramen, odhalující poměry na venkově. A to ve značné šíři, dokonce ještě více, než na to pomýšlel ve své známé práci o jazyku smolných knih Jílek-Oberpfalzer. Již dnes je zřejmo, že jde o materiál schopný přinášet i velmi obecná zjištění. Tak např. se tu jasně rýsuje rozdíl mezi oficiálně hlásanou morálkou a skutečným, reálně viděným životem na vesnici v závěru feudální epochy. Bez významu není ani to, že jak vychází najevo, hrdelní justice na venkově zdaleka nebyla tak krutá, jak by snad bylo možno předpokládat: množí se případy podmíněného odsouzení, klesají kapitální tresty a v 18. století je možno sledovat i stopy jakési humanizace trestní praxe.

V. Urfus

Zdeněk Šimeček, Studium českých dějin, slavistika a austroslavismus (K vývoji státní ideologie v Čechách v 18. a na počátku 19. století). Slovanský přehled 63 (1977), 115–142

Austroslavismus jsme si navykli spojovat s událostmi r. 1848. O jeho kořenech zpravidla neuvažujeme. Šimečkova práce, jak napovídají oba její názvy, se obrací právě tímto opomíjeným směrem. Přitom – a při-

počtěme to hned úvodem k jejím kladům - jde vědomě ještě dále, než kam doposud dospělo podobné úsilí spojené se jménem historika předbřeznové éry Ed. Wintra, který počátky austroslavistických názorů vidí v působení Kopitarově. Šimečkova stať není lehkou četbou, i když je napsána stylisticky vybroušeným perem. Na několika stránkách je tu sneseno množství údajů a jim odpovídající stejně obsáhlé množství rozmanitých, často velmi složitých souvislostí. Ke všem těmto otázkám autor dovede říci své, a je to vždy slovo vskutku kompetentní; ostatně přínos jeho prací pro dějiny slavistiky a slavistických studií není třeba zdůrazňovat. Obraz, který nám kreslí, lze několika tahy vystihnout asi takto: východisko svých úvah klade Šimeček do počátku 18. století, kdy, jak je dnes již bezpečně zjištěno, prošla našimi zeměmi pozoruhodná vlna patrioticky laděných projevů, podněcujících zájem o minulost českého státu a české dějiny vůbec, i když pochopitelně v zemsko-teritoriálním a nikoliv jazykově nacionálním smyslu. Na jejím okraji se uplatnily i další ohlasy podobného zájmu překračující dokonce hranice habsburské monarchie. K těmto známým skutečnostem přidává Šimeček řadu nových zjištění. Ukazuje, jak zájem o minulost českého státu tu byl vždy více nebo méně spojen s důrazem položeným na slovanskost českého státu a jeho historických počátků. Jinak řečeno, český stát a jeho minulost vstupovaly tak do soudobého povědomí jednak jako nejvýznamnější složka habsburského soustátí, jednak jako něco, co reprezentuje uvnitř zemí Habsburky ovládaných slovanský živel. Obsahově byla tato ideologie i její akcent položený na slavinitu české historie výrazem zájmů českých stavů; byla proto také ve svém konečném vyznění zahrocena proti unifikujícímu vídeňskému centralismu. V tomto svém poslání doznala značných úspěchů. Šimeček nepochybuje, že dovedla zastavit nápor osvícensky motivovaného a centralisticky laděného celorakouského oficiálního patriotismu, který byl pro rakouský josefinismus symptomatický. Na konci 18. století se však rychle vyžívá. Na její místo nastupují nové formy národního uvědomění orientované již jazykově. I tady dosazuje do tohoto jinak známého rámce Šimeček nové skutečnosti. Ukazuje především, jak slovanská filologie, jejíž rozvoj přímo podmínil tyto nové projevy národního uvědomění, se tu setkává se značným zájmem se strany rakouského státu. Jeho představitelé ji považují za jeden z vítaných prostředků, který by mohl stmelit slovanské obyvatelstvo habsburských zemí a překlenout etnické rozdíly jeho rozmanitých skupin. Rakouský stát si počíná tak uvědomovat význam slovanské složky svého obyvatelstva. Je proto také ochoten připustit vedle oficiálního celorakouského vlastenectví dílčí patriotickou aktivitu, pokud bude ovšem napomáhat jeho zájmům na vybudování jednotného celku rakouské říše. Z osobností, jejichž činnost

se v tomto směru dotkla našich zemí je třeba zaznamenat alespoň hr. Rottenhana, jakož i jméno policejního ministra hr. Sedlnického. Šimečkova studie je cenným příspěvkem k poznání této jinak málo známé doby. To, co nabízí, má nepochybně trvalou hodnotu.

V. Urfus

Z deníků moravského politika v éře Bachově (Egbert Belcredi 1850–1859), k vydání připravil, úvodem a poznámkami opatřil Jaromír Boček, Brno 1976

Jestliže před několika lety vyšla zásluhou Ant. Okáče obsáhlá monografie o žurnalistickém orgánu rakouské konservativní šlechty "Vaterland", dostává nyní čtenář do ruky další svazek podobné tématiky, i když časově náleží době o něco starší. Padesátá léta minulého století známe především jako dobu Bachova absolutismu. Zmíněné desetiletí je však možno nazírat i jinak, jako období, v němž se formovaly síly, které nakonec přispěly k Bachovu pádu a které i v průběhu dalších let se snažily ovlivnit nový směr vývoje rakouského státu. Třeba snad nejde o věci od kořene nové, je přece vždy užitečné, můžeme-li sled určitých událostí konfrontovat s původními prameny; jde-li pak o heuristické zdroje dosud nevyužité, mající tedy ráz neporušené autentičnosti, je to tím vítanější. Deníky Egberta Belcrediho takovýmto pramenem nepochybně jsou. Pro zasvěceného i méně informovaného čtenáře je to vskutku nadmíru zajímavé čtení, které výborně odhaluje mentalitu oněch kruhů, z nichž vzešlo jádro pozdější tak řečené historické šlechty. Jeho deníkové zápisky jsou jakousi průmětnou, kterou procházejí všechny, závažné i okrajové, události Bachova decenia. Navíc je tu dobře postižitelný rozdíl, který odlišil později Egberta od jeho známějšího bratra. Deníkové postřehy Egberta Belcrediho seznamují s názorovým světem konservativní šlechty ještě jinak. Svědčí o tom, že její představitelé dovedli i z objektivně zpátečnických pozic bystře vnímat soudobý život. Navíc cena této edice spočívá nepochybně i v tom, že podává řadu informací o věcech dotýkajících se vývoje na Moravě. I to má svůj značný význam, zvláště uvážíme-li, že to byla právě šedesátá léta, tedy období bezprostředně následující, která byla rozhodující pro překonání moravského politického separatismu.

V. Urfus

Pavel Bělina, K počátkům statistiky v českých zemích, Působení Josefa Antonína Rieggera v Čechách, Československý časopis historický, 25, 1977, 63-86

Bělinův článek, jak naznačuje jeho podtitul, není vymezen jen věcně. Ve shodě s tím je - zhruba vzato - jeho prvá část věnována životu a dílu tohoto předního představitele rakouského a českého osvícenství. Je to jinými slovy velmi zevrubně a velmi dobře podaný životopis Rieggrův spojený s hodnocením jeho díla. Myslím, že tato část Bělinovy práce nutí k dvojímu zamyšlení: ukazuje totiž jasně, že celkové shrnutí znamená vždy více než rozptýlené, třebas obsažné a mnohdy i poměrně snadno dostupné údaje pramenů a starší literatury; navíc ukazuje, že biografický přístup, který dnes většinou pěstuje literatura faktu, je i v odborné historiografii vděčný. V druhé části své práce jde autor vstříc obecným souvislostem. Není třeba říkat, že statistika jako věda prodělala poměrně převratný vývoj, který několikráte zvrátil její koncepci. Ve své původní podobě na konci 18. století se zabývala sbíráním nejrůznějších, zdaleka ne jen numerických údajů. "Statistický" význam tu měly nejrůznější poznatky společenských, ale i přírodních věd, nevyjímaje právo, historii, geografii. Proto je jistě cenným, co nám Bělinův příspěvek o rozmanitých metodických směrech tohoto raného období statistiky napovídá. Bylo by možno si jen přát, aby všechny tyto souvislosti mohl autor vyčerpat v širší studii.

V. Urfus

Tomáš Vojtěch, Organisační vývoj mladočeské strany do roku 1891, Československý časopis historický, 25, 1977, 554-584

Politické strany v minulosti nebyly zdaleka tak pevně organizačně stmelenými útvary jako je tomu dnes. Přeneseme-li tento jinak samozřejmý poznatek do konkrétního výzkumu, znamená to, jak každý badatel ví, řadu obtíží. Postihnout organizační strukturu buržoazních politických stran v době, kdy se formovaly a kdy měly za sebou prvé kroky samostatného politického života, není proto lehké. Členská základna nebyla v této době obvykle určitě ohraničena a opírala se navíc o řadu vedlejších a filiálních organizací. Vše to si uvědomuje čtenář posuzovaného příspěvku; potěšitelné však je, že si to před ním uvědomil i autor a vyvodil z tohoto poznání patřičné důsledky. Proto mu musíme být vděčni za přesné a výstižné splnění úkolu, který si vytkl. Vojtě-

chova práce je tedy opravdu "jen" prací o organizačním vývoji mladočeské strany, což ovšem, jak bylo právě řečeno, neznamená málo, ba naopak. Kvitovat je možno i dobrou přehlednost, která značně zvyšuje použitelnost práce a její schopnost podávat rychlé informace. Rovněž tak je věnována pozornost na podkladě nejnovější literatury (Kolejka, Janák, Brodesser, Pernes) souběžnému vývoji na Moravě.

V. Urfus

Henryk Leszczyna, Petrażycki, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974, 188 str.

Už sama skutečnost, že monografie o velkém polském právním teoretikovi, zakladateli a zároveň nejvýznamnějším představiteli tzv. psychologické školy práva Leonu Petražyckém (1867-1931) vychází v řadě Myśli i Ludzie, analogické našim Portrétům a Medailónům, názorně svědčí o místu, které socialistické Polsko a jeho marxisticko-leninská právní věda tomuto mysliteli vykazují v národním měřítku a které se mu obecně vykazuje v kontextu světové vědy. Populárně vědecké zaměření práce, diktované charakterem edice, však nejen nesnižuje vědeckou úroveň Laszczynovy analýzy, ale vede naopak k tomu, že Petražyckého teorie práva je vykládána v návaznosti na celý jeho filozofický systém a že se přitom neustále přihlíží k dobovým souvislostem jak společenským, tak myšlenkovým.

Po úvodní kapitole o Petražyckého životě a díle následuje poměrně zevrubný rozbor obecně filozofických i právně teoretických problémů, které jsou jak v Petražyckého pracích, tak zároveň i pro jejich pochopení nejzávažnější (kapitoly Metodologické úvahy, O etice a spravedlnosti, Vědecká právní politika, Summa theoria). Tato část knihy je uzavřena bibliografií nejdůležitějších Petražyckého spisů; v Leszczynově studii i v poznámkách k nim nalezne čtenář nadto i bohaté odkazy na literaturu sekundární, ať již polskou, ruskou resp. sovětskou či západní. Druhou část knihy tvoří reprezentativní výbor Petražyckého textů.

Leszczyna píše mj.: "Petražyckého teorie jsou v historii politických a právních učení pokládány za jeden z hlavních zdrojů koncepcí první poloviny XX. století ... Petražyckého teorie však dosud nezaujímá to místo, které by jí náleželo, kdyby byla obecněji známa" (str. 32).

Čím více souhlasíme s touto myšlenkou, tím více musíme litovat, že

v naší vlastní marxistické literatuře dosud žádná práce o tomto skutečně podnětném mysliteli neexistuje.

Z. Masopust

V. J. Gulijev (odp. red.) a kolektiv, Iz istorii političeskich učenij, Moskva 1976, 180 str.

Máme před sebou další z prací, které ukazují, jak v SSSR v posledních letech sílí zájem o dějiny politických a právních učení a jak roste i objem vědecké práce v této oblasti. Jde o sborník, do něhož přispělo osm autorů, vesměs pracovníků Ústavu státu a práva AV SSSR. Společný jmenovatel jednotlivých statí nelze hledat v obsahu, ale ve snaze tvůrčím způsobem přistoupit ke zkoumanému předmětu a ukázat některé jeho dosud opomíjené či malo prozkoumané stránky.

P.S. Gracianskij píše o společenskopolitických názorech ruských osvícenců 60.-80. let XVIII. století, V.S. Něrsesjanc o formování Hegelova učení o politice a právu, L.S. Mamut o politických názorech W. Weitlinga. Dnes již zesnulý V.D. Lazurenko věnoval svou stať názorům P. Tkačeva na stát. O.V. Martyšin zkoumá politické koncepce nkhrumaismu, N.N. Dějev politické názory amerických federalistů a konečně I. A. Ledjach kriticky analyzuje teorii právního státu.

Zvláštního povšimnutí si zasluhuje úvodní stať V.J. Gulijeva O výzkumu politicko-právních učení. Vycházeje z kritického pohledu na dosavadní výsledky, kterých sovětská věda dosáhla, autor pléduje pro zintenzivnění výzkumu této "samostatné oblasti a samostatného předmětu vědeckého poznání" (str. 4). Naznačuje zároveň řadu obecných otázek i speciálních problémů, na které by se měl výzkum především soustředit a dovozuje, že k jejich řešení nestačí ani věda obecné teorie státu a práva ani historie státu a práva.

Z. Masopust

Jiří Čapek, Teorie právního realismu. Kritická studie. Univerzita Karlova, Praha 1976, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica Monographia XXIV, 89 str.

V literatuře socialistických zemí byl dosud právní realismus - jeden z nejvýznamnějších směrů nemarxistické právní teorie posledního půlstoletí, hluboce ovšem kořenící v některých právněteoretických systémech samého počátku století a ještě hlouběji - analyzován pouze v syntetických pracích, jako je např. Buržoazní právní ideologie A.V.

Tumanova. Čapkova studie je tudíž - pokud je mi známo - prvním pokusem o monografii.

Konfrontace titulu práce s jejím obsahem ukazuje, že Čapek celé téma právního realismu určitým způsobem zužuje. Ponechává stranou v buržoazní literatuře vlivný skandinávský právní realismus a plně se zaměřuje jen na analýzu právněrealistického myšlení v jurisprudenci USA. To přirozeně není na závadu, je však třeba to konstatovat. Stejně tak nelze neříci, že předmět svého výzkumu sleduje soustavně jen do přelomu 40. a 50. let, ponechávaje prakticky bez povšimnutí jeho další vývoj i současný stav (a rovněž i "zpětné" hodnocení v pracích buržoazních autorů z posledních 10-15 let).

Monografie je členěna do pěti kapitol. První, organicky uvádějící do problematiky amerického právněrealistického myšlení, se zabývá precedentem a postavením soudce v angloamerické právní kultuře. Druhá sleduje vznik a vývoj právního realismu a načrtává jeho charakteristiku. Třetí kapitola je nadepsána Tvorba právní normy v teorii právního realismu. Teoretické jádro "realistické" jurisprudence analyzuje kapitola čtvrtá, Aplikace právní normy v teorii právního realismu. Závěrečná kapitola Vývoj právního realismu a utváření teorie "právního skepticismu" vyúsťuje ve shrnující závěr. Celá práce je doplněna ruským, německým a anglickým resumé.

Lze vyslovit názor, že celé dílo, jehož záslužnost je mimo pochybnost, by bývalo ještě získalo, kdyby autor svou polemickou argumentaci nejen ve formě, ale i v obsahu poněkud více propracoval a zvláště kdyby se vyhnul dosti častému opakování základních hodnotících soudů.

Z. Masopust

Vznik Revolučního odborového hnutí, Sborník dokumentů z let 1944-1946, Praha 1977, 280 stran

V obecné úvodní části sleduje V. Jíša proces vzniku revolučních odborů od počátku vzniku samostatné Československé republiky, přes rozmanité ideové a organizační střety, hledání a jejich východiska v průběhu 20. let, až po vznik Rudých odborů. Zamýšlí se též stručně nad jejich významem a hlavními akcemi v období předmnichovské republiky. Upozorňuje též na význam vlivu Komunistické internacionály na rozvoj revolučních odborů u nás.

Již v průběhu osvobozovacích bojů na sklonku II. světové války docházelo k obnovování odborů. V průběhu roku 1945 se vytvářely organizační a politické předpoklady k ustavení jednotné odborové organi-

zace ROH, která se aktivně zapojila do boje za vítězství socialistické revoluce u nás.

Prvá kapitola dokumentární části se týká období roku 1944. Jsou zde zmiňovány jednak dokumenty, jimiž se náš zahraniční odboj obracel k odborářům s výzvami k aktivnímu boji a naznačoval programové zásady perspektivy odborů po osvobození (např. dokument číslo 2, článek J. Švermy), jednak materiály z období Slovenského národního povstání, pokud se vztahovaly k této tématice (např. oznámení a směrnice přípravného výboru odborových organizací na Slovensku o svolání konference delegátů závodních výborů a důvěrnických sborů do Podbrezové, závěry z této konference a podobně).

V další části jsou zachyceny dokumenty z roku 1945. Na jejich základě lze především konstatovat, že došlo k vytvoření Ústřední rady odborů, jako vrcholného orgánu ROH, již na sklonku války. Její program se hlásil k myšlence jednotných odborů a svůj nejbližší úkol viděla v co možná nejširší účasti v boji proti okupantům.

Zahraniční i domácí vedení KSČ sledovalo zároveň proces vytváření nových odborů a od počátku prosazovalo jejich revoluční ráz, jednotu, účast v Národní frontě atd.

Již 12.5.1945 byly vydány směrnice ÚRO pro volby do závodních rad, které se až do definitivní úpravy měly stát hlavní normou upravující tuto otázku a v témže měsíci vyšly i směrnice pro činnost závodních rad. Současně byla rozvinuta kampaň za vytvoření jednotné odborové organizace.

Tato iniciativa nalezla širokou odezvu mezi pracujícími, kteří ji podporovali vytvářením organizačních předpokladů zdola. Jejich akce byly podchycovány v směrnicích vyšších odborových orgánů, rozvíjeny na schůzích dělníků, rozpracovávány v pokrokovém tisku atd. (viz např. dokumenty číslo 37-39).

Od počátku své existence se závodní rady i odbory aktivně zapojovaly do všech akcí při realizaci revolučních opatření (viz dokumenty číslo 44-45) a obnovy válkou narušeného hospodářství.

Důležitým mezníkem vývoje odborového hnutí bylo přijetí dekretu prezidenta číslo 104 Sb. z 24.10.1945 o závodních a podnikových radách, který dal těmto orgánům řadu práv při řízení a kontrole zejména průmyslové výroby.

Koncem roku 1945 byly zahájeny organizační přípravy I. celostátní konference ROH, která se měla konat v lednu 1946.

Její výsledky, obsažené v třetí části sborníku (rok 1946), jsou zachyceny jednak v hlavních referátech A. Zápotockého a F. Zupky (dokumenty číslo 60-61) a v rezoluci, kterou konference přijala.

Důležitými materiály se staly směrnice, které po organizační i

ideové stránce zajišťovaly výstavbu a činnost jednotné odborové organizace.

Další materiály zachycují činnost ROH v době příprav I. všeodborového sjezdu a jeho výsledky, které uzavírá Organizační rezoluce zakotvující sjednocení českých a slovenských odborů v jednotné celostátní Revoluční odborové hnutí.

P. Mates

Právnické štúdie, ročník XXIII, Veda, Vydavatelstvo Slovenskej Akadémie vied, Bratislava 1977, 262 strany

Dosud poslední číslo Právnických štúdií obsahuje mimo jiné i tři právněhistorické příspěvky.

L. Hubenák (Parlamentné volby za buržoáznej Československej republiky) se zabývá vývojem průběhu a výsledků voleb u nás v letech 1920--1935. Vývoj Československého parlamentu v letech 1918-1938 rozděluje na tři období: etapu tzv. Revolučního národního shromáždění, dále parlamentů zvolených na základě ústavy z roku 1920 a konečně fázi pomnichovskou.

První jednokomorový parlament vznikl na základě Prozatímní ústavy jako nevolený orgán. Jeho význam z hlediska sledované roviny tkvěl především v tom, že na jeho půdě byly přijaty předpisy, které v dalších letech určovaly způsob vytváření vrcholného zastupitelského sboru buržoazní Československé republiky.

V dalších částech rozebírá autor postupně průběh a výsledky jednotlivých parlamentních voleb, přičemž si přirozeně všímá jejich charakteristických rysů. V prvních volbách to byla především úloha sociální demokracie, v jejímž rámci již došlo k zřetelnému rozštěpení na pravicové a levicové křídlo.

Ve volbách v roce 1925 to zase bylo první samostatné vystoupení KSČ v této oblasti, která získala významné úspěchy a stala se druhou nejsilnější stranou. V následujících volbách (rok 1929) zaznamenala komunistická strana sice jistý úbytek hlasů, ale i tak odolala ohromnému náporu buržoazie. Poslední volby v roce 1935 byly silně poznamenány nástupem reakčních sil a snahou KSČ uplatnit u nás taktiku lidové fronty. Sama však již neměla dosti sil ani prostředků, aby zabránila národní katastrofě. A tak opatření přijatá koncem roku 1938 znamenala současně i zánik buržoazního parlamentarizmu.

L. Bianchi publikoval druhou část své obsáhlé studie Právne posta-

venie občana na Slovensku za kapitalizmu, zaměřenou na období předmnichovské republiky.

Stručně si všímá základních sociálně ekonomických a právních principů tehdejších poměrů a na základě tohoto rozboru přechází k jednotlivým rovinám určujícím charakter buržoazní společnosti.

Především se jednalo o právní zajištění kapitalistických výrobních vztahů. Zde určuje jako rozhodné nejen zakotvení a ochranu kapitalistického soukromého vlastnictví vůbec, ale i právní regulaci monopolizačního procesu a pracovněprávních vztahů, jimiž vlastníci kapitálu připoutávali námezdní pracovní síly k výrobnímu procesu. Pozornost věnuje jak obecným formám úpravy soukromokapitalistického podnikání, tak i státněmocenským zásahům ve prospěch koncentrace a centralizace kapitálu.

Pokud jde o občanská práva a svobody, všímá si nejdříve sociálních práv pracujících, v nichž naznačuje jasný trend k jejich postupnému omezování. Dále rozebírá ostatní ústavou zaručená práva, kde poukazuje především na faktické i právní omezování jejich "absolutní" povahy, proklamované buržoaznímí ideology.

Zabývá se též výstavbou a fungováním státního aparátu od ústředních až po místní orgány a opět prokazuje nejen jejich obecnou omezenost demokracie, plynoucí ze samotné buržoazní podstaty republiky, ale i na ty proudy, které vědomě demokracii omezovaly.

Svůj rozbor uzavírá konstatováním, že právní vyjádření postavení občana za buržoazní republiky na Slovensku jasně svědčí o protilidovém charakteru státní formy a právního systému československé buržoazní demokracie.

Historickoprávní ráz má do jisté míry i článek J. Bakiči: Príspevok k objasneniu charakteru národnej a demokratickej revolúcie v Československu. Autorovým záměrem bylo ovšem postihnout především obecně teoretické zobecnění sledované problematiky, ale zároveň sleduje jednotlivé otázky na rozboru konkrétních historických událostí. Z tohoto hlediska si nejdříve všímá procesu vývoje socialistické revoluce v Rusku. Odtud přechází k analýze poměrů u nás od poloviny 30. let, přes národně osvobozovací boj až po vytvoření lidově demokratického státu v letech po osvobození.

Kromě již zmíněných prací jsou do XXIII. ročníku Právnických štúdií zařazeny dále statě Š. Lubyho (Vlastnícke koncepcie teórie ludového kapitalizmu a teórie kapitalistického štátu blahobytu), M. Řehůřka (Ku kritike parlamentaristického chápania demokracie), M. Pojezdné (K otázke vztahu systému hodnot a systému právnych noriem) a M. Velikého (K otázke marxisticko-leninského chápania politiky a po-

litického systému socialistickej spoločnosti), které obsahují řadu cenných teoretických závěrů.

P. Mates

Ignacio Burgoa, Derecho Constitucional Mexicano. Primera edición. México 1973, 1126 stran

Autorem této rozsáhlé monografie je mexický profesor Ignacio B u r g o a, známý řadou prací, jako např. "La Evolución de la Idea Federalista" (1960), "Breve Estudio sobre el Poder Legislativo" (1966), "El Estado" (1970) aj.

Jak vyplývá už z názvu knihy, jde o práci, věnovanou ústavnímu právu. Autor se však ani zdaleka neomezuje pouze na platné právo, ale zahrnuje do své monografie i řadu statí, spadajících do dějin státu a práva a do dějin politických a právních učení.

Několikastránkové právněhistorické pasáže speciálního zaměření najdeme ve většině kapitol. Z tohoto hlediska jsou nejpřitažlivější dvě kapitoly, věnované výhradně problematice dějin států a práva. První z nich se zabývá obdobím před vznikem mexického státu (autor je dělí na epochu předšpanělskou, epochu koloniální a období boje za nezávislost), druhá si všímá podrobněji poměru státu a církve.

Do oblasti dějin politických a právních učení spadá rozsáhlá stať (III. kapitoly), obsahující pod titulem "Některá učení o státu" přehled teorií a názorů slavných myslitelů, počínaje Platónem. Není bez zajímavosti, že do tohoto přehledu je organicky zasazeno i poměrně velké pojednání o marxisticko-leninském učení o státu.

Rozsáhlé, přehledně psané dílo je doplněno bibliografií, užitečnou pro každého, kdo by se chtěl blíže seznámit s mexickou problematikou.

Ve svém celku představuje kniha profesora Ignacia Burgoy pozoruhodné dílo, přitažlivé a instruktivní pro každého čtenáře, který se zajímá blíže nejen o ústavní právo, ale i o dějiny státu a práva jednoho z nejvýznamnějších států Latinské Ameriky.

S. Balík

Několik výchozích prací k dějinám státu a práva afrických zemí

L. B r o o k s, Great Civilisations of Ancient Africa, New York 1971, 340 stran.

R. O l i v e r a kolektiv, The Dawn of African History, 2. vydání (dotisk), London 1969, 106 stran.

P.J.M. M c E v a n, Africa from Early Times to 1800, London-Ibadan-Nairobi 1969, 436 stran.

R. C o r n e v i n, L´ Afrique noire de 1919 à nos jours, Paris 1973, 251 stran.

M. C o r n e v i n, Histoire de l´ Afrique contemporaine, de la deuxième guerre mondiale à nos jours. Předml. R. C o r n e v i n, Paris 1972, 426 stran.

P.F. G o n i d e c, Les droits africains. Évolution et sources, Paris 1968.

Pozornost světové i naší veřejnosti se v posledních letech obrací stále více k rozvojovým zemím a jejich problematice.

Jednou z oblastí tohoto zájmu jsou africké státy, jejich problémy politické, ekonomické, sociální, kulturní atd. Dříve nebo později se tento zájem rozšíří nepochybně i na dějiny státu a práva afrických států.[1)]

Je pochopitelné, že zájemci o tuto vědeckou problematiku se mohou stěží obejít bez historických prací, zabývajících se v širším záběru také ostatními stránkami dějinného vývoje jednotlivých afrických zemí.

Jednou z prací, pokoušejících se podat všestrannější obraz afrických zemí, je kniha Lestera B r o o k s e "Great Civilisations of Ancient Africa" (Velké civilizace staré Afriky). Jak naznačuje už její název, všímá si starých afrických dějin. Svůj výklad začíná autor

---

1) V české literatuře existuje už řada prací (překladů i původních), zabývajících se buď obecně historií Afriky nebo - už speciálněji - otázkami dějin státu a práva. Patří mezi ně především B. D a v i d s o n, Objevení staré Afriky, Praha 1962; L. H o l ý, Rozpad rodového zřízení ve východoafrickém Mezijezeří. In: Rozpravy ČSAV, r. 73, Praha 1963, řada společenských věd, seš. 1 (rec. akademik V. V a n č e k v PHS 10, str. 235-236); B. D a v i d s o n, Černá paní, Praha 1964; I. H r b e k a kolektiv, Dějiny Afriky, I-II, Praha 1966. Africké problematice věnují značnou pozornost také několikasvazkové "Dějiny světa", přeložené z ruštiny.
V této souvislosti je třeba zmínit také překlady kronik, arabských či jiných, které pojednávají o africké problematice. Jsou to: M u h a m m a d I b n A b d a l l á h I b n B a t t ú t a, Cesty po Africe, Asii a Evropě vykonané v letech 1325-1354 (přel. I. Hrbek), Praha 1961 a B. D a v i d s o n, Africká minulost. Kroniky od dávnověku po moderní dobu (přel. G. Bernau, I. Hrbek a F. Jungwirth), Praha 1972.

kapitolou "Matka Afrika", v níž podává přehled vývoje od nejstarších známých předků člověka po dnešní obyvatele černého kontinentu. V následujících kapitolách se zabývá jednak nejznámějšími africkými státy a říšemi, jednak ostatními společensko-politickými útvary, čtenářům většinou méně známými. Mezi státy první skupiny řadí starý Egypt a Kuš (rozkládala se na území dnešního jižního Egypta a severního Súdánu), starou Ghanu (existovala přibližně v letech 700-1200 n.l.), říši Kanem-Bornu (přibližně v letech 800-1800 n.l.), Mali (přibližně v letech 1200-1500 n.l.), Songhai (1350-1600 n.l.) a Etiopii. Největší pozornost je věnována pochopitelně Egyptu a Kuši, jejichž dějiny byly úzce spjaty. Pro čtenáře, který chce získat vědomosti i o méně známých státních útvarech, jsou přirozeně přitažlivé nejen stati o Ghaně, Mali atd., ale i o takových, pro nás tajemných a cizokrajných útvarech, jako byly Ife, Benin, Zimbabwe aj. Závěrečná kapitola je věnována severní Africe a jejímu vývoji do upevnění arabské vlády. Knihu, doplněnou více než 60 vyobrazeními a mapami, uzavírá instruktivní chronologický přehled, rejstříky a bohatá bibliografie.

Další z výše uvedených knih, nazvaná "The Dawn of African History" (Úsvit afrických dějin), je dílem kolektivu autorů pod vedením profesora afrických dějin na univerzitě v Londýně Rolanda O l i v e r a. Přes svůj poměrně nevelký rozsah (počtem stran i formátem připomíná poněkud "kapesní vydání") obsahuje řadu pozoruhodných pojednání. Ve čtrnácti kapitolách se autoři zabývají jednak známější problematikou starého Egypta, Karthaga, řeckého a římského panství, Etiopie a arabské vlády, jednak méně známou problematikou státních útvarů na území Súdánu, Konga, Guinee, východní Afriky atd. Prof. Oliver, známý mimo jiné i jako vydavatel knihy "The Middle Age of African History" (Středověk afrických dějin), napsal pojednání o Zimbabwe a závěrečnou kapitolu. Výklad jednotlivých autorů je čtenáři zpřístupněn mapkami k jednotlivým kapitolám a stručnými rejstříky.

Kniha P.J.M. M c E w a n a "Africa from Early Times to 1800" (Afrika od rané doby do 1800) vyšla jako první díl třísvazkového souboru "Readings in African History". Autor v ní shromáždil přes 40 výňatků z prací řady autorů. Výňatky, doplněné pečlivou citací, rozdělil do čtrnácti kapitol. První kapitola se zabývá africkou prehistorií, další kapitoly jsou věnovány především státním a společensko-politickým útvarům v různých oblastech Afriky, jako byla západní Afrika, západní Súdán, východní Afrika atd. Některé kapitoly si všímají jen jednotlivých zemí (Etiopie, Egypta v otomanské době). Výraznou pozornost věnuje autor problematice arabských výbojů, růstu a vlivu islámu, aktivitě evropských států v Africe, obchodu s otroky, růstu a vlivu křesťanství atd. Dobře vybrané ukázky poskytují čtenáři bohaté

informace o řadě otázek. Knihu, vybavenou řadou map, doplňují rejstříky, chronologický přehled a vybraná bibliografie.

Na rozdíl od rozebíraných anglických prací zabývají se výše uvedené francouzské knihy problematikou nových a nejnovějších dějin Afriky.

Platí to především o knize Roberta C o r n e v i n a "L´Afrique noire de 1919 à nos jours" (Černá Afrika od r. 1919 po naše dny), která vyšla jako 15. svazek edice SUP, oddíl "L´ historien", řízené Rolandem Mousnierem. Autor knihy, známý řadou prací o Africe a afrických dějinách,[2] se v ní zaměřil na vývojové období 1919-1970.V souladu s tím rozdělil svůj výklad do pěti kapitol, nazvaných "Černá Afrika r. 1919", "Černá Afrika mezi dvěma válkami", "Vliv války", "Dekolonizace" a "Nezávislost". Kniha obsahuje řadu cenných informací o politických a ekonomických poměrech Afriky v období 1919-1970. S hlediska právněhistorického jsou přitažlivé zejména pasáže o systémech koloniální správy, zavedených jednotlivými koloniálními mocnostmi, o mandátní soustavě po I. světové válce, atd. Výklad je doplněn čtyřmi synchronickými tabulkami, statistickým přehledem a bohatou bibliografií, užitečnou pro každého, kdo se zajímá hlouběji o danou problematiku.

Autorkou další knihy je Marianne C o r n e v i n. Pod názvem "Histoire de l´Afrique contemporaine" (Dějiny současné Afriky) se autorka zabývá africkými dějinami od druhé světové války do r. 1970. Svou práci rozdělila do osmi kapitol. Výklad začíná rozborem situace v Africe na počátku 2. světové války. Na ni úzce navazuje hlava "Afrika a druhá světová válka". V dalších kapitolách se čtenář dovídá o vývoji bezprostředně po válce (v letech 1945-1947), o postupném rozpadu koloniální soustavy imperialismu v Asii a Africe. Závěrečné kapitoly naznačují složité všeobecné problémy nezávislé Afriky a rozebírají některé její regionální aspekty. Kniha, poskytující čtenáři řadu cenných údajů, především politických, je doplněna rejstříky a bohatou bibliografií k nejnovějším dějinám Afriky.

---

2) Z jeho prací lze uvést alespoň některé. Jsou to zejména Histoire de l´ Afrique des origines à nos jours, 1956, Histoire du Togo, 1969 (poprvé vyšlo r. 1960); Histoire du Dahomey, 1962; Histoire de l´ Afrique, t. I: Des origines au seizième siècle, 1967 (poprvé vyšlo r. 1962); Histoire du Congo (Léopoldville-Kinshasa), 197o (poprvé vyšlo 1963); Histoire de l´Afrique, t. II: Du tournant du seizième au tournant du vingtième, 1966; Histoire de la colonisation allemande, 1969; Les mémoires de l´Afrique, 1972 aj.

Ve spolupráci s Marianne C o r n e v i n vydal Histoire de l´ Afrique des origines à nos jours, t. I: Des origines à la deuxième guerre mondiale, 1970 (poprvé vyšlo r. 1964). Spolu s André L a c h a n c e m knihu "De la colonisation à l´indépendance: Brève histoire des pays francophones de l´ Afrique occidentale et centrale, 1972.

Kniha P.G. G o n i d e c a "Les droits africains. Évolution et sources" (Africká práva. Vývoj a prameny) vyšla jako první svazek edice "Bibliothèque Africaine et Malgache. Droit et sociologie politique", řízené autorem knihy. Prof. Gonidec, známý francouzskému čtenáři řadou prací, jako např. "L´évolution des Territoires d´outre-met depuis 1946" (Paris 1958) nebo "Droit d´outre-mer, I-II" (Paris 1959-1960) rozdělil svou práci do tří titulů, zabývajících se vývojem "afrických práv" (lépe snad by bylo říci právních systémů), moderními a tradičními prostředky vytváření práva. I když cílem knihy je podle autora dát čtenáři celkový pohled na právní prameny v afrických státech, které dosáhly nezávislosti v posledních deseti patnácti letech, kniha je do značné míry studií právněhistorickou. Z hlediska dějin státu a práva jsou nejpřitažlivější kapitoly 1. a 2. prvního titulu a kapitola 1. třetího titulu. V první kapitole prvního titulu se totiž pojednává o předkoloniálních právních systémech, ve druhé hlavě téhož titulu o střetu afrického práva s evropským a konečně první kapitola třetího titulu ukazuje proces formování islámského práva a nepsaného práva afrických národů. Vcelku je Gonidecova kniha nejen zajímavým úvodem do africké právněhistorické problematiky, ale i do studia afrických právních řádů, kterým je v řadě států (např. ve Velké Británii) věnována po řadu let soustavná pozornost.

S. Balík

KRONIKA

Budapeštská konference o vývoji městské a místní správy

Konference konaná v září 1977 byla součástí pravidelných setkání našich a maďarských právních historiků. Zúčastnili se jí též zástupci ostatních socialistických zemí a dále právní historici z Rakouska, Belgie a Holandska.

Zvláštností tohoto setkání byl mimořádně široký záběr, daný již výchozí koncepcí pořadatelské země, v níž se výzkum problematiky města z nejrůznějších hledisek těší již delší dobu mimořádné pozornosti řady společenskovědních oborů. V úvahách o volbě tématu hrála jistě roli i tradičně významná úloha místní samosprávy.

Organizátoři konference rozdělili její jednání do dvou na sebe navazujících částí. V úvodu byly přednešeny obecné, resp. tzv. národní referáty, v nichž měl být shrnut vývoj městské a místní správy ve sto letech. Třebaže nelze o všech příspěvcích říci, že by beze zbytku splnily svůj úkol, v řadě případů nebyla totiž dodržena ani časová ani obsahová složka, vytvořilo se tak přeci jen obecné vodítko a rámec, na nějž mohlo navázat další jednání konference.

Ze zajímavějších příspěvků je třeba připomenout referát F. Milkové (za nepřítomnou seznámila s jejím obsahem dr. Mertanová), věnovaný rozvoji právní úpravy městské správy Sofie v období buržoazního státu, dále L. Pauliho, zaměřený na hlavní tendence vývoje správy v Polsku v posledních 100 letech, A. Csizmadii k otázkám vývoje místní a městské správy Maďarska, J. Martonyiho, který sledoval nejnovější trendy vývoje správy v Maďarsku; příznivý ohlas vzbudily i oba hlavní československé příspěvky a to K. Malého, jenž sledoval rozvoj správy v českých zemích v období kapitalismu, jakož i L. Bianchiho a K. Závacké, kteří se zaměřili na otázky obecní správy na Slovensku v letech 1918–1928.

Další činnost konference byla rozdělena do dvou sekcí, z nichž jedna byla orientována na oblast městské správy, druhá na správu místní. Významným prvkem, který poznačil jednání obou sekcí, bylo časově i místně dosti úzce vymezené téma takřka všech přednesených příspěvků.

V prvé sekci byla hlavní pozornost zaměřena na rozbor trendů, které v období kapitalismu vyústily v úpravu postavení obcí (tj. jednotlivá obecní zřízení), jež smazávala rozdíl mezi obcemi městského typu a obcemi venkovského (neprůmyslového) rázu. Jak vyplynulo z řady příspěvků, bylo možno tento proces pozorovat prakticky ve všech zemích střední a jihovýchodní Evropy. Poukázáno bylo též na tradice, které tento vývoj vytvořil, a jež se v jisté míře projevují i v naší současnosti.

V této sekci byla pozornost věnována i některým zvláštním otázkám, jako např. vztahu městské správy k jiným státním orgánům, problematice hospodářské a podobně.

Těžiště diskuse v druhé sekci tkvělo ve dvou hlavních bodech, a to zkoumání místní správy z hlediska jejího uspořádání a dále vztahu mezi tzv. státní a samosprávnou větví. Vývoj zde byl sledován jednak z hlediska stabilizace územní kompetence, jednak jako proces rozdělování pravomocí mezi různé složky státního resp. správního aparátu.

V této souvislosti je ovšem třeba konstatovat, že proces postupného překonávání dvojkolejnosti a konstituování jednotné státní správy, jako jeden z typických projevů vítězství socialistické revoluce, byl v naší literatuře již dávno velmi podrobně prozkoumán a zajímavé bylo vlastně až srovnání vývoje jednotlivých zemí.

K přínosům konference je třeba řadit především to, že zcela jasně prokázala přímou, praktickou použitelnost historickoprávních závěrů pro praxi a dále zvýraznila nutnost společného výzkumu pracovníků různých vědních oborů, např. právních historiků, archivářů, vědců zabývajících se pozitivními obory atd., který umožňuje mnohdy daleko hlubší pohled na problematiku, třeba i zdánlivě zcela prozkoumanou.

S jednotlivými hlavními referáty i diskusními příspěvky se budou zájemci mít možnost podrobně seznámit ve sborníku, který pořádající katedra dějin státu a práva univerzity Loranda Eötvöse v Budapešti připravuje.

P. Mates

Správa z Antickej konferencie 1977

Z iniciatívy Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV a v spolupráci s pracoviskami zameranými na výskum a výučbu antickej problematiky, konala sa v dňoch 9.-11. februára 1977 v Dome vedeckých pracovníkov v Libliciach konferencia k aktuálnym problémom antického staroveku. Účastníci konferencie prerokovali: I. zásadné otázky ďal-

šieho bádania a koordináciu vedeckých plánov, II. tiež otázky popularizácie vedeckých poznatkov, III. ako aj činnosť ediČnú.

V oblasti prvej, dotýkajúcej sa nosných výskumných úloh, základný význam mal referát P. O l i v u o medzinárodnej spolupráci v oblasti antických štúdií. V rámci Medzinárodnej akademickej únie, ktorá vznikla v r. 1919 v Paríži, podieľajú sa aj československí vedci na realizácii veľkých medzinárodných edícií. Len krátko možno spomenúť vydávanie spisov Grotiusa, Erazmusa Rotterdamského, Corpus vasorum antiquorum (kooperuje aj ČSSR), Slovník stredovekej latiny, Corpus inscriptionum Latinarum, Súbor gréckych a latinských nápisov, Tabula imperii Romani (vznik v r. 1928 v Cambridge - u nás úsek M 33 v spolupráci s Poľskom, NDR a Rakúskom), Corpus filosoforum medii aevi (z popudu Poľska, tiež zástupcovia ČSSR), Fontes historiae Africanae (z podnetu Orientálního ústavu ČSAV) ap.

O konkretizácii štátnych plánov vedeckého výskumu za r. 1976-1980 referovali R. D o s t á l o v á a J. B u r i a n z Kabinetu, M. O k á l z Katedry klasickej a semitskem filológie (Filozofická fakulta Bratislava), B. B o r e c k ý z Katedry vied o antickom staroveku (Filozofická fakulta Praha), J. Č e š k a z Katedry starovekej kultury (Filozofická fakulta Brno), J. B o u z e k (Filozofická fakulta Praha), M. D u f k o v á (Národní museum Praha), E. Š i m o v i č o v á z Katedry klasickej a semitskej filológie (Bratislava) a P. B l a h o z Katedry dejín štátu a práva (Právnická fakulta Bratislava). Ako vyplynulo z prednesených referátov, sústreďuje sa tvorčie úsilie pracovníkov z oblasti vied o antike na spracovávanie syntetických pohľadov vývojových etap staroveku. Hlavná pozornosť je zameraná na sociálne a ekonomické pozadie vývoja antických štátov a na otázky ideologické (napr. Politické a sociálne teórie antických mysliteľov, Terminológia politického statusu v staroveku, Rímsky štát a katolícka cirkev v 4. storočí n.l.), ďalej na vývoj antických myšlienok a ich dedičstva v dielach slovenských humanistov (Rakovský, Purkircher, Burleos, Stöckl) a na vydávanie príručiek (Slovník latinsko-český, 30. rokov výskumu antiky v ČSSR, Slovník latinských spisovateľov). Právneho historika okrem týchto pripravovaných diel bude istotne zaujímať aj chystaná Lexikografia latinská (Brno) a štúdie z obdobia rímskeho dominátu (Brno). Z uvedeného prehľadu a aj z jednotlivých plánov vysvitá, že základnými tématickými skupinami sú antická spoločnosť, jej kultúra a jazyk, pričom plány zohľadňujú oblasť archeológie (najmä Archeologický ústav SAV v Nitre) a dejín antického umenia, filológie, oblasť literatúry a literárnej histórie, politického zemepisu a politické ideológie. Ukázalo sa pritom ďalej ako nevyhnutné viacej prehĺbiť štúdium lingvistiky (gréckej

a rímskej), venovať viacej pozornosti - hlavne z ideologického aspektu - otázkam mytológie, náboženstva a morálky - a v neposlednom rade nezanedbávať ani výskum na poli antického štátu a práva. Temer bez patričného záujmu zostáva zatiaľ oblasť papyrológie a hoci disponujeme v ČSSR zbierkou asi 600-700 papyrusov, najmä hospodárskej povahy (napr. úvery), niet pracoviska, na ktorom by sa systematicky spracovávali. Za uváženie teda stojí získať mladého nádejného bádateľa a vyškoliť ho v Prahe, alebo v susedných papyrologických strediskách (Varšava, Berlín).

Úspechy na poli klasických štúdií sú späté aj s rozvojom populárne vedeckej literatúry s antickou tématikou. O stave popularizácie vedeckých poznatkov hovorili zástupcovia z Kabinetu, vysokých škôl a múzei (J. B u r i a n, R. H o š e k, M. D u f k o v á, J. B o u z e k, K. K u r z). V ich referátoch a v diskusii sa konštatovalo, že hoci ťažisko badateľskej práce je vo výskumnej a publikačnej činnosti, je trvalou povinnosťou každého vedeckého pracovníka v pravý čas a vhodnou formou informovať verejnosť s výskumnými výsledkami (J. B u r i a n), nakoľko bádateľ v istom zmysle supluje učiteľa a nahradzuje učebnice (J. Č e š k a). Na rozvíjanie antického povedomia silne vplývajú aj publikácie s antickou tématikou od cudzích autorov vydávané v českom a slovenskom preklade (napr. A. Krawczuk, A. Świderková, E. Ludwig, W. Keller a iní) i keď na kvalitu originálu či prekladu padlo už nejedno kritické slovo (A. Krawczuk, G. Urögdi apod.). Pre popularizáciu antiky veľký význam majú preklady pôvodných spisov antických autorov (napr. Livius, Cicero, Tacitus, Suetonius, Hérodotos atd.) a pravda tiež literatúra domácich autorov (napr. P. Oliva, J. Burian, L. Vidman, L. Svoboda, M. Okál, A. Bartoněk, R. Hošek, J. Češka a iní), ako aj diela niektorých spisovateľov (V. Zamarovský, J. Toman, J. Loukotková, A. Trýb, F. Novotný a iní). Medzi nakladateľstvami, ktoré s obľubou zaraďujú do edičných plánov diela z antického staroveku, popredné miesto patrí nakladateľstvu Svoboda (Antická knihovna), Odeon (Antická próza) a Tatran.

Tretí okruh rokovania sa týkal stavu a perspektívy odborných časopisov s antickou tématikou. Tu čelné miesto patrí predovšetkým zborníku E i r e n e a časopisu L i s t y f i l o l o g i c k é. Sídlom medzinárodného komitétu Eirene, ktorý združuje okolo zborníku rovnomenného názvu vedcov zo socialistických štátov, je Praha. Zborník vychádza jedenkrát ročne a od tretieho čísla má v podstate nezmenenú štruktúru: články, prehľad o bádaní, recenzie a zprávy. Okrem socialistických štátov sporadicky prispievajú aj vedci z Anglicka, Talianska, Francúzska, Grécka a NSR. Stredobodom pozornosti historikov staroveku a klasických filológov boli aj Listy filologické, časo-

pis, ktorý oslávil už svoje sté výročie. Začal vychádzať v r. 1874 (1873) a jeho začiatky i ďalšie osudy sú úzko spojené s vývojom českej národnej vedy vôbec. Jeho zakladatelia a prví spolupracovníci (J. Kvíčala, J. Král, J. Gebauer) sa prihlásili k literárnemu odkazu Jungmanna. Z tématického hľadiska sa dnes orientuje časopis, keď ho 25 rokov nepretržite vydáva Kabinet, najmä na otázky metodologické v oblasti antickej lingvistiky a literatúry, na problematiku recepcie antickej kultúry našou kultúrou, tiež na latinskú medievistiku a staršiu bohemistiku. Rovnako zaujímavé boli aj referáty venované genéze ostatných časopisov. Sem patria G r a e c o l a t i n a P r a g e n s i a (Filozofická fakulta Praha), S b o r n í k p r a c í f i l o z o f i c k é f a k u l t y b r n ě n s k é u n i v e r s i t y, ř a d a E (archeológia, antický starovek, prehistoria), G r a e c o l a t i n a e t O r i e n t a l i a (Filozofická fakulta Bratislava), Z p r á v y J e d n o t y k l a s i c k ý c h f i l o l o g ů (určené pedagogickým potrebám), B y z a n t i n o s l a v i c a (časopis medzinárodného významu). O odborných časopisech referovali J. J a n d a, A. F r o l í k o v á, R. D o s t á l o v á, J. P e č í r k a, M. O k á l, J. B a ž a n t, V. V a v ř í n e k.

Účastníci konferencie prijali na záver uznesenia k prehĺbeniu svojej práce na úseku antických vied s pevným rozhodnutím schádzať sa na takýchto užitočných stretnutiach i v budúcnosti.

P. Blaho

Mezinárodní právněhistorické kolokvium v Lipsku

Ve dnech 5.-6. dubna 1977 se konal v Lipsku na počest 2 730. výročí legendárního založení Říma (21.4.753 př.n.l.) zajímavý mezinárodní sjezd právních historiků věnovaný převážně římskému právu a nazvaný "R ö m i s c h e G e s c h i c h t e, R ö m i s c h e s R e c h t u n d a k t u e l l e s R e c h t. M e t h o d o l o g i s c h e G r u n d f r a g e n. D i e E r f o r s c h u n g d e s R ö m i s c h e n R e c h t s i n d e n s o z i a l i s t i s c h e n L ä n d e r n".

Kolokvium uspořádala sekce dějin na univerzitě Karla Marxe v Lipsku ve spolupráci s badatelskou skupinou pro šíření římského práva (G r u p p o d e l l a r i c e r c a s u l l a d i f f u s i o n e d e l D i r i t t o R o m a n o), jejímž prezidentem je prof. Catalano ze Sassari.

Kolokvium zahájil, za poměrně početné účasti vědců ze socialistických zemí, výpravy italských badatelů a místních zájemců, hlavně z řad studentstva, ředitel sekce dějin lipské univerzity prof. Loch a pak už probíhalo vlastní jednání sjezdu.

Úvodní poznámky přednesli za německé vědce vedoucí skupiny ze sekce dějin místní univerzity prof. Günther (zdůraznil, že římské právo je vynikajícím pramenem pro studium práva, že antické ekonomické vztahy se promítaly do jeho příléhavých právních formulací, jež přinášejí i nadčasová řešení, a že dějiny římského práva jsou vlastně dějinami výkladu práva) a za italské badatele prof. Catalano (hovořil zejména o politických aspektech nejstarších římských dějin a o vzniku Říma násilným aktem, nikoli pozvolným vývojem).

Základní úvahy o poslání kolokvia pro všechny vědce, kteří se zabývají středověkem, nazvané "Římské dějiny, římské právo a antické právo. Vědecké historické úvahy" proslovil neúnavný organizátor historických a právněhistorických akcí v NDR prof. Irmscher z berlínské akademie věd. Věnoval se přitom též významu historickoprávní německé školy a Mommsenova životního díla, aniž však obojí kriticky zhodnotil. Římské právo označil za významný článek právních dějin. Protože se tento obor pěstuje v každé zemi jinak, je tím více zapotřebí těsné mezinárodní spolupráce s příbuznými odborníky, zvláště pak s historiky starověku.

Kolokvium pak jednalo ve třech tematických okruzích. Nejširší z nich, "Římské právo a římské dějiny", vyplnil celý zbytek prvního dne zasedání.

Protože sovětští představitelé prof. Galanza a Štajermanová se omluvili, jejich příspěvky do kolokvia byly přečteny v jejich nepřítomnosti.

Nehledě na některé nepřesnosti při používání právních pojmů (jako possessio, possessor či peculium) byl velmi závažný referát prof. Štajermanové z Moskvy: "Římské právo a římská společnost". Autorka nejprve ocenila význam římského práva proto, že četné důležité prvky římské společnosti (jmenovitě vztahy mezi pánem a otrokem, pánem a propuštěncem aj.) nelze zjistit z jiných pramenů. Toto právo velmi pružně reagovalo na změny ve společnosti. Nelze tedy mluvit o římském konzervativismu, když nová právní úprava následovala vždy velmi záhy po zjištění dané společenské potřeby. Římské právo se také neomezovalo jen na oblast soukromoprávní, takové pojetí je třeba revidovat s přihlédnutím ke společenským vztahům té které doby. Důležitá byla zásada platná v antickém Římě (na rozdíl od např. kapitalistické společnos-

ti, kde vlastník může klidně nechat půdu ladem), že půdu nutno řádně obdělávat, ať už jednotlivcem nebo kolektivem. - Dále autorka nastínila obtíže, které se staví v cestu objektivnímu zjišťování historické skutečnosti (hlavně kolísavost výkladu podle společenského postavení pisatelova a mezery v pramenech, zvláště pokud jde o západní provincie) a s tím související nezpracovanost různých právních vztahů (tak právní postavení kolónů, měst, vesnic atd.). Je přirozené, že věnovala mnoho pozornosti své badatelské doméně, totiž právnímu postavení otroků a četných druhů lidí polosvobodných v římské společnosti (mezistupně sahaly od úplné svobody až po otroctví). Sledovala přitom vývoj těchto rozmanitých sociálních a právních vztahů, zvláště za podmínek zhoršování hospodářské situace, zostřování třídního boje a teroru proti otrokům a později i proti kolónům. Zásahy státu do těchto otázek sílily za císařství.

V rámci tématu "O d r a z t ř í d n í h o b o j e v ř í m s k é m p r á v u" hovořil prof. Härtel z Lipska o třídních bojích za republiky a zvláště za principátu (např. známé a hrůzné sc. Silanianum z r. 10 n.l. zůstalo nezměněno v platnosti 200 let). Přitom se římské právo neustále přizpůsobovalo stavu soudobé společnosti. Na doklad svých tvrzení autor uvedl četné římské zákony, ale bez bližšího výkladu a hodnocení.

Dopolední zasedání mělo jako poslední bod programu referát prof. Capogrossi-Colognesiho z Posy o pojetí vlastnictví v díle římské právní vědy jakožto výrazu změněných výrobních vztahů v římskoitalické společnosti v posledních letech republiky, ale tento referát odpadl pro nepřítomnost autora.

Námětem obecnější povahy "Ř í m s k é p r á v n í d ě j i n y a a n t i c k é p r á v n í d ě j i n y" se odpoledne zabýval prof. Ferenczy z Budapešti. Hlavní hodnotou jeho příspěvku, který se soustřeďoval na dopad vědeckého směru A n t i k e R e c h t s g e s c h i c h t e, který svého času vzbudil velkou pozornost, byl jasný a přehledný výklad.

Naproti tomu referát nestora sovětských právních historiků prof. Galanzy z Moskvy byl spíše speciální povahy ("I d e j e n a t u r á l n í h o p r á v a v d ě j i n á c h ř í m s k é h o p r á v a") a vyznačoval se svěžím pojetím stále živého problému vlivů řecké filozofie na římské právo. Při studiu jednotlivých momentů naturálního práva rozvinul autor zvláště učení stoiků a názory Ciceronovy.

Velmi blízkou látku si zvolil Mgr. Giaro z Varšavy: "Ř í m s k é p r á v o a ř e c k á f i l o z o f i e", podanou ovšem v obecnější rovině. I za tehdejšího úzkého spojení mezi právníky, řeční-

ky a filozofy chápe G. řecké vlivy na římské právo jen jako nepřímé, zprostředkované, zasahující hlavně metodiku a ideologii.

Italští profesoři, kteří jsou většinou výtečnými řečníky, tentokráte překvapili tím, že jako ostatní všechny referáty četli a protože byly příliš dlouhé, četli je se spěchem, který jejich obsah značně znehodnocoval. To platí zejména o vystoupení prof. Mazzy z Catanie, který se zevrubností hodnou většího tématu rozebíral dílo a názory Ettora Ciccottiho 1863-1939, italského badatele, který se nejprve věnoval studiím právnickým a poté dějinám starověku, zejména antické civilizace a antického otroctví.

O zajímavějším námětu hovořil prof. Lana z Turina (kde mimochodem existuje katedra antického řečnictví), totiž o vzdělávání římských řečníků a právníků v antickém Římě. Zatímco nebylo žádného systému pro výuku práva (studující se museli spokojit metodami obecně užívanými a tím, co pochytili z praxe velkých juristů), u řečníků tomu bylo jinak. Studium u rétorů bylo studiem filozofickým, dělo se soustavně a jeho účelem bylo osvojit si takovou techniku řeči, aby studující mohl úspěšně zastávat jakýkoli názor či stanovisko; v ústech rétorů se z i u s c e r t u m stávalo klidně i u s d u b i u m a naopak. Adepti řečnictví se cvičili na návrzích zákonů, jež museli buď schvalovat nebo potírat. Pro své povolání museli mít ovšem též určité znalosti práva a rozumět právnickým hlediskům. Časem pak byli řečníci významnější než právníci (rozumí se řadoví právníci) - jimi se stávali ti, kdo se nemohli uplatnit jako řečníci.

Ekonomické problémy v právních pramenech a s nimi související metodické aspekty rozebíral prof. Melillo ze Salerna. Je pravda, že právníci se ve svých rozhodnutích nemohli opírat o hlediska hospodářské povahy, ale to ještě neznamená, že by o těchto momentech nevěděli, jak tomu nasvědčují zejména četné právní instituce v oblasti věcného práva.

Na téma "Ř í m s k é p r á v o j a k o s o u č á s t k u l t u r n í h o d ě d i c t v í" vyzdvihla doc. Huchthausenová z Rostocku některé zásadní momenty třídního chápání římského práva, že upravovalo právní vztahy mezi sobě rovnými, tj. mezi členy vládnoucí třídy, že však některé a zvláště osobní vztahy nebyly upraveny jasně a vhodně, že vládnoucí třída neměla zájmu na přesnějším uspořádání, kdežto lidové vrstvy, které takový zájem měly, zase k tomu neměly moc. Mezi ryze teoretickými otázkami se zabývala relativní samostatností právních norem a napětím mezi obsahem a formou normy. V pozdějších formacích se z římského práva daly nejlépe použít normy, jež měly funkci pořádající (nikoli potlačující). Studium římského práva vede k tomu, že právníci mají o Římské říši méně iluzí než jiní

odborníci. Moderní civilisté však již nejdou dále než do kapitalistického práva, což vede k nepochopením různého druhu.

Prof. Günther z Lipska si zvolil "H i s t o r i c k é p r o b l é m y p o z d n ě ř í m s k é h o v u l g á r n í h o p r á v a" pro zhodnocení zásadního významu tohoto důležitého mezistupně z hlediska právněhistorického. Vulgární právo nebylo uzavřeným systémem, mísily se do něj i prvky křesťanské a germánské. Přinášelo některá nová pojetí (např. možnost prodat p e c u l i u m nebo změnu p r e c a r i a v úplatnou smlouvu), jež lépe odpovídala současné skutečnosti, a vlastně umožnilo přežití římského klasického práva. Ve vulgárním právu se již jasně zračí přechod k feudalismu. Zobrazuje skutečnou právní situaci své doby výstižněji než justiniánské právo. Pro poznání klasického práva je nepostradatelným pramenem. Nutno ovšem vždy počítat s tím, že prameny tohoto práva jsou v podání členů vládnoucí třídy značně deformovány.

Ve svém příspěvku "P o u ž í v á n í ř í m s k é h o p r á v a v L a n g o b a r d s k é ř í š i a p r i n c i p p e r s o n a l i t y p r á v a" tvrdil doc. Kalex z Lipska, že langobardské právo 7. a 8. století nebylo tolik poplatné římskému právu jako tomu bylo na jiných územích bývalé Římské říše a že do něho pronikalo jen oklikou přes právo vizigótské. Princip personality práva se projevoval v tom, že Římané, usedlí v langobardském království (což byli malí a střední p o s s e s s o r e s), žili podle svého práva a platili Langobardům daně, ale měli své nemovitosti.

Druhého dne dopoledne byl na pořadu další tématický okruh "Ř í m s k é p r á v o a a k t u á l n í p r á v o".

Na stejnojmenné téma hovořil prof. Hanga z Kluže, nejprve o významu římského práva v socialistických zemích a poté o důvodech, proč se mohlo římské právo uplatnit i ve formaci feudální a kapitalistické, a to jako univerzální právo výrobců zboží.

Stejně tak nazval své vystoupení prof. Schipani ze Sassari, ovšem s docela jiným obsahem. Zprvu připomněl dnešní praxi v západních státech, kde romanisté pěstují a musejí pěstovat vedle římského práva též právo moderní, což se projevuje i v jejich tvorbě (ovšem to není otázka metody, nýbrž praktická nutnost vyplývající z oslabeného postavení římského práva v těchto státech - M.B.) a něco podobného shledává i v minulosti (humanisté, historickoprávní škola, pandektisté - tam ovšem šlo o římské právo jako právo platné - M.B.). Prameny moderního práva (roz. kapitalistického - M.B.) jsou závislé na římském právu a tuto romanistickou tradici je třeba posilovat. Studium římského práva vede ke kritice práva moderního a zkušeností z minulosti lze využít v budoucnu. Vlivu romanistické tradice by prospěla

mezinárodní spolupráce v právu soukromém i veřejném, rýsují se i možnosti unifikace práva, např. v Latinské Americe.

Obsah svého příspěvku "N ě k t e r é a s p e k t y p o z d ě j š í h o p ů s o b e n í ř í m s k é h o p r á v a v s o c i a l i s t i c k é m p r á v n í m ř á d u" upřesnil doc. Baranowski z Lipska v tom smyslu, že jde o římské právo soukromé v historickém vývoji. V dalším však tvrdil, že římské právo se v socialistickém občanském právu docela rozplynulo a že toto právo vyššího historického stupně je nezávislé na právu římském, což prý dokazují četné právní instituce socialistické, které římské právo neznalo.

Těmto názorům v diskusi oponoval prof. Rebro z Bratislavy (rozhodující je, zda a do jaké míry socialistické právo zdědilo římskou právní kulturu), Pólay ze Szegedu (který uvedl několik římskoprávních institucí, jež platí i v socialistickém právu) a též dr. Csillag z Budapešti v příspěvku "D o b r á v í r a" v ř í m s k é m a v a k t u á l n í m p r á v u", kde dokazoval, že právě b o n a f i d e s je jedním z přesvědčivých důkazů, jak nosná římskoprávní idea žije dále v socialistickém právu.

Dr. Ziegler z Jeny shrnul ve stati "V ý z n a m d ě j i n ř í m s k é h o p r á v a p r o v z d ě l á n í s o c i a l i s t i c k ý c h p r á v n í k ů" hlavní úkol římského práva v požadavku, aby svými vnitřními hodnotami pomáhalo při výchově právnického dorostu.

Jediným účastníkem kolokvia, který hovořil o kanonickém právu, byl dr. Dummer z Berlína ("K a n o n i c k é p r á v o. J e h o v z t a h k ř í m s k é m u p r á v u a j e h o v ý z n a m j a k o ž t o d ě j i n n é h o p r a m e n e"). Tvrdil, že k porozumění římskému právu je třeba znalostí z i u s e c c l e s i a s t i c u m, což pak vede k cenným výsledkům, protože některé římskoprávní vztahy se dají pochopit jedině z kanonického práva.

(K tomu připomínám, že ve dnech 16.-18. února 1978 se na katolické univerzitě v Lateránu (P o n t i f i c i o I s t i t u t o 'U t r i u s q u e i u r i s') konalo kolokvium D i r i t t o R o m a n o - D i r i t t o c a n o n i c o, jehož účelem bylo ujasnit přínos římského práva právu kanonickému v minulosti i v přítomnosti. Kolokvium pracovalo rovněž ve třech tématických skupinách, vždy se třemi referáty a ke každému z nich hovořil jeden kanonista a jeden romanista:

I. Ř í m s k é p r á v o z á k l a d e m p r o 'N o r m a e g e n e r a l e s' C o d e x u i u r i s c a n o n i c i
   1. Výklad práva; 2. Ekvita; 3. Obyčej

II. P r á v o o s o b
1. Termíny a pojmy a u c t o r i t a s, p o t e s t a s, i u r i s d i c t i o; 2. Jednání osob: vady právních úkonů; 3. Manželství
III. K n i h y IV-V C o d e x u i u r i s c a n o n i c i
1. A c t i o - c o n t e s t a t i o i u r i s; 2. Důkaz - rozsudek - odvolání; 3. Odpovědnost u trestných činů (neznalost, d o l u s ...) v V. knize C o d e x u i u r i s c a n o n i c i.)

Tématický okruh "S t u d i u m ř í m s k é h o p r á v a v s o c i a l i s t i c k ý c h z e m í c h" zahájil odpoledne prof. Pólay stejnojmenným referátem (tuto látku soustavně a do hloubky sleduje). Nejprve pojednal o postavení římského práva v socialistických zemích vůbec a poté přehledně vyložil, jakým způsobem se římské právo studuje v jednotlivých státech a v čem spočívají odchylky v pojetí tohoto oboru pro účely pedagogické. Zvláště podrobně vysvětlil způsob výuky římského práva ve své zemi, kde má funkci úvodu do právní vědy a do občanského práva; zvláštností maďarského pojetí jsou také učebnice římského práva, jež se zakládají na Gaiově systematice (p e r s o n a e, r e s, a c t i o n e s).

Z minulého století vycházel prof. Kupiszewski z Varšavy: "Ř í m s k é p r á v o a ř í m s k é z á k o n o d á r s t v í v 19. a 20. s t o l e t í." Důkladně probral dějiny celé této doby, zvláště pak vědecké romanistické školy, které usměrňovaly chápání římského práva ve své době; přitom neopomenul zdůraznit právě Mitteisovu školu v Lipsku. Pro referenta je palčivou otázkou, jakým způsobem máme předvádět římské právo vzdělaným vrstvám. Je přesvědčen o tom, že nejdříve musíme pozměnit své metody a snažit se o co největší možnou popularizaci římského práva.

Bilanci tvorby marxistických právních romanistů za posledních 30 let obsahoval referát prof. Rebra "D o t e r a j š i e v ý s l e d k y p r á v n e j r o m a n i s t i k y v s o c i a l i s t i c k ý c h š t á t o c h". Autor podal hodnotící přehled uveřejněných učebnic, studií a diskusí z oblasti převážně soukromého práva (jen zčásti práva ústavního a procesního); pojednal také o tom, jak římské právo ovlivnilo ve středověku a novověku právo na územích dnešních socialistických států. Ve svém přehledu zdůraznil ideologický přínos marxistických romanistů ve srovnání s romanisty buržoaznímí. Počítá, že přes nepříznivé pracovní podmínky vytvořili marxističtí badatelé kromě učebnic asi 300 monografií a studií uveřejněných v národních jazycích doma nebo ve světových jazycích v cizině.

Výlučně metodologické příspěvky byly vlastně jen dva. Dr Blaho

z Bratislavy ("K m e t o d o l o g i i v o b l a s t i v ý z k u m u ř í m s k é h o s o u k r o m é h o p r á v a") považuje pro marxistickou romanistiku za škodlivé zdůrazňovat historický význam římského práva; spíše máme v římském právu spatřovat nástroj pro pochopení buržoazního práva a úvod do socialistického práva občanského. Zdůraznil soudobý směr v italské romanistice, který již pracuje metodou historického materialismu (De Martino) nebo ji aspoň bere v úvahu (Guarino, Labruna aj.). Položil otázku, které jiné metody kromě metody dialektického a historického materialismu lze oprávněně používat v marxistické romanistice (např. metodu historickodogmatickou, srovnávací, ale jen zčásti kritickou metodu interpolační).

Sám jsem se pod názvem "Z a i n t e n z í v n ě j š í m a r x i s t i c k é s t u d i u m ř í m s k é h o p r á v a" zaměřil především na kritiku dosavadní marxistické romanistiky (a pak na dva konkrétní problémy, totiž římských společenských tříd vůbec a plebejů zvláště).

Poslední referát kolokvia doc. Wolodkiewicze z Varšavy jsem již nevyslechl, protože jsem musel spěchat na vlak, ale jeho obsah je srozumitelně dán názvem: "Ř í m s k é p r á v o v p r o g r a m u p r á v n i c k ý c h s t u d i í v P o l s k u".

Při tak bohaté náplni kolokvia není divu, že diskusím nebylo možno věnovat mnoho času. Přece se však objevily cenné diskusní příspěvky jako např. po uvedeném referátě doc. Baranowského nebo když prof. Pólay rozlišoval vlastnictví nad otrokem od vlastnictví nad ostatními věcmi a hájil tak tezi předčasně zesnulého maďarského romanisty Diósdiho, podle něhož se vlastnictví i n b o n i s v klasické době týkalo jen vlastnictví nad otrokem, jež tedy mělo zvláštní povahu a nebylo proto d o m i n i u m. Proti tomu vystoupil prof. Kupiszewski (o římských otrocích nelze mluvit obecně, je třeba rozlišovat různé jejich kategorie s různým právním postavením) a Rebrc (odlišné chápání vlastnictví nad otrokem by ve svých důsledcích podrylo samotné základy třídního chápání otrokářského státu).

Zasedání kolokvia se konala v důstojném senátním sále lipské univerzity; organizace i ubytování hostů byly velmi dobré.

Domnívám se, že snad všichni účastníci sdílejí můj názor, že lipské kolokvium bylo velice užitečné a že by marxistické romanistice opravdu prospělo, kdyby se podobných setkání konalo více, pokud možno alespoň jednou za rok.

M. Bartošek

OBSAH

Václav Vaněček, 1978 - rok významných výročí 5

Články

Ladislav Hubenák, Február - historický medzník v dejinách československého štátu a práva 9
Leonard Bianchi, Šestdesiat rokov od vzniku Československa. Historickoprávny pohlad na buržoáznodemokratickú republiku 39
Jozef Beňa, K vývoju sovietskeho trestného práva v rokoch 1917-1920 65
Vladimír Němec, Padesát let vývoje kodifikací obecného správního řízení v Československu 91
Zdeněk Masopust, K počátkům formování pluralistické teorie v americké buržoazní politologii - A.F. Bentley 119
Л.П. Лантева, Н.Д. Иванишев (1811-1874 гг) и его работы по истории славянского права 137
Peter Blaho, Nadobudnutie držby prostredníctvom otrokov v rímskom práve klasickom 153

Materiály

Pavel Mates, Pozemkové reformy v zemích střední a jihovýchodní Evropy 1944-1948 - vítězství politiky komunistických stran 177
Karolina Adamová, "Kladení" svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desek 205
Milan Bartošek, Administrativní problémy antického Říma do poloviny 3. století př. n. l. 213

Recenze

Vznik a vývoj socialistického práva (Karel Malý) 249
Milan Bartošek, Verrinae, Význam Ciceronových řečí proti Verrovi pro základní problémy státu a práva (Peter Blaho) 266

Ladislav Hubenák, Pramene našej istoty (Jaroslav Chovanec) 272
Aktualnyje problemy istorii gosudarstva i prava
(Ladislav Hubenák) 276
Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej (1947-1952)
(Pavel Mates) 279
Suchorukov, Zapadnogermanskaja buržuaznaja istoriografija
sovetsko-germanskich otnošenij 1917-1932
(Ladislav Hubenák) 284
Nové studie Marie Georgievny Manolové z bulharských
právních dějin 19. století (Jiří Cvetler) 288
Očerki po istorii juridičeskich naučnych učreždénij v ZSSR
(Ladislav Hubenák) 293
Pál Horváth, A módszertani és koordinációs problémák
szerepe a modern jogtörténetben (Jozef Karpat) 296
Političeskije učenija: istorija i sovremennosť.
Domarxistskaja političeskaja mysl (Zdeněk Masopust) 301
Iván Bertényi, Az országbírói intézmény története
a XIV. században (Jozef Karpat) 306

Z nové literatury 311

Kronika

Budapeštská konference o vývoji městské a místní správy 353
Zpráva z antickej konferencie 1977 354
Mezinárodní právněhistorické kolokvium v Lipsku 357

Právněhistorické studie 22

Václav Vaněček, Ladislav Hubenák, Leonard Bianchi, Jozef Beňa,
Vladimír Němec, Zdeněk Masopust, L. P. Laptěva, Peter Blaho,
Pavel Mates, Karolina Adamová, Milan Bartošek

Vydala Academia,
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1979

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Wágnerová
Technická redaktorka Marie Bergström

Vydání 1. – 368 stran
Vytiskla Polygrafia n. p., závod 6, Praha 8 – Libeň
26,23 AA – 26,65 VA
Náklad 400 výtisků – 02/20 – 7543
21 – 064 – 79

Cena brožovaného výtisku 48,– Kčs
509 – 21 – 827